АЛЬМАНАХ УНС

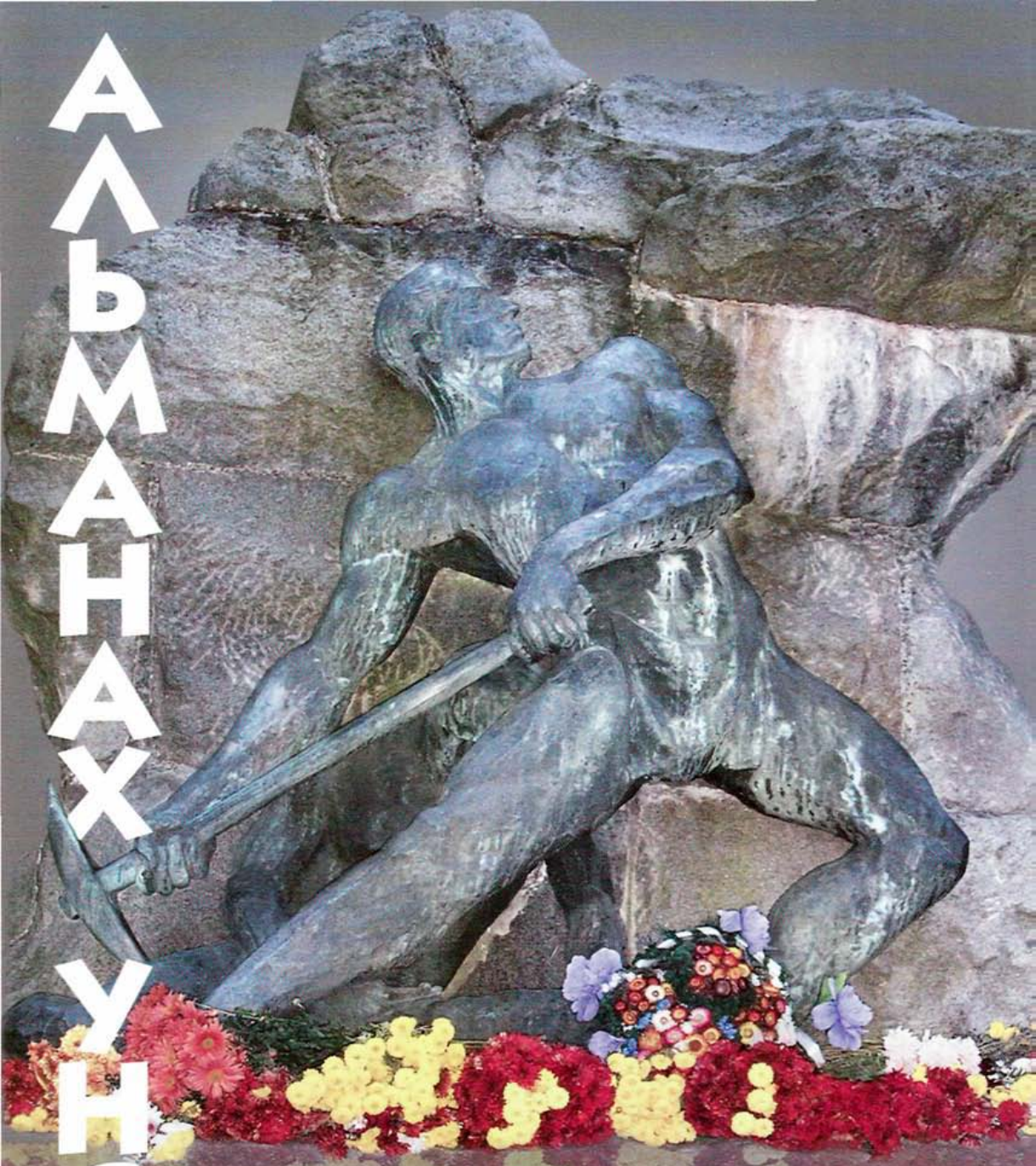

2006

...І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт,
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець, і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ...

Іван Франко
"Каменярі"

ALMANAC OF THE UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION

2006

SVOBODA PRESS

Parsippany, New Jersey

АЛЬМАНАХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

2006

РІЧНИК 96-ИЙ

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА“

Парсипані, Ню-Джерзі

Головний редактор „Свободи“ – *ІРЕНА ЯРОСЕВИЧ*

Редактор Альманаху-2006 – *ПЕТРО ЧАСТО*

Обкладинка *СТЕПАНА СЛУЦЬКОГО*

Printed in U S A

Svoboda—P.O. Box 280, 2200 Route 10, Parsippany, NJ 07054

СІЧЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

Ю	Г	ДНІ	юліянський		григоріянський	
1	19	Н	ПЕРЕД РІЗДВОМ ОТЦІВ	Гл 3 Єв 6	Наймен Хр , Вас Вел	
2	20	П	Ігнатія Богоносця, свт.		Сильвестра Папи, свт	
3	21	В	Юліяни, мч.		Малахії, прор	
4	22	С	Анастасії, вмч		Собор 70 Апостолів	
5	23	Ч	10 мучеників у Криті		Навечір'я Богоявлення	
6	24	П	Навечір'я Різдва		**БОГОЯВЛЕННЯ ГОСПОДНЄ**	
7	25	С	**РІЗДВО ХРИСТОВЕ**		Собор Івана Хрестителя	
8	26	Н	ПО РІЗДВІ **Собор Пресв. Богород.**	Гл 4 Єв 7	ПО ПРОСВІЧЕННІ Юрія, Омеляна, пр	Гл 1 Єв. 1
9	27	П	**Стефана, первомуч.**		Полієвкта, мч	
10	28	В	Мучеників у Нікомидії		Григорія Ніс , Дометіяна, пр	
11	29	С	Дітей убитих у Вифлеємі		+ Теодосія Вел , пр	
12	30	Ч	Анасії, мч , Зотика, пр		Татіяни, мч	
13	31	П	Меланії Римлянки, пр		Єрмила і Стратоніка, мч	
14	1	С	**Наймен. Хр., Вас. Вел.**		Отців із Синаю, прмч	
15	2	Н	ПЕРЕД ПРОСВІЧЕННЯМ Сильвестра Папи, свт	Гл. 5 Єв 8	30 п ЗІСЛАННЯ Павла і Івана, пр.	Гл 2 Єв. 2
16	3	П	Малахії, прор		Поклін кайданам Ап Петра	
17	4	В	Собор 70 Апостолів		+ Антонія Вел , пр	
18	5	С	Навечір'я Бог , Теопемта		Атанасія і Кирила, свт	
19	6	Ч	**БОГОЯВЛЕННЯ ГОСПОДНЄ**		Макарія, пр	
20	7	П	Собор Івана Хрестителя		+ Євтимія Великого, пр	
21	8	С	Юрія, Еміліяна, Домініки, пр		Максима, іспов	
22	9	Н	ПО ПРОСВ Полієвкта, мч	Гл 6 Єв 9	31 п ЗІСЛАННЯ Тимотея, ап	Гл 3 Єв 3
23	10	П	Григорія з Нісси, Дометіяна, пр		Климента, свмч	
24	11	В	+ Теодосія Вел , пр.		Ксені Римлянки, пр	
25	12	С	Татіяни, мч		Григорія Богослова, свт	
26	13	Ч	Єрмила і Стратоніка, мч		Ксенофонта і Марії, пр	
27	14	П	Отців із Синаю, прмч		+ Перен мощей Івана Зол	
28	15	С	Павла і Івана, пр		Єфрема Сирійця, пр	
29	16	Н	31 п ЗІСЛАННЯ Поклін кайд Ап Петра	Гл 7 Єв 10	32 п ЗІСЛАННЯ Пер. мощей Ігнатія Бого	Гл 4 Єв 4
30	17	П	+ Антонія Великого, пр		**+ Трьох Святителів**	
31	18	В	Атанасія і Кирила, свт		Кира й Івана, чуд	

ЛЮТИЙ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

			юліянський		григоріянський	
Ю	Г	дні				
1	19	С	Макарія, пр		Навечір'я Стрітення	
2	20	Ч	+ Євтимія Великого, пр		**Стрітення Господнє**	
3	21	П	Максима, іспо Неофіта, мч		Симеона й Анни, прор.	
4	22	С	Тимотея, ап		Ісидора, пр	
5	23	Н	32 п ЗІСЛАННЯ	Гл 8	МИТАРЯ І ФАРИСЕЯ	Гл 5
			Климентія, свмч	Єв 11	Агафії, мч	Єв 5
6	24	П	Ксені Римлянки, пр		Вукола, свт	
7	25	В	+ Григорія, Богосл , свт		Партенія, свт	
8	26	С	Ксенофонта і Марія, пр		Теодора Стратилата, вмч	
9	27	Ч	+ Перен мощей Івана Зол		Никифора, мч	
10	28	П	Єфрема Сирійця, пр		Харалампія, мч	
11	29	С	Пер мощ Ігнатія Богоносця		Власія, свмч	
12	30	Н	МИТАРЯ І ФАРИСЕЯ	Гл 1	БЛУДНОГО СИНА	Гл 6
			+ Трьох Святителів	Єв 1	Мелетія з Антіохії, свт	Єв 6
13	31	П	Кира й Івана, чуд		Мартиніяна, пр	
14	1	В	Трифона, мч		Кирила, ап , Авксенія, пр	
15	2	С	**Стрітення Господнє**		Онисима, ап.	
16	3	Ч	Симеона й Анни, прор		Памфіла і Порфірія, мч	
17	4	П	Ісидора, пр		Теодора Тирона, вмч	
18	5	С	Агафії, мч		Льва, папи Рим , свт.	
19	6	Н	БЛУДНОГО СИНА	Гл 2	М'ЯСОПУСНА	Гл 7
			Вукола, свт	Єв 2	Архипа, ап.	Єв 7
20	7	П	Партенія, свт		Льва Катанського, пр	
21	8	В	Теодора, страт , вмч		Тимотея, пр	
22	9	С	Никифора, мч		Відн мощ муч у Євгенії	
23	10	Ч	Харалампія, мч		Полікарпа, свмч	
24	11	П	Власія, свмч		+ 1 і 2 Знайд гол Ів Христ	
25	12	С	Мелетія з Антіохії, свт		Тарасія, свт	
26	13	Н	М'ЯСОПУСНА	Гл 3	СИРОПУСНА	Гл 8
			Мартиніяна, пр	Єв 3	Порфірія з Гази, свт	Єв 8
27	14	П	+ Кирила ап		Прокопія, іспо (1 день в п)	
28	15	В	Онисима, ап		Василія, іспо	

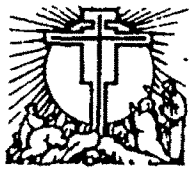

БЕРЕЗЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

Ю	Г	Дні	юліянський		григоріянський	
1	16	С	Памфіла, Порфірія, мч		Євдокії, прмч	
2	17	Ч	Теодора Тирона, вмч		Теодота, свмч	
3	18	П	Льва, папи Римського, свт		Євтропія, Клеоніка, мч.	
4	19	С	Архипа, ап		Герасима, пр	
5	20	Н	СИРОПУСНА	Гл 4	1 ПОСТУ	Гл 1
			Льва Катанського, пр	Єв 4	Конона, мч	Єв 9
6	21	П	Тимотея, пр (1 день в п)		42 мучеників в Аморії	
7	22	В	Відн мощей муч у Євгенії		Василія, Єфрема, свмч	
8	23	С	Полікарпа, свмч		Теофілакта, свт	
9	24	Ч	+ 1 і 2 Знайд гол Ів Христ		+ 40 мучеників із Севасти	
10	25	П	Тарасія, свт		Кондрата, Кипріяна, мч	
11	26	С	Порфірія з Гази, свт		Софронія, свт	
12	27	Н	1 ПОСТУ	Гл 5	2 ПОСТУ	Гл 2
			Прокопія, ісп	Єв 5	Теофана, ісп	Єв 10
13	28	П	Василія, ісп		Перен мощ Никифора, свт	
14	1	В	Євдокії, прмч		Венедикта, пр	
15	2	С	Теодота, свмч		Агапія й інших мч	
16	3	Ч	Євтропія, Клеоніка, мч		Савина і Папи, мч.	
17	4	П	Герасима, пр		Олексія, пр	
18	5	С	Конона, мч		Кирила з Єрусалиму, свт	
19	6	Н	2 ПОСТУ, 42 муч	Гл 6	ХРЕСТОПОКЛОННА	Гл 3
			42 мучеників в Аморії	Єв 6	Хризанта і Дарії, мч	Єв 11
20	7	П	Василія, Єфрема, свмч		Отців вбитих у мон св Сави, пр	
21	8	В	Теофілакта, свт		Якова, ісп	
22	9	С	+ 40 мучеників із Севасти		Василія, свмч	
23	10	Ч	Кондрата, Кипріяна, мч		Нікона та його уч , прмч	
24	11	П	Софронія, свт		Захарії, пр	
25	12	С	Теофана, ісп		**БЛАГОВ. ПР. БОГОРОДИЦІ**	
26	13	Н	ХРЕСТОПОКЛОННА	Гл 7	4 ПОСТУ	Гл 4
				Єв 7	Собор Арх Гавриила	Єв 1
27	14	П	Венедикта, пр		Матрони, мч	
28	15	В	Агапія й інших мч		Іларіона, пр	
29	16	С	Савина і Папи, мч		Марка і Кирила, свмч (Поклони)	
30	17	Ч	Олексія, пр		Івана Ліст , пр	
31	18	П	Кирила з Єрусалиму, свт		Іпатія, свт	

КВІТЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

Ю	Г	дні	юліянський	григоріянський
1	19	С	Хризанта і Дарії, мч	Марії Єгипетської, пр
2	20	Н	4 ПОСТУ Гл 8	5 ПОСТУ Гл. 5
			Отців вбитих у мон. св Сави Єв 8	Тита, пр Єв 2
3	21	П	Якова, ісп.	Микити, пр.
4	22	В	Василія, свмч.	Йосифа і Юрія, пр
5	23	С	Нікона та його учнів, прмч. (Поклони)	Теодула, мч
6	24	Ч	Захарії, пр	+ Методія, свт.
7	25	П	**БЛАГОВІЩ. ПР. БОГОРОДИЦІ**	Юрія, свт
8	26	С	Собор Арх Гавриїла	Іродіона й інших ап (Лаз. Суб.)
9	27	Н	5 ПОСТУ Гл 1	КВІТНА (Вербна)
			Матрони, мч. Єв 9	
10	28	П	Іларіона, пр.	Терентія, Помплія, мч
11	29	В	Марка і Кирила, свмч.	Антипа, свмч
12	30	С	Івана Ліствичника, пр	Василія, ісп.
13	31	Ч	Іпатія, пр.	**ВЕЛИКИЙ ЧЕТВЕР (Страсті)**
14	1	П	Марії Єгипетської, пр	**ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ**
15	2	С	Тита, пр (Лаз Суб.)	**ВЕЛИКА СУБОТА**
16	3	Н	**КВІТНА (Вербна)**	**ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ**
17	4	П	Йосифа і Юрія, пр	**СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК**
18	5	В	Теодула, мч.	**СВІТЛИЙ ВІВТОРОК**
19	6	С	+ Методія, свт.	Івана Печерника, пр
20	7	Ч	**ВЕЛИКИЙ ЧЕТВЕР (Страсті)**	Теодора Трихіни, пр
21	8	П	**ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ**	Януарія й інших свмч
22	9	С	**ВЕЛИКА СУБОТА**	Теодора, Віталія, пр
23	10	Н	**ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ**	ТОМИНА
				+ Юрія Переможця, вмч
24	11	П	**СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК**	Сави Стратилата, мч
25	12	В	**СВІТЛИЙ ВІВТОРОК**	+ Марка, ап і єван
26	13	С	Артемона, свмч	Василія, свмч
27	14	Ч	Мартина, папи, ісп	Симеона, свмч , Стефана, свт
28	15	П	Аристраха, Пуда, ап	Ясона і Сосіпатра, ап
29	16	С	Агапії, Ірини і Хіонії мч	9 мучеників у Кизиці
30	17	Н	ТОМИНА	МИРОНОСИЦЬ Гл 2
			Симеона, пр	Якова, ап , брата Ів Бог Єв 3

ТРАВЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

			юліянський		григоріянський	
Ю	Г	ДНІ				
1	18	П	Івана, учня Григорія, пр		Єремії, прор.	
2	19	В	Теодора трихіни, пр		Атанасія Великого, свт.	
3	20	С	Януарія й інших свмч		+ Теодосія Печер , пр.	
4	21	Ч	Януарія, свмч.		Пелагії, мч	
5	22	П	Теодора, Віталія, пр		Ірини, мч , Никифора, пр	
6	23	С	+ Юрія Переможця, вмч.		Йова многостраждального	
7	24	Н	МИРОНОСИЦЬ	Гл. 2	РОЗСЛАБЛЕНОГО	Гл 3
			Сави Стратилата, мч	Єв 3	Акакія, мч	Єв 4
8	25	П	+ Марка, ап і євангелиста		+ Івана Богослова, ап і еван.	
9	26	В	Василія, свмч		+ Перен мощей св Миколая	
10	27	С	Симеона, свмч , Стефана, свт +		Симеона Зилоти, ап	
11	28	Ч	Ясона і Сосіпатра, ап , Максима		+ Кирила і Методія, ап. Слов	
12	29	П	9 мучеників в Кизиці		Єпіфанія і Германа, свт	
13	30	С	+ Якова, ап., брата Ів. Бого.		Глікерії, мч.	
14	1	Н	РОЗСЛАБЛЕНОГО	Гл 3	САМАРІЯНКИ, Ісидора	Гл 4
			Єремії, прор.	Єв 4	Ісидора, мч.	Єв 7
15	2	П	Атанасія Великого, свт.		Пахомія Вел , пр	
16	3	В	+ Теодосія Печер , пр.		Теодора, пр., Віта, Модеста, мч	
17	4	С	Пелагії, мч.		Андроніка й ін. ап.	
18	5	Ч	Ірини, мч , Никифора, пр.		Теодота, Петра, Діонісія, мч	
19	6	П	Йова моногостраждального		Патрикія, свмч.	
20	7	С	Поява Чес Хреста, Акакія, мч		Талалея, мч.	
21	8	Н	САМАРЯНКИ	Гл 4	СЛІПОНАРОДЖЕНОГО	Гл 5
			+ Івана Богосл , ап і еван	Єв. 7	+ Костантина і Олени, ап	Єв 8
22	9	П	Пер мощ. св Миколая		Василіска, мч	
23	10	В	+ Симеона Зилоти, ап		Михаіла, свт.	
24	11	С	+ Кирила і Методія, ап Слов		Симеона, Микити, пр	
25	12	Ч	Єпіфанія і Германа, свт		**ВОЗНЕСЕННЯ ХРИСТОВЕ**	
26	13	П	Глікерії, мч.		Карпа, ап	
27	14	С	Ісидора, мч		Терапонта, свмч	
28	15	Н	СЛІПОНАРОДЖЕНОГО	Гл 5	ОТЦІВ	Гл 6
			Пахомія Вел., пр	Єв 8	Микити, свт	Єв 10
29	16	П	Теодора пр , Віта Модеста, мч		Теодосії, прмч	
30	17	В	Андроніка й ін ап		Ісаакія Далматського, пр	
31	18	С	Теодота, Петра, Діонісія, мч		Єрмія, ап , Єрмея, мч	

ЧЕРВЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

Ю	Г	ДНІ	юліянський	григоріянський
1	19	Ч	**ВОЗНЕСЕННЯ ХРИСТОВЕ**	Юстина Філософа, мч
2	20	П	Талалея, мч	Никифора, свт
3	21	С	+ Костантина й Олени, ап	Лукиліяна й ін мч
4	22	Н	ОТЦІВ Гл 6	ЗІСЛАННЯ СВЯТОГО ДУХА
			Василіска, мч Єв 10	
5	23	П	Михаіла, свт	**Пресвятої Трійці**
6	24	В	Симеона, Микити, пр	Висаріона, Іларіона, пр
7	25	С	+ Віднай голови Ів Хр	Теодота, свмч
8	26	Ч	Карпа ап	Пер мощей Теодора Тир , мч
9	27	П	Терапонта, свмч	Кирила Олек , свт
10	28	С	Микити, свт	Тимотея, свщ
11	29	Н	ЗІСЛАННЯ СВЯТОГО ДУХА	ВСІХ СВЯТИХ Гл 8
				+ Вартоломея і Варнави Єв 1
12	30	П	**Пресвятої Трійці**	Онуфрія Великого, пр
13	31	В	Єрмія, ап , Єрмея, мч	Акилини, мч
14	1	С	Юстина Філософа, мч	Єлисея, прор , Методія, свт
15	2	Ч	Никифора, свт	**ПРЕСВЯТОЇ ЄВХАРИСТІЇ**
16	3	П	Лукиліяна й інших мч	Тихона з Аматуни, свт
17	4	С	Митрофана, свт	Мануіла, Савела, Ізмаіла мч
18	5	Н	ВСІХ СВЯТИХ Гл 8	2 п ЗІСЛАННЯ Гл 1
			Доротея, свмч Єв 1	Леонтія, мч Єв 2
19	6	П	Висаріона, Іларіона, пр	Юди Тадея, ап
20	7	В	Теодота, свмч	Методія, свмч
21	8	С	Перен мощей Теодора Тир	Юліяна, мч
22	9	Ч	**ПРЕСВЯТОЇ ЄВХАРИСТІЇ**	Євсевія, свмч
23	10	П	Тимотея, свщ	**ХРИСТА ЧОЛОВІКОЛЮБЦЯ**
24	11	С	+ Вартоломея і Варнави, ап	**+ Різдво Ів. Хр., Співстр. Пр. Богор.**
25	12	Н	2 п ЗІСЛАННЯ Гл 1	3 п ЗІСЛАННЯ Гл 2
			Онуфрія Великого пр Єв 2	Февроніі прмч Єв 3
26	13	П	Акилини, мч	Давида, пр
27	14	В	Єлисея, прор Методія свт	Самсона пр
28	15	С	Амоса прор , Єроніма, пр	Пер мощ Кира й Івана
29	16	Ч	Тихона з Аматуни, свт	**+ Петра і Павла, Ап.**
30	17	П	**ХРИСТА ЧОЛОВІКОЛЮБЦЯ**	+ Собор 12 Апостолів

ЛИПЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

Ю	Г	ДНІ	юліянський		григоріянський	
1	18	С	**Співстраж. Пр. Богородиці**		Косми і Дам'яна, чуд	
2	19	Н	3 п ЗІСЛАНН Я	Гл 2	СВЯТИМ УКР НАРОДУ	Гл 3
			+ Юди Тадея, ап	Єв 3	Пол Ризи Бого	Єв 4
3	20	П	Методія, свмч.		Якинта, мч , Анатолія, свт	
4	21	В	Юліяна, мч		Андрія Крітського, свт.	
5	22	С	Євсевія, свмч		+ Атанасія Атонського, пр	
6	23	Ч	Агрипини, мч		Сісоя Вел , пр	
7	24	П	**Різдво Івана Христителя**		Томи й Акакія, пр	
8	25	С	Февронії, мпмч		Прокопія, вмч	
9	26	Н	СВЯТИМ УКР НАРОДУ	Гл 3	5 п ЗІСЛАННЯ	Гл 4
			Давида, пр	Єв 4	Панкратія, свмч	Єв 5
10	27	П	Самсона, пр		+ Антонія Печерського, пр	
11	28	В	Перен мощ Кира й Івана		Ольги, кн Київської	
12	29	С	**+ Петра і Павла, ап.**		Прокла й Іларія, мч	
13	30	Ч	+ Собор 12 Апостолів		Собор Арх Гавриіла	
14	1	П	Косми і Дам'яна, чуд		Акили, ап	
15	2	С	+ Полож Ризи Пр Богород		**+ Володимира Великого**	
16	3	Н	5 п ЗІСЛАННЯ	Гл 4	6 п ЗІСЛАННЯ	Гл 5
			Якинта, мч , Анатолія, свт	Єв 5	Атеногена, свмч	Єв 6
17	4	П	Андрія Крітського, свт.		Маріни, вмч	
18	5	В	+ Атанасія Атонського, пр		Якинта, Еміліяна, мч	
19	6	С	Сісоя Вел , пр		Макрини, пр	
20	7	Ч	Томи й Акакія, пр		+ Іллі пророка	
21	8	П	Прокопія, вмч		Симеона і Єзикиіла, прор	
22	9	С	Панкратія, свмч		Марії Магдалини, рівноап	
23	10	Н	6 п ЗІСЛАННЯ	Гл 5	7 п ЗІСЛАННЯ, Отців 6 Соборів	Гл 6
			+ Антонія Печерського, пр	Єв 6	Трохима, Теофіла, мч	Єв 7
24	11	П	Ольги, кн Київської		+ Бориса і Гліба, мч	
25	12	В	Прокла й Іларія, мч		+ Успіння св Анни	
26	13	С	Собор Арх Гавриіла		Єрмолая, Параскевії, мч	
27	14	Ч	Акили, ап		+ Пантелеймона, вмч	
28	15	П	**+ Володимира Великого**		Прохора, Ніканора, ап	
29	16	С	Атеногена, свмч		Калиніка, мч	
30	17	Н	7 п ЗІСЛАННЯ, Отців 6 Соб	Гл 6	8 п ЗІСЛАННЯ	Гл 7
			Маріни, вмч	Єв 7	Сили, Силуана, ап	Єв 8
31	18	П	Якинта, Еміліяна, мч		Євдокима, пр	

СЕРПЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

Ю	Г	дні	юліянський	григоріянський
1	19	В	Макрини, пр	7 Макавейських мучеників
2	20	С	+ Іллі пророка	Перен мощей Стефана, пермч
3	21	Ч	Симеона, Єзикиіла, прор	Ісаакія, Далмата і Фавста, пр
4	22	П	Марії Магдалини, рівноап	7 молодців з Ефесу, мч
5	23	С	Трохима, Теофіла, мч	Євсигнія, мч
6	24	Н	8 п ЗІСЛАННЯ Гл 7	9 п ЗІСЛАННЯ Гл 8
			+ Бориса і Гліба, мч. Єв 8	**Преображення Господнє**
7	25	П	+ Успіння св Анни	Дометія, прмч
8	26	В	Єрмолая, Параскеві, мч	Еміліяни, ісп
9	27	С	+ Пантелеймона, вмч	+ Матія, ап
10	28	Ч	Прохора, Ніканора, ап	Лаврентія, архидиякона, мч
11	29	П	Калиніка, мч	Євпла, мч
12	30	С	Сили, Силуана, Андроніка, ап	Фотія й Аникити, мч
13	31	Н	9 п ЗІСЛАННЯ Гл 8	10 п ЗІСЛАННЯ Гл 1
			Євдокима, пр Єв 9	Максима, ісп Єв 10
14	1	П	7 Макавейських мучеників	Пер. мощей Теодосія Печ
15	2	В	Пер мощей Стефана, Первмч	**УСПІННЯ ПР. БОГОРОДИЦІ**
16	3	С	Ісаакія, Далмата, пр	Діомида, мч
17	4	Ч	7 молодців з Ефезу, мч	Мирона, мч
18	5	П	Євсигнія, мч	Флора й Лавра, мч
19	6	С	**Преображення Господнє**	Андрія Страт , мч
20	7	Н	10 п ЗІСЛАННЯ Гл 1	11 п ЗІСЛАННЯ Гл 2
			Дометія, прмч Єв 10	Самуїла, прор Єв 11
21	8	П	Еміліяна, ісп	Тадея ап , Васси, мч
22	9	В	+ Матія, ап.	Агатоніка, мч
23	10	С	Лаврентія, архидіякона, мч	Луппа мч , Іринея, свмч
24	11	Ч	Євпля, мч	Євтиха, свмч
25	12	П	Фотія і Аникити, мч	Тита й Вартоломея, ап
26	13	С	Максима, ісп	Адріяна й Наталії, мч
27	14	Н	11 п ЗІСЛАННЯ Гл 2	12 п ЗІСЛАННЯ Гл 3
			Пер мощ Теодосія Печ Єв 11	Пімена, пр Єв 1
28	15	П	**УСПІННЯ ПР. БОГОРОДИЦІ**	Мойсея пр , Августина, свт
29	16	В	Діомида, мч	+ Усік Гол Івана Христителя
30	17	С	Мирона, мч	Олександра, Івана, свт
31	18	Ч	Флора й Лавра, мч	+ Пол Пояса Пр Богородиці

ВЕРЕСЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

Ю	Г	дні	юліянський		григоріянський	
1	19	П	Андрія Страт , мч		+ Початок Церковного року	
2	20	С	Самуіла, прор		Маманта, мч , Івана Посн , пр	
3	21	Н	12 п ЗІСЛАННЯ	Гл 3	13 п ЗІСЛАННЯ	Гл 4
			Тадея, ап , Васси, мч	Єв 1	Антима, свмч	Єв 2
4	22	П	Агатоніка, мч		Вавили, свмч , Мойсея, прор	
5	23	В	Луппа, мч , Іринея, свмч		Захарії, прор	
6	24	С	Євтиха, свмч		Чудо арх Михаіла	
7	25	Ч	Тита й Вартоломея, ап		Созонта, мч	
8	26	П	Адріяна й Наталії, мч		**Різдво Пресв. Богородиці**	
9	27	С	Пімена, пр		Йоакима й Анни, прав	
10	28	Н	13 п ЗІСЛАННЯ	Гл 4	14 п ЗІСЛАННЯ, Перед Воздв	Гл 5
			Мойсея пр , Августина	Єв 2	Минодори, мч	Єв 3
11	29	П	+ Усік Гол Ів Христителя		Теодори, пр	
12	30	В	Олександра, Івана, свт		Автонома, свмч	
13	31	С	+ Пол пояса Пр Богородиці		Корнилія Сотника, свмч	
14	1	Ч	+ Початок Церковного року		**Воздвиження Чесного Хреста**	
15	2	П	Маманта, мч , Івана Посника		Микити, вмч	
16	3	С	Антима, свмч		Євфимії, вмч	
17	4	Н	14 п ЗІСЛАННЯ	Гл 5	15 п ЗІСЛАННЯ, По Воздв	Гл 6
			Вавили, свмч	Єв 3	Софії, Віри, Надії, мч	Єв 4
18	5	П	Захарії, прор		Євменія, пр	
19	6	В	Чудо арх Михаіла		Трохима, Саватія, мч	
20	7	С	Созонта, мч		Євстатія, мч	
21	8	Ч	**Різдво Пресв. Богородиці**		Кондрата, ап	
22	9	П	Йоакима й Анни, прав		Фоки, свщ , Йона, прор	
23	10	С	Минодори мч		Зачаття Івана Христителя	
24	11	Н	15 п ЗІСЛАННЯ, Перед Возд	Гл 6	16 п ЗІСЛАННЯ	Гл 7
			Теодори пр	Єв 4	Теклі, Первомученици	Єв 5
25	12	П	Автонома, свмч		Євфросимії пр	
26	13	В	Корнилія Сотника, свмч		+ Івана Богослова, ап	
27	14	С	**Воздвиження Чесного Хреста**		Каллістрата мч	
28	15	Ч	Микити вмч		+ Харитона іспов	
29	16	П	Євфимії, вмч		Киріяка, пр	
30	17	С	Софії, Віри Надії мч		Григорія Вірменського свмч	

ЖОВТЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

Ю	г	дні	юліянський		григоріянський	
1	18	Н	16 п. ЗІСЛАННЯ, По Воздв	Гл 7	17 п ЗІСЛАННЯ	Гл 8
			Євменія, пр	Єв 5	**Покров Пр. Богородиці**	Єв 6
2	19	П	Трохима, Саватія, мч		Кипріяна, свмч , Юстина, мч	
3	20	В	Євстатія (Остапа), мч		Діонісія, свмч	
4	21	С	Кондрата, ап		Єротея, свмч., Франціска Асж.	
5	22	Ч	Фоки, свмч , Йони, прор		Харитини, мч	
6	23	П	Зачаття Івана Христителя		+ Томи, ап.	
7	24	С	Теклі, Первомучениці		Сергія і Вакха, мч.	
8	25	Н	17 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 8	18 п ЗІСЛАННЯ	Гл. 1
			Євфросимії, пр	Єв 6	Пелагії, пр	Єв 7
9	26	П	+ Івана Богослова, ап		+ Якова Алфеєва, ап	
10	27	В	Каллістрата, мч		Євлампія й Євлампії, мч	
11	28	С	+ Харитона, іспо		Филипа, ап , диякона	
12	29	Ч	Киріяка, пр		Прова й інших мч , Космі, пр	
13	30	П	Григорія Вірменсь., свмч.		Карпа, Папіли, мч.	
14	1	С	**Покров Пресв. Богородиці**		Параскеви, пр , Назарія, мч	
15	2	Н	18 п ЗІСЛАННЯ	Гл. 1	19 п. ЗІСЛАННЯ, Отців 7 Собору	Гл. 2
			Кипріяна, свмч	Єв 7	Євтимія, пр.	Єв 8
16	3	П	Діонісія, свмч		Лонгіна Сотника, мч	
17	4	В	Єротея, свщ , Франціска		Осії, прор , Андрія Кріт , прмч	
18	5	С	Харитини, мч.		+ Луки, ап й еван.	
19	6	Ч	+ Томи, ап		Йоіла, прор , Уара, мч	
20	7	П	Сергія і Вакха, мч		Артемія, вмч	
21	8	С	Пелагії, пр		Іларіона Вел., пр	
22	9	Н	19 п ЗІСЛАННЯ	Гл. 2	20 п. ЗІСЛАННЯ	Гл 3
			+ Якова Алфеєва, ап	Єв 8	Аверкія, свт.	Єв 9
23	10	П	Євлампія й Євлампії, мч		Якова, ап	
24	11	В	Филипа, ап , диякона		Арети й інших, мч	
25	12	С	Прова й інших мч , Космі, пр		Маркіяна й Мартирія, мч	
26	13	Ч	Карпа, Папіли, мч		**+ Димитрія Великомученика**	
27	14	П	Параскеви, пр , Назарія, мч		Нестора, Капітоліни, мч	
28	15	С	Євтимія, пр , Лукіяна, прмч		Терентія й Неоніли, мч	
29	16	Н	ЦАРЯ ХРИСТА		ЦАРЯ ХРИСТА	
			Лонгіна Сотника, мч		Анастасії, прмч	
30	17	П	Осії, прор , Андрія Кріт , прмч		Зиновія й Зиновії, мч.	
31	18	В	+ Луки, ап й еван		Стахія, Амплія, ап	

ЛИСТОПАД

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

Ю	Г	Дні	юліянський		григоріянський	
1	19	С	Йоіла, прор , Уара, мч		Косми і Дам'яна, чуд	
2	20	Ч	Артемія, вмч		Акиндіна, Пигасія й інших, мч	
3	21	П	Іларіона Великого, пр		Акипсима, Йосифа, мч.	
4	22	С	Аверкія, свт		Йоанікія, пр , Єрмея, мч	
5	23	Н	21 п. ЗІСЛАННЯ	Гл 4	22 п ЗІСЛАННЯ	Гл 5
			Якова, ап	Єв 10	Галактіона й Епістими	Єв 11
6	24	П	Арети й ін мч		Павла, іспов	
7	25	В	Маркіяна й Мартирія, мч		33 мучеників, Лазаря, пр	
8	26	С	**+ Димитрія Великомученика**		**Собор Арх. Михаїла**	
9	27	Ч	Нестора, Капітоліни, мч		Матрони, Теоктисти, пр	
10	28	П	Терентія, Неоніли, мч		Ераста, Олімпа й інших ап	
11	29	С	Анастасії, Аврамія пр		Теодора Студ , Віктора, мч	
12	30	Н	22 п ЗІСЛАННЯ	Гл 5	23 п ЗІСЛАННЯ	Гл 6
			Зиновія й Зиновії, мч	Єв 11	**+ Йосафата, свмч.**	Єв 1
13	31	П	Стахія, Амплія, ап		+ Івана Золотоустого, свт	
14	1	В	Косми і Дам'яна, чуд		+ Филипа, ап	
15	2	С	Акиндіна, Пигасія й інших мч		Гурія, Самона, іспов (Пилипівка)	
16	3	Ч	Акипсима, Йосифа, мч		+ Матея, ап й євап	
17	4	П	Йоанікія, пр , Єрмея, мч		Григорія Неокесарії , свт	
18	5	С	Галактіона й Епістими, мч		Платона й Романа, мч	
19	6	Н	23 п ЗІСЛАННЯ	Гл 6	24 п ЗІСЛАННЯ	Гл 7
			Павла, іспов	Єв 1	Авдія, прор	Єв 2
20	7	П	33 мучеників, Лазаря, пр		Григорія, пр , Прокла, свт	
21	8	В	**Собор Арх. Михаїла**		**Вхід у храм Пресв. Богородиці**	
22	9	С	Матрони, Теоктисти, пр		Филимона й інших ап	
23	10	Ч	Ераста, Олімпа й інших ап		Амфілохія і Григорія, свт	
24	11	П	Теодора Студ , Віктора, мч		Катерини, Меркурія, вмч	
25	12	С	**+ Йосафата, свмч.**		Климента, папи, свмч	
26	13	Н	24 п ЗІСЛАННЯ	Гл 7	25 п ЗІСЛАННЯ	Гл 8
			+ Івана Золотоустого, свт	Єв 2	Аліпія, пр	Єв 3
27	14	П	+ Филипа, ап		Якова Перс , вмч	
28	15	В	Гурія, Самона, іспов (Пилипівка)		Стефана Нового, прмч	
29	15	С	+ Матея, ап й євап		Парамона, Філумена, мч	
30	16	Ч	Григорія Неокесарії, свт		+ Андрія Первозваного ап	

Іван ФРАНКО

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров,
Що до людей безграничную будить
Чисту любов!

Дай і огню, щоб ним слово налити
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам – в серце кривди влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать!

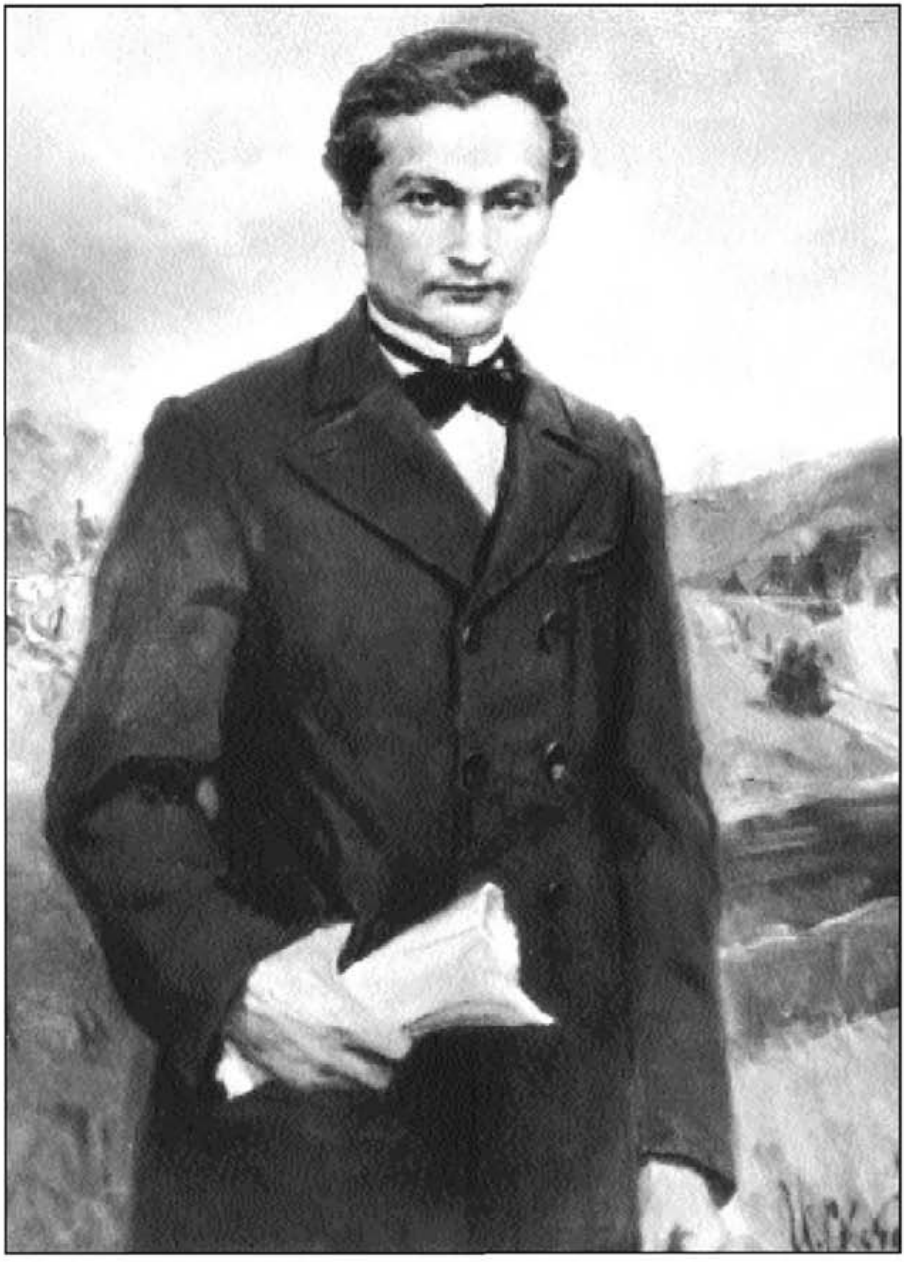

І8ан Франко - І . М.Скобало

І. ДО 150-РІЧЧЯ ВІД НАРОДЖЕННЯ ІВАНА ФРАНКА

Ірена ЯРОСЕВИЧ

ІВАН ФРАНКО БУВ КОРЕСПОНДЕНТОМ „СВОБОДИ“

У світі тепер залишилася тільки одна газета, серед активних кореспондентів якої був Іван Франко. Це наша „Свобода“. Бібліографія публікацій цього великого автора в часописі американських українців від 1894-го до 1907 року, тобто до часу, коли Франкове здоров'я трагічно похитнулося, налічує понад п'ятдесят назв. І переважно то була праця саме кореспондентська, вміщувана під рубриками „Вісті із старого краю“ та „Дописи з Русі Галицької“. Певна річ, І. Франко друкував у “Свободі“ й свої художні твори – вірші, поеми, оповідання, притчі. Як спадкоємці справи нашого першого редактора, отця Григорія Грушки, можемо нині пишатися, що він і його творчі співробітники вже тоді, за життя Івана Франка, здавали собі справу з літературної і громадської праці цього велетня на полі національної і вселюдської культури. 23 липня 1908 року „Свобода“ повідомляла, що „вийшла друком книжечка – вибір найкрасших поезій нашого генія і діяча Івана Франка“.

29 лютого 1912 року „Свобода“ вмістила заклик до всіх українців, підписаний В. Винниченком, В. Гнатюком, О. Кобилянською, М. Коцюбинським, І, Кревецьким, В. Панейком, В. Стефаником, Г. Стрийським, С. Томашівським, І. Трушем, Л. Українкою та С. Єфремовим. Ось довший уривок з цього тексту: „В р. 1913 минає сорок літ, як виступив на літературне поле найбільший письменник Галицької України – Іван Франко. Протягом тих літ виходили з-під Його невсипущого пера численні поезії, драми, оповідання, повісті, наукові розвідки, критичні і публіцистичні статті – взагалі розвинув Він таку широку й многосторонню літературну діяльність, як ніхто перед ним, ні по нім. Він також – один з творців політичного руху серед народних мас. І ніхто з більшим правом не може сказати, що посв'ятив усе своє життя, усе своє зання, усю свою працю виключно рідному народові. Його не відстрашувало ні недовір'я земляків, ні переслідування чужих, не побивався ані за кар'єрою, ані за визначним становищем, ані за майном – і з

сеї причини не докоряв своєму громадянству. І як коли й падали докори, кидались слова гіркої правди і болю, то все і всюди – з мотивів ідеальних, як вислів любови до народу. І сьогодні – по сорока літах безнастанного пожертвування, коли Його здоров'я заломилося, а творчість зустріла перепони, опинився в найневідрадніших обставинах.

Тому то тепер громаді слід показати свою вдячність і признання одному зі своїх найкращих синів. Ювілейний дар Іванові Франкові нехай буде символом сеї пошани. Протягом 1912 і 19113 рр. нехай попливуть грошеві жертви з цілої України, від заможних і бідних, від інтеліґентів, селян і робітників, нехай буде доказ, що українці вміють цінити свої заслужених людей не тільки по смерті, а й за життя...",

Під цим закликом „Свобода" додала від себе: „Ім'я Івана Франка надто голосне серед нашого народу, надто популярне, щоб повисші рядки потребували ще якогось об'яснення. Та і всякі шумні фрази заохоти до складання жертв на ювілейний дар найбільшому нашому живому письменникові в сім місці зовсім зайві. Вони навіть виходили б образою так Йому, як і нашій суспільності. Наш народ вже став настільки культурним, що вміє оцінити велетенські заслуги, положені Іваном Франком для розвою нашого слова, нашого духу, нашої культури. А навіть і ті, що в політичних гадках не сходяться з чільним представителем нашої літератури – і в тих не може бути двох гадок: отсе належить вдарити чолом перед великанськими заслугами для нашої літератури чоловіка, що всесь свій вік скоротав, орючи наш вбогий переліг. А добуток літератури – се добуток усього народу, без огляду на партії.

Бягатші від нас народи складають при подібних нагодах своїм чільним одиницям сотки тисяч, купують їм села, фільварки, віллі. Нас на таке не стати. Струна нашої народної жертвенности уже так натягнена, що ось гляди, як трісне. Але коли йде зложити дар людині такої міри, як Іван Франко, то народна вдячність не знає границь.

І тому ми, пускаючи сей клич поміж наш народ, не взиваємо його до якихось надзвичайних жертв; але на 2000 долярів нас, усю соборну американську Русь-Україну, все ще стати. Нас в Злучених Державах числять на 300 тисяч. Нехай з тої армії лише щоп'ятнадцятий почуватиметься до патріотичного обов'язку, і зложить лише по 10 центів – то вже зробить отсе невеличку суму, 2000 долярів; і се буде отся „вдячність і признання одному з найкращих синів" Руси, буде символом пошани американської Руси-України для Івана Франка".

Наші діди й прадіди, українці-соборники, склали на 40-літній творчий ювілей Івана Франка не дві тисячі, а вдвічі чи втричі більше, а все ж автори заклику, мабуть, мали підстави натякнути, що заслужених людей треба належно цінити не після смерти, а ще за життя. Подальші матеріяли цього альманаху, присвячені 150-літтю від народження Івана Франка, свідчать, що життя нашого генія було дуже тяжким, бо крім титанічної, просто таки безприкладної в історії української культури праці, він багато разів опинявся оточений стіною нерозуміння, й воно переважно йшло від середовища тогочасної галицької інтеліґенції, від заздрісників з докторськими титулами і професорськими званнями.

Це було таке провінційно-глухе оточення, від якого Франкові не один раз хотілося втікати в світ за очі, навіть за океан. Хоч він добре знав всі біди життя українців у чужих світах.

Коли почуєш, як в тиші нічній
Залізним шляхом стугонять вагони,
А в них гуде, шумить, пищить, мов рій,
Дитячий плач, жіночі скорбні стони,
Важке зідхання і гіркий проклін,
Тужливий спів, дівочії дисканти,
То не питай: Сей поїзд – відки він?
Кого везе? Куди? Кому вздогін?
Се – еміґранти...

Франко сам мало що не став еміґрантом. Ось як про це згадує галицький письменник Михайло Яцків: „...Інтриґи і напасті пігмеїв дошкуляли йому. Крім того, він мав ще свої матеріяльні і домашні клопоти. Був тоді час напружених стосунків між ним і Грушевським. Раз навіть, під час засідання наукової сесії, Франко сказав, що він від'їде до Америки. В кімнаті засідань настала прикра тиша. Вкінці Грушевський відсапнув і сказав: „Чи вам не краще, пане докторе, тут, в Галичині, ніж їхати аж до Америки?“. Франко збув це питання мовчанкою...“.

У 1887 році в листі до Михайла Драгоманова Іван Франко повідомляє про своє рішення їхати до Америки. Дослідники важають, що до цього Франка заохотив о. Іван Волянський, перший організатор українського церковного і громадського життя на північно-американському континенті. Йомовірніший інший варіянт. Отець І. Волянський, приїхавши до Америки в 1884 році, невдовзі заснував у Шенандоа, в Пенсильванії, першу українську газету „Америка“, попередницю нашої „Свободи“. Пару років пізніше він спровадив зі Львова декількох інтеліґентів, серед них – Володимира Сіменовича, який став допомагати в редаґуванні „Америки“. Цьому В. Сіменовичеві в часи його навчання у львівській Академічній гімназії допомагав з наукою Іван Франко – за обід в „людовій кухні“. Цілком можливо, що саме В. Сіменович подав ідею запросити Івана Франка для піднесення впливу і авторитету газети. Коли ж о. І. Волянський повернувся назад до Галичини, а Іван Франко змінив своє рішення, „Америка“ перестала виходити.

Ледве чи став би Іван Франко тим Великим Каменярем, яким його знає і шанує весь культурний світ, якби залишив рідний край. Погоджуємося з думкою М. Драгоманова, котрий відмовляв Івана Франка від еміґрування: „...Українські землі відчули б велику втрату, якби їх покинув такий всесторонній діяч...“.

Василь ГЛИНЧАК

ДО ВЕРШИНИ ПРОЛОГУ

... В історії світової культури відомий такий факт: один чоловік купив у мистця картину, але довідавшись, що той намалював її за якийсь короткий час – скажімо, за кілька годин, обурився і подав на мистця до суду: мовляв, його обманули, взявши значну суму за незначну працю.

– Чи то правда, що Ви малювали цей твір лише кілька годин? – запитав суддя у мистця.

– Так, ваша честь! Кілька годин і все життя, – відповів мистець. І він виграв процес.

Цей курйозний випадок нагадує нам, якою складною і делікатною сферою є процес творчости. Людям, які звикли все міряти мірилом достовірности, документальности, буває дивно довідатись, що свою пісню про Берестечко („Ой, чого ти почорніло зеленеє поле") Шевченко написав, не стоячи в задумі над хвилями Пляшевої, а в далеких азійських пісках.

І. Франко свій сонет про Мадонну Рафеля –написав на сіножаті в Нагуєвичах, а не в палатах Сикстинської каплиці. Воістину шляхи творчости неісповідимі! Древні відносили це на рахунок муз і надхнення, новітні часи намагаються збагнути таємниці творчости проникненням у глибини людської психології, у глибини свідомости і підсвідомости.

Як той мистець у суді, Іван Франко на запитання, скільки він писав чи творив свій знаменитий Пролог до „Мойсея" теж міг би сказати, що скільки-то годин – і все життя. Та так склалося – рідкісний випадок – що ми достоту знаємо, як постав цей прекрасний з усіх оглядів поетичний твір... „Я був з поетом, – згадує М. Мочульський, – в ті дні, саме тоді, коли скінчився друк „Мойсея". Зажурений управитель друкарні К. Беднарський сказав поетові, що на початку надрукованої поеми лишається кілька порожніх сторінок, і радив написати переднє слово. Поет подивився на білі сторінки і сказав спокійно: „Добре, добре, я щось напишу і принесу". І приніс на другий день відомий Пролог".

„Другий день" – то було 20 липня 1905 року, якраз тим днем і датовано твір. Отже, на його створення поет мав приблизно одну добу, за яку він, кажучи його словами, не лише зложив, але й протерпів оту величаву пісню Прологу; як показалося згодом – лебедину, прощальну пісню для рідного народу:

Прийми ж сей спів,
хоч тугою повитий,
Та повний віри,
хоч гіркий, та вільний.

Твоїй будущині
завдаток, слізьми злитий,
Твойому Генію –
мій скромний дар весільний.

На жаль, ми не знаємо докладніше, як саме творив поет „сей спів" – чи по дорозі додому, чи вночі, серед глибокої тиші, чи в досвітні години. Зате ми докладно знаємо, – так, знаємо! – як він творив його протягом усього його попереднього життя, і з великою долею правдоподібности можемо дослідити акт творення Прологу.

Хвилююче передчуття виходу в світ поеми, яку він півроку, від лютого до липня 1905 року (як апостол, плів сіті і писав поему – згадував М. Коцюбинський). Кілька чистих сторінок затримують друк поеми, яку видавав власним коштом на дорогому папері. Треба щось робити, щось написати. Він, правда, не сказав управителеві „завтра", не зв'язав себе реченцем, але все одно той чекає, а головне – чекає поема тих кілька сторінок...

І в душі поета, як у ріці, яку раптово перепинила гребля. Всі думки – навколо поеми. Всі переживання – навколо неї. Вирують думи, почуття, пережите, передумане, і на хвилі глибокого духовного зворушення зринають перші слова:

... Народе мій, замучений, розбитий...

Але, чому акурат такі, чому акурат цей „п'ятистопний ямб, мов з міді литий", чому якраз ці терцини, що своїми складними римованими переплетами нагадують невільників, перев'язаних одним ланцюгом, де, падаючи, один тягне за собою інших? Чому якраз ця урочисто-величава скорбна „нута"?

Відповідь нам підказує Василь Шурат у спогадах про Франків спосіб поетичного творення: „Він ніколи не засідав до писання віршів з пером в руці над папером. Коли наросла гадка, коли назріла до вислову, він мусів мати рух. Ідучи вулицею, чи ходячи по кімнаті, він готував собі наперед різні строфічні мелодії, щоб знайти відповідну форму. Знайшовши, вкладав у неї слова. Мугикаючи їх собі під ніс так довго, поки не одержував співаної стрічки – одної, другої, третьої, четвертої, поки ціла строфа, як говорив, не починала співати. Осягнувши співність строфи, добирав для неї щоразу поправніших рим. Коли і се скінчив, тоді брав клапоть паперу і списував готове, строфу за строфою...".

Звісно, ми не можемо знати, під яку мелодію творив І. Франко свій Пролог – в музикознавчому розумінні. Але простежуючи поетичну творчість поета, ми спостерігаємо, що та „мелодія" – то особливий, скорбно-урочистий спів, що запановував у поетовій душі в хвилини його роздумів над долею народу, над його будучністю, над власним покликанням. Наче гудіння якоїсь мідної струни, лився через творчість поета цей ляйтмотив скорбної нації:

В устах тужливий спів, в руках чепіги плуга.

Так бачу я його, – се в образі орача-наймита поет подає власний народ: 10 жовтня 1876 року Франкові лише двадцять років.

Мелодійно-змістовний розвиток цього прекрасного віку уже заповідає структуру Прологу. В перших рядках, наведених вище – констатація сучасного становища народу: наймит, що тратить свою працю на чужих. За тим іде рефлексія–роздум і з'ясування причин такого стану, пошук за тим, що подає надію на кращу зміну. І тут не можна не помітити два „мелодійні" повтори, які з такою силою озвуться в Пролозі.

Недаром ти в біді,
пригноблений врагами,
Про силу духа все співав.
Недаром ти казок
чарівними устами
Його побіду величав.

Як тут не згадати оті могутні рефрени з Прологу:

Задаром шлях твій весь политий кров'ю
Твоїх борців. Йому вже не підняться
У красоті, свободі і здоров'ю!

І вкінці „наймита", як підсумок передуманого, як розрішення пекучих переживань – профетичне просвітління при вигляді майбутньої долі того ж народу:

Він побідить, порве шкарлющі
пересуду –
І вольний власний лан
Ти знов оратимеш, властивець
свого труду,
І в власнім краї сам свій пан.

Так у вірші двадцятилітнього Франка!

А так через десятиліття у Пролозі – творінні всенародно визнаного Генія:

...І глянеш, як хазяїн домовитий
По власній хаті і по власнім полі.

Між цими поезіями, що знаменують такі різні періоди життя і творчости поета, розташовані, як віхи на шляху, інші твори, де поет раз-у-раз звертається до тієї ж теми медитації з причини трагічної долі його краян.

В двадцять два роки він пише славнозвісні „Каменярі", з їхньою фаталістичною вірою в неминучість трагічної пожертви його покоління заради придешніх поколінь.

...1880 рік. Поетові двадцять чотири. Він пише „Пісню будучини", де провіщає неминучість настання кращого майбутнього і ... нездатність своєї генерації довести народ до того майбутнього:

І над обновленим, щасливим світом,
Над збратаними, чистими людьми

Ти зацвітеш новим, пречудним цвітом.
Прийде той час! Істотою цілою
Ми чуєм хід його поза собою.
Та доживем його – не ми... не ми!

Ще через три роки, тобто в двадцятисемилітньому віці, поет пише вірш, що поетичною формою терцин та настроєм тяжкої зажури становить аналогію до Прологу:

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай, важкая думо-муко,
Над людським горем,
людською журбою!
Рви серце в мні,
бліда журо-марюко,
Не дай заснуть в постелі безучастя –
Не покидай мене, гриже-гадюко...

Бачимо тут ту ж „мелодію", той же мотив зречення власного спокою, мотив безсоння з причини скорбних дум, що й у Пролозі до „Мойсея":

... Від сорому, який нащадків пізніх
Палитиме, заснути я не можу.

Отже, як бачимо, в Пролозі до „Мойсея" – цілої розгорнутої поеми-алегорії – в Пролозі, як у величних пропілеях, І. Франко знов підпав під „музику" своїх медитативних творів, де його думки й почування, як велике млинове колесо, весь час оберталися навколо однієї й тієї ж гризоти – долі його народу. Це так, як буває з кожним з нас, коли ми, маючи якусь одну улюблену мелодію, час від часу звертаємось до неї, до викликуваних нею настроїв (як у тім романсі – „Заграй ми, цигане старий..."). То ж і Франко в Пролозі сконцентрував свої найзаповітніші думки і переживання щодо України.

Крім мотивів власної творчости, Франко в Пролозі вбирає також інтонації творчости своїх попередників – Пантелеймона Куліша і Антона Могильницького. Вдаймося ще раз до Мочульського, якому І. Франко сказав, що з усіх способів його творення є спосіб, про який французи кажуть: „Е ріборз" – тобто „навпаки", „всупереч". Мається на увазі полемізування, заперечення якоїсь тези. Наприклад, в псалмі говориться, що „блажен муж, не іде на раду нечестивих", а І. Франко пише:

Блаженний муж, що йде на суд неправих
І там за правду голос свій підносить.

На нашу думку, поет вдається до цього способу в першому рядку Прологу. З ким же він полемізує? Розкриймо „Хутірну поезію" Кулі-

ша, послухаймо його вірш „До рідного народу, подаючи йому переклад Шекспірових творів". Послухаймо!

Народе без пуття, без чести і поваги,
Без правди у завітах предків диких,
Ти, що постав з безумної одваги
Гірких п'яниць та розбишак великих.

Народе мій! – звертається Куліш і, зденервований, роздратований, знаходить для того народу лише їдкі, образливі та єхидні, хоч продиктовані також болем за нього слова. В І. Франка не так – у Франка не біль картання чи докоряння, висміювання – у Франка сердечний біль любови:

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжю,
Людським презирством, ніби струмом вкритий,
Твоїм будущим душу я тривожу.

Якщо з сентенціями Куліша І. Франко полемізує, то інтонації його Прологу перекликаються з віршем Антона Могильницького, особистість і творчість якого цікавила І. Франка, і він писав про нього з повагою. Це був діяч часів галицького відродження 1848 року, посол до австрійського парляменту, де в свій час виголосив палку і промову на захист української мови. Людина високої освіти, полум'яний патріот, Антін Могильницький в 1849 році написав своєрідну віршовану програму національного відродження, де порушив питання національної гідности. І. Франкові, працюючи в „Зорі", доводилось не раз писати з приводу творів Могильницького, „талановитого, хоч старомодного". Є зокрема таке зауваження І. Франка: „В вірші Могильницького „Ученим членам руської матиці" говориться про Русь „від Сяну до Дону", згадується, що „гомонять славою Дніпрові пороги", голосять „славу козацьку степові могили".

Як бачимо, в творі Могильницького І. Франко наголошує однозвучні йому мотиви національного буття українців. Певне, молодого І. Франка не могли не вразити такі сильні духом національної гідности і за красномовністю високі поетичні строфи Могильницького. Порівняймо:

у Могильницького:

Чи від природи умом впосліджені
Ми, підлечата, не питомі діти,
Тайнами судеб вічно призначені
Образом скота в землю ся дивити?

У Франка:

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзнах?

У Могильницького:

Чи язик руський так дикий, убогий,
Що краси світла не годен сказати?
І без чужої пустий запомоги
Мусив так довго облогом лежати?

У Франка:

Задармо в слові твоєму іскряться –
І сила й м'якість, дотеп і потуга
І все, чим може вгору дух підняться?

так само, як Могильницький зливу крутих риторичних питань відкидає рішучим „ні" – відкидає сумніви щодо історичного покликання Русі-України („Ні! Нас родила красна мати", „Ні! Язик руський солодкий, багатий"), так і Франко таке ж болісне нагнітання зневіри („невже тобі лиш не судилось, доля, що виявило б твоїх сил безмірність? Невже задармо скільки серць горіло до тебе найсвятішою любов'ю) – так і Франко чорні тенета отих усіх тяжких питань розриває високим і гордим: „О ні, не сльози і зітхання тобі судились. Вірю в силу духа і день воскресний твойого повстання...".

Не можемо тут відмовити собі в насолоді процитувати ще одне „сильне місце" з послання Могильницького, яке теж перекликається з частою у Франкових медитаціях думкою про національно-свідоме пробудження народу. Ось ті рядки, за якими так і чуються волелюбні пориви тодішньої „весни народів".

Ні! Ми з лакомства і плохої волі
Не загирили чемність свого роду,
Ми чули брем'я тяжкої неволі,
А нині любим світло і свободу!

Які крилаті слова – „а нині любим світло і свободу". І той же контраст між учорашнім приниженням і прямуванням до свободи, що й у Франка:

Який я декадент! Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик – праця, щастя і свобода.
Я є мужик – пролог, не епілог.

Багато відповідей на питання про те, як творив Іван Франко, знаходимо на сторінках його трактату „Із секретів поетичної творчости". Хоча він, на жаль, ніколи не посилається на себе, на приклади з власної поезії, але більшість його спостережень, зрозуміло, винесені з власного творчого досвіду. Зокрема дуже важливе і дуже новаторське для його часу було розуміння значення нижчої свідомости, як він пише, або підсвідомости, як ми тепер кажемо про момент творення. Про це він пише: „Все, що чоловік в життю думав і читав, що во-

рушилось у його душі і розбуджувало його чуття, все те не пропадає, а робиться, хоч, звичайно, скритим, набутком його душі".

Очевидно, що все тут сказане, цілком стосується як багатьох творів І. Франка, так і знаменитого Прологу.

Пролог – це одне з улюблених знакових слів великого поета. Вічний революціонер, Каменяр, Мойсей – це неповні іпостасі його могутнього духу. Напевне, єдиним повним окресленням його постаті може бути лише це окреслення – єдине, яким він сам себе назвав – Пролог. І поки не звершиться в усій історичній повноті його духовний заповіт, він все ще і надалі буде для нас Прологом.

м. Львів

Петро ЧАСТО

„БЛАЖЕННИЙ МУЖ, ЩО ЙДЕ НА СУД НЕПРАВИХ...“

Є такий погляд на книги: нібито вони живуть своїм життям. Ні, вони живуть нашим життям – входять у приголомшений враженнями розум, як господарі, іноді відвойовують в пам'яті сталий куток, а буває, що й змінюють саму душу, будячи в ній те, що ніколи інакше не озвалося б. Таких книг, певна річ, не може бути багато, і в кожної людини вони інші, в кожної – свої...

Подібне полонення душі я за життя пережив лише декілька разів – менше, ніж пальців на одній руці. Один з тих випадків, про який досі годі сказати як про щасливий і жаданий – від неочікувано яскравого світла нестерпно болять очі – книга російського містика Данила Андреєва „Троянда світу“. Російського, але з українським корінням: він доводився онуком Ефросинії Варфоломіївні Шевченко, дочці Варфоломія, двоюрідного брата і побратима Тараса Шевченка. Батько автора „Троянди“ – дуже популярний в російських інтелектуальних колах на межі XIX – X сторіч письменник-психолог Леонід Андреєв.

Успадкувавши від рідкісної родини надчутливу вдачу, Данило Андреєв від молодих літ відчував себе людиною з якогось мовби іншого світу, іншої реальности. Усамітнюючись в глухих, безлюдних закутинах природи, зазнавав внутрішніх осяянь, котрі правильніше було б назвати повторними народженнями – то були все глибші впадання в транс, коли відкривається духовний зір, зринає наверх глибинна пам'ять – пам'ять про минулі життя, й коли оновлена душа вступає у все тісніший і все постійніший зв'язок з невидимим світом, за словами самого містика, з „невидимими друзями нашого серця“ – починає все виразніше чути їхні голоси...

Бувши цілковито чужим для задушливої темряви сталінських часів, Д. Андреєв просто не міг не стати однією з їхніх багатомільйоних жертв: в 1947 році його засудили на 25 років тюрми. Там він і написав „Троянду світу“ – у певності, що саме в цій книзі полягає місія його життя. Ось його власне пояснення:

„Жодні зусилля розуму, жодна уява чи інтуїція не спроможні змалювати небезпек майбутнього, котрі б не були пов'язані, так чи інакше, з однією з двох головних: з небезпекою фізичного знищення людства внаслідок війни, і небезпекою його загибелі духовної внаслідок абсолютної всесвітньої тиранії. Книга спрямована передусім проти цього подвійного

зла... Поділитися своїм досвідом з іншими, хоч би трошки відкрити картину історичних і метаісторичних перспектив, звивистий ланцюг дилем, котрі виникають перед нами або повинні виникнути, панораму різноматеріяльних світів, тісно взаємопов'язаних з нами в добрі і злі, – ось завдання мого життя. Я намагався і намагаюся виконати його у формах словесного мистецтва, в художній прозі і в поезії, проте особливості цього мистецтва не дозволяли мені розкрити всю концепцію з належною повнотою, викласти її вичерпно, чітко і загальнодоступно. Розгорнути цю концепцію саме так, дати зрозуміти, яким чином у ній, котра витлумачує надприродне, іншоприродне, в той же час таїться ключ і від плинних процесів історії, і від долі кожного з нас, – ось завдання цієї книги".

Читати її нелегко, одні сторінки просвітлюють і вивищують душу, й вона велить нашому розумові прийняти прочитане на віру, інші викликають знічення, незгоду, спротив. Там є такі рядки про походження зла на землі, про Люцифера і підлеглі йому чорні сили, про місію Христа і Його друге пришестя, котрі не збігаються з церковними догматами. І вже зовсім спиняють наш подих описи форм і способів зв'язку історії, відкритої для наших очей, з метаісторією – зв'язку між видимим і невидимими світами, між двома дорогами, одна з яких веде до все вищих рівнів світла і блаженства, а друга, протилежна – до все страшніших світів відплати...

Від „невидимих друзів серця" автор „Троянди світу" почув багато преважливих подробиць про причини й обставини виникнення різних релігій, про індуїзм, Будду, трагедію Візантії, про Мухаммеда, про Ізраїль часів Пилата, про Діву Марію, про непримиренну і безперервну боротьбу очолених Христом світлих сил з тими відступниками від Бога, котрі заповзялися утвердити на нашій землі диявололюдство.

Жаскі, мов холодна вода на голову, сторінки про російського поета-символіста Олександра Блока – як він роздвоював душу, оспівуючи у поезії Божественну Жіночність і водночас гублячи себе в невситимому блудодійстві. Блок, який помер в 1921 році, у 1949 році „відвідав" Д. Андреєва в тюрмі, показував йому ті кола чистилища, де він платив за гріхи...

Не менше вражають своєю переконливістю оповіді про поетів-пророків, зокрема про Данте і Володимира Соловйова. Д. Андреєв стверджує, що в „Божественній комедії" нема нічого вигаданого, все в ній – пережите флорентійським вигнацем насправді.

Описуючи вищі світи й називаючи імена великих духів, котрі випередили багатьох інших на шляху до Небесного Єрусалиму, Д. Андреєв зізнається, що коли почув ім'я Тараса Шевченка, то не повірив своїм вухам, перепитав ще раз і ще раз дістав цю ж відповідь... Яке це характерне для просякнутого зверхністю російського сприймання України і українства!

Втім, в іншому місці, також з голосу „невидимих друзів серця", автор пише, що до єрархії Великих Духів входить „юний народокерманич України".

Перечитуючи кожну сторінку цієї дивовижної і майже 600-сторінкової книги по декілька разів, я знову й знову зупинявся на оцих словах: „юний народокерманич України“, і врешті це стало моїм головним запитанням до всього тексту.

Хто він – той юний народокерманич України? І врешті з самої підсвідомости блискавкою вдарила відповідь: ну хто ж іще може бути, як не Іван Франко? Нехай тільки моя відповідь, нехай будуть інші, але ця моя вже не зміниться.

Про Івана Франка написано велику гору літератури. Власне, дві. Одна створена у вульгарних межах „соціялістичного реалізму“, інша – у так званому „вільному світі“, хоч іноді тяжко збагнути, від чого він вільний.

Легко помітити – та й зрозуміти, чому – що саме в радянських, здійснюваних в несамовитих ідеологічних лещатах, дослідженнях Іван Франко охоче визнається „великим“ або „геніяльним“ – малим і звичайним він не вдовольняв би тенденційних знавців і біографів, котрі все велике і геніяльне виводили виключно з революційних ідей, з соціялізму і марксизму, з мітичного впливу російської соціял-демократії на українську, і з „одвічної“ дружби українського та російського народів. У той час, як глибші критики, історики літератури й літературознавці, опинившись на Заході, негайно знаходили в творчості Івана Франка гандж, наче комусь на догоду: мовляв, не хвилюйтеся, хіба міг в Україні, десь у галицькій провінці виникнути геній? Все це – перебільшення самозакоханих провінціялів, й коли до тих їхніх геніїв застосувати новітній аналіз, наприклад, структуралістський – не зостається нічого особливого, нічого рідкісного. „Франка не можна зарахувати ані до вершинних геніїв, ані до професійних борзописців. Ми радше бачимо в ньому визначний талант, людину, обдаровану плідним і енциклопедичним інтелектом, що вмів творчо реагувати на різні спонуки й інспірації. Проте, навіть його кращі твори написані надто поспішно...“, – вважав діяспорний історик І. Лисяк-Рудницький.

Але от що в цій оцінці не в'яжеться з реальним станом речей: визначних талантів, обдарованих „плідним і енциклопедичним інтелектом“, письменників, вчених і мистців, котрі вміли „творчо реагувати на різні спонуки й інспірації“, в українській культурі було багато, а Івана Франка ця культура має тільки одного, єдиного – і саме такого, чий сукупний життєвий досвід, прозовий, поетичний, науковий, політичний і чисто людський, з повною чашею душевних і тілесних мук, гідний, аби очолити небесну Україну і звідти активно, по-франківськи, сприяти, кажучи терміном „Троянди світу“ інвольтації нашого народу світлими силами безмежного Божого світу. Для цього було б замало геніяльности лише в поезії чи лише в науці. Та й що це таке – геній? Жан-Поль Сартр, представник новітнього французького екзистенціялізму, писав: „Геній – це не дар, а шлях, який людина обирає у відчайдушних обставинах“.

Відчайдушні обставини супроводжували Івана Франка від дитинства до смерти. Так стається, погодьмося, дуже рідко. І цього не

можна витлумачити як випадковість. З „Троянди“ прямо випливає, що провідництво небесних країн, „небесне людство“, складається не зі „знаменитостей“, а з тих духів, хто в своє посмертя приніс чашу страждань вже порожньою...

Тому, окрім двох згадуваних вище франкознавчих Монбланів чи й Еверестів, прийшов, з незалежною Україною, час виснуватися третій якості досліджень – час для закономірних, якщо ми вважаємо себе християнами, спроб побачити і збагнути Івана Франка в світлі шляху, який не закінчується зі смертю, – шляху-покликання, шляху-місії. Зробити це буде нелегко, бо належить проламувати подвійний мур: радянські франкознавці у зворушливій згоді з колишніми галицькими народовцями мали Івана Франка за атеїста, безбожника.

Біографія І. Франка – родинна, наукова, творча, політична, включно зі спогадами про нього найближчих осіб чи й дальших, зате дуже проникливих – залишає приголомшуюче враження, що українська культура, та й уся наша національна історія не знає другої особистості, так кровно пов'язаної зі своїм народом, такої відданої і вірної йому, і водночас такої самотньої серед своїх людей, як Іван Франко. Ця гарячка щоденної, протягом усього життя, творчости, серед „відчайдушних обставин“, ясно каже нам, що він жив і працював для якоїсь нікому не знаної, крім нього, майбутньої України – такої іншої і такої високої, для котрої вся поетова творчість здаватиметься далеким, мов тяжкий сон, прологом:

Забудь мене, народе мій,
Коли, щасливий і м ґний,
До праці станеш на свій лан
І в своїй хаті будеш пан;

Коли не буде між тобою
Ані голодних, ні трудних,
Ані обійдених судьбою,
Ні слуг, ані панів бутних;

Коли у всіх твоїх дітий
Чуття та мислі розцвітуть
Ти станеш чистий, мов святий,
Тоді про мене ти забудь.

А хіба це не голос майбутнього, коли в галицькому суспільстві, розшматованому між австрофілами, польонофілами і москвофілами, прозвучало Франкове: „Не пора, не пора, не пора москалеви й ляхови служить...“, бо „нам пора для України жить“? Або – „Встане славна мати-Україна, щаслива і вільна – від Кубані аж до Сяну-річки одна, нероздільна...“?

Самотність почалася з дитинства, з ранньою смертю батька і матері. Поглибилася відразу в юності, з першим коханням, на яке впала тяжка тінь панівних тодішніх уявлень про „чемність“: в очах о. Михайла, бать-

ка Ольги Рошкевичівни, Іван Франко не відповідав цим уявленням, бо говорив щось таке, що називалося страшним словом „соціялізм". Отець Михайло, сахаючись Франкової мови про соціяльну справедливість і намір боротися з визискуванням народу, забув про Ісуса Христа, „нечемної" мови якого так само сахалися книжники і фарисеї...

Нещасливе кохання заступлено свідомим обов'язком поєднати у своїй сім'ї українські Захід і Схід, і це одруження зробило І. Франка ще самотнішим серед львівської інтелігенції: привіз, бач, чужу...

„Дружба" з Михайлом Драгомановим насправді означала для І. Франка постійне і вкрай напружене обстоювання свободи власної думки і власного світовідчуття й світорозуміння. М. Драгоманов наполегливо в'язав І. Франка з часом, з соціяльними теоріями часу, абсолютно не підозрюючи, наскільки Іван Франко могутнім науковим розумом і вогненним поетичним серцем пов'язаний з вічністю...

Як „соціяліст" він тричі сидів в тюрмі – як згадував сам, „між самих злодіїв та волоцюг" і, як згадував згодом відомий політичний діяч і публіцист д-р Михайло Лозинський („Іван Франко", Відень, 1917 рік), карався без жодної „соціялістичної" солідарности: „Ніхто його у в'язниці не відвідував, ніхто не старався ніяк облегшити його долі. Родини, яка могла б се робити, не було; в громадянстві – так само не було нікого. Коли Драгоманів прислав на руки проф. Омеляна Огоновського гроші для арештованих, які були його студентами, Огоновський не рішився передати їх, щоб його не обвинуватили в симпатії до арештованих, і звернув назад...".

Що ніхто не відвідував – це ще нічого. Тюремна самотність І. Франка насправді була незмірно глибшою: сидячи за „соціялізм", він, той самий І. Франко, з незмінним внутрішнім поривом до соціяльної справедливости для всіх людей і народів, першим не лише в Галичині, але в усьому европейському світі зірвав маску з цієї „теорії", передбачивши, що на практиці вона виявиться смертельною небезпекою для свободи ошуканих націй і їхнього майбутнього...

Якщо він і був соціялістом, то тільки в короткочасній, непідкріпленій життям, марній вірі, що українці, поєднуючи „соціялістичні" зусилля з польською, російською, єврейською, австрійською освіченими верствами, швидше доможуться визнання і рівноправности. Це було змістом його десятирічної співпраці у польскому „Кур'єрі Львівському". Закінчився цей період глибоким розчаруванням: криваві вибори 1897 року показали, що польський шовінізм залишається незмінним. Ображений у своїх щирих інтернаціональних почуваннях, І. Франко віддає полякам з лихвою – статтею „Поет зради" у віденській газеті "Ді Цайт": мовляв, зрада – головний мотив творчости вашого національного генія Адама Міцевича, то чи можна дивуватися, що поляки не бачать довкола себе гідного місця для українців...?

А тим часом доля, знову й знову, хотіла, аби й самі українці не знаходили гідного місця для Івана Франка. Ерудит, котрому ніхто з його галицьких сучасників не досягав до плеча в літературоз-

навстві, філології, історії, не міг зайняти катедри української мови і літератури у Львівському університеті. „...Маю се завдячувати, без сумніву, нашим новоерцям, головно ж Барвінському та Вахнянинові, котрі чорнили мене всіма можливими і неможливими способами...“, – писав І. Франко в листі до Агатангела Кримського. Льояльних до влади „патріотів“ підтримав і Митрополит Сембратович, бо що, мовляв, доброго могли його богослови почути на лекціях безбожника-соціяліста Франка?

Можна тільки здогадувати, який тягар самотности ніс на своїх раменах Іван Франко, коли з-під його руки виллялися на нашу загальнонаціональну адресу такі гіркі, докірливі слова: „...Не люблю Українців. Так мало знайшов я серед них характерів, а так багато дрібничковости, тісного егоїзму, дволичности й гордости...“.

А далі – теке витлумачення власного українського патрітизму, котре нам так тяжко зрозуміти: „...Мій український патріотизм – се не сентимент, не національна гордість, се тяжке ярмо вложене долею на мої плечі. Можу здригатися, можу тишком проклинати долю, але скинути його не можу, не можу шукати иншого рідного краю, бо я став би підлий супроти власної совісти. І коли що улекшує мені двигання цього ярма, так це вид того українського люду, що хоч гноблений, темний і деморалізований довгі віки, хоч нині бідний, неповоротний і непорадний, все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз в ширших масах жадобу світла, правди, справедливости й шукає до них доріг. Отже варто працювати для того люду, й ніяка чесна праця не піде намарне“.

Як добре відзначив у своєму спогаді М. Лозинський, „ці міркування про обов'язок стирають те, що написано в міркуваннях про любов – така любов з них говорить до свого народу...“. Це органічне Франкове ототожнення любови з обов'язком знімає мниму суперечність, котру на всі лади обґрунтовують франкознавці, нібито вся творчість Івана Франка має два джерела – імпульси живого серця і холоднокровне усвідомлення обов'язку. Підіть знайдіть „холоднокровність“ в Івана Франка.

Таке надзвичайне сердечно-мудре, надзвичайно рідкісне для всіх слов'ян почуття обов'язку, і така парадоксальна, ледве не надлюдська форма любови – „я ж не люблю її з надмірної любови“ – аж до гротеску контрастує на якомусь незрозумілому, нелогічному тлі неприйняття Івана Франка тодішнім „освіченим“ громадянством.

„Франко боляче сприймав галицьке політичне багно. В таких хвилинах на його обличчі малювалась журба. А сіпали його всякі песиголовці, вони метали на нього каміння за соціялізм, атеїзм, видумували на нього чортзна-що. В таких хвилинах Франко був радий, коли дух його ширяв далекими країнами, старинними віками чи блукав по сучасній чужині. Тоді ставав він цілком собою, його чоло віддзеркалювало спокій задуми, в очах пробивалася геніяльность розуму“, – згадував Михайло Яцків.

„Особа Франка дає нам характеристичне суспільне явище, як можна бути найбільшим працею й заслугами в своїм народі, і таким самітним, чужим серед громадянства", – з болем і соромом за нашу „чесну громаду" писав д-р М.Лозинський. Але ж як зрозуміти це явище? Чому самітний і чужий серед своїх?

Тут можна говорити про яскравий інтелектуалізм Івана Франка, про його віру в розум, в освіту, і про те, що у знаннях він залишив галицьку суспільність з її „чемною" інтелігенцією далеко позаду себе, й вона відрухово платила йому комплексом „зеленого винограду": ягоди, котрих годі було досягнути, оголошувалися, задля святого спокою, як підсвідомий психологічний компенсат, незрілими...

Але простішу і водночас геніяльну, як усе просте, відповідь дала українська людність Західньої України, вже невдовзі по смерті Івана Франка беручи його портрети під рушники, поряд з портретми Тараса Шевченка. В народній свідомості негайно виник прямий зв'язок між двома великими синами України. Перший пробудив націю до життя, другий відчув своїм непохитним і незаступимим обов'язком виводити її з історичної темряви на тверду дорогу самостійного розвитку і самоповаги. Іншими словами, обидва, один за одним, самозречено йшли за плугами, чепіги від яких вклало в їхні руки саме Небо. Це була вища місія – та, котра не припиняється зі смертю, триває у вічності...

Певна річ, дуже дивно, з огляду на це, виглядає недоброзичливе ставлення до І. Франка тогочасного галицького духовенства, яке, не затруднюючи себе переконливими доказами, мало поета за затятого дарвініста й атеїста, що потім залюбки підхопили радянські „знавці", нічтоже сумнящеся вмістивши у 20-томникові Івана Франка антиватиканську поему „Папі в альбом", безпардонно, на основі тенденційних спогадів Мар'яна Колодія, приписану І. Франкові.

Правда, Іван Франко не знімав капелюха ні перед якою неправдою, також і тією, що знаходила собі притулок в середовищі духовенства. Згадаймо тодішню Галичину з її затхлою атмосферою подвійної, польської і австрійської, провінції, в якій син народу, що вгоду йде, застав лише „панів та попів", а щодо цих останніх, то варто прочитати хоч би статтю І. Франка „З історії 'москвофільського' письменства в Галичині", аби зрозуміти, що таких перекинчиків від польонофільства до москвофільства, як о. Іван Наумович, або „паночиків" з антиклерикального вірша „Патріотизм" було в тому обездоленому краї повно.

Поети – взагалі люди вільної думки і непокори. Згадаймо Шевченкового „Єретика" чи Лесині рядки: "Я честь віддам титану Прометею,... що не творив своїх своїх рабами, і просвітив не словом, а вогнем...". У Франковому випадку свободу поетичного чуття і вислову посилювало сумління вченого, котрий мусив покладатися на розум, на знання, на самостійний дослід. Звідси – тертя у стосунках з Церквою, з Ватканом, звідси й ця спокійно-об'єктивна оцінка з уст М. Лозинського: „В історії української культури в Галичині Франкові належиться перше місце яко борцеві за волю думки проти церковного ав-

торитету в духовім розвитку нації". І хіба не сама боротьба за волю думки була причиною болючого тертя у взаєминах Івана Франка з Пантелеймоном Кулішем, з Михайлом Драгомановим, з Михайлом Павликом, з Михайлом Грушевським?

Ну, нехай з Церквою, нехай з Ватиканом, але ж – не з Богом, не з релігією, яка наскрізь проймала Франкову творчість. Та й навіть не з церковними авторитетами, якщо вони були ними справді. Володимир Дорошенко у дуже шляхетному нарисі „Великий Митрополит" реконструює той уривок зі спогадів Франкової доньки Анни Ключко, котрий редактори київського журналу „Дніпро", друкуючи у 1956 році цей спомин, свідомо пропустили – йдеться-бо про особисті взаємини Митрополита Андрія і Франка: „...Видно, що візита Митрополита була заповіджена, бо тато вийшов напроти нього до візника і з ознаками пошани ввів його до своєї кімнати. Тато змолоду цікавився постатями з Св. Письма, Житій мучеників, апостолів, і годинами просиджував у бібліотеках, пильно студіюючи старі церковні книги, та і в його бібліотеці були не одні цінні, в грубих обкладинках, над'їджені молями, писані кирилицею старовинні книги, які він придбав або на приходствах або в антикварнях. Знаючи про це, Митрополит прийшов до тата продискутувати деякі для нього цікаві питання...".

Вульгаризуючи творчість Івана Франка, залишаючись сліпими щодо того, що ця творчість була своєрідним богошукацтвом, радянські літературознавці не доросли до того біографічного факту, що ковальський син з Нагуєвич, аристократ з духу, терпіти не міг ніякої вульгарности. Ось що згадує про це Василь Лукич, який у студентські роки видавав у Львові газету „Молода Україна" і, „як трохи не ціле покоління, віддавався тоді соціялізмові, ворогуванню проти Церкви й віри та культові Івана Франка". І. Франко тоді редагував „Літературно-науковий вістник". Далі В. Лукач зізнається: „Знаючи, що Франко – атеїст і соціяліст, я думав похвалитися перед ним своєю завзятістю в обох тих напрямах. Зосібна, в протицерковнім змислі я помістив у „Молодій Україні" жорстоку і страшенну балаканину, яка мені видавалася тоді бозна-якою розумною і „поступовою"... під заголовком „Та справа". Думав я, неборачисько, що удостоюсь від Франка признання або похвали за свою „поступовість". Яке ж було моє розчарування, коли через кілька днів пізніше Франко, стрінувши мене, скромного й онесміленого, в канцелярії на Чарнецького, 26, замість похвалити мене, з нетаємним обридженням (так!) віддав мені „Молоду Україну" з „Тою справою" й сухо сказав: „Як ви могли таке містити?"...Франко кинув тоді зерно сумніву в мою віру у доцільність і єдиноспасаємість мого воюючого антиклерикалізму й атеїзму з соціялізмом і ділами його, і від того дня розпочався в душі молодого студента повільний та нестримний процес сумнівів, провірок, праці і лектур, який закінчився основним і оконечним відворотом

від названих вище „ідеалів“ мого студентського віку. За це буду вдячний пам'яті Франка до кінця днів своїх...“.

В цих спогадах є ще декілька безцінних радків: „З усього, що з власної обсервації знаю про Франка в останніх кільканадцять років його свідомого життя, з уважного аналізу його тогочасних творів, з того, що він у той час писав і чого вистерігався писати, зі змісту його маній в часі його духовного сумерку нарешті – з усього того по совісті і тверезій розвазі виводжу висновок, що Франко повертався до віри батьків. Не кажу – повернувся: недуга і смерть стали напоперек цього шляху. Але він навертався. За кожною гостиною на селі, в рідних Нагуєвичах приміром, Франко, хоч з імені невіруючий, ішов у неділі й свята до церкви і залюбки там читав Апостола. Перестав писати напастливі статті проти церкви і віри. Відвернувся від соціялізму. Зревізував своє духове відношення до Драгоманова. Подихи містики – вістуни навернення і ознаки внутрішніх духових перегрупувань – щораз частіше і щораз біль уперто почуваються в його поетичних творах...“.

Спогад цей, хоч дуже особистісний і не залишає сумнівів у щирості автора, проте також, вже проти його волі, виказує щось типове у тому, як не досить розуміло і як невідповідно сприймало Івана Франка його оточення, особливо у трагічний час хвороби. Про „манії“ і про „духовий сумерк“ поета перед лицем смерти з якоюсь незрозумілою легкістю пишуть й інші сучасники Івана Франка. Дивно і прикро, що упорядники виданої львівським „Каменярем“ у 1997 році великої, значно повнішої, багатшої і правдивішої, ніж три давніші радянські видання, загалом високовартісної книги „Спогади про Івана Франка“ залишили ці місця без жодних коментарів і приміток. Тобто, маємо вірити у передсмертний „духовий сумерк“ Івана Франка.

Ось які ми, українці, „релігійні“. Катря Гриневичева згадує, як Франко, вже хворий, скаржився їй і її чоловікові на злих духів, котрі скували йому руки:

„_ Хіба ж Ви вірите, пане докторе, ще се духи? – зачав було мій чоловік.

– Очевидно, що так. До мене приходить дух Шевченка, Шашкевича, дух Драгоманова, і я з ними говорю, от як з вами.

Я не знала ще про суть недуги поета, прочувала тільки, що його ум у дивнім попалі меркне на секунди хвиль, і розмова ся вчинила на мене несамовите враження“.

Ми ніби ходимо до церкви, слухаємо, як Христос виганяв злих духів, як він зустрічався на Фаворі з духами Іллі та Мойсея, як Савло, почувши голос з неба, став Павлом – а вийшовши з храму, будемо мати за божевільного кожного, хто чує голоси і розмовляє з духами... Навіть коли той „хтось“ – духовний велет Іван Франко...

Згадує Олена Грозикова:

„Одного разу була зі мною пані Федева, де мала нагоду почути його оповідання про свої неспокійні ночі та розмови з духами. Тоді Франко знову розговорився.

– Знаєте, хоч моє життя не було рожами встелене, але воно дало мені багато красних хвиль. Одинока правдива радість – це чистість душі. Творча праця для народу. Моя душа була вільна від гордости і жадоби слави. Я не танцював під звуки чиєїсь скрипки, не писав для видавців, лиш те, що мені безсонні ночі шепотіли і власний мій біль та моя радість. Всі терпіння і вся радість кінчаються смертю, але смертю природною.От я на цю тему цілими ночами розмовляю з духами. Вони приходять до моєї кімнати вікнами, дверима, сідають коло мене на ліжку. Щоб ви чули наші розмови, особливо росіян та наддніпрянців. У них інша психіка, вони дуже цікаві і так мені докучають...". О. Грозикова дивується, як міг І. Франко так ясно, свідомо висловлювати „неймовірні фантазії про духи".

Зі спогадів Володимира Охримовича:

„Коли в 1907 році Франко тяжко занедужав на paralysis progressiva, лікарі (д-р Є. Озаркевич і д-р В. Кобринський) сказали, що він буде жити ще лише рік, а найдовше два роки. Тим часом він жив ще потім коло дев'яти літ – і хоч мав покручені руки і покручений розум, він не тільки жив фізично, але й працював умово, і то працював видатно, на літературнім і науковім полі. Ця його тверда, дуже живуча вдача дуже всіх дивувала, та ще більше несамовиті були прояви його умової недуги. Від часу до часу зводив він розмову на річі релігійні, надприродні, позагробові, і тоді – але тільки тоді – починав баламутити і говорити в ненормальний спосіб. Тоді він розповідав, що йому отворилися очі й вуха на надприродні справи, що він часто має розмови з духами, що він тепер бачить і чує речі, яких інші не бачать і не чують, що сеї ночі мав розмову з духом якогось Івана Глови, який виемігрував з Галичини до Америки, що на даху його (Франкової) хати кожної ночі кричить дух Драгоманова і т. п. Але коли за кілька хвиль розмова перейшла на наукові, літературні, політичні або інші сьогосвітські теми, він говорив цілком розумно, і не було найменшого сліду якоїсь ненормальности...".

Самозрозуміло, люди, орієнтовані виключно на „сьогосвітські" теми, розмови з духами вважають за щось ненормальне. Apriori усталилося, що росіяни – не такі побожні, ніж ми, однак вони абсолютно у протилежний спосіб зареаґували на „розмови з духами" Д. Андреєва. Коли в роки горбачовської „перебудови" „Троянда світу" вперше прийшла до читачів, найсолідніші московські журнали друкували уривки з книги, зокрема і найчастіше – розділ „Падіння вістуна", де автор, з уст померлого за чверть віку до моменту цієї „зустрічі" Олександра Блока, розповідає про сьогосвітську і тогосвітську долю колись популярного в Росії поета-символіста. „Троянда світу" спричинила ріку рецензій – одна від одної захопленіших. Автора з гордістю називали російським Сведенборґом.

Тим часом нібито вельми побожні українці свого великого духовидця мали за ненормального...

Духовність Івана Франка – тобто характер невидимої стіни, котра в кожній людській душі ділить світи, цей і той, лише в одній душі та стіна – глуха, вульгарно непроникна, а в іншій – витончена в такій мірі, що крізь неї, в особливі хвилини життя, прозирає якась нетутешня реальність, котру ми в кращому разі називаємо містикою, а в гіршому – „психічною хворобою", – досі не стала і стати не може предметом уваги нашого секуляризованого світу, з відповідною наукою і відповідним франкознавством. Так і ходитиме з дослідження в дослідження страшна кривда на Франкову адресу, інспірована психічно „нормальними" людьми, серед них – і тими, хто ходить в неділю до церкви, вважає себе християнином, тільки душу має „занадто здорову", як оті книжники і фарисеї, котрі за психічно ненормального мали Ісуса Христа.

Богдан Лепкий згадував: „...Не міг я надивуватися, що Франко так добре знав Святе Письмо, історію Церкви, патристику тощо, забувалося тоді, що це поет, можна було гадати, що доктор святої теології, тільки не зовсім покірний канонам...".

Христос також був „не зовсім покірний канонам". Ні, панове дослідники, цю увагу Франка до Святого Письма годі пояснити лише інтелектуальним інтересом. Задовго до „хвороби" Франковою рукою водило відчуття неземної гармонії, тільки з „собачого обов'язку" перед рідною землею і своїм нещасним народом він знову й знову писав те, що піднімало народ, і писав так, щоб той народ міг його розуміти.

Певна річ, духовне життя і релігійність Івана Франка разючим чином відрізняли його від оточення. Він вірив інакше, ніж більшість, формою його віри була доти небачена в українській історії і назавжди неповторна каторжно-самопосвятна праця для свого народу. Він уже за життя був народокерманичем України – не за посадою і визнанням, а за незмарнованим Божим даром до праці. Працювати для народу – то була його релігія. А прю з Богом, згадаймо, не один він мав. Мали її й знамениті святі. Так вже не один раз траплялося: хто найзавзятіше воює з Богом, той найближче до Нього опиняється...

Втім, Франко навіть не мав часу на богоборство – Бог поклав йому на рамена немилосердно тяжку місію зрозуміти, що діється тут, на землі, а не на небі. Тому й він вірив інакше, ніж ми, хоч усе його життя вчить нас саме віри і тільки віри – не такої легенької, щоб покладати на Бога всю відповідальність за все лихе у людському житті, – а віри у здатність людини змінити світ, просвітлити і зігріти його умами й серцями. Ця віра – наскрізний мотив усієї Франкової творчости. Поза виспіваною з глибини душі любовною лірикою, силою образів і думок вражають поезії, котрі виказують або релігійне розуміння, або безпосереднє релігійне почуття автора. Безрелігійний поет не писав би про Мойсея, Будду, про Варлаама і Йоасафа, Івана Вишенського, про святого Климента, не перекладав би Старого Завіту, Данте, Ґете, Володимира Соловйова. Він звертався до духовних велетнів, бо відчував себе їхнім рівнею.

Поряд з атлантською постаттю Івана Франка навіть найпідніші франкознавці, залишаючись глухими до метафізичної, метаісторичної методи пізнання „поцейбічного“ світу, суєтливо приставляють до цієї незмірної постаті зручні драбинки і, спинаючись на цю захмарну скелю хто скільки годен, позначають її табличками: „Франко – лірик“, „Франко – соціяльний повістяр“, „Франко – літературознавець“, „Франко – драматург“, „Франко – історик“, „Франко – дитячий письменник“, „Франко – перекладач“ „Франко – клясичний філолог“, „Франко і Драгоманов“, „Франко і Грушевський“, „Франко і поляки“, „Франко і євреї“ і ще багато-багато інших. І цих знавців можна зрозуміти, бо на окрему табличку заслуговує ледве не кожен Франків твір, ледве не кожна віршована строфа, ледве не кожен рядок. Одначе на багатьох табличках треба було б ставити знак запитання, бо Україна ще й дотепер не відповіла на найважливіші і найсправедливіші Франкові докори:

Мамо, мамо, земле бідна,
Українська земле рідна,
Чим ти Бога прогнівила,
На ту ганьбу заслужила:

Тебе ворог топче, давить,
Обдирає і безславить, –
Та за вражу підлу плату
Твої діти власну хату

Раді б в углах підкопати
І в посадках розхитати,
Люду твого гарну мову
Геть розвіять, мов полову!

Мамо, мамо, я ридаю!
Україно, славний краю,
Так буйний, багатий, красний, –
Чом ти, краю, так нещасний?

Або:

Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
Наш люд, чи, мов каліка та безнога,

Він в тім каліцтві житиме й усохне?
І чом відступників у нас так много?
І чом для них відступництво не страшне?

Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працювать на власній ниві – стид,
Але не стид у наймах у чужого?

І чом один на рідній ниві вид:
Безладдя, зависть і пиха пустая,
І служба ворогу, що з нас ще й кпить?

Або:

...Для людської хвали й реклями
Будує тріюмфальні брами,
А своїків пуска з торбами.

Про справи буцім дба народні,
Чужих вийма з біди безодні,
Свої ж і голі, і голодні.

А ти про своїх дбай найближчих,
Про тих безпомічних, найнижчих,
Про тих безрадних і найтихших,

Що допімнутися не вміють,
І явно зажадать не сміють,
І жаль свій лиш сльозами гріють.

Про тих подбай, щоб зла тривога
Не гнала їх від твойого порога,
То матимиш заслугу в Бога.

А скільки „франкознавчих табличок“ мало б промовляти до нашого серця! „Як почуєш вночі край свойого вікна“, або – „Чого являєшся мені У сні? В життю ти мною згордувала...“, або – „Безмежнеє поле в сніжному завою..“, або – „Ой ти, дівчино, з горіха зерба, Чом твоє серденько – колюче терня?...“, або „Оце тая стежечка, Де дівчина йшла...“, або – „Я не люблю тебе, о ні...“, або – „Душе моя, душе душі моєї...“, або – „Якби ти знав, як много важить слово...“ – скільки почуття, скільки поезії в цих безсмертних віршах, скільки такого, що буде близьким для людини з будь-якого іншого народу.

Задумаймося також і над тим, що ніхто з українців в такій мірі, як Іван Франко, ніхто навіть з най-найучениших, не осягнув так глибоко позаукраїнського світу. Своїми спраглими розумовими зацікавленнями він мовби прожив багато життів – і це також для того, щоб „там“ бути готовим до місії народокерманича. Він засвоїв розумом і духом давній Ізраїль, давні Рим і Грецію, давню Індію, середньовічну і новітню Европу. А про свій народ він знав буквально все – буття і села, і міста, бідних і багатих, вчених і невчених, знав пісні, вірування, казки, знав свідомість і підсвідомість України.

Його дух витав так високо, що іншим духам в час його „хвороби“ не треба було низько спускатися...

Наш народ не міг помилитись, знайшовши Франкові місце під рушниками поряд з Шевченком. Хоч у якомусь розумінні то були протилежності. Втім, в дуже цікавому і дуже істотному розумінні. В Шевченка, за Давидовими псалмами:

„Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде...“

У Франка :

„Блаженний муж, що йде на суд неправих
І там за правду голос свій підносить...“.

І це не було тільки одним з Франкових художніх засобів – іти від протилежного, створювати напругу вірша запереченням. Франко був дивовижно вимогливий до себе, до своїх переконань: хоч вони здобувалися його великим розумом і будувалися чистим серцем, він нещадно їх перевіряв і ревізував. Так було й щодо Шевченка, зокрема щодо „Посланія до живих і мертвих, і ненароджених“, котре Франко колись прочитав з чужого голосу. Й ось той же Шевченко, вже побачений власними очима.

Згадує Сергій Єфремов: „...Слухаю – і дивуюся: тонкий аналіз громадського значення Шевченкового твору, з дотепними екскурсами в сферу поетики, і ні тіні колишньої загонистости. Зовсім інше, навіть навпаки... По відчиті кажу Франкові про своє враження, як про гарну після тієї давньої статті (тобто після критичної статті Франка проти „Посланія“ у львівському журналі “Світ“ – П. Ч.) несподіванку.

– А, то пуста річ. – якось сором'язливо перебив він мені мову. – Молоді ми тоді, вважайте, були дуже, зелені, чужими все очима на річі дивилися. Драгоманов не любив „Посланія“ – ну, то за ним вже і ми всі. Я умисне вибрав оце таку тему, щоб той давній свій блуд публічно виправити“.

Шевченко – це завзятуще, вогненне відштовхування від зла цього світу, невіддавання себе злу, дитинно щире прагнення побачити кохану Україну, коли вже „врага не буде, супостата, а буде син і буде мати, і будуть люде на змелі“.

Франко – це по-вояцьки мужнє ставання віч-на-віч зі злом, ставання на прю зі злом, відвойовування світу від зла... Він і тепер це робить – звідти...

Перечулений Михайло Лозинський свої спогади про Івана Франка закінчує сумно-пресумно:

„...Він, піонер тих політичних думок, які лягли в основу нашого політичного розвитку; він, що стільки натерпівся за них; він, що міг бути красою і славою нашої політичної репрезентації, – усунувся від політики тоді, коли його посів почав приносити плоди. Він, найвизначніший учений у своїй області, замість учити з університетської катедри та свобідно віддаватися науковій праці, мусів чорною літературною роботою – статтями, перекладами, виправлюванням, чужих писань, коректою заробляти на хліб, якого не могла дати сама творча письменська праця. Він, найбільший письменник і громадянин в своїм народі, відчував, що ті скарби, які він дав народові свому, не здобули йому тої любови й пошани

серед громадянства, яку мали набагато менші люде, але зате зручніші, що вміли використати свої родині й товариські звя'зки та все збагнути, звідки вітер віє. Йому, що носив у серці таке море чуття і такі дорогоцінні перли видобував з нього на радість иншим, відмовила доля навіть пересічного родинного щастя. А вкінці захід сонця його днів закрила чорними хмарами довголітня смертна недуга.

Так селянське походження, ідейний конфлікт з громадянством, суспільні відносини і цілий тряд особистих нещасть склалися на те, що великий письменник і громадянин мав виїмково нещасну долю, що його життя було виповнене найтяжчими стражданнями. Від ударів долі годі захиститися. Але Франкові легше було б їх переносити при иншім відношенню громадянства до нього. І тому в його особистій ліриці – від найдавнішої до найновішої – звенить та сама нота: самота, духовне сирітство, невдячність громадянства. Що при такім життю він міг стільки скарбів дати народові свому, – се робить його тим більше великим".

Міг, звичайно, що міг, адже ж він не дожив навіть до шістдесяти літ. Просто неможливо уявити ту, ще не повторену в нашому народі і, мабуть, таки неповторну, творчу напругу серця і розуму, вислідом якої культура України дістала у спадок, котрий не вмістився б й у ста томах, – майже п'ять тисяч творів! А він ще ж не все сказав...

Тату! Тату! Тату!
Се ми, твої невродженії діти!
Се ми, твої невиспівані співи,
Передчасом утоплені в багнюці!
О, глянь на нас! О, простягни нам руку!
Поклич до світла нас! Поклич до сонця!
Там весело – нехай и тут не чахнем!
Там гарно так – хай тут не гниєм!

Не вийдете на світло, небожата!
Не вивести вже вас мені до сонця!
Я сам оце лежу у темній ямі,
Я сам гнию тут, до землі прибитий,
А з диким реготом по моїй груді
Тупоче, б'є моя лихая доля!

Й от при цьому всьому лихові Іван Франко бачив свою долю так, як і личило бачити її майбутньому небесному народокерманичеві України:

„Я не жалуюсь на тебе, доле:
Добре ти вела мене, мов мати.
Таж де хліб родити має поле,
Мусить плуг квітки з корінням рвати.

Важко плуг скрипить у чорній скибі,
І квітки зітхають у сконанню...
Серце рвесь, уста німі, мов риби,
І душа вглибляєсь в люту рану.
А ти йдеш з сівнею й тихо сієш
В чорні скиби й незарослі рани
Нове сім'я, новії надії,
І вдихаєш дух життя рум'яний.

Явище на ім'я Іван Франко – нерозгадане й досі, і таким залишиться, аж поки ми не навчимося розуміти Божу вічність і волю Неба, де Господь погоджує з людською душею ціль її земного післанництва. Критики, намагаючись схопити несхопне, розчленовують творчий процес, розщеплюють інтегральну сутність творця, марно виважуючи, ким же він насправді був – революціонером чи декадентом, поетом чи вченим, ідеалістом чи матеріялістом. Досить прочитати Франкову, присвячену Миколі Вороному, „Лісову ідилію", аби зрозуміти, що жоден з франкознавців донині не сказав про творчість Івана Франка більше, ніж сам поет.

Джерзі-Сіті, Н. Дж.

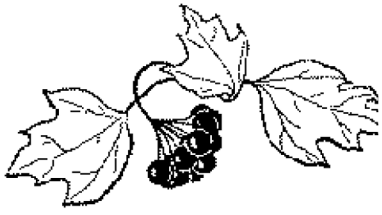

ВОНИ ЗНАЛИ ВЕЛИКОГО КАМЕНЯРА

(Уривки зі спогадів)

Іполит ПОГОРЕЦЬКИЙ:

... В гімназії був І. Франко скромний і несміливий. Ходив у полотняній блузі, носив багато книжок і дуже багато читав. У вищих класах треба було і йому подумати про ліпший гардероб, тож з тим звернувся до мене, а я просив свого вуйка Фаєрайсля, лісничого з Унятичів, і він вибрав Франкові матерію на убрання, а кравець Фішель йому те убрання зробив. У ньому І. Франко вже сміливіший; у ньому приїхав до нас до Вацовичів на село, до моїх родичів, а потім і до Рошкевича до Лолина... Тут запізнався він вперше з нашими родинами і зачав з нами добре товаришувати.

... І. Франко мешкав у Дрогобичі на бориславському передмісті в одної старої жінки (в останній хаті), і туди ми часто до нього заходили вдвох з Рошкевичем. При дуже нужденній лампі читав він нам то свої поезії, то „Кобзаря" Шевченка, то дещо зі Словацького й Міцкевича, а деколи і славніших німецьких поетів. Взагалі любив розмови про славних людей та поетів, з котрими нас знайомив та зацікавлював...

Володимир ОХРИМОВИЧ::

...На основі моїх особистих взаємин з Франком хочу подати деякі мої помічення для характеристики його вдачі.

Коли я перший раз зайшов до Франка до хати, він сидів за столом і щось писав. Ще в дверях привітав я його словами „Добрий день" і ступив кілька кроків наперед, одначе він мені нічого не відповів, лише мовчки поглянув і на мене і писав дальше. Я задержався і, стоячи серед кімнати, чекав аж він до мене відозветься. Одначе він до мене не відзивався і писав без перерви дальше. Се тягнулося, може, з півгодини. Нарешті він скінчив писати і зложив папери. Щойно тоді запитав мене, чого я собі бажаю і дуже радо подав мені всі інформації, по які я тоді до нього прийшов, одначе ані не звинився за те, що дав мені так довго ждати, ані не просив мене сідати. Видно було, що він зовсім не дбав про товариські форми, а ще більше було видно, що для нього найважніша річ була праця,

письменницька праця, якій посвячував увесь свій час і всі свої сили, – без огляду на окруження і обставини. Буваючи у Франка вдома, іноді заставав я його при письменницькій роботі серед крику і плачу дітей та серед найбільшого неладу і гармидеру, який зчиняли служниця або прачка. А він писав, не звертаючи ніякої уваги на те, що кругом нього діялося. Видно, сильні мав нерви.

... Франко не любив бувати в так званім „товаристві", не ходив на товариські сходини, на вечорниці, бали, концерти. Він нерадо робив нові знайомства і неохотно запускався в розмови. Він був замкнений в собі і не любив звірюватися, ані що-небудь говорити про себе. Франко уникав шинків і ресторацій, заходив лише зчаста до кав'ярні Віденської або до кав'ярні Шнайдера на шклянку кави, щоби прочитати газету, одначе і там сторонив від людей. Також у себе вдома не дуже радо бачив гостей, але тих людей, з якими жив ближче, приймав у своїй хаті щиро, гостив їх чаєм, солодощами, а іноді питним медом і читав їм свої поетичні, свіжонаписані, ще не друковані, твори. Я сам був кілька разів разом з моїми товаришами молодоти на такій гостині у Франка вдома, між іншим один раз, коли-то він, вийшовши зі слідчої тюрми в справі Дегенів і товаришів, відчитував нам у себе вдома свої „Тюремні сонети".

...Франко не любив пити алкоголічних напитків (хіба десь-колись трохи вина або меду), не курив, не грав в карти і не любив бути разом з тими, що п'ють, курять або грають в карти. Одинокою його розривкою було риболовство, яке любив пристрасно. Від часу до часу він виїздив на село ловити рибу, між іншим, до села Голобутова коло Стрия, де ловив рибу в річці Колодниці разом зі своїм приятелем Федьом Дергалом, тамошнім селянином, освідомленою і симпатичною людиною. Також на літніх феріях, проживаючи на селі, багато займався риболовством.

Франко не був музикальний, але любив дуже простонародні пісні і ставив їх вище від штучних композицій, а музичні твори придніпрянських композиторів подобалися йому більше, ніж галицьких. Пам'ятаю, що на сю тему мав він раз у себе в хаті в моїй присутності живу суперечку з покійним композитором о. Віктором Матюком, якого Франко старався переконати, що музичні твори старших галицьких композиторів є мішаниною церковної і німецької музики та що в них замало рідного, народного, українського елементу.

Раз – але тільки один раз – був я свідком, як Франко сам співав. Було це в 1889 або 1890 році; Франко мав відчит в „Czyteln i Naukowej" для мішаної публіки жидівсько-польсько-української польською мовою „Про жіночу долю в українських народних піснях"; той свій відчит він ілюстрував текстами відповідних пісень, а деякі з тих пісень він відспівав, між іншим – з великим чуттям відспівав пісню, що починається словами:

Ой, там за горою та й за крем'яною
Не по правді живе чоловік з жоною...

... Франко не був красномовцем, але я дуже любив слухати, як він промовляв чи на засіданнях і сходинах, чи на викладах, чи на зборах і вічах. Він говорив короткими, простими реченнями, без зайвих додатків, без риторичних прикрас і зворотів, без хвастощів, без демагогії, без фальшивого або пересадного патосу, говорив ясно і зрозуміло. Ніколи не відбігав від річі,про яку була мова, ніколи не попису-вався своїм знанням і своєю ученістю. Завсіди говорив з глибини свого переконання, без хитрости, без лукавства. Любив уживати лапідарних досадних висловів і драстичних, дотепних, часом не дуже салонових простонародних порівнянь і приповідок.

... Як відомо, Франко й Павлик були головними основниками і провідниками української Радикальної партії. Я теж належав до її співосновників і був її діяльним членом від її заснування в 1889 році аж до 1895 року. В тім часі мав я нагоду зблизька пізнати Франка як суспільно-політичного діяча, його суспільно-політичні поглялди й переконання та його заходи й виступи на полі практичної політики.

Українська Радикальна партія в перших роках свого існування обіймала два покоління людей. До старшого покоління належали Михайло Павлик, Іван Франко, Щасний, Сельський, Северин Данилович, Іларіон Герасимович, Творовський, Роман Яросевич, до молодшого покоління – Кирило Трильовський, Євген Левицький, Миколал Ганкевич, я, В'ячеслав Будзиновський, Василь Стефаник, Іван Кунців, Юліян Бачинський, Євген Вацик, Василь Бережанський, Денис Лукіянович і багато інших.

І серед старшого, і серед молодшого покоління були дуже великі індивідуальні різниці і в поглядах, і в темпераментах.

З часом і серед старших, і серед молодших потворилися групи, які пішли розбіжними дорогами і довели до розпаду української Радикальної партії та витворення нових партійних угруповань.

По сімох літах відокремилися Яросевич, Ганкевич, Бачинський і витворили Українську соціял-демократичну партію. Пізніше відокремилися Євг. Левицький, Будзиновський і я, щоб витворити Українську національно-демократичну партію, до якої пристав був також і Франко, але тільки на короткий час, бо пізніше цілком відсунувся від політичного життя. Павлик, Данилович, Трильовський, Стефаник полишилися при Радикальній партії.

Одначе в перших роках існування Радикальної партії (1889-1894) ці різниці, про які вище мова, не дуже проявлялися назверх, зате досить добре було видно різницю між старшим і молодшим поколінням. Суспільно-політичні погляди й переконання старших радикалів основувалися на бездержавнім, федералістичнім громадівстві Михайла Драгоманова, на „раціоналізмі в релігії" й „реалізмі в мистецтві"; натомість ми, молодші радикали, переймалися „історичним матерія-

лізмом“ і „колективізмом“ Карла Маркса та націоналістично-централістичним державництвом (етатизмом).

Крім того, старші вважали себе практичними суспільно-політичними діячами, а нас, молодших, називали теоретиками й доктринерами; навпаки, ми, молодші, закидали старшим опортунізм, компромісовість і непослідовність.

Ці закиди підносили ми, молодші, особливо проти Франка.

Нам, молодим, він видавався занадто поміркованим, занадто оглядним, а замало „лівим“, замало радикальним, замало рішучим і послідовним. Під сим оглядом ми вище цінили Павлика, одначе Павлик видавався нам занадто наївним і безкритичним, занадто одностороннім і засліпленим у Драгоманові. Франко ставився критично і до драгоманівщини, і до марксизму та схилявся до ревізіонізму й фабіанства, і за цей критицизм ми високо поважали Франка, бо хоч він закидав нам, молодим, доктринерство, та все ж таки він нас, молодих, ліпше розумів і легше міг з нами зговоритися, ніж Павлик, Данилович та інші старші радикали.

Франтішек ГЛАВАЧЕК:

...Я бачив прихильність великого Каменяра до мене і вирішив, що влітку 1896 року відвідаю його у Львові. Я знав про ту сізіфову працю, яку робив І. Франко разом зі своїми друзями М. Павликом і В. Гнатюком та іншими в справі пробудження тодішньої Угорської Русі, щоб зберегти в ній український елемент від повної мадяризації. Тому я вирішив їхати до Львова через Угорську Русь – сьогоднішню Закарпатську Україну.

І. Франко і М. Павлик прийняли моє рішення з великою радістю і надією, що я допоможу їм в їх намірах. Зразу ж через В. Гнатюка, який під проводом вивчення етнографії їздив вже не раз на Закарпаття, виконуючи при цьому будительську працю, яка мала велике значення, мене поінформували, як я маю поводитись, перебуваючи там, щоб не звернути на себе уваги угорської поліції, з якими людьми я маю зустрітися і як обережно треба з ними розмовляти (були то в більшості попи-уніяти, москвофіли, а переважно „мадярони”). Моїм завданням було шукати серед молоді таких, які б бажали приєднатися до руху відродження української культури в цьому глухому краю.

Про цю подорож я написав велику статтю, яка була надрукована в пряшівській „Дуклі” (1957, №4) під заголовком „Моя подорож по Закарпатській Україні в 1896 році – внесок до історії національного відродження та соціяльного самоусвідомлення українського народу Закарпаття”. З українського боку мені не раз вже говорили, що ця стаття є одним з найкращих документальних описів становища українського народу на Закарпатті в 90-их роках минулого століття.

Коли я потім з Закарпаття приїхав до Львова (зупинившись по дорозі в Стрию в Охримовича, щоб з ним поговорити про закарпатські

справи), мене привітали І. Франко, М. Павлик, В. Гнатюк дуже сердечно. Я пробув у Львові близько 6 тижнів і бував частим гостем І. Франка. Товариші, які знали, що Іван Франко дуже завантажений працею, дивувалися, що мені він приділяє та багато свого дорогоцінного часу. Але І. Франко використовував наші зустрічі для того, щоб дістати від мене якомога більше відомостей про чеські справи і одночасно найдокладніше інформувати мене про політичні, соціяльні і культурні справи як в Галичині, так і в Україні, що було мені дуже необхідним для написання нових праць з україністики....

... Великим вченим, письменником і добрим другом залишився в моїй пам'яті І. Франко. Український народ має двох великих синів – Тараса Шевченка і Івана Франка, вони пустили глибокі корені в серце чеського народу, і ці корені давали, дають і будуть давати все нові і нові плоди в ім'я дружби між нашими народами.

Сергій ЄФРЕМОВ:

...Просто, рівно, справді по-товариському поводився він з людьми. І що частіше я його бачив, то вище оцей маленький чоловічок зростав переді мною. Всяка справа, яку тільки зачіпав хто при ньому, мала в ньому компетентного знавця. Це був справжній енциклопедист вдачею, людина, що їй ніщо людське не чуже, що про все мала свою думку, часто оригінальну, глибоку тією непозиченою глибінню, яка показувала, що там, за цим високим чолом, вічно йде своя робота. Політика, економіка, письменство – і тут же поруч оповідання про якусь цікаву пригоду в горах, або анекдот з віденського життя, або щось про рибальські здобутки десь на Стрию чи Черемоші („оттакого-о, – показує захоплено цілу руку, – щупака був витяг!"); тихий, короткий сміх і здивовано-дитяче „ей-де!", коли чув щось неймовірне, – і знов поважна розмова про „Bibel und Babel" („Біблія та Вавілон"), що саме тоді займали увагу культурного світу, і знов якийсь дотеп, гостре слівце з тихим сміхом. І нічогісенько, незважаючи на титул, докторального. Просто, рівно, справді по-товариському. З ним хороше міг почувати себе кожен, бо цей серцезнавець якось угадував ваші інтереси і вмів себе до них достроїти. Бачив я його на шевченківській вечірці в Стрию, оточеного селянами: для кожного він знайшов у себе потрібне слово. І бачив його зараз же по тому в знайомій родині – як довго і весело щось розказував дітям, а вони тісненьким гуртком обсіли його і почували себе з ним цілком вільно, як з своїм, рівним собі. Бачив знов же його зустріч з М. В. Лисенком: експансивний музика обняв його з словами: „Франко – це святий!" – „Н-но, хіба турецький!" – з тихим сміхом одповів у лад йому Франко, на вічні свої злидні натякаючи. Серед завжди трохи манірних і з нахилом до пози галичан І. Франко вирізнявся отією повною відсутністю всякої пози і фрази, як і відрізнявся од загалу своїм костюмом – вишиваною со-

рочкою серед пишних комірців і краваток, стареньким, приношеним убранням, смушковою шапчиною серед церемонних циліндрів... Тимто до нього й тягло так усіх приїжджих з України, і він нам здавався своїм. З ним було легко, нецеремонно, хороше.

Цей енциклопедист, що знав багато і знав по-справжньому, ніколи не висловлювався категорично, щоб прибити розмовника своїм авторитетом; догматичних ноток просто бракувало в його голосі. Скільки разів чув я, як на слова: „Най пан доктор скажуть" – чулося протягло-нерішуче: „Або я знаю", і вже потім тільки, серед розмови, виявлялося, що він таки знає. Не любив Франко і панувати в розмові, використовуючи свою очевидну перевагу. Умів не тільки говорити, але вмів – і це головніше, бо трапляється так рідко – умів і слухати. Серед загальної розмови іноді змовкав і, здавалося, весь поринав у себе, вглиб якихсь йому тільки одному доступних відчувань. Я часто з-під газети спостерігав його під такі моменти, і мені кожного разу приходило на думку Франків портрет малого Мирона: „Невеличкі його сірі оченята живо бігають, дитиняче чоло стягається – думка починає рушатися"... І тут я бачив: сірі очі дивляться десь поза людей, на чолі легенькі зморшки, а рука машинально намацує якусь непокірну волосинку на щоці... раптовий рух головою, і волосинка лишається в пучках, а очі так само дивляться в далечінь, поза ті стіни, поза мури великого міста, і думка вирає... Мені раз кортіло довідатись, де витає тоді його думка: чи там роїться якогось нового твору пляни і встають-снують образи творчої уяви; чи якась наукова проблема саме формується у виразисті силогізми; чи, може, згадка про отого самого щупака завела його на лоно природи, яку він так любив і розумів, і це справді відпочинок од трудового дня; а чи нова якась турбота мостить собі гніздо, чи просто „в душі глибока павза"?.. Збігають хвилини... потім рвучкий рух, немов чоловік прокидається й скидає з себе навіяне та вертається до дійсности, притишене зітхання, коротке „так-так" і поклик до кельнера: „Платити!". Це означало час одпочинку скінчено, поновлюється трудовий день, треба вертатися до себе, на вул. Понінського, і братись до нескінченої роботи.

Працездатність мав І. Франко феноменальну, чисто селянську, сказав би навіть – мужицьку, як і отой мужицький рух, що ним вертався він од своїх мрій до дійсности, як і ота звичка – ходити вдома босим і розхристаним. Працездатність і працьовитість тим дивніші, що умови його приватного життя були, скажу не зменшуючи, просто жахливі. На них не спинятимусь, бо про це, може, зарано ще й говорити... Одно треба одзначити, що працювати так, як працював І. Франко, не маючи свого кутка не то в хаті, а навіть на своєму писальному столі – це таке саме чудо, як обробляти поле на Везувії або справляти бенкет на кораблі в хуртовину. І так тяглося не місяці, не роки, а десятиліття, і найкращі твори Франкові написані все серед таких обставин, що у кожної іншої людини давно опали б руки і принишкла б усяка охота до праці. Я час-

тенько заходив до Франка, бо книжки для роботи про нього міг дістати здебільшого тільки в його бібліотеці, – і кожного разу вертавсь приголомшений і прибитий його хатніми обставинами. А він – він наче не помічав того, наче дивився отими невидющими очима поза людей, як у хвилини задуми. Він навіть запрошував мене, як і багатьох приїжджих, до себе жити. Я не зважився, хоч яке це було б для мене щастя і яка була спокуса – і сам Франко, і його велика бібліотека, повна уніків з перших часів галицького відродження! Не зважився на якийсь місяць. А він же терпів те каторжне життя десятиліттями. І, здається, ніхто й слова скарги не чув од нього... Просто, рівно, спокійно, без поз і фраз, ніс тягар свого життя, все перемагаючи своїм безконечним мужицьким терпцем, нездоланною упертістю й завзятістю в праці...

Василь ЩУРАТ:

Років із 45 тому, маючи намір посвятитися студіюванню славістики, ми разом з Іваном Франком зібралися до Відня. Франкові студії (п'ятнадцятирічні до цієї перерви) тоді вже закінчувалися, а я їх щойно починав. Живучи в спільній кімнаті на Віплінгерштрассе, ми разом ходили обідати у ресторані, при цьому щоденно відвідували кав'ярню „Центральну" на Герренгассе. Там за чорною кавою перечитували дюжину свіжої преси, якщо ніхто третій в цьому не перешкодив. А тим третім, як звичайно, був хтось із знайомих І. Франка, рідше з моїх, особливо ті, довша розмова з якими могла б бути цікавою для І. Франка. Незабаром стало можливим зближенням до нього особи, про яку я чув багато такого, що могло б бути сенсацією.

Було це напевно в лютому 1893 року. Вийшовши з семінару проф. Ягича, заходимо з Франком до „Центральної", де нас мав чекати д-р Монат, шкільний товариш І. Франка з Дрогобицької гімназії. Замість нього застаємо при столику, який ми щоденно займали, д-ра Фредерика Самуеля Краусса, який, будучи секретарем „Ізраїльського альянсу", був одночасно і редактором фолкльорного щомісячника „Ам Угруел". Ми з ним познайомилися два місяці перед тим, тому ми могли б підсісти до нього, якби не те, що він сидів уже в товаристві невідомої мені людини. Тут же вітаєм його кивком і займаємо місце за сусіднім столиком.

– Але ж, панове, просимо до нас! – відразу вигукує д-р Краусс, підходить і представляє нам свого товариша. Був то Теодор Герцль.

Тут мушу зауважити, що після знайомства з Крауссом ми з І. Франком були запрошені до нього в грудні 1892 року. І вже тоді була розмова також і про Герцля. Подробиць цієї розмови собі не пригадую, однак добре пам'ятаю, що суттю її була ідея, викладена Герцлем чотири роки пізніше в монуметальному творі „Жидівська держава". Вона стала також темою першої конфіденційної розмови Франка з Герцлем.

– Дуже мені сподобалася ідея відбудови жидівської держави, – озвався І. Франко. – Вона мене дуже зацікавила, оскільки є ніби рідною сестрою нашої ідеї відбудови Української держави. Але чи є на сьогодні реальним як одна, так і друга?

– Чому б не мали бути, – відповів Герцль. – Все може бути на світі, що тільки вміщається в людській голові.

– В розумній голові, – додав І. Франко.

– Так є, в розумній голові, бо тільки про таку варто говорити людям, які хочуть, щоб їх вважали розумними, – вів далі Герцль. – Народжена в розумній чи розсудливій голові, навіть найгірша ідея буде реальною, якщо тільки запалить найширші маси народу і висуне з їх середовища готових до мучеництва захисників. Якщо нам колись вдалося завдяки Мойсеєві скинути ярмо і здобути Палестину, то чому сьогодні це мало б бути неможливим?

– Тоді, – зауважив Франко, – ви мали Мойсея і одне ярмо для скидання, а сьогодні ми, українці, маємо їх три, а ви хіба в десять разів більше, бо розсіяні по цілому світі.

– Мойсеї не родяться щодня, то правда, вони формуються під зовнішнім впливом, а той зовнішній тиск у нас є в десять разів більший, ніж у вас. Якщо ви колись відчуєте його так, як ми, тоді і у вас почнуть оглядатися за своїм Мойсеєм і, напевне, знайдуть його, хоча сьогодні його ще бажали б знищити. Зрештою, час може все прискорити.

– Визнаю панові певну рацію, – згодився після короткої мовчанки І. Франко і сердечно потис Герцлеві руку.

Що думав собі Герцль, кажучи, що час може все прискорити, з того я не здавав собі справи; пізніше І. Франко сказав мені, що прискорити це може зміна політичної ситуації в Європі. Наслідків великої війни він не передбачав, бо і самої війни не сподівався.

На жаль, в моїх нотатках з тих давніх часів я не знайшов більше згадок про відношення І. Франка до Герцля. Можу тільки додати те, що скільки разів я зустрічався з Герцлем, він завжди запитував, чим займається І. Франко. Інформуючи його про давніші праці Франка в галузі єврейства, я міг подавати йому тільки поверхові відомості. Тепер, коли в Києві проф. Кудрявцев дав нам спеціяльну розвідку на цю тему, це могло б виглядати інакше. Але навіть такому сумлінному дослідникові, яким виявився проф. Кудрявцев, не могло приснитися, що ідея найвизначнішої поеми І. Франка „Мойсей" зародилася із описаної вище розмови автора з Герцлем. З цим задумом І. Франко носився довго, дуже довго. Вже в 1893 році в Відні він накреслював ескіз поеми, намагаючись представити жидівського Мойсея так, щоб український читач міг пізнати в ньому українського вождя. Коли йому перші спроби не вдалися, кинув їх в кошик. Аж з роками, після гірких особистих переживань, які довели до відомих нам конфліктів як з українською, так і з польською громадськістю, сильніше відчув життєву трагедію жидівського вождя і дав нам поему, історичну

тільки на перший погляд, а насправді актуальну з огляду долі вождя українського народу. Сталося це в 1905 році, і не відомо, чи, часом, не в зв'язку власне із смертю Герцля...

Те, що я розповів про генезу поеми І. Франка, погоджувалося б також з фактом, що роком пізніше І. Франко почав записувати свої спогади про жидів, з якими він мав приятельські стосунки. На жаль, він довів їх тільки до моменту вступу до Львівського університету, вони залишились в рукописах, які рік тому на світ Божий видобув М. Возняк. Дуже шкода, що цих цікавих спогадів І. Франко не довів хоча б до часу знайомства з автором „Judenstaat".

Григорій ВЕЛИЧКО:

З Іваном Франком я познайомився особисто 1887 року, будучи в університеті. Проте його ім'я було вже голосне в українській суспільності, а зокрема в шкільних колах, серед учителів та молоді. Воно лякало вчителів і було чимось привабливим та недосяжним для учнів. Тоді ще тільки утворилася перша українська так звана академічна гімназія у Львові, де всі учні були українці, але й по багатьох польських гімназіях Східньої Галичини були тайні гуртки української молоді, що жадібно приймали нові гасла поступу. Ці гуртки по польських гімназіях були в умовах національного антагонізму навіть жвавішими й рухливішими, ніж у цілком українській школі. Молодь, запаморочена москвофільством або байдужа до всього, почала цікавитися нових рухом, витвореним гуртком молодих людей з Франком, Терлецьким і Павликом на чолі, і дехто з цікавіших хлопців уже знав про Франка. З іменем його мені довелося вперше практично здибатися ось при якій нагоді: учитель математики в українській гімназії, москвофіл Савицький, завзятий ворог українства, денунціював мене 1880 року перед дирекцією, що я соціяліст та ворог державного ладу. Директор Ільницький (священик) – добра, гуманна людина, але поміркованих поглядів, – викликав мене до канцелярії й почав кричати: „Ти знаєш Франка й Павлика, ти соціяліст, я тебе викину зі школи". Я зрікся тоді Франка, казав, що я його не знаю; і справді, я, тоді учень 5-ої кляси гімназії, 16-ти років, його не знав особисто, але ім'я його було мені відоме, а ідеї, що він їх проголошував, не були мені чужі. Пригадую собі, яке надзвичайно велике враження справили на мене, а потім і на моїх товаришів, поодинокі числа „Громадського друга", „Дзвона", „Молота". Багато дечого ми не розуміли, але живі міцні статті зривали полуду з очей, перевертали догори ногами всякі пересуди релігійні й суспільні. Ще й досі пам'ятаю вірш „Молитва попа":

Боже, ах, зішли холеру,
Прошу тя сердечно, мило,

Я собі грошей наберу,
І тоді буде кадило.

Новим, гостро суперечним із поглядами, що тоді існували, було оповідання М. Павлика „Ребенщукова Тетяна", де проголошено право жінки жити своїм життям поза путами освяченого церковного подружжя. Усе це було новим, часом, може, загористе, але міцне й переконливе, що мусило захоплювати молоді душі й відривати їх від пануючих святощів.

Особисто познайомився я з Франком багато пізніше, вже в університеті, 1887 року. Жив тоді Франко на Глибокій вулиці, близько політехніки, вже жонатий на Ользі Хоружинській. Кандидатам до служби в середніх школах не було тоді корисно знайомитися з Франком, людиною небезпечною, ворогом суспільного ладу, але це мені не було в голові, і бажання пізнати голосного революціонера перемогло. Познайомитися було з ним легко. Я зайшов до його хати, а він зустрів мене відразу спокійно, без етикету, як свого звичайного знайомого; ледве чи не першого разу частував мене чаєм, що в Галичині було незвичайним. У нас частували тільки людей близьких, давно знайомих, а я добре розумів, що Франко не був мені близький і не міг бути. Я, молодий хлопець, з невиробленими поглядами, з вузьким світоглядом, а він – видатний учений, з широкими знаннями.

В розмові він не старався навертати мене до своїх поглядів і взагалі не накидав ніколи своїх переконань іншому, не любив проголошувати в приватних розмовах свої ідеї, а натякав на них принагідно; він, якщо агітував, то хіба книжками. Кожному вказував радо, що мав читати, часто позичав своїх книжок і при віддачі заводив звичайну розмову про прочитане, але й тоді думки свої висловлював обережно й не старався розмовою прихилити на свій бік. Можливо, що завзята, голосна агітація відомого поета швидше привернула б слухачів на його бік, але це був би хвилевий, солом'яний вогонь, коли тиха, повільна й непомітна наука помалу, але ґрунтовніше, вливається в молодечий розум. До Франка я заходив опісля частіше, але не надто. Він не дивувався, коли я приходив, зустрічав привітно, але близьких зносин між нами не було.

Пізніше довелось мені зійтися ближче з Франком через моє одруження з сестрою письменниці Наталі Кобринської. Кобринська була знайома з усіма видатними письменниками галицькими й великою частиною українських і запрошувала часто тих письменників до себе до Болехова; запрошувала також і Франка з родиною. Вона могла це робити, бо батько її, Озаркевич Іван, був послом до австрійського парламенту, і його боялися зачіпати провінціяльні кацики*, що інших були б переслідували за гостину Франка. Так був Франко по части своєю людиною в Болехові. В родині Озаркевича Франка знали ще й з іншої причини. Як він ще був в гімназії в Дрогобичі, то на вакації приїздив у гори, до села Лолина Долинського повіту, як домашній учитель сина священика Рошкевича. Там він познайомився добре з обома його до-

чками, Ольгою й Михайлиною, і закохався в Ольгу. Під його впливом обидві сестри, звичайні сільські попівни, без вищої освіти, стали передовими серед галицького жіноцтва. Ольга вивчила французьку мову й перекладала повісті Золя, між іншим „Довбню", писала новели, статті й на все життя лишилася цікавою до письменства, до вищої культури, а писання її й приватні листи визначалися ясністю, гарним стилем і мовою, що було незвичайно рідким явищем серед галицького жіноцтва давніших часів. Молодша сестра, Михайлина, написала за спонукою Франка низку досить гарних і цікавих оповідань з сільського життя, де вірно і вдало фотографувалося життя, погляди та тяжку недолю сільского жіноцтва. Довголітнє знайомство з Ольгою Рошкевичівною було б закінчилось одруженням, якби не перший процес Франка і його засуд. Франка оголосили соціялістом, небезпечною людиною, що задумує перевернути світ догори ногами й розбити суспільний лад. Вже знатися з такою людиною за тих часів, коли в Галичині панувала реакція, було небезпечно, а про те, щоб за такого вийти заміж, і мови не могло бути. Ольга боялася вийти заміж за Франка, порвала з ним усякі зносини, а після вийшла заміж за брата Кобринської. Зробила це вона на своє й Франкове нещастя; сама вона все життя жила Франком, думала про нього, стежила здалека за його літературною і політичною діяльністю, жаліючи в душі, що не змогла перебороти загальної думки й не постояла за своїм ідеалом. Франко теж потерпів через неї, не кажемо вже про рану, завдану зрадою колишньої милої. Життя й час загоїли його рану, і поет закохався після вдруге в одну польку, поштову маніпулянтку, без надії на взаємність, а далі оженився в Києві з Ольгою Хоружинською й потрапив нещасливо. Хоружинська була на свій час освіченою людиною, курсисткою, з багато поступовішими поглядами, ніж були в галицьких дівчат за тих часів, але вона не була дібраною дружиною для Франка. Вихована в вигодах, в буржуазній родині, звикши до послуги, вона не була доброю господинею, не вміла давати ладу в хаті й забезпечити своєму чоловікові вигоди і спокійного життя; в буденних справах не вміла пристосуватися до обмежених фінансових ресурсів Франка й задовольнитися малим та тісним колом родинного життя. На Україні вона була б зовсім на місці, а в Галичині не вміла дати собі ради. Їй доводилось без служниці, самій працювати, самій варити, мити підлогу, але все це робилося без ладу, системи, і в хаті у Франка панував нелад і хаос, не було вигоди, а був нестаток, дарма що Франко заробляв досить добре, і галицька жінка могла б утримати ріновагу й дати своєму чоловікові та родині спокійне й вигідне життя. Такою жінкою була б Ольга Рошкевич, і взагалі майже кожна інтеліґентна галичанка, що звикла змалку жити в тісних відосинах і мусила вчитися хатнього господарювання. Ольга Хоружинська була, крім того, ще „тоже малороска", що ніколи не набралася українського духу, не навчилася добре української мови й зовсім не відчувала глибини чуття й любови до народу, що мав Франко. Поки вона ще була молодша, то взаємини

між ними сяк-так ладналися; але вічна грижа, тяжка непродуктивна праця і бідування озлобили її, вона зробилася терпка й почала ставитися до чоловіка часом навіть з неповагою. До цього прилучилася пізніша хвороба, божевілля, що починала помалу її опановувати, і кінець кінцем у Франковім домі створилася неможлива атмосфера. Вічна сварка – чисте пекло. Поет зносив своє лихо терпляче, замовчував, допомагав всюди сам у хатніх справах, як міг, і багато часу витрачав на звичайні зайві клопоти; взагалі, можна дивуватися, як міг він працювати за таких обставин. Великою допомогою для Франка був пізніше його старший син Андрій, що помер молодим.

Винуватити Ольгу Франкову не можна; її одинокою провиною було те, що вона вийшла заміж за Франка в чужі для неї, мізерні галицькі обставини. Сама вона була добра, чула до людського горя, досить поступова, але непрактична в житті, не навчена до біди, не підготована до того, щоб великій людині влаштувати безтурботне життя. Про її добре серце свідчить і привітність до простого робітничого народу; вона не відпускала бідака без датку, часто давала з хати останнє, хоч у самій хаті не панував великий гаразд. Про гостинність її я мав нагоду переконатися тоді, коли я з своєю дружиною жив у Франковій новій хаті коло Стрийського парку, в той час, як у нас не було постійного мешкання. Ольга Франкова живе й досі у Франковім домі у свого сина Тараса, вчителя гімназії. Жива також і Ольга Рошкевич, що перебуває у своєї доньки коло Зборова в Східній Галичині.

Ще третя жінка відіграла велику роль в житті Франка. Це була згадана вище поштова співробітиця, яку побачив поет на пошті й запалив до неї великим коханням, хоч ніколи до неї не наближався. Усе вказує на те, що це кохання було фантазією, уявою Франковою. Він вимріяв собі ідеал жінки і приклав його до цієї співробітниці, і мука, що її він зазнавав своїм коханням, не мала реальної підстави. Ця ідеальна жінка – в уяві Франка – не виказала себе в житті нічим визначним, не була ані письменницею, ані суспільним діячем, була зовсім тихою буденною людиною, а все-таки терпів Франко дуже сильно. Він не любив звірятися нікому про свої особисті почування, не сподівався з своїх турбот; однак таки раз у Перемишлі 1897 року, на велике моє здивування, він завів розмову про своє велике кохання. Тоді він дрижав із зворушення, ламав руки й виказував взагалі таке безмежне горе, що його собі більшим годі уявити. Він висловлювався, що йому несила жити на світі, що доведеться накласти руки на себе. Випливом цього кохання з'явилося „Зів'яле листя" – найкраща лірика, яка є в українській літературі. Тут поет не намагається провести свої ідеали поезії, не турбується ані про політичні, ні про суспільні справи, а оспівує особисте горе в коханні без взаємности в такій чудовій формі, в таких прегарних словах живої текучої мови й на таких вершинах чуття й поезії, що не то що в українській літературі нема ніде такої краси, а й у світових літературах де щось такого великого можна зустрінути.

Франко був дуже працьовитий. Він читав книжки, робив нотатки цілими днями, писав прозаїчні чи поетичні й наукові статті. Навіть при гостях він не покидав своєї праці й, розмовляючи з ними, безупинно працював. От цим і можна пояснити велику кількість творів, що він написав, і широкі його знання. Він з усіх українських письменників найбільше плодовитий; своєю пильністю він набував знання найважливіших чужих мов, читав майже усіх авторів в оригіналах і вивчав мови сам із словарем і граматиками.

Пам'ять мав незвичайну, і ця пам'ять, як і превелика працьовитість, придбали йому незвичайно широкі знання. Своїми знаннями він не хвалився ніколи, а вони показувалися принагідно. Про глибочінь його знань я мав часто нагоду пересвідчитися, і наведу два приклади. На іспиті в університеті професор дав мені як завдання додому опрацювати тему „Політично-торговельні відносини Русі та Візантії в X та XI століттях". Я зайшов якось до Франка і розповів йому про цю тему; він одразу подав мені багато літератури й цілий нарис роботи, дав мені потрібні книжки, так що я міг за два тижні закінчити тему, на яку сам мусив би витратити найменше півроку.

Іншого разу, коли я складав іспит з французької мови, мені дали тему: обробити добу романтизму й Шатобріана. Після іспиту зайшов я до Франка й згадав про це, і він розказав мені багато більше і докладніше, ніж я написав, спеціяльно готувавшись до іспиту. Чогось такого мені не доводилося в житті зазнати ніколи більше. Франко знав релігію краще, аніж професори теології, літературу, політичну економію, природничі науки, історію, етнографію, ніж деякі вчителі тих наук. Взагалі, мав він широкий круг всебічних знань не як дилетант, а як дійсний вчений.

Франко мав дві слабкі сторони – це книжки й рибальство. Більшість зароблених грошей він витрачав на книжки, бо не всі потрібні матеріяли міг знайти по бібліотеках. Помалу зібрав досить гарну бібліотеку з цінних наукових творів і свої книжки радо позичав знайомим. Не раз було круто Франка з грішми, неставало на прожиток, але на книжки мусило бути; убирався він недбало й головну частину заробку повертав на книжки.

Друга його слабість – це рибальство. Він не курив, не пив, в карти не грав, жодних спортів не знав, а тільки зрідка відривався від роботи й рибалив. Це була його одинока забава й відпочинок. Вряди-годи Франко вибирався десь на село, найчастіше туди, де були невеличкі річки й ставки, й вишукував всякі нори по берегах річки, найглибші місця, де сиділа риба. Розумівся він дуже добре, де риба любить пересиджувати, в яку пору найлегше її зловити, й знав прекрасно всякі породи риб, життя їх, норови та звички. Риба цікавила його тільки доти, доки не виконував її з води на берег, а як уже зловив і передав комусь іншому, то йому було про

неї байдуже. Пам'ятаю, раз намовив мене Франко до спільної подорожі на село до нашого спільного знайомого – панотця Бурячка Северина в Яйківцях Жидачівського повіту, на південь від Дністра. Переночувавши в гостинному домі Бурячка, ми вибралися рано на рибу. В Яйківцях є мала річка, і Франко забрався одразу ловити рибу; він не розбирався дуже, а тільки скинув чоботи й поліз одягнений у воду по рибу, а я був на березі з кошиком і збирав ту, що йому пощастило спіймати. Минув полудень, а Франко і не думав про обід; на селі підвечіркують, а Франкові й не сниться вертати. І так пробули ми до самого вечора – я голодний і знесилений, а він жвавий та бадьорий, без сліду будь-якої втоми.

Галицька суспільність не вміла оцінити Франка, а радше не доросла до нього. Він був зовсім европейцем і поступовою людиною, а пересічні галицькі українці були заскорузлі в своїх поглядах, нетерпимі до нових думок, і тільки частина молоді повірила пророкові нових ідей і пішла за ним безоглядно, коли старші ставилися до нього недовірливо, з острахом, а часом і зовсім вороже. Коли ж Франко потрапив до в'язниці, як соціяліст і ворог суспільного ладу, тоді, крім частини молоді, тільки винятково деякі розумніші інтелігенти не відсахнулися від нього й навіть підтримували з ним товариські зносини. Пізніше, коли Франко своїми численними творами, великою працьовитістю та глибокими знаннями здобув собі в чужих пошану й голосне ім'я, почали й галичани привертатися до нього й налагоджувати зв'язки. Треба було через брак тямущих людей користати з його знань, редагуючи газети, складаючи всілякі статті, заповнюючи журнали оповіданнями, поезіями й науковими статтями. А коли Франка притягли до Товариства ім. Шевченка як співредактора „Літературного Вісника" й ученого співробітника у всяких секціях, тоді вже весь загал визнав його великі заслуги й повагу в науковому світі. У безкритичних галичан, з їхніми вузькими поглядами, до поваги його спричинилася така маловажна дрібниця, як докторат. Навіть політичні і національні вороги, як члени москвофільської партії, мусили схилити чоло перед Франком. Через свою наукову роботу, широку літературну діяльність в поезії, драмі, оповіданнях, повістях, переробках з европейської літератури, перекладах і взагалі на всіх ділянках Франко завоював собі загальну пошану та подив. Наприкінці свого життя Франко був уже загальновизнаним корифеєм галицького науково-літературного життя, був духовним проводирем галицьких українців. Багато йшло сліпо за його стежками; інші визнавали його заслуги й безконечну недосяжність, але приймали з його творів тільки те, що не противилося гостро їхнім поглядам; він не був уже ізольований, покинений усіма, парій між своїми, а провідник нації, і жаль страшенний, що його передчасно звалила тяжка хвороба.

Остап ЛИСЕНКО:

Іван Франко і Микола Лисенко живуть в моїй уяві як два діячі, зв'язані спільними ідеями, спільними прагненнями, міцною дружбою.

В родині нашій Франка завжди згадували як людину, що вособлює в своїй творчості друзів, близьких нам по духу, мові, звичаях, братів, відокремлених від нас маленькою річкою Збручем.

За моєї пам'яті до нас під час літніх вакацій часто приїздили „галичани", як ми їх називали здавна. В дружніх розмовах ми завжди чули Франкове ім'я – чи йшлося про справи літературні, громадські чи музичні. Ім'я це звучало і на нелегальних зборах літературного гуртка, який збирався у батька або Михайла Старицького. Присутні на зборах Леся Українка, її мати Олена Пчілка, Михайло Старицький обговорюючи справи літературно-видавничі, з теплом і великою повагою вимовляли ім'я Франка.

Мені особисто не довелося бачити Івана Яковича, але батьки мої Микола Віталійович і Ольга Антонівна, які все своє життя були в тісних, дружніх відносинах з Франком і його дружиною Ольгою Федорівною, розповідали мені про нього.

Як розповідала мені мати, перше знайомство Лисенків з Ів. Франком відбулося у Києві. Батько, почувши про приїзд Франка, надзвичайно зрадів можливості зав'язати безпосередні стосунки з поетом. Обидва вони багато знали один про одного, але не були знайомі. Зустріч відбулася у господі моїх батьків. Іван Франко вразив мою матір своїм надзвичайно скромним зовнішнім виглядом. Він старався не привертати до себе уваги сторонніх, був людиною стриманою в розмові й поведінці.

Після теплих вітань батько запросив гостя до свого кабінету, і там почалася між ними жвава розмова. Через якийсь час, розповідала мені мати, з-за дверей кабінету почувся спів – голос був трохи сиплуватий, але сповнений яскравої виразности й чуття. Мелодія пісні вразила матір своєю оригінальністю, чимсь одмінною від нашої наддніпрянської пісні, але разом і чимсь близькою їй. Ввійшовши до кабінету, мати побачила Миколу Віталійовича за піяніном з олівцем у руці, а біля нього Івана Яковича, але вже іншого Івана Яковича – збудженого, пристрасного, з радісними, повними вогню очима... Він співав пісню про ватажка опришків, славетного героя українського народу Олексу Довбуша.

Франко захоплювався дедалі більше і з надхненням проспівав цілий ряд інших галицьких пісень, між ними пісню „Жалі мої, жалі" – повну ніжної, м'якої лірики. Іван Якович передавав у своєму співі найтонші нюанси, його виконання було жваве, хвилююче.

Батько мій тут же вирішив вмістити галицькі пісні, почуті від Франка, в черговий випуск своєї збірки народних пісень, маючи на меті ознайомити нашу громадськість з піснями братів-галичан...

Степан ГАЄВСЬКИЙ:

Не щастить українським видатним діячам, і не щастить як за життя, так і після смерти. В час діяльности нікому утворити для них відповідне оточення, щоб можна було спокійно творити, а по смерті часто незаслужено їх забувають. Такої долі не уникнув навіть такий видатний наш діяч, як Іван Франко. За глибиною своєї творчости це чи не найвидатніший серед митців українського слова. Але чи знають широкі кола українського громадянства про те, яке видатне місце займає І. Франко в культурному житті українського народу?

Тим-то особливо треба вітати початок, зроблений журналом „Нова Громада", що на згадку роковин смерти Івана Франка присвятив №24 журналу і на сторінці 8–9 умістив спомини М. Могилянського про І. Франка. Автор споминів бачився з Франком у роках 1912–1913. Мені довелося бачити І. Франка і балакати з ним у травні 1915 року, цебто за рік до його смерти. Хоча зустріч моя була через два роки після останньої зустрічі гр. Могилянського, але враження з розмови у мене осталися трохи інакші, ніж ми бачимо в споминах гр. Могилянського.

Дозволю собі спинитися крихіточку на споминах гр. Могилянського, що починає опис першої зустрічі з характеристики зовнішніх прикмет „божевілля" І. Франка. Автор споминів каже, що „струмочки крові, збігаючи з недужих очей, повсихали на обличчі", в вусах, поплямили й забруднили вишивану сорочку"... Він помітив „дивне сполучення геніяльности й божевілля". (Цікаво було б почути і од М. С. Грушевського, чи дійсно в такому вигляді ходив тоді по улицях Львова Іван Франко, і чому його не лікували з кровоточивими очима). Далі іде опис розмов і поступків (трохи часом ексцентричних) Івана Франка, які спостерігав гр. Могилянський. Всі ті розмови і поступки в'яжуться з описаним на початку „божевіллям". Автор спогадів не тільки подає те, що сам спстерігав, але робить узагальнення та висновки. Тому-то хоча через усі спогади проходить підвищений патос і теплий пієтет до страдницької особи Івана Франка, але невідповідне вживання висловів та передчасні узагальнення зменшують вартість поданих фактів, а в руках майбутнього біографа спричиняться до неправдивого освітлення особи Франка. Над недугою І. Франак мусили б попрацювати лікарі-психіятри і подати свій авторитетний голос, як це провадилося в російській літературі з приводу психічної недуги Миколи Гоголя. Там з надзвичайною старанністю збирали факти, що могли характеризувати психічний стан письменника в ті страшні моменти втрати душевної рівноваги, але ніхто не кваліфікував їх, не підводив під певну категорію. Навіть психіятри, проаналізувавши всі факти в тому напрямі і взявши до уваги

спадкоємність, приходили до того, що описували тільки ті психічні прояви, а не підводили під таку чи іншу категорію.

Мені довелося тільки раз бачитися з І. Франком, у середині травня 1915 року. Одного погожого дня, після полудня, проходячи разом з Костем Паньківським до Стрийського парку, зайшли на віллу Франка. До того я знав, що І. Франко перебуває у Львові, дуже вже знесилений, живе самотньо у власній віллі, світовими подіями не цікавиться і виходить до міста тільки тоді, як треба одержати в банку частину тих грошей, що зложили на його ім'я надніпрянці з галичанами.

З родини нікого не було коло недужого (дружина була в лікарні).

За Франком доглядала якась полька з молоденькою дочкою (своїх не знайшлося). Прохід до головних дверей з улиці заріс травою, довелося обходити кругом будинку і вступити просто до кухні. Застали ми Франка в кухні; він сидів за столом і пив з філіжанки чай, підпираючи їїз двох боків своїми ліктями. Він привітно з нами привітався і повів до свого робочого кабінету. Всюди в квартирі помітно було запущеність та відсутність уважної руки господині. І. Франко сів у своє крісло коло столу; я примостився коло столу лицем до Франка, а Паньківський сів осторонь, на дерев'яному фотелику. Мені дуже зручно було спостерігати всю особу Франка. Особа та дійсно робила дивне враження. Малий на зріст, з висохлим тілом і обвислими руками, з невеличкими вусами, загорненими на одну сторону, з невеличким розкуйовдженим волоссям на голові, І. Франко робив з першого погляду мізерне враження. Потьмарені, стомлені очі в червоних орбітах нічого не виявляли. Тільки високий лоб, незвичайно великий в пропорції до мізерного тіла, якось дуже видавався і вражав своєю величиною; як скиби на високому горбку поля, на ньому розходились темні виразні жили. Враження цілком мінялось, як цей змучений, знівечений недугою чоловік починав говорити.

Незвичайно виразно-округлена дикція рівного і чулого голосу приковувала до себе увагу.

Після перших наших запитань про те, як він поживає і що поробляє, І. Франко охоче почав нам оповідати про своє життя і працю. Перед ним на столі лежала купка рівненько зложених четвертушок паперу, цалів (дюйми) у два завтовшки. Четвертушки були списані в рівний рядок каракульками на зразок друкованих літер. У зведені пальці І. Франко вставляв ручку і так ставив каракульки, бо звичайно писати він уже не міг. То була наукова праця, яку І. Франко дороблял. Поруч з тою працею лежало кілька листочків, списаних такими ж каракульками. То були вірші на сучасну тему війни. І. Франко нам зачитав одного вірша... Назви зараз не пам'ятаю. Зміст такий. Темної зимової ночі, коли хмари заволікали цілком місяць, паровоз мчав перед собою одну теплушку по закиненій уже колії в лісовій гущавині. Пропхнувши вагона у гу-

щавину, паровоз повернув назад. Вагон сам покотився в нетри. Як місяць виглянув з-за хмари, то освітив через відкриті двері середину вагона. Там на долівці лежало три трупи знівечених сестер-жалібниць.

Непомітно розмова перейшла на наукові теми, бо я згадав, що в 1912–1913 роках для своїх спеціяльних студій в університеті я користав його наукову розвідку про Варлаама та Йоасафа. І. Франко почав незвичайно точно пригадувати, хто писав про цю стародавню повість. Згадав Пипіна, Веселовського, Кирпічнікова. Особливо зауважив помилки Кирпічнікова. При тому зазначив, що й сам він не все міг сказати, бо не мав під руками всіх матеріялів. Без найменшого напруження І. Франко пригадував такі подробиці, яких я не вс тані був би вичислити, хоча студіював їх два роки тому, а від Франкових студій пройшло більше двадцяти років.

Далі заговорили про мову секлерів. Власне, сам І. Франко навів на ту тему, бо в той час нею цікавився. Він нам розповів, що секлери мешкають серед румунського народу, який їх потроху денаціоналізує. Це слов'янський народ і в своїй мові має дуже багато спільних слів з українською мовою, тому, власне, І. Франко й зацікавився тою мовою. Секлерами вони називаються через те, що „секають", як серби, „чакають" чи „кайкають".

В балачці І. Франко дуже оживився; голос набрав міці і звучав досить виразно; очі оживились і просвічували природний розум утомленого життям поета. На лобі розгладилися зморшки, і він здавався ще більшим. В розмові поет ні разу не потер лоба долонею, як це робить людина з слабою пам'яттю, коли щось хоче пригадати. Розмова у нього точилася рівно, без зупинок і напруження. Часами помітно було навіть бажання надати їй легку іронію, але вуста вже не вміли складатися в усмішку: на них лежала печать страждання; те саме виявляли очі.

Розмова наша тривала години півтори. Протягом того часу найбільше говорив І. Франко. Зовсім мовчки сидів осторонь Паньківський. Часами я відповідав І. Франкові, бо балачка скерована була до мене. За весь той час у мене не виникло навіть натяку на думку, що передо мною сидить людина, хвора на розум. Що це сиділа людина, незвичайно виснажена фізично і психічно, то на те показували потьмарені очі, склад уст, укритий зморшками та темними жилами лоб. Але разом з тим та людина мала добру пам'ять, на що свідком була та легкість, з якою поет згадував без найменшого напруження імена, факти, назви творів, назви місцевостей і т. д. Він продовжував опрацьовувати наукові розвідки і писав навіть вірші. Правда, ті вірші не визначалися властивою для їх автора в попередні часи яскравістю поетичних образів, але формою та змістом вони мали закінчене ціле, що мусило свідчити про нормальність думання автора в той час...

Степан БАРАН:

Від половини 80-их років до 1905 року, добто до появи „Мойсея“, – це час найвищого розквіту всебічної творчої діяльности Франка. Останні 25 років перед Першою світовою війною (1890-1914) – це рівночасно й період величезного поступу в розвитку й організації українського національного життя в Галичині у всіх його ділянках. Галицька галузка українського народу щойно тоді перетворилася цілком у свідому модерну націю, включаючи в безпосередню активну національну рацію й широкі народні маси. У цьому й велика заслуга Франка, що одним з перших узявся за організацію тих мас відповідно до нових вимог та національних, економічних і соціяльно-політичних потреб...

Потреба переведення політичної організації і політичної активізації українських мас у Галичині була тією справою, що їй Франко присвячував велику увагу і сам здавна брав у ній якнайбільшу участь. На переломі двох століть – XIX і XX – ім'я Франка було популярне в українських галицьких селянських масах, як нічиє інше з живих тоді наших провідних людей. Свідомі українські селянські маси вважали Франка за свого духового провідника і раді були бачити його в лавах своїх політичних вибранців на посаді посла до австрійського парляменту... Це знаю з оповідання мого батька. З його оповідання знаю також, яке величезне враження справляли на селян вічеві промови Франка, що говорив спокійно, речево, наче батько до рідних дітей. Зміст його промови залишався незатертий у пам'яті корчми. У влаштуванні віч і взагалі в провадженні української політичної акції в Мостиському повіті тоді була політична адвокатська канцелярія д-ра Корнера, що, сам жид, був щирим прихильником українського відродження і українського емансипаційного політичного руху, а до Франка, якого знав особисто, ставився завжди з великою пошаною. В його канцелярії як кандидати адвокатури і як канцелярійний персонал працювали завжди майже виключно самі українці, що й творили перший осередок української національної організації в повіті. Батько розказував мені також, що Франко по закінченні віча, маючи якихось дві години часу або й більше до від'їзду, запрошував невеличкий гурток відомих у повіті господадрів до окремої кімнати в корчмі, де при шкляці меду провадив з ними гутірку на громадські теми. В тому гуртку був і мій батько, і Франко з ним найбільше розмовляв, бо батько був завжди цікавий до книжки, газет і громадського життя й орієнтувався в політичних питаннях. Батько був гордий з цього свого ближчого знайомства з Франком, а й Франко згадав опісля з пошаною про мого батька в розмові зі мною. Авторитет Франка в українських народних масах Галичини був безперечний.

Петро ФРАНКО:

Пам'ятаю батька, коли ми ще були дуже малі і з Глибокої вулиці перепровадилися на давню Крижову, 12. На Глибокій батько видавав часопис „Громадський голос". Ми радо наліплювали марки. Інколи наліплювали по дві марки. Це було дуже неприємно, бо злобна пошта повертала часописи, і їх треба було ще раз посилати. Вже тоді батько мав дуже багато книжок та й працював дуже пильно. Ота нечувана працьовитість – це одна з прикмет батька, яку я запам'ятав від самої ранньої молодости. Зимою ми частенько бавилися перед піччю, пекли в млинку для кави марони (каштани). Я або сестра сідали в тата на колінах (ми, діти, говорили завжди до тата на „ти", а до матері на „ви"), і тато читав нам казки. Тато, читаючи плавно, перекладав з німецької мови казки братів Грімм, які оставили на нас незатерні враження. По тих казках я боявся сам спати і вночі йшов або до матері, або до тата. Тато, якщо був у доброму настрої, любив співати і співав інколи мелодії без слів. Дуже часто приходили до нас селяни, які деколи оставалися й на ніч. Дуже добре пригадую ще собі Павла Думку. Селяни розказували нам різні пригоди з-над границі, а ми читали часописи. Я умів читати, маючи чотири роки, та деклямував поезії „Думи мої", „Причинна", „Галаган". Помешкання при вул. Крижовій, 12 було значно обширніше. Там було чотири покої. Наріжний покій з балконом – це була робітня батька. Батько любив працювати вночі, зате пізно вставав. Батько працював до 1–2 вночі, а вставав о дев'ятій.

Ми всі чотири малі „башибузуки" були меткої, гамірної вдачі – і поки ми не поснули, працювати батькові було важко. Не раз нас успокоював словами: „Ша, бахури!".

До нас дуже часто приходили знайомі. Приходили часто Коцовські, К. Гриневичева, Неметовські, Кобринські. Ми часто уряджували спільні прогулянки на Вульку, до Зубрицького лісу, на Високий Замок, до Кривчиць, Лисиничів, на Чортівську Скалу. Головно ходили на Вульку, до чудового ліска, де було так багато пташок і де росли гриби. Батько мав дві спортові пристрасті: любив збирати гриби й ловити рибу. До Вулецького лісу ходили з нами маляр Труш, Драгоманівна та й інші знайомі. Д- р Кобринський густо пересипав свої дискусії німецькими, рідше латинськими словами, проф. Коцовський спорив дуже темпераментно. Ще й досі пригадую собі дискусію на тему окаючих і акаючих слов'ян. Д-р Коцовський чомусь боронив погляд, що українці первісно були акаючі, перейшли на окання, а акання перейшло на північ.

Ми всі уважно прислухались до надто довгої дискусії. Більше говорив проф. Коцовський, запалюючись дуже. Коли пішов, батько казав: „Ось примір дискусії, яка нікого не переконує".

Батько залюбки одягався у сірий одяг. Майже завжди носив виши-

вану сорочку. Любив носити нешнуровані черевики з гумовими боками. На торжественні прийняття одягав чорний „шлюсрок", рідко фрак. По однім ювілею, одягаючи фрак, сказав невдоволено: „Можна підносити на руках, але не треба роздирати позиченого фрака".

В їді був батько напрочуд невибагливий. Мати варила просто, але дуже добре. На снідання батько пив каву з булкою (часто домашньою), на обід були: росіл – вітамінований суп з додатком кваску, кропиви, грибів, літом й осінню – яринні та овочеві супи, м'ясо та легуміна. Батько ніколи не курив. У питті був незвичайно здержливий. Рідко пив чарку вина „Злата Ріца" або яке інше далматинське.

Відколи тямлю, батько в мові був стриманий і не любив багато говорити, хоч завжди був веселий і привітний. Зайнятий важкою працею, нам часу приділяв мало. Зі мною тільки раз чи два проробив лекцію з латини.

На вакації ми все кудись їздили: до Завадова (до Дергала), до Голуботова (до Коренця), до Тишівницького, найкращі вакації переводили в горах, чудових Карпатах. Наперед їздили до Косова (до Павликів), але весь час мешкали у Печежаків на Монастирськім, потім до Криворівні (до Волянського, Якіб'юка, Мітчука), дальше в Буркут (який вели тоді Лакусти). Батько залюбки збирав по горах гриби, афини, гогодзи, суниці, драпаки (сніжини).

Батько любувався й комашками, збираючи їх у пляшечки та заливаючи спиртом. Дві такі пляшечки я передав до музею І. Франка. Гуцули в Криворівні (в першу чергу Якіб'юк) звернули були увагу батькові на „волос" – звірятко, зовсім подібне до грубого волоса, грубості на 1–1.1 мм., довготи від 15 до 18 см., якого багато по річках та джерельцях. Твердили, що коли випити такий волос, то постане „воло". Тато назбирав тих волосів у бутилочку і завіз їх проф. Верхратському. Але проф. Верхратський не хотів вірити, щоб це мали бути живі звірятка.

В Криворівні батько поміг Мітчукам купити „ґрунтик" з ліском, і за те ми мали мешкати в них усі вакації. Ми й мешкали в них до самої війни. В Криворівні батько зібрав доволі етнографічного матеріялу, записуючи пильно приповідки, оповідання (особливо про Довбуша) та пісні.

Це збирання етнографічного матеріялу мало свій вплив і на найстаршого сина Андрія, і на мене. І Андрій, і я збирали теж пильно. Я особливо зібрав багато приповідок та коломийок у Нагуєвичах, а цілу збірку передав, за радою батька, проф. Гнатюкові до видання. На жаль, видання не дійшло до завершення. Проф. Гнатюк кілька разів обіцяв повернути мені матеріял, але з різних причин цього не зробив, і матеріял залишився у його дружини.

Батько ходив радо на деякі прогулянки. З Криворівні ходив на Церкви, де знаходиться підземна печера, у якій і літом є лід, на Кичери довкруги Криворівні. На одній з них є камінь, видовбаний посередині, де Довбуш свого часу замурував був 2–3 беребениці сороків-

ців. Хтось щасливий постукав барткою у камінь і сказав: „О, коби був у нім скарб Довбуша". Тонка стінка каменя проломилася, і знахідчик дістав цілу купу срібних сороківців. Той камінь ще в 1912 році показував мені Якіб'юк, який вмів оповідати чимало історій про Довбуша та опришків.

Батько раз чи два рази був на Писанім Камені.

На Писанім Камені, мабуть, ще й досі виписано „І. Франко". Там знаходиться і підпис Ю. Федьковича. Але найкращі вакації проводив батько в Беркуті. Там ми ходили на Лукавицю, Ватанарку, Синє Плесо, потік Добрин, Чівчин. В лісах було багато грибів, в потоках було багато пстругів, слижів та бабок. Слижів та бабок батько навчив нас ловити видельцем, бродячи в мілкій воді пониже колін та зрушуючи камінь палицею. Головаста бабка або слиж утікає і затримується коло каменя, тоді її настромлюється на „ості", або на виделець. Батько не любив ловити вудкою, зате любувався у сітках: завжди возив з собою ятірі, сачки та сіті. В Колодниці коло Стрия батько ловив багато кленів та щупаків, в Голобутові – піскарів, окунів, плотиць та раків, в Яйківцях попадали й мнюхи. Щупаків ловив батько сіткою, а то й на козулю (подвійний гачок у виді якоря), на живця. Гуцули кілька разів приносили батькові головатиці. Одну дуже гарну головатицю прислав був батькові до Львова Мітчук із Криворівні. В Буркуті батько щодня ходив до джерела по воду.

Все-таки і на вакаціях батько працював дуже багато. Здавалося, що провідною гадкою батька ціле життя було: „Праця, праця і ще раз праця"...

Коли батько заглиблювався у працю, не чув нічого більше, що коло нього діялося. Батько працював невтомно за одним присідом 5–6 годин. Короткий перерив на обід – і батько працював до вечері, а по вечері – до пізньої ночі. Батько інколи ходив з нами до театру. Першою виставою, на якій батько був з нами, було „Зачароване коло", потім „Ясь і Малгося" у міськім театрі. Я мав тоді п'ять літ і не ходив ще до школи. Останньою виставою був „Пер Гюнт", коли батько був уже хворий. Батько не висидів до кінця. Спів Ази так зворушив батька, що прийшлось відвезти його додому...

Тарас ФРАНКО:

...У батька було непогане здоров'я, але надмірна в нервовому стані праця виснажувала його. Пам'ятаю, як батько, кандидуючи в депутати на виборах до австрійського парляменту, захворів на очі і місяць пролежав у напівтемній кімнаті на квартирі по вулиці Крижовій, 12. Крім цього, я не пригадую собі, щоб батько нездужав. Він не курив і не пив спиртних напоїв. Постійно ходив до лазні з трьома синами, і всім чотирьом роблено масаж. Вранці, в теплі дні, Іван Якович протирався до пояса холодною водою, інколи робив гімнастичні вправи з гантелями.

В неділі батько звичайно не відпочивав. Вряди-годи в погідний день ішов з усією сім'єю на прогулянку до Зубрицького лісу, на Вульку, на Високий Замок, рідше – на Кривчиці чи на Чортівську Скалу. Пам'ятаю, раз ми вибралися, самі чоловіки, на прохід ранньою весною з доктором Кобринським на Жовківське передмістя. Минаючи ставок, обидва товариші не витерпіли, щоб не скупатися у воді, чистій, але досить холодній. Лікар після купелі нажалив ноги пекучою кропивою. В роках 1893 і 1894 батько ходив з двома синами на Краєву виставку, що приготовлялася в Стрийському парку. Там, між іншим, українські майстри будували деякі павільйони та ларки в гуцульському стилі. З виставки Іван Франко одержав малюнки з рибами, що потім у чорних рамках під склом висіли по всіх кімнатах його мешкання.

В роках 1901-1902 Франко будував дім на Софіївці, в найближчім сусідстві того ж Стрийського парку, часто бував з дітьми на місці роботи, і всі допомагали робітникам. Потім діти з батьком засаджували в садку молоді щепи і кущі ягід, мати ще й на квіти знайшла місце, а сестра Ганна все те поливала.

Справжнім відпочинком для перевантаженого працею батька повинні були стати щорічні канікули; на жаль, складалося так, що батько мало користувався ними. Завжди хтось з сім'ї мусив оставатися вдома в ролі сторожа, бо зрідка траплявся знайомий, який погоджувався на два місяці берегти хату перед „непрошеними гістьми". По-друге в липні і серпні працівникам журналу не терпілось їхати на село, а номери треба ж було випускати, і майже всю роботу спихали на Івана Яковича. Незважаючи на те, батько проводив разом з нами літні канікули на селі, хоч далеко не завжди і не весь час. Найохотніше виїздив до Нагуєвичів, а в старшім віці – до Криворівні, над річку Черемош. Але й на селі батько ніколи не мав повного відпочинку: сам він віз з собою цілу пачку рукописів, дещо книжок, а пошта доставляла обширну кореспонденцію, коректури гранок і верстки.

Батько був радий, коли траплялася нагода фізично попрацювати на полі у господарів, де ми знімали квартиру. Більш усього він любив працю біля сіна і снопів, але й інші роботи він знав блискуче. Згодом навчилися цього й діти, а навіть мати; всі залюбки вивчали говірку, пізнавали народний побут і звичаї.

Батьковою пристрастю було ходити за грибами, яких знав усі гатунки, звичайно тих, що ростуть у наших лісах, і дуже добре вмів відрізняти добрі, їстівні гриби від отруйних чи непридатних до вжитку. Одні гриби призначалися на сушення, другі для щоденної страви. У ліс ходив Іван Якович босоніж, з кошелем в руці, рідко з ціпком...

Не менше, ніж гриби, приваблювало Франка рибальство. Сіті виплітав сам і всіх дітей навчив цьому мистецтву. Підбирав гирі до волока, поплавці, оформлював різні гатунки сітей, сачок, якір, приладжував бовть. Вудки чомусь не полюбляв. Надто холодна вода в гірських річках не приманювала ловити рибу сітями, але інші способи риболовлі були Франкові не по душі.

Він ніколи не цурався деяких прогулянок. І так у більшім товаристві в горах ходив на Писаний Камінь, близько села Ясенова, видрапувався спритно на стрімку скелю, знайшов там рід папороті з дуже солодким коренем і назбирав по дорозі чимало грибів. Був теж на горі Піп Іван, що з одного боку завершує хребет Чорногори, виходив бадьоро, захоплювався красою озера Шибеного, був у захваті від чорної води в глибоченнім ставку біля самого верха Попа Івана. По селах прислухався до народних переказів, збирав фолкльорні матеріяли. Кажуть, що коли Іван Франко був у Буркуті, з друзями пускався по гірських верхах в далекі мандри.

І ще на один спосіб використовував Франко свій час канікулярний – записував з уст народу приповідки й перекази і заохочував до цього дітей своїх. Поки ще неодружений був, зібрав фолкльорних матеріялів найбільше з рідного села Нагуєвичів і взагалі на Підгір'ї. Нам, дітям, натомість запам'яталося перебування батька на Гуцульщині і його етнографічні нотатки в горах. Деякі леґенди записав від селянки Бурачинської і використав їх у своєму гуцульському циклі, що складається з прозових і віршових речей і з мистецького боку не поступається чудовому оповіданню М. Коцюбинського „Тіні забутих предків", що також узяте з гуцульського життя. Прислів'я, записані на Гуцульщині, використав батько частково в 3-томнім збірнику українських приповідок (Львів, 1901-1910). Скрізь, де побував батько з нами під час канікул, шукав і розпитував за старими рукописами та книжками, назбирав їх значну кількість, між іншим і з Гуцульщини. Існування в той час вірувань і забобонів в побуті людей вражало Івана Франка як громадянина, але як дослідника фольклору приваблювало багатством і красою уявлень. Проти „власті темноти" він не раз виступав у своїх вічевих промовах і будив перед усім класову свідомість народу. Зрештою, любов до народу, вшанування важкої роботи „підстави нації", як він називав трудовий люд, він прищеплював і дітям. Під час канікул привчав їх до фізичної праці, і таким чином ми поверталися з вакацій не лише з вартісними продуктами, але й підкріплені на здоров'ї, збагачені знаннями.

Анна КЛЮЧКО-ФРАНКО:

... Наше щасливе дитинство проводили ми в мешканні на вулиці Крижовій (потім названій – Потоцького), що складалося з чотирьох кімнат і кухні. Тато займав велику фронтову кімнату, потім була вітальня, наша спальня, в кінці їдальня, що була рівночасно спальнею батьків. В татовій кімнаті попри стіни стояли шафи, повні книжок, а при стіні з вікнами стояв письмовий стіл, закиданий паперами, скриптами і книжками. Ця кімната була для нас повна забороненого чару, заходити туди ми не мали права в присутності тата. Але ж коли тата не було вдома, ми туди забігали крадькома. Шафи, повні книжок, значення яких ми ще не розуміли, притягали магнетично нашу увагу, особисто ті з золотими оправами і чудовими малюнками всередині.

Ці книжки не раз розгортав тато перед нами, і ми не могли досить надивитися на розмальовані яркими красками образи та ілюстрації. Це були книжки з середньовічних часів. Були образки королів і королев у яскравих, багатих строях, шоломах, замків і пишно прибраних двораків, але найбільше притягаючі були сцени з підземних пивниць, де карались нещасні жертви. Одні були прив'язані до коліс, і нещасним розтягали суглоби, на огнищі горів вогонь, а жертвам, прив'язаним до стовпів, розпаленим залізом припікали спину, з інших точили кров до бочки. Такі і подібні сцени оглядати було старшно, але при тім цікаво: не раз і снилося потім бачені в книжці страхіття.

Та ці книжки лиш дуже рідко дозволяв нам тато оглядати, і то тільки тоді, коли спершу нам докладно помили рученята й личка; тим більша була насолода оглядати книжки після неприємної процедури миття.

Але не тільки книжки притягали нас до татової кімнати. Поза шафами, в напівтемних кутах, ми знаходили чудові місця до сховків і до забав з нашими невідлучними приятелями – звірятами; тільки поворот тата додому виполошував нас із таємних кутів та з кімнати.

Ми, четверо дітей, як нас називали – „Франчата", були надзвичайно живі, рухливі і збиточні. Повернувшись до наших кімнат, ми заводили нові іграшки, повні гамору, сміху й плачу, так що й татові, хоч як він був терпеливий, уривався терпець: він виходив із своєї кімнати, дивився ніби суворо на нас і говорив звичайно: „Ша, бахури". Тоді ми звичайно притихали, щоб за хвилину знов почати нові іграшки. Наше життя й іграшки були перемішані з фантастичними подіями з казок. Чародійне життя казкових героїв зливалось з нашим в одно. Навіть найменша дрібничка мала для нас чарівне, надзвичайне значення. Звичайна дірка від гвіздка була таємним сховком „бобаця" (страшка), а муха-бурчимуха та само співала нам чарівну пісню, як й Іванові в казці „Без праці".

* * *

Великою подією в нашому родинному житті було рішення наших батьків купити кусочок землі і побудувати свою власну хату. В цьому мала помогти мама.

Мама – і серце рветься на спомин цієї лихою долею зламаної квітки. Ще нині, хоч стільки літ минуло вже від її смерти, ще нині ллються сльози з моїх очей на її згадку. Моя укохана мама. Як нині бачу її, я, маленька, може 3-4 роки, дівчинка, не можу надивитися на неї. Гарна й весела, довга шовкова сукня блідо-синього кольору, – кудись поспішає, ще рукавички, ще торбинка... а мені так хочеться взяти в руки м'яку, шелестячу матерію і взагалі хочеться іти з нею, я плачу, рвусь до неї, няня бере мене на руки, а мама кудись щезає з татом – чи до театру, чи на баль? Скільки разів мама ввижалась мені з тих

щасливих літ. Чи то в кухні перед святами, напікаючи і наварюючи, – чи ж яка друга мама вміла так смачно все приготовити? А паски, що в час їх печення хлопців навіть не пускали до кухні, а я сміла зайти тільки на пальцях і дуже тихенько. А заходи та старання біля нас, малих дітей, що постійно хворували на дитячі недуги (в ті часи не були знані жодні щеплення, за винятком проти віспи). Чи ж не піклувалася вона нами, вона, любляча і віддана мама?

Чи ж не була вона вірною помічною дружиною мого тата? Чи ж не помагала йому в його літературній праці? Поклавши нас, дітей, спати, ішла в його кімнату, і там вони обговорювали, опрацьовували, плянували нові видання. Скільки разів її ім'я згадувалось у виданнях, а то й зовсім не згадувалось. Вона жила життям тата, була його інспіраторкою, дорадницею, підтримкою.

Людина, що жила і працювала для своєї родини, віддала для неї всі свої сили, свою любов, свої старання, що була їй вірна до послідніх хвилин, – чому їй випала така жорстока доля?

По її смерті на моє запитання: „Чи ти повернешся до Львова, до нашої хати"? – брат Тарас відповів мені: „Мами нема, нема чого вертатись". Це була правда – малий пам'ятник в наших серцях для неї.

Ольга Франко, з дому Хоружинська, була донькою Федора і Марії Хоружинських. Батько її – офіцер і поміщик з Наддніпрянської України, Харківської губернії, Сумського уїзду, з села Тимофіївки, що була родинним маєтком. Він помер скоро, залишивши чотири доньки і трьох синів. По смерті батька мати жила разом з „бабушкою" – багатою поміщицею, людиною холодної, суворої вдачі. Вона курила файку на довгім мундштуку, і обов'язком мами було цю файку запалювати. Цю службу вона виконувала із страхом, бо за непослух і збитки бабуня била мундштуком дуже боляче по маленьких пальчиках. Мама була наймолодшою в родині, старші її сестри були Александра, Марія і Антоніна. Але скоро померла її мама, а спадок став жертвою опікунів і родини. Брати покінчили студії; найстарший поїхав у Сибір, як залізничний інженер, середній оженився і жив в Катеринославі урядником, а наймолодший, Миколай, вступив на військову службу. Під час турецько-російської війни молодого, елеґантного офіцера посилають на фронт. Ранений в обі ноги – необхідна ампутація обох ніг, але він від операції відмовився. До його смертного ложа підійшов цар, що тоді якраз візитував військові шпиталі, і, почувши рішення офіцера, запитав, чого бажає за свою геройську службу і смерть. Офіцер сказав: „Я маю чотири сестри, круглі сироти, прошу ними заопікуватися".

Ця подія вирішила долю чотирьох сестер. Їх прийняли на виховання і науку до Харківського інституту благородних дівиць, що був призначений для дівчат дворянського походження і вдержуваний на кошт царя. Сестри Ніна, Марія і Саня кінчають інститут, лишають його і виходять заміж. Антоніна вийшла за Трегубова, професора військової академії, знаного діяча української київської громади, Марія перебуває в Одесі і там скоро умирає, Александра виходить

заміж за Ігнатовича, директора державного банку спершу в Петрограді, опісля в Києві. Мама, скінчивши інститут (нарівні з гіназією), поступає на так звані Вищі женські курси (дівочий університет) при інституті, а по закінченні залишається як учителька при інституті. В інституті дістала виховання і школу, яку діставали доньки з найліпших родин. Виучила світові мови: французьку, німецьку, англійську, прекрасно грала на фортепіяно, була образована і очитана. Приїжджаючи на літні вакації до своїх сестер до Києва, зазнайомилась з новими течіями серед українського громадянства. Народовецькі ідеї тодішнього громадянства були зовсім чужі для вихованиць Інституту благородних дівиць, але, як велика ентузіястка театру, музики і літератури, захопилась думкою стати дружиною вже тоді визначного українського письменника. Хоча вона й мала серйозного претендента на її руку, все ж таки піддалася намовам сестер і їхніх мужів, що її не любили і бажали якнайскоріше її позбутися. Так прийшло в 1886 році в Києві до одруження моїх батьків.

Вивінування мами, так, як і всіх сестер, зайнявся дід її мами генерал Таманов, багач-мільйонер, що жив в Одесі. Мама дістала як на той час велике віно – 10 тисяч рублів, вложених в акціях; крім того, виправи: родинне срібло на 24 особи, білизну, сукні, футра, меблі. З тим всім приїхала до Львова, в повній вірі і надії збудувати родинне життя, за чим, як сирота, так дуже тужила.

Свої гроші вмістила у банку Лілієн і С-ка на вул. Гетьманській, і я часто ходила з нею туди вибирати проценти. Ці гроші були великою поміччю (біля кількасот рублів місячно) не тільки в домашнім господарстві, але також тато міг поїхати до Відня, де він склав докторат на філософічному факультеті. Пробувши майже рік у Відні, тато познайомився з визначними діячами – німцями і чехами, як Масариком, Черним, Махаром та іншими, і там започаткував з ними довготривалу приязнь і співпрацю.

У Львові мама зразу зацікавилася громадськими справами. Заприязнившись з Наталією Кобринською, що була і хресною мамою брата Андрія, співпрацювала у „Першому вінку" та в інших її починах для розвитку українського жіночого руху. Кобринська часто приїжджала до нас з Болехова, де вона була вчителькою, завжди в чорнім, завжди ласкава й привітна. Мама дуже її любила, і, здається, це була єдина приятелька мами, вірна і правдива.

Мама цікавилася різними видавництвами, започаткованими татом, допомагала їм матеріяльно, і її ім'я видніло не раз в журналі „Житє і слово", також як перекладача з французької мови. Мама часто їздила до Києва, була зв'язковим між галицькими і наддніпрянськими українцями, перевозила нелеґальну літературу і не раз наражалась на переслідування російської поліції.

Та, перенесена з цілком іншого середовища, з дворянської родини, виросла в достатках і вигодах, вихована в Інституті благородних дівиць, – мимо найліпшої волі і бажання з її сторони, лиш на короткий

час змогла боротися з тим неумолимим горем, що насувалось на неї, а заразом на нас всіх. Виснажена породами дітей, неспаними ночами, непосильною працею, починає підупадати на здоров'ї. Мама дістає початки туберкульозу, а вибухи крові, що слідують один по однім, підкошують і так тендітне її здоров'я. Страшна, не до вилікування хвороба найстаршого сина підриває її душевний стан. А ще до того матеріяльний стан родини не був зовсім блискучий. Тато, мимо укінченого університету, мимо докторату, мимо надзвичайних здібностей і працьовитости, не мав змоги здобути собі відповідного становища. Безнастанні гості, безплатні столовники і відвідини численної родини, що не тільки гостювали, але ніколи не від'їжджали додому без гостинців, а то й грошових допомог, зменшували й так невеликі татові доходи. Мама не хотіла рухати зложених в банку грошей, бо знала, що це одинока її та її родини забезпека.

* * *

Та надійшли події, що скорим темпом приспішили катастрофу цілої родини.

У тому часі, в 1894 році, приїжджає до Львова Михайло Грушевський. Як людина чужа і невідома ще тоді на галицькому ґрунті, він звернувся до тата за підтримкою. Тато ввів його в круг галицької інтеліґенції, зазнайомлював його з новими і йому чужими обставинами, і здавалося, що ці два мужі, злучені щирою приязню, будуть іти вкупі, збагачувати своєю працею, кожний у своїй ділянці, рідний край. Та так не сталося, бо ця приязнь, здавалася така ідеальна, мала тяжкі наслідки в дальшому житті мого тата. Тато, натура наскрізь благородна і добра, радо простягнув приятельську руку до незнаного і незначного ще тоді чоловіка, рекомендованого йому київськими громадянами, старався дати Грушевському моральну опору і поміг йому зайняти відповідне місце в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. Та Грушевський дуже скоро зорієнтувався в положенні. Він побачив, що тато мав дуже багато противників, а то найбільше серед провідних верств, перед якими не вмів і не хотів клонити голови.

Грушевський жениться з донькою священика, що дає йому зв'язки і плечі, дістає професуру історії у Львівському університеті і захоплює керівне місце в Науковому товаристві ім. Шевченка.

Мама, керуючись внутрішньою інтуїцією, не злюбила Грушевського. Вона пізнала, що під покришкою ввічливости, скромности і запобігливости скривається егоїстична натура, і якась інстинктивна ненависть огорнула її душу до цієї людини. Мама остерігала тата перед ним, але тато – сам скромний і шляхетний – не давав віри маминим осторогам, а не раз за це на неї сердився.

Грушевський, почувши, що тато носиться з пляном будувати хату, рішив зробити це саме. Якраз тоді були на продаж три пар-

целі на вул Понінського, біля Стрийського парку, і він, як людина заможна, купив велику парцелю, де крім великого дому, було місце на просторий город. Тато купив маленьку сісідню. Третя парцеля, велика, лишилася непродана. Власник намовляв купити її, та тато боявся; потім купив її купець Увера.

* * *

Коли ми ходили до школи, наука, книжки, спорт і руханка повністю виповнювали наше позашкільне життя, а тим самим відокремлювали нас від загального, товариського життя, в якому ми по причині маминої хвороби майже не брали участи.

Тепер, покінчивши школу, ми стали аж надто ясно помічати, що життя не завжди таке гарне й ідеальне, як про це не раз пишеться у книжках, не таке, як укладали ми у своїх мріях.

Багато розчарувань, багато гіркого нам довелось зазнати. Обидвоє, батько й мати, хворі, й унаслідок цього, а зокрема внаслідок важкої хвороби мами, – нестерпна домашня атмосфера, матеріяльні недостатки далися нам взнаки. Ми не мали ані знатних „цьоців", ані впливових вуйків. Ми були дітьми поета, правда, визначного й ціненого, і це нам на кожному кроці підкрслювали. Нам говорили: „Ви великих батьків малі синове", а брат Петро дістав епітет „найгіршого твору Ів. Франка". Критики, суди й пересуди були супутниками нашого життя. Нам ясно відкрилися очі на наше гірке й безвідрадне положення, бо ж серед громадянства не знайшовся ніхто, хто б подав помічну руку, хто б дав реальну допомогу, хто б заопікувався нещасними хворими батьками, хто б зрозумів і відчув наш відчай.

До того стан здоров'я мами погіршився. Її зумовлена хворобою ненависть до мене переходила всякі межі. Мама заборонила мені помагати татові в його немочі, що найбільше боліло мене, і я в розпуці бачила, що мені дома життя немає і єдиний рятунок – це вирватися з цього страшного життя.

Моя тітка з Києва (це було перед війною, 1914 року) прислала мені запрошення приїхати до неї в гості на кілька місяців. Це був мій рятунок, і я рішилася їхати в червні. Тато сказав мені: „Це не личить, щоб ти їхала сама, я поїду з тобою, відвезу тебе". Я була рада, що й тато поїде, трохи відпочине, зустріне давніх друзів. Ми вибралися вдвох. На кордоні попросили тата до жандармської канцелярії. По довшій розмові тато вийшов з канцелярії і, змінений на обличчі, підійшов до мене: „Мені не радять їхати, бо непевний час. Як хочеш, їдь сама; я вертаюся додому". Як не жаль мені було тата, але я рішилася їхати сама. Ще пару слів короткої розмови, ще пару слів прощання, останній поцілунок і усміх його доброго, змученого лиця.

Це був останній поцілунок, останній погляд, останній усміх – там на австрійсько-російському кордоні...

Йосип ЗАСТИРЕЦЬ:

Іван Франко, великий наш поет, автор „Учителя“, безлічі творів, які мають і педагогічне значення, помер 29 мая 1916 року... Хочу лишень подати дещо з моїх споминів про нього, бо на кожного великого діяча-робітника люди різно задивлялися і в дечім не розуміли. Так, приміром, сотні разів чув я, що Франко – піонер соціялізму, звів нашу молодіж по 70-их роках минулого віку з дороги національного стремління на інтернаціональні бездоріжжя, і через се застала нас всесвітня війна непідготованими і розбіжними, а соціялісти, Каутський і польські з „Naprzodu“, зігнорували нас як націю, якій не прислугує незалежність. Другі вказували на те, що Франко не станув так високо, як Шевченко, бо уникав товариства наших передових людей і з ні ким не жив. Се відбилося на його творчості. Інші посуджували його нерелігійність і т. ін.

Се, очевидно, крайні погляди людей, які кидають камінням на дерево, повне овочів, котрого самі не щепили і не плекали.

Мене все вражав закид, що Франко ширить нерелігійність, і ніколи не можу погодитися з гадкою, що великий чоловік, діяч або поет, який виріс в нашім народі, міг бути нерелегійним. Наше найкраще з-поміж усіх народів патріярхальне духовенство, ідейні патріоти, виплекали такий чесний, добрий народ, якого, як тепер переконуємося, другого нема між воюючими тепер народами. У нашого чоловіка-жовніра бачимо для того високі чесноти – як людяність, жаль мертвити другого чоловіка, пошану бідної жінки, любов до ворога, навіть зрадника, геройство, кріпку, як Бескид, віру і другі релігійні чесноти.

Мав би Франко бути безбожником? Я про ту справу старався поінформувати у самого поета і подаю про се мої спомини – те, що я від Франка чув у тій справі.

З Франком познакомився я особисто в домі проф. Грушевського, куди я в часі моїх студій над історією часто заходив. Було се 1903 року, по виданні мого підручника з історії української літератури, де я, пишучи про Франка, згадав, що він в молодості служив до служби Божої. Франко, рецензуючи мій підручник, поспитав, звідки я взяв сю відомість? Я відповів поетові в моїй окремо виданій „Відповіді д-ру Щуратові на критику мого підручника“, що сю відомість взяв я від Огоновського Омеляна, який написав, що Франко „співав“ до служби Божої...

На св. Іллі, 2 серпня 1908, їхав я через Львів до купелів і постановив при сій нагоді відвідати поета в санаторії. Від свояків дізнався, що поет уже вдома. Я втішився і коло 1-ої год. був перед домом поета. Він вийшов зі сіней по сходках проти мене. Був босий, мав на собі грубу сорочку поверх камізелі, підперезаний був ремнем, якого кінець зависав. Поет пізнав мене і при вітанні подав мені руку. Я не мав за що взяти, бо усі пальці обох рук

були стиснені параличем в кулак. Мене се переразило. Він не міг ні дверей відчинити, ні взяти в руки що-небудь, от хоч би їжу. Я відчинив двері, і ми ввійшли до його робітні. „Як ся маєте, пане докторе? Ви здоровші?“ – заговорив я. Поет відповів: „От вернув я з санаторію. Не було спокою. Приходили все мене фотографувати. Гадали, що я вар'ят. Я не дав ся фотографувати. Тепер, Богу дякувати, мені ліпше, і, може, Бог дасть увільнить мені руки, бо бачите, не маю влади“. Ті слова були для мене милою несподіванкою. Поет почав дальше говорити: „Читав я вашу розвідку про єпископа Білянського. Добре, що про те пишете, бо в Церкві у нас витворюються відносини, як перед поділом Польщі, коли єзуїти і василіяни довели світське духовенство до цілковитого занепаду. Доперва Марія Тереза з Йосипом і Білянським зробили сякий-такий лад“.

Ті слова були для мене ще більшою несподіванкою, бо звіт з моєю розвідкою вийшов ледве кільканадцять днів тому, а поет уже її прочитав. Я відповів, що мій директор гімназії велів звіт сей так скоро видрукувати, що вечором ледве віддав я другу і першу коректу, а через ніч вже друк був готовий. Через се вийшло багато похибок. ... Поет сказав на се, що ходить о річ, тому треба роботу продовжувати. „Як хочете, то я дам вам одну цікаву народну пісню про єпископа Білянського“, – додав Франко. Я подякував. Відтак зійшла бесіда про портрет поета, який висів в його робітні. Франко сказав, що портрет невірний. Відтак скаржився, що не має зносин з Україною і не може писати. Згадав також, що виїздив часто на ферії до якогось священика, де йому було добре. Ім'я того священика я, на жаль, забув. „Ми всі вам, пане докторе, раді добра зі щирого серця, бо ви наш поет і з народу“, – сказав я.

Я хотів відійти, бо гадав, що гостина, може, триває задовго. Тоді Франко сказав: „Дам вам щось на пам'ятку – рукопис з „Мойсея“, бо ви мені писали...“ Я пригадав собі про мій лист і про згадку о пам'ятнику св. Володимира. Поет попровадив мене до шафи в передкімнаті. Там вдарив він коло замка спаралізованою рукою. Я відчинив. В шафі лежали рукописи поета. З „Мойсея“ не міг нічого знайти. „Дам вам що іншого, – і штовхнув рукою в рукописи. – Тут візьміть!“. Я підняв картку. Се був рукопис стиха : „Весна прийшла, на синьому Дунаї...“, який і досі у себе переховую і який під час моєї утечі з початком війни взяв я з собою, закопував серед арештовань, з другими невинними рукописами наших поетів, в землю, ховав і пр., бо о біду не було трудно. Я подякував. Поет відпровадив мене знову аж до хвіртки і попрощався дуже щиро. Візита ся зробила на мене сильне враження. Я тішився, що нещасний поет всупереч поголоскам, які про нього ходили, здоров і зі всього здавав собі справу.

За рік чи два був я знову у Франка. Я привіз поетові фляжку тер-

нопільського питного меду з бажанням, щоб бодай тепер, на старість життя, поетові спливало солодко, як мед...

Я вертав з тої гостини у поета вельми зворушений. Нагадував я собі численні вірші поета з останньої доби його творчости, котрі він писав до слів і цитат Святого письма, та передмову до другого видання „Мойсея", де він відповів на працю проф. Яреми про генезу „Мойсея" коротко: „Прочитайте ту а ту главу зі Святого письма. Я звідтам взяв мою тему". Мені пригадалася оборона нашого духовенства, яку виголосив поет на з'їзді університетської молоді-жі у Львові.

Ні, великий і народний поет, який вийде з нашого народу, не може бути нерелігійним! Він може лише в молодості перебувати релігійний „Sturm-und Drangperiode"! Так думав я, вертаючи від нього.

Франко був в часі мого побуту в Тернополі один раз гостем нашої тамошньої громади, де читав виїмки з „Мойсея" серед переповненої зали. Я просив поета перед тим заїхати до мене; але він сказав мені опісля, що в хвилі виїзду не отримав ще листа та не переглянув кореспонденції з того дня. В ресторані, де ми по відчиті зібралися, поета вбирали і розбирали з верхньої одежі другі люди та син, який йому товаришив. Так само не міг він їсти. Його годували, як малу дитину. В розмові зі мною хвалив він дуже о. Юрія Кміта за його повість з життя сотрудника, яка вийшла в „Віснику".

Останні літа Франка мали ціху релігійного роздумування. Його вразила опісля смерть сина, відтак приятеля юних днів Михайла Павлика, який помер не відчуженим від Церкви.

Знаючи світогляд Франка, не мав я як священик ніякого „скрупулу" відкликатися в кінці 1915 року до духовенства і нашої світської інтелігенції, щоб підперли мої змагання в справі наділення поета нагородою Нобеля. Редакція „Українського слова" оголосила мій зазив. Другі часописи промовчали. Я вислав в тій справі умотивовані письма до Швеції та обговорював справу з віденськими професорами університету, з якими зазнакомився з нагоди моїх ригорозів з області красних штук і історії Орієнту. Обставини були для наділення Франка сею нагородою дуже корисні: українська справа по освободженні Львова стала актуальною. Показалося також, що навіть російське правління мусило поета лишити у Львові в спокої. Комітет Нобеля не мав також між поетами відповідного кандидата, а творчість Франка якраз надавалася до його узгляднення. Впливові члени нашої еміграції – приклонники поета – поставилися до сеї справи байдуже. Деякі дорікали. Я нагадав собі вірш поета, повний іронії, в якім представив він сцену, як зійшлися люди на нараду, щоб звеличати свого заслуженого поета, і рішили – його перше убити, а відтак поставити для нього зі складок пам'ятник!

Смерть поета зробила відтак старання о сю нагороду Нобеля безпредметними...

Ольга РОЗДОЛЬСЬКА:

З покійним Іваном Франком я була знайома через мого чоловіка й родину Гнатюків, а найбільше, може, через кількарічний спільний побут вакаційний з Франками, Гнатюками й покійним Коцюбинським на Гуцульщині, в с. Криворівні.

У вересні 1915 року я вернулася з села, від свого батька, до Львова. Десь коло Різдва, довідавшись, що після відступу російської окупаційної армії з Галичини перенесли хворого письменника до шпиталика Січових стрільців (колишньої дяківської бурси) на вул. Петра Скарги, вибралась я відвідати його. І. Франко сидів у маленькій кімнатці на шпитальному ліжку. Побачивши мене, зрадів, бо почувався доволі самітним, і став розпитувати про мого чоловіка й дітей. На мій запит, як він почувається, відповів: „Як бачите, не дуже гарно. Спасибі добрим хлопцям, що дали мені притулок у себе, хоч, правду кажучи, я все-таки тужу за своєю хатою й волів би там жити, якби тільки там було кому ходити коло мене". Потім зараз-таки перейшов він до того, що тоді всіх найбільше займало, – до світової війни. Став широко розказувати про те, що він видумав прилад, яким можна було б на віддалі, так, що й ніхто не спостеріг би, перетинаючи колючий дріт в окопах. „Я, – каже, – вже й згадував про це стрільцям і прохав їх подати це до відома військової влади, щоб покористувались цим". Далі питав про покійного Гнатюка, що тоді ще сидів з родиною у Криворівні, не можучи дістатися до Львова, та про інших знайомих і приятелів. Вкінці ще раз згадав про те, що доконче хотів би навесні бути вже в себе вдома, бо міг би пересиджувати в своєму садку; тоді йому напевне полегшало б. Коли я почала збиратися додому, він благав не забувати про нього, додаючи, що ціле своє життя він любив жінок. На відході стрінулась я, якщо не помиляюсь, з Катрею Гриневичевою, що й собі прийшла відвідати поета.

Удруге я разом з дітьми навідалась до хворого аж у 1916 році, на самий Великдень, перед полуднем, принісши йому трохи „свяченого" (солодкого печива).

Надворі було вже гарно й доволі тепло. Поет був тоді вже у себе вдома. Доглядала його і варила йому якась пані (Левицька); з розмови з ним я довідалась, що в нього перебуває ще його братанич з Нагуєвичів. Поет сидів у плетеному фотелі, в сивому шпитальному халаті; сонячне проміння крізь вікна ясно освічувало його згорблену, змізернілу постать. Він наче дрімав і щойно з приходом гостей оживився. Став говорити про своїх дітей: про синів, що обидва пішли на війну, і дочку, що сиділа в Києві, мабуть, у материної рідні. Далі став питати про мого чоловіка, а почувши від мене, що він тепер у Симбірську, де живуть і Мочульський, і проф. Грушевський, почав широко розводитись про свої взаємовідносини з професором. Коли ж із дальшої розмови зо мною довідався про мою журу, що

мій син ось-ось, як тільки складе матуру, мабуть, муситиме піти на війну, бо вже признали його годним до військової служби, – почав потішати мене: не я одна в такому становищі, бо от і його сини обидва на війні, а втім це ж робиться для доброї справи, бо ця війна, може, й нам нарешті принесе довгождану волю. Опісля він звернувся до мого сина. Радив йому, як буде у війську, вважати на своє здоров'я, а коли щасливо повернеться з війни, то щоб не робив так, як робить тепер більша частина нашої молоді у в гімназії, і в університеті, що гайнує час, але щоб пильно працював далі над своєю освітою, бо, кому як кому, а нам треба буде освічених людей. Це все він говорив так якось щиро, з таким правдиво батьківським теплом, що і я, і мій син були зворушені до глибини. На моє питання, як йому тепер живеться у себе в хаті, він відповів, що добре йому, бо і його пані щиро доглядає його, і знайомі та приятелі час від часу навідуються до нього; жалівся тільки, що слабі сили не дозволяють йому користати з весни, та й працювати не може стільки, як досі, не може багато читати, а писати для нього нема кому.

Бачачи, що він уже втомлений півторагодинною розмовою, ми попрощалися і пішли додому; я й не припускала, що це вже остання наша зустріч.

Пізніше з розмови з покійним Гнатюком я довідалася, що з поетом щораз гірше, що до нього ходять по черзі на ніч наші студенти, щоб не лишати його самого. З одним із тих студентів, Мар'яном Колодієм, що найчастіше почував у поета, я мала нагоду стрічатися у Гнатюків. Отож він, пригадую собі, розказував нам про неспокійні ночі поета, про його сонні привиди, після яких він зривався, сідав на ліжку (...).

Першу вістку про смерть І. Франка дістала я від дружини В. Гнатюка, що довідалася про це зараз після смериі в редакції „Діла". Негайно пішли ми обидві з китицями бузку до його хати і застали там уже двох гуцулів-вояків, що стояли навколішках, сердечно плакали; одним з них був добре відомий нам усім і покійному Шекерик-Доників. Покійний лежав на ліжку, прикритий стареньким подертим простиралом, з-під якого просвічувало вкрите синіми плямами голе тіло крізь одну більшу діру, яку ми заразтаки закрили квітками. Обличчя І. Франка було жовте, як віск, але з виразом спокою. Ще ми були в кімнатці, коли оце ввійшов якийсь незнайомий нам мужчина, став біля ліжка і довго-довго вдивлявся в обличчя покійного. Щойно на другий день ми здогадалися, що це був добрий знайомий і приятель Франка проф. Бігеляйзен, бо син мій, вернувшись із школи, з філії академічної гімназії, розказував, що на годині польської мови проф. Бігеляйзен, зараз, як тільки ввійшов у шкільну кімнату, звернувся до хлопців з закликом, щоб пішли до хати покійного І. Франка й подивилися, як лежить найбільший поет галицької України, „taki biedny, jak saly wasz naród. Idzcie, idzcie, – казав вінн, – abeście zapamietali

sobie do kovca zwego zycia oblicze tego wielkiego czl-owieka! А після шкільної науки він, зустрівши мого сина на вулиці, сказав, що, видно, не гідні ми були мати між собою таку людину, як Франко, коли не вміли краще дбати про нього за його життя і по його смерті. Та вертаюся до попереднього. З кімнатки, де лежав покійний, перейшли ми обидві з Гнатюковою до другої кімнати, де застали шкільного товариша й приятеля Франкового, тепер теж уже небіжчика, Карла Бандрівського і одного 0.2з студентів, що ночували у поета. З ними разом ми нараджувалися над похороном і роздивлялися, чи є в що одягнути покійника. Показалося, що нема ні однієї порядної сорочки. Тоді Бандрівський послав когось до (покійної вже) Герміни Шухевичевої, що зараз-таки прислала гарну вишивану сорочку свого померлого мужа. В ту сорочку і стареньке вбрання вдягнули студенти покійника.

На другий день рано я з Бандрівським пішла на Личаківське кладовище, де ми згодили за місячною оплатою тимчасове приміщення для покійного в чужій, доволі великій гробниці, у якій було місце на 6 домовин. В день перед похороном, після полагодження всіх формальностей у магістарті і в похоронному закладі, Бандрівський пішов до парохії замовити священиків, бо громада бажала справити покійному „парадний" похорон, з більшим числом священиків. Та швидко виявилося, що про це і мови бути не може, бо ж покійний був „явним ворогом духовенства"; духовна влада виделеґувала на похорон тільки одного священика – коли не помиляюсь, померлого вже о. Гургулу з Волоської церкви.

У гарну, сонячну днину рушив вельми численний похоронний похід, у якому брало участь чимало вояків-селян, української інтеліґенції і шкільної молоді, з незліченними вінками та квітами, на Личаківське кладовище, де складено тлінні останки покійного поета в чужій, позиченій домівці.

Додам хіба ще декілька своїх вражінь з життя покійника, ще коли він був здоровий, і з часів його недуги. Я доволі часто стрічалася з ним в домі Гнатюків, чи таки у нього вдома, і просто не можу вийти з дива, яким робом та велика людина серед таких несприятливих життєвих обставин, де не раз було, як-то кажуть „і голодно, і холодно",могла стільки дати з себе для свого бідного народу.

За книжкою „Спогади про Івана Франка"
(Львів, „Каменяр", 1997 рік).

Оля КУЗЬМОВИЧ

Моя мати згадувала...

Моя мати Олена Федак-Шепарович впродовж свого життя мала багато цікавих переживань і зустрічей з провідними українськими громадськими діячами. Про деякі з них писала – про інші знаю тільки з її оповідань. Коли в цьому році відзначаємо 150-річчя від народження Івана Франка, а з тим згадуємо і про його родину, моя пам'ять знову повертає мене до споминів мами саме про цю вийняткову постать української культури.

Івана Франка моя мати зустріла у воєнні роки, коли він перебував у притулку для поранених УСС-ів. Це було у 1915 році і, як розповідала моя мати, Іван Франко залишився у Львові зовсім самітній, бо сини пішли до війська – Тарас до Українських Січових Стрільців, а Петро – до австрійської армії. Його дружина-киянка виїхала до Києва разом з дочкою, до своєї родини.

Іван Франко уже від кількох років був хворий на прогресивний параліч. Лікування та виїзди на південь тільки спиняли на деякий час розвиток недуги, яка, однак, була невиліковна. Найбільше дошкулювала І. Франкові майже повна неможливість володіти руками. „Злі духи сплутали мені руки тисячами метрів дроту та не дають працювати" – сказав поет.

У захисті УСС-ів І. Франко дістав окрему гарну, соняшну кімнату, добру лікарську опіку в особі д-ра Володимира Щуровського (лікаря УСС-ів) піклувалася ним сердечно управителька захисту Ірина Добмчевська, а до помочі стояв поетові його братанич, молодий сільський хлопчина Василь Франко. Поет, як на стан його здоров'я, почувався добре, але зі своєї кімнати не виходив, і тільки нечисленні УСС-и мали відвагу його відвідувати.

Моя мати запам'ятала особливо Свят-Вечір 1916 року, коли вона, тоді студентка, разом з подругами і товаришами, старалася бути до помочі у притулку, особливо з уваги на Різдвяні свята. Як розповідає моя мати, усі присутні у притулку УСС-ів були цікаві, чи І. Франко зійде до їдальні на спільний Свят-Вечір. Окрема делегація УСС-ів пішла запросити його на вечерю, бо всі дуже бажали побачити „на власні очі" Великого Каменяра. Всі, однак, знали, що поет у тому часі вже був дуже нервозний, химерний та свідомий своєї поважної недуги, і зовнішнього вигляду, і тому дуже неохоче показується серед людей.

Але незважаючи на це, поет таки погодився зійти вниз зі своєї кімнати, пояснюючи це тим, що „добре бути серед молоді на Свят-Вечір". „Ми всі, присутні, – розповідала моя мати, – були приготовані побачити хвору людину, а все ж таки до глибини були вражені виглядом поета. Це не була жорстокість молоді на вид старости та недуги, а превеликий жаль, що така сильна духом людина може бути такою безпомічною та зруйнованою фізично. Одночасно у всіх закралася думка, чи аби не є це останній Свят-Вечір поета?

І. Франко сидів на почесному місці, біля нього справа – пані Домбчевська, управителька притулку, по лівому боці – пані С. Рибчак. Усі ми присутні, слідкували за кожним рухом поета та, ловили жадібно кожне слово. Але І. Франко говорив дуже мало та майже нічого не їв, бо кошмарно покручені недугою руки дрижали, а відмовлявся, щоб йому, немов дитині, помагати та його „годувати".

Просив, однак, щоб стрільці колядували і співали стрілецьких пісень, які він, здається, чув вперше. Слухаючи, він примикав червоні, набряклі повіки, а на устах час-до-часу з'являлася навіть сумна усмішка. Раз-у-раз запевняв лікаря, що не є втомлений, і просидів з нами до самого кінця Святої Вечері. При відході подякував усім щиро... а п'ять місяців пізніше, у травні 1916 року, Його вже не стало між живими...".

Мама мала фотографії та спогади про сина І. Франка – Тараса, який був після війни дуже зацікавлений спортом, особливо тенісом, і не пропускав ні одних змагань, що їх влаштовував Карпатський Лещетарський Клюб. Про це є згадка в „Альманаху Карпатського Лещетарського Клюбу", що появився, упорядкований мною в Ню-Йорку у 1989 році.

У перший період діяльности КЛК, коли його головою був мій батько, Лев Шепарович, Тарас Франко постійно був присутній на тенісових змаганнях та брав у них активну участь. На жаль, не вдалося найти ніякого написаного спомину з тієї ділянки активности КЛК. Все ж, однак, у моїх архівах знайшлися світлини, що увійшли до альманаху. На сторінці 35 альманаху клюбу є дві світлини з мого родинного архіву, на яких серед змагунів та активістів тенісової ланки КЛК у 1928 році є і Тарас Франко. З оповідань моїх батьків пригадую, що Тарас не пропускав жодних тенісових змагань, хоча сам у них не брав участи, але був членом КЛК і грав постійно теніс з моїми батьками.

Також пригадую з оповідань, що Тарас був скромний і мовчазний, немов завжди з острахом, щоб його не порівнювали з батьком та не представляли, як „сина славного поета". Не розповідав багато про свої родинні обставини, тож було мені тепер цікаво прочитати в канадському часописі „Новий Шлях" спомин Оксани Франко про Зеновію Тарасівну Франко, дочку мені знаного Тараса, яка померла у Києві в 1991 році, де жила постійно з батьками – після того, як батька з родиною виселили примусово зі Львова до Києва. Там вичитала я, що Тарас, батько Зені, помер у Києві, він був автором спогадів та численних літературних нарисів.

Ось так і наша родина мала „щастя" знати родину великого поета Івана Франка та зустрічатися з нею у звичайному українському житті.

Роман РИЧОК

ПАМ'ЯТНИК ІВАНОВІ ФРАНКОВІ НА „ВЕРХОВИНІ"

В парку, в центрі просторої левади, перед головним будинком української оселі „Верховина" в Ґлен-Спей (стейт Ню-Йорк), на одній з вершин Кетскільських гір стоять пам'ятник Іванові Франкові.

Погруддя в бронзі, з реалістичним зображенням рис обличчя, на високому гранітному постаменту. На тлі далеких могутніх дерев виділяється з усіх сторін монумент найвизначнішому після Шевченка синові України.

Експресивність, натуральність лінії, глибина думки та відчуття краси – це основні рушії всієї творчости скульптора Сергія Литвиненка, автора пам'ятника. Геніяльність і велич Івана Франка були дороговказом для скульптора. І. Франко в літературі, науці і громадській діяльності своїм талантом і титанічною працею закликав український народ до національного пробудження і до боротьби за власну державу. С. Литвиненко в скульптурі, в бронзі і камені, в гіпсі і теракоті мистецьким зображенням визначних постатей і подій Визвольних змагань залишив помітний слід в історії українського мистецтва.

Пам'ятник на „Верховині", крім вшанування Великого Каменяра, вже пів століття є своєрідним символом оселі, мешканців українського села в Ґлен-Спей, гостей і туристів, які відвідують цей „клаптик України". Пам'ятник вписується в чудовий гірський краєвид околиці і є прикрасою оселі, що так нагадує наші Карпати. Тут кожного року, в серпні, в річницю народження поета, гості, молодь з таборів та мешканці села вшановують великого сина України доповідями, деклямаціями і концертами.

Знаменним був для українців Америки 1956 рік – 100-річчя від народження Івана Франка, найвизначнішого сина Галичини. Постійні вістки в пресі про пляни ювілейних святкувань, творення ювілейних комітетів в різних місцевостях давали надію на успіх. Завданням заплянованих імпрез було показати правдивого Франка, його творчість і громадську діяльність – не пофальшованою.

В радянській Україні з нагоди ювілею було видано книжку Зеновії Франко, поетової внучки, написаної на замовлення та з наказу Москви. Між іншим, вона каже, що її славний дід був популяризатором московської літератури та поборював „українських буржуазних націоналістів", до яких авторка зачислила також нашого найвизначнішо-

го історика Михайла Грушевського. В деяких віршах викреслено або змінено слова, які були б запереченням неправдивих інформацій, також не знайти гимну: „Не пора, не пора...".

А як вшанували Івана Франка в 1956 році українці в Америці? Видавниче товариство „Книгоспілка" в Ню-Йорку видало 20 томів творчости Івана Франка (майже шість тисяч сторінок). В передмові підкреслено, що „життєвий шлях Івана Франка і його твори – це монументи внутрішньої правди великої людини".

НТШ і УВАН в Ню-Йорку влаштували серію доповідей визначних літераторів діяспори.

Театральна Студія Олімпії Добровольської і Йосипа Гірняка підготовила імпозантну інсценізацію поеми Івана Франка „Мойсей". З цим дійством, в якому взяв участь колектив акторів і хористів, театр відвідав більші міста в США і Торонто в Канаді.

Актор Львівського театру Володимир Шашарівський склав монтаж з окремих поезій Івана Франка, які віддзеркалювали ідейний і творчий світ поета. Речитативне дійство у виконанні професійних акторів мало високий мистецький рівень.

Величним концертом з участю Капелі бандуристів ім. Т. Шевченка з Дітройту вшановано І. Франка в осідку Українського Братського Союзу (в тому часі була назва: Український Робітничий Союз) в Скрентоні, стейт Пенсильванія. УБСоюз – це одна з чотирьох забезпечено-допомогових організацій, а у відділах кожної з них концентрувалось національно-культурне життя українців США, діяли хори, театральні гуртки, танцювальні ансамблі, оркестри, спортові дружини, недільні школи тощо. УБСоюз був заснований в 1910 році на ідеях, пропагованих Іваном Франком, багато відділів названо його іменем, він став духовним союзовим патроном.

Одним з багатьох досягнень Союзу була відпочинкова оселя „Верховина", яку придбано в 1952 році, на межі трьох стейтів: Ню-Йорку, Ню-Джерзі і Пенсильванії в Кетскильських горах. Чарівна оселя, 170 акрів левад, парків, садів, різної породи дерев, а джерельною водою озера та кільканадцять будинків. Спершу оселя була місцем відпочинку для союзових членів, але згодом стала культурним літнім центром, де відбувалися концерти, мистецькі виставки, фестивалі молоді, діяли спортова школа, курси танців. В околицях щораз більше поселювалось наших людей, постало „Українське село" в Глен Спей. Союз виділив площі під будову церков: католицької в гуцульскому стилі, і православної – в стилі козацького бароко. Біля оселі висипано високу могилу з залізним хрестом на вершку, в пам'ять воїнів, які загинули в боротьбі за Україну.

Почавши з 1951 року, протягом довгих років авторові цих рядків довелось завідувати оселею, бути її управителем. В підготуванні до літнього сезону багато праці, зокрема столярської, із замилуванням, безкоштовно виконував Василь Франко, мій сусід в Нюарку, якого на кілька днів кожного тижня я привозив на „Верховину". Пан Василь був пле-

мінником Івана Франка. Під час нашої подорожі цікаво оповідав про свого стрийка, яким опікувався в останніх роках його життя, коли розбитий паралічем поет не володів руками. Василь Франко знав напам'ять декілька віршів, які записав під диктування стрийка, і які згодом передав до видавництва „Книгоспілка" в Ню-Йорку. Під час однієї з таких подорожей виринула думка про спорудження пам'ятника Іванові Франкові на „Верховині". Пан Василь дуже любив оселю, яка, на його думку, найкраще надавалася для пам'ятника, нагадуючи своїм краєвидом Підкарпаття, село Нагуєвичі, де народився Іван Франко.

Я дуже захопився ідеєю пам'ятника І. Франкові на оселі, але мав сумніви, чи союзові провідники на це погодяться, з огляду на те, що вже було домовлення відзначити ювілей концертом і бенкетом. Мої побоювання розвіялися, коли члени Виконавчого комітету і Головної ради з ентузіязмом схвалили поданий плян та на початок виділили з союзової каси 500 дол.

В комітет побудови пам'ятника увійшли: Антін Батюк – голова, Е. Попіль – скарбник, Т. Миник – секретар. Плян праці передбачав: знайти скульптора і заключити з ним угоду; вибрати місце на пам'ятник, на яке погодиться Комітет; замовити постамент з сірого граніту; домовитися з фірмою, яка виготовить цементові підстави і встановить пам'ятник; зібрати гроші на покриття коштів, які становитимуть 5,000 дол.; скласти програму відкриття пам'ятника і визначити конкретну дату.

До участи у проєктуванні пам'ятника запрошено О. Архипенка, В. Сім'янцева, М. Черешньовського, Г. Крука, М. Дзиндру та С. Литвиненка. Зі справжнім ентузіязмом приїхав на оселю Сергій Литвиненко. Я радо його привітав, бо знав його ще з 1945 року в Німеччині, а також в Ню-Йорку стрічався з ним в Літературно-Мистецькому клюбі, в якому він був головою, і там мав свою робітню. Після обміну думками пан Сегій сказав: „Проєкт пам'ятника і погруддя з бронзи виготовлю даром, Союз покриє тільки кошти матеріялу і встановлення". Я з великою радістю прийняв цю заяву, яку Комітет, певна річ, ухвалив.

Сергій Литвиненко народився на Полтавщині в 1899 році. В 1917 році здобув середню освіту, опісля був старшиною в армії УНР. Після війни, упродовж двох років, був інтернований в польських таборах, з яких вирвався в 1923 році, приїхав до Кракова, де 5 років студіював в Академії мистецтв, у клясі проф. Константина Ляшки. Брав активну участь в Громаді українських студентів-еміґрантів Краківської академії. два роки був її головою. Після закінчення, з відзначенням, студій, за порадою професора Ляшки та фінансовою допомогою Митрополита Андрея Шептицького виїжджає до Парижу, де удосконалює свій хист та з успіхом виставляє твори в сальоні Тюільрі. Після повернення з Франції, аж до 1944 року жив у Львові, де мав власну робітню та щороку брав участь в мистецьких виставках, а в 1933 році виставляв свої твори на Світовій виставці в Чикаго.

В монографії про С. Литвиненка (видавництво „Книгоспілка", Нью-Йорк, 1956) визначний мистецтвознавець Володимир Січинський (1894–1962) підкреслює: „В 30-их роках мистець займав становище найвидатнішого скульптора Західньої України. Тому саме найвизначніший український пам'ятник цього часу – І. Франкові у Львові належить саме С. Литвиненкові".

Як гасло до найкращого свого твору пам'ятника на могилі великого поета у Львові С. Литвиненко вибрав слова І. Франка з поеми „Каменярі": „...Хоч і не одного там калічили ті скали, ми далі йшли, ніщо не спинювало нас...". Відлита в бронзі постать Каменяра творить органічний контраст до кам'яної скелі. Сила, завзяття і спрямований зір в ціль, в яку має вдарити джаґан – це справді безпомильний мистецький задум скульптора. Більшовики не відважились зруйнувати пам'ятник, однак знищили внизу на правому боці цементної плити прізвище автора.

В 1949 році С. Литвиненко приїхав до Америки і поселився в Нью-Йорку.

Щодо спорудження пам'ятника І. Франкові, то мистець відмовився від будь-якого контракту, все було „на слово".

Отже, вибрали місце на площі перед головним будинком. Скульптор приступив до виготовлення проєкту. З огляду на розмір площі на найвищому її пункті, пам'ятник мав бути доволі високий, стрункий. Мистець відлив погруддя в бронзі на гранітному постаменті, що спирається на двох широких цементних плитах, оточених довкола травником і квітником з низькою огорожею.

Про зображення обличчя Івана Франка мистець в листі до мене писав: „Дуже важке завдання стрічає скульптура при створенні погруддя, це скульптурний портрет на підставі фотографій, а ще важче, коли фотографій є обмаль, а до того ще й кожна в іншому віці і немилосердно заретушована. Більшість доступних фотографій Івана Франка є вже з часів його недуги, де риси обличчя зболілі і частинно здеформовані. Я хочу зобразити Івана Франка у віці його найбільшої активности, накреслити найбільш питоманні прикмети його характеру: розум, ясність погляду і енергію. Це прикмети автора „Мойсея", „Вічного революціонера" і „Каменярів" у поезії та цілого його кипучого життя як науковця, так і політичного та громадського діяча. Дехто не годився з моєю інтерпретацією і волів бачити портрет так званого „популярного Франка", а то значить – згорбленого, обов'язково у вишиваній сорочці, з надмірно опухлими віями і кучерявими підфельдфебельськими вусами... Атрибути „популярного Франка" мене ніколи не переконували, бо донедавна ще „популярний Шевченко" мусів бути обов'язково у шапці на бакир і зі здоровенним кожухом на плечах та довжезними вусами, що закривали половину обличчя. На щастя, цей „популярний Шевченко" вже зник і в малюнках і в скульптурі".

Так собі уявляв мистець обличчя І. Франка, виготовив олівцем ескізний варіянт, натуральної величини макет, з яким ознайомилися і з признанням схвалили члени Комітету.

На черзі – збірка коштів. Виготовили понад 20 тисяч поштівок із зображенням пам'ятника, які дуже скоро було розпродано, дещо додав Союз, справа коштів успішно розв'язувалася. Травником, квітником і металевою огорожею безплатно зайнялися любителі оселі.

Дату відкриття пам'ятника призначили на 19 серпня 1956 року. Урочистість мала відбутися у двох частинах: відкриття пам'ятника, промови і привіти, а після полудня – концерт.

Це була історична подія не тільки в Братському Союзі, але й у цілій „українській Америці". Автами і автобусами, навіть з далекого Чикаго їхав народ, щоб скласти шану великому синові України. В святкових одностроях прибули зі своїми прапорами члени ОДУМ, Пласту, СУМА.

Многолюдне свято відкрив управитель оселі, попросивши до слова і відкриття пам'ятника голову УБСоюзу Антона Батюка. Опісля головну промову виголосив д-р Степан Витвицький, президент УНР в екзилі. Він цікаво згадав про свою співпрацю з Іваном Франком ще перед Першою світовою війною, на Дрогобиччині. В своїй громадській праці для українського народу старався іти слідами Каменяра. Зауважив, що творчість Івана Франка ще повністю не оцінена, його велич треба порівняти з великим будинком, який можна вповні побачити тільки з віддалі.

З привітами і короткими промовами виступили: Дмитро Галичин, президент УНСоюзу і УККА, колишній міністер УНР Іван Паливода, редактор Ярослав Чиж, редактор д-р Матвій Стахів (обидва знали Івана Франка особисто), Едвард Попіль – фінансовий секретар УБСоюзу, Теодор Миник.

Представник єврейської Б'най Б'ріт д-р Дж. Ліхтен сказав українською мовою дуже гарну промову, з якої варто подати головну частину: „Ми, євреї, маємо дуже тепле місце в наших серцях для Івана Франка, і я переконаний, що це найвідповідальніша нагода для того, щоб висловити наші почування для нього на святі відкриття пам'ятника. І. Франко був тим першим українським поетом і письменником, який дивився дуже глибоко на становище і долю єврейського народу в Східній Європі. Він, автор геніяльного „Мойсея", пішов далеко поза добре відому стеротипну постать „жида-корчмаря" і встиг зрозуміти їх нужду і терпіння. Його „Жидівські мелодії" зі зворушливою поемою „Сурка", про бездомну жидівку, символізують вічну матірню любов. Його коротке оповідання „До світла" було і буде для мене найбільш зворушливим і найбільш мистецьким оповіданням у світовій літературі. Я сподіваюся, що, встановлюючи приятельські взаємини між нашими національними спільнотами в Америці, недалекий той час, коли я буду мати нагоду висловитися докладніше про ставлення Івана Франка до євреїв і єврейської проблеми".

У великому концерті взяли участь хор „Трембіта" з Нюарку та солісти Марта Кокольська, Іванна Кононів, Михайло Мінський, Іван Самокішин (при звуках трембіти), ансамблі танцюристів зі Скрентону і

Джансон-Сіті під керівництвом отця Лаврика і його дружини. Збірною і стилізованою деклямацією „Каменярів" діти з табору закінчили концерт.

Голова Комітету Антін Батюк подякував присутнім за участь в святі, а гарно оформлені грамоти подяки за спорудження пам'ятника отримали Сергій Литвиненко, управитель „Верховини" та Василь Франко.

Двома гимнами: „Ще не вмерла Україна" і „Не пора, не пора" закінчено небуденне свято в історії українців Америки, свято вшанування Великого Каменяра, одного з найбільших мужів, яких дала Україні Галицька земля.

Сонце поволі котилося до заходу, щоб погаснути за горою на горизонті, а люди все ще підходили до пам'ятника, щоб знімками утривалити свою участь у цьому святі і пошану І. Франкові.

Освітлене зображення обличчя, високе чоло і в далину задивлені очі, в світлі призахідніх сонячних променів, нагадують віщу заповідь:

Пам'ятник Іванові Франкові на оселі Українського Братського Союзу „Верховина", (скульптор – Сергій Литвиненко).

Фото: Карло Конрад

„Я ж весь вік свій,
весь труд тобі дав
У незломнім завзяттю –
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю!".

Мейплвуд, Ню-Джерзі

ІІ. Чорнобильській трагедії – 20 років

Георгій ДЗІСЬ, академік

КВІТНЕВИЙ КИЇВ БУВ У РОЗКВІТІ СВОЄЇ КРАСИ...

Весна 1986 року була дуже ранньою і напрочуд теплою. У квітні температура повітря сягала 20-25 градусів за Цельзієм. Дерева вкрились зеленим листом, каштани викинули свічки цвіту, і Київ був у розквіті своєї краси. Ніщо не віщувало, що нас чекає якась велика біда.

Як завжди, 26 квітня я був на праці. Мала відбутись чергова нарада, і в приймальні я зустрів В. Фокіна. Він сказав мені, що в Чорнобилі вночі почалась пожежа на четвертому реакторі і що туди терміново стягнуто велику кількість пожежників Києва й области. Обговорюючи цю новину, ми не надавали їй якогось фатального значення, тому що пожежі, аварії, подекуди дуже серйозні, бували періодично на транспорті, підприємствах, шахтах, і в мене, а особливо у Фокіна, який до 1990 року працював на шахтах Луганської области, це не викликало серйозної тривоги.

Однак, вже вдень стало відомо, що з Москви до Києва прилетів заступник голови Ради міністрів СССР Щербина з групою спеціялістів і вчених. Всі вони разом з заступником голови Ради міністрів України М. Ніколаєвим виїхали до Чорнобиля. Прийшла звістка, що пожежників, які гасили вогонь на даху машинної залі біля четвертого реактора, відіслано спецлітаком до клініки в Москву, і стан їхнього здоров'я дуже тяжкий.

Наша необізнаність в атомній енергетиці в значній мірі пояснювалась тим, що Чорнобильська атомна електростанція, як і наші такі об'єкти, підпорядковувались безпосередньо союзному Міністерству енергетики і Міністерству середнього машинобудування, і ми не контролювали їхню діяльність. Про необізнаність і недооцінку наслідків аварії свідчить і той факт, що коли вже горів реактор, у містечку Прип'ять, де жили працівники і будівельники Чорнобильської АЕС і над яким вже пройшла перша радіяційна хмара, у вихідний день відбувався футбольний матч, люди спокійно відпочивали на відкритому повітрі.

Наступного дня надійшла інформація, що причиною пожежі був вибух на четвертому реакторі і що останній зруйновано, пошкоджено дах машинної залі, спільної для третього і четвертого реакторів, де

розташовані пульт управління і турбіни. Уламками від реактора і даху завалено пульт управління четвертого реактора, де під час аварії загинули два чергові оператори. Вдаватися до розчищування залі від уламків не було можливости через високий рівень радіяції.

В той же час, ризикуючи своїм життям через високі дози радіяції, оператори зупинили і вивели з робочого стану третій реактор. Перший і другий реактори продовжували працювати і давати струм в загальну мережу. Ніяких офіційних повідомлень про аварію не було, як і не було вірогідної регулярної (яка потім була організована) інформації про ситуацію в реакторі і навколо нього.

Тепер, оглядаючись назад, можна стверджувати, що все робилось з боку Щербини, щоб якось применшити, приховати дійсний стан речей, обсяги і загрозу від аварії. Це було, звичайно, не випадково і не через відсутність знань з цього питання. До цього була подібна ситуація в Новосибірській області, однак громадськість про неї нічого не знала. Через відсутність офіційної, регулярної інформації, про стан справ можна було дізнатись лише від людей, які безпосередньо брали участь в здійсненні тих чи інших заходів з ліквідації наслідків аварії. Так стало відомо про прийняте рішення про евакуацію населення з зони, яка безпосередньо прилягає до зруйнованого реактора і на яку випала значна кількість радіонуклідів. Однак Щербина, який приймав це рішення, не опирався на дані радіологічної розвідки, а формально окреслив коло радіюсом в 30 км і всі населені пункти, які туди ввійшли, мусіли бути переселені. Внаслідок цього значна кількість серйозно забруднених населених пунктів на території Київської, Житомирської і Рівненської областей залишились невідселеними. На жаль, деякі з них не переселені і до цього часу.

Треба віддати належне працівникам Міністерства автомобільного транспорту і Міністерства внутрішніх справ України, Київського облвиконкому, які, отримавши завдання щодо евакуації населення, за пару годин послали необхідну кількість автобусів, забезпечили пересування величезних колон до міст і сіл, населення яких необхідно було евакуювати, і до нових місць їх проживання. Про маштаби цієї операції свідчать той факт, що в лічені години було перевезено майже 120 тисяч осіб. Однак, і тут не обійшлося без прикростей. Транспорт стояв вже біля населених пунктів, а команди на початок евакуації з боку Щербини (тобто з боку Центру) не було. А внаслідок цього багато працівників міліції, а також водіїв автобусів отримали значні дози радіяції.

У людей, які покидали рідні місця, стан був пригнічений. Важко було залишати все, нажите впродовж життя, і лише з найнеобхіднішими речами їхати, не знаючи, що їх чекає попереду. Деякі старі люди відмовлятися їхати, ховалися, і через місяць, коли я вже працював в зоні аварії, мені доводилось зустрічати їх і переконувати, що тут жити не можна, що це небезпечно для здоров'я. Деякі люди, обходячи кордони, польовими дорогами навідувались в рідні села обробляли городи. Важко було відриватися від рідного коріння. Це була трагедія для тисяч людей.

Одночасно почалось підготування до евакуації дітей дошкільного і молодшого шкільного віку з Києва. На цьому наполягали президент Академії Наук Б. Патон та директор Інституту атомної фізики В. Баряхтар зі своїми спеціялістами. На прохання Б. Патона, я зустрівся з В. Баряхтарем і допоміг передати керівництву республіки і голові Ради міністрів України О. Ляшкові дані про забруднення міста Києва й околиць радіонуклідами і вплив усього на здоров'я дітей. Реакція була позитивною, і в короткі терміни було підготовлено списки дітей, які підлягають евакуації, зформовано маршрут і потяги, які стояли вже на станціях, визначено на півдні республіки (чистому від радіонуклідів) санаторії, будинки відпочинку, пансіонати, школи, дитячі садки, які повинні були прийняти дітей і матерів.

Однак, цьому не судилося збутися. Втрутився М. Рижков, тоді голова Ради Міністрів СССР, а особливо М. Горбачов, вони заборонили вивезення дітей з Києва. Мені й сьогодні тяжко зрозуміти їхні мотиви і дії, спрямовані на шкоду здоров'ю дітей. На південь були відіслані лише матері з грудними дітьми з зони евакуації і навколо реактора.

Не було відкликано й демонстрації 1 травня, а також велогонки Миру, яка 1986 року починалась в Києві. До Києва приїхали команди велосипедистів – учасників цих змагань і на вулицях міста було розіграно програму початку цих змагань.

У той же час на самому реакторі продовжувалась пожежа, горів графіт, в який вставлялись касети з урановими стволами. В наслідок цього всередині реактора почала різко підвищуватись температура. Академіки Веліхов і Лєгасов (який потім покінчив життя самогубством) висловили думку, що це може призвести до розплавлення урану, його концентрації всередині реактора і можливости атомного вибуху, при критичних обсягах його концентрації. З їхньої рекомендації терміново було привезено в Чорнобиль солі бору і свинець, які скидались з гелікоптерів, що пролітали над реактором, всередину реактора. В наслідок цього пілоти, які здійснювали це, отримали дуже високі дози радіяції. Вони знали про смертельну небезпеку, проте не відступили.

Як виявилось потім, це були неправильний висновок і прогноза, і вибуху, якого чекали 5 або 6 травня, на щастя, не відбулося. Тяжко собі уявити, якби цей вибух стався. На думку учених з Інституту радіяційної фізики в Москві, зокрема дуже кваліфікованого спеціяліста, зам. директора В. Письменного, це була б катастрофа плянетарного характеру, і важко передбачити, чи збереглося б життя в північній півкулі Землі.

Коли відпала загроза вибуху, почали шукати способів ліквідації наслідків аварії.

Про автора:
В час трагедії на Чорнобильській атомній станції Г. Дзісь працював заступником голови Ради Міністрів Української РСР.

Алла ЯРОШИНСЬКА

БРЕХНЯ ПРО ЧОРНОБИЛЬ ТАКА СТРАШНА, ЯК І САМА КАТАСТРОФА

У Верховні Раді СССР мені довелося працювати в парляментській Комісії, яка розстежувала дії посадових осіб у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС. Згідно зі статутом, комісія мала право запросити й одержати будь-які документи. Майже всі відомства – Міністерство середнього машинобудування, Міністерство охорони здоров'я,, Міністерство оборони та інші вельми неохоче, але все ж надавали необхідну засекречену інформацію. І тільки Політбюро ЦК КПСС не реагувало на офіційні запити. Навряд чи ми одержали б колись ці документи, якби не серпень 91-го.

Після Указу Б. Єльцина про заборону Комуністичної партії почалось передання її архівів, і ми нарешті одержали секретні протоколи засідань оперативної групи Політбюро КЦ КПСС з питань, пов'язаних з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, яку очолював М. Рижков. Але як не просили наші експерти, доктори наук, щоб у ксерокопіювальному бюрі парляменту зробили хоча б одну копію протоколів, їм було відмовлено. Тоді прохання довелося написати мені, як депутатові. Але виявилося, що й для депутата зробити цього теж не можна. „Вето" наклав якийсь В. Пронін, який назвався консультантом другого секретного сектора Верховної Ради СССР. Його начальник із спецчастини Секретаріяту ВР СССР А. Бурков пояснив, що, мовляв, вони не мають права дати дозвіл ксерокопіювати документи з грифами „таємно" і „цілком таємно" навіть для парляментських комісіїй. А щоб одержати його, треба звернутися в ту організацію, яка й закретила документи, з проханням про їх розсекречення, і ось тоді...

Нагадаю, це було після путчу, через кілька місяців. Вже не було КПСС, а деякі члени Політбюро обдумували життя в тюрмі „Матроська Тиша". Але секрети цієї організації суворо стергли її підручні в умираючому парляменті країни.

Читаючи ці унікальні документи, думаю про те, що головний і найстрашніший ізотоп, що вилетів з горла реактора, якраз і відсутній в таблиці Менделеєва. Це – брехня-86.

Обман настільки ж гльобальний, наскільки гльобальна сама катастрофа.

Брехня 1. Про ураження радіяцією

Перше засідання оперативної групи Політбюра відбулося 29 квітня 1986 року. Десь до середини травня вона засідала щодня. (Це – до питання про те, що у керівництва, як запевняли нас роками, не було інформації. Не так давно, даючи інформацію Російському телебаченню, Микола Рижков мало не клявся, що вони „тоді мало що знали".

Починаючи з 4 травня, в оперативну групу йде потік повідомлень про госпіталізацію населення.

„Таємно. Протокол ч. 5. 4 травня 1986 р. Були присутні: члени Політбюра ЦК КПСС тт. Рижков М. І. Ліґачов Є. К., Воротніков В. І., Чебріков В. М., кандидати в члени Політбюро ЦК КПСС тт. Долгіх В. І., Соколов С. Л., секретар ЦК КПСС Яковлєв А. М.., міністер внутрішніх справ Власов А. В.

(...) Взяти до відома, що станом на 4 травня всього госпіталізовано 1,882 осіб. Загальне число обстежених досягло 38 тисяч осіб.

Виявлено уражених променевою хворобою різного ступеню складности 204 осіб, в тому числі 64 дітей. У важкому стані знаходиться 18 осіб".

„Таємно. Протокол ч. 7. 6 травня 1986 року. Були присутні: члени Політбюра ЦК КПСС тт. Ліґачов Є. К., Чебріков В. М., кандидат в члени Політбюро ЦК КПСС т. Долгіх В. І., секретар ЦК КПСС Яковлєв А. М.

(...) Взяти до уваги повідомлення т. Щепіна (перший заступник міністра охорони здоров'я – А. Я.) про те, що станом на 9:00 годин 6 травня число госпіталізованих становило 3,454 осіб. З них на стаціонарному лікуванні знаходиться 2,600 осіб, в тому числі 471 дитина".

„Таємно. Протокол ч. 8. 7 травня 1986 року. В засіданні оперативної групи взяв участь генеральний секретар ЦК КПСС т. Ґорбачов М. С. Були присутні: члени Політбюро ЦК КПСС тт. Рижков М. І., Ліґачов Є. К., Воротніков В. І., Чебріков В. М., кандидати в члени Політбюро ЦК КПСС т. Долгіх В. І., міністер внутрішніх справ СССР т. Власов А. В.

(...) За добу додатково госпіталізовано 1,821 особу. Число осіб, що знаходяться на стаціонарному лікуванні становить на 10 годину 7 травня 4,301 особу, в тому числі 1,351 дитина. Серед них з діягнозою променевої хвоеоби нараховується, включаючи працівників МВД СССР, 520 осіб. У важкому стані знаходиться 34 осіб".

„Таємно. Протокол ч. 12. 12 травня 1986 р. (...) За минулу добу додатково госпіталізовано 2,708 осіб, в основному в Білорусії. На стаціонарному обстеженні і лікуванні знаходиться 10,198 осіб, з яких 345 осіб мають ознаки променевого захворювання. Серед них 35 дітей".

Як зіставити динаміку цих таємних повідомлень на засіданні оперативної групи з впертим мовчанням у засобах масової інформації? Правда – для патриціїв і правда – для рабів. У протоколі ч. 21 від 4 червня 1986 року в „Директивах учасникам чергової прес-конференції для совєтських та закордонних вчених і журналістів" була й така оманлива фраза: „Для рішення питання про госпіталізацію... затверджені наступні показники. За минулий період обстежені всі люди, які звернулися в медичну установи. Діягноза гострої променевої хвороби

у госпіталізованої частини, включаючи дітей, не підтвердилася".

Міністер охорони здоров'я УССР А. Романенко навіть через кілька років після аварії, на травневому (1989 р.) Пленумі ЦК Компартії України, все впевняв: „З усією відповідальністю можу повідомити, що, крім тих, хто захворів, яких 209 осіб, сьогодні немає людей, захворюваність яких можна або необхідно зв'язувати з дією радіяції".

Розгадка подібних заяв була засекречена в документах оперативної групи. Ось, виявляється, яким чудесним чином тисячі людей, уражених радіяцією, раптом виздоровіли.

„Таємно. Протокол ч. 9. 8 травня 1986 р. (...) Мін. охорони здоров'я СССР затвердило нові норми допустимих рівнів опромінення населення радіоактивним випромінюванням, які перевищують попередні в 10 разів (додається). В особливих випадках можливе збільшення цих норм до рівнів, що перевищують попередні в 50 разів". (! - А. Я.). І далі, в додатку до протоколу: „Таким чином, ґарантується безпека для здоров'я населення всіх вікових груп, навіть при збереженні даної радіяційної обстановки протягом 2.5 року". Таємне медико-гігієнічне заключення за матеріялами Держкомгідрометy підписали перший заступник міністра охорони здоров'я СССР О. Щепін і перший заступник голови Держкомгідрометy СССР Є. Сєдунов. Таким чином, без лікування і ліків тисячі наших співгромадян моментально, 8 травня 1986 року, зцілилися.

Через кілька років після аварії, виступаючи на парляментських слуханнях, навіть академік Л. А. Ільїн, патріярх відомої концепції „35 бер за 70 років", від якої відмовились вчені Білорусі і України, експерти ВР СССР, змушений був визнати, що „коли знизити її хоч би до 7 бер за 35 років, то замість 166 тисяч осіб, яких зараз передбачається до відселення у загальній кількості, ми повинні цю цифру збільшити приблизно в десять разів. Мова йде про переселення більш як півтора мільйона людей... Суспільство мусить зважити всю ризику і всю вигоду (підкр. мною - А. Я.) від такої акції".

Слухаючи тоді ці слова, думала про те, хто ж їх вимовляє - лікар, вболіваючий за кожне життя, чи скупий бухгальтер, який цокає кісточками на рахівниці: життя - туди, життя - сюди? Але ж пізніше і сам академік змушений був визнати, що „один мільйон 600 тисяч дітей мають дозові навантаження, які нас хвилюють, треба вирішувати питання, як діяти дальше". Зауважу: ці дозові навантаження вичислялись, виходячи з найновіших „рецептів" офіційної науки, що робилася під цековським ґрифом „Таємно". А якщо подивитися на цих дітей з точки зору морального імперативу недопустимости жертв, чого дотримуються в цивілізованих країнах, то на скільки ще треба помножити?

Брехня 2. Про „чистоту" продукції.

„Таємно. Протокол ч. 32. 22 серпня 1986 р. (...) Взяти до уваги повідомлення т. Мураховського В. С. (додається) про те, що ... розроблені рекомендації і заходи щодо запровадження аґропро-

мислового виробництва на територіях з різною щільністю забруднення довгоживучими ізотопами".

Кремлівські мудреці, які писали ці протоколи, не могли не знати, що корови дають радіоактивне молоко, прийшовши з пасовищ, де є навіть 1 кюрі цезію -137 на квадратний кілометр.

„... Вважати доцільним закласти в державний резерв м'ясо з підвищеним вмістом радіоактивних речовин, що знаходиться на зберіганні, а також що належить закупці в поточному році".

„Таємно. Додаток п. 10 Протоколу ч. 32 (...). При переробі м'яса худоби з зони, розташованої на сліді викиду із Чорнобильської АЕС, частина виробленого м'яса містить радіоактивні речовини (РВ) в кількостях, що перевищують допустимі норми. В даний час на холодильниках м'ясної промисловости ряду областей Білоруської РСР, Української РСР і Російської Федерації знаходиться на зберіганні близько 10 тисяч тонн м'яса з рівнем забруднення РВ від 1,1. 10-7 кі/кг до 1,0.10-6 кі/кг, а в серпні–грудні поточного року очікується надходження з виробництва ще 30 тонн такого м'яса.

Для того, щоб не допустити великого сумарного нагромадження РВ в організмі людей від вживання брудних продуктів харчування, Міністерство охорони здоров'я СССР рекомендує максимально розділити забруднене РВ м'ясо по країні (підкр. мною – А. Я) і використати його для вироблення ковбасних виробів, консервів і м'ясних напівфабрикатів у співвідношенні один до десяти з нормальним м'ясом.

(...) Для використання зазначеного м'яса на харчові цілі і забезпечення випуску продукції відповідно до вимог Міністерства охорони здоров'я СССР з врахуванням його десятикратного розбавлення незабрудненим м'ясом необхідно організувати його переробу на м'ясокомбінатах більшости областей Російської Федерації (крім м. Москви), Молдавії, республік Закавказзя, Прибалтики, Казахстану, Середньої Азії. Голова Держагропрому В. С. Мураховський".

Ще один додаток до протоколу №32, п. 11. „З 1 серпня по всій території СССР вступив в силу норматив на допустимий рівень вмісту радіоактивних речовин у молоці, що дорівнює 1.10-8 кі/л („чисте" молоко – в 12-ій степені. – А. Я.). Однак в окремих районах деяких областей БССР частина одержуваного молока ще містить радіоактивні речовини на рівні 1.10-7 кі/л і не стабілізується на рівні запровадженого нормативу, що ускладнює безперебійне постачання населення цих районів молоком. Н. Бургасов".

Особлива турбота про „безперебійне постачання населення молоком", чи неправда? Немає „чистого" – знизили норматив, і „брудне" відразу стало „чистим". Адже в таємних паперах все сходиться, все – в потрібних партії, урядові і Заходові нормах, дозах, межах. Член експертної комісії ВС СССР професор Є. Бурлакова розповіла, як один високопоставлений працівник з гордістю говорив: „Завдяки підвищенню ТДР (тимчасово допустимих рівнів) державі зекономлено 1.7 мільярда карбованців!".

Тільки через п'ять років після аварії, після численних запитів народних депутатів СССР Прокуратура Союзу нарешті порушила за фактами реалізації „брудної" продукції кримінальну справу. Ось що повідомляв парляментській комісії заступник Генерального прокурора СССР В. Андреєєв: „... За період з 1986 по 1989 рік в зазначених зонах вироблено вище допустимих рівнів забруднення 47.5 тисячі тонн м'яса і два мільйони тонн молока... Тільки за межі Білорусії відіслано 15 тисяч тонн забрудненого радіонуклідами м'яса. Зазначені обставини сприяли забрудненню радіоактивними речовинами продуктів харчування практично по цілій країні і можуть мати негативний вплив на стан здоров'я населення".

м. Москва

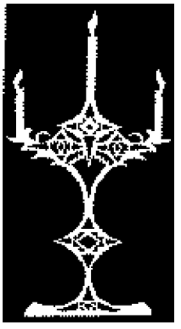

НОВА ВЕРСІЯ: А ЧИ НЕ БУВ ЦЕ ЗЕМЛЕТРУС?

Московський геофізик Е. Барковський і київський вчений І. Рокитянський припускають, що справжньою причиною найбільшої ядерної катастрофи XX століття були невідомі офіційній науці сейсмотектонічні явища.

Багато обставин Чорнобильської катастрофи 1986 року залишаються незрозумілими. Важко повірити, що фізики й конструктори припустилися прорахунків, а досвідчений персонал ЧАЕС дозволив собі „ланцюжок фатальних помилок", в результаті якого і проста безвідмовна автоматика не спрацювала. Нижче подається сейсмотектонічна версія причин Чорнобильської катастрофи, висунута московським геофізиком Е. В. Барковським (Інститут фізики Землі Російської академії наук). Вона не відповідає пануючим в геофізиці уявленням, тому для логічного входження в коло нових ідей обрано такий плян викладу: уявлення Е. Барковського про природу ґравітації, зростання Землі; ґравітаційно-вибуховий механізм землетрусів за Барковським, льокальні землетруси на території Східно-Европейської плятформи; арґументи на користь сейсмотектонічної природи Чорнобильської катастрофи.

Модель ґравітації (тяжіння), що ґрунтується на динаміці фізичного вакууму (за рукописом Е. В. Барковського, жовтень 1989 р.), коротко викладається так: фізичний вакуум розглядається як матеріяльний наповнювач простору. Частка вакууму, яка стоїть поряд з частками ферміонів (протон, електрон, нейтрино, вакуум-частка) є елементарною цеглинкою нашого Всесвіту і входить до складу всіх елементарних часток та інших матеріяльних утворень. При проходженні часток фізичного вакууму крізь речовину Землі вони частково поглинаються цією речовиною, в результаті чого формується стаціонарний радіяльно спрямований потік фізичного вакууму, який сприймається як ґравітаційне поле – сила ваги створюється динамічним напором потоку на внутрішню структуру тіл. Фізичний вакуум накопичується в надрах Землі, перетворюється на „звичайну" матерію порід. Оцінки показують, що для забезпечення ґравітаційного поля, що спостерігається в Землі, має ґенеруватися 100 тисяч тонн речовин на секунду, що

відповідає збільшенню маси Землі вдвічі за останній мільярд років і що, звичайно, пояснює процеси розсунення континентів і зростання тріщинуватости земної кори.

Цим і пояснюється гравітаційно-вибуховий механізм землетрусів Е. Барковського. Процес перетворення фізичного вакууму в речовину в центральних сферах Землі протікає безперервно, але й на глибині в кілька кілометрів умови вже достатні для накопичення значної концентрації фізичного вакууму і відповідно енергії, хоча мимовільний процес перетворення у речовину ще неможливий. У разі розвантаження певного обсягу порід, наприклад, при утворенні тріщин у корі, концентрація фізичного вакууму щодо зменшеного льокального тиску стає надлишковою і за певних умов відбувається викид надлишкового вакууму по утвореній тріщині – відбувається землетрус. При цьому осередок викиду стає джерелом потоку фізичного вакууму, тобто джерелом гравітації, яка поширюється по тріщині вгору. Він природно пояснює такі (і попердні) явища, що супроводжують землетруси, як світіння атмосфери, баричні аномалії і вихрові рухи повітря в епіцентрі.

Не всім відомі факти льокальних землетрусів на Східньо-Європейській плятформі. Вважають, що на них великих руйнівних землетрусів не відбувається. Сейсмічні станції на таких плятформах – рідкість, тому відносно слабкі землетруси не реєструються, хоча деякі з них призводять до сильних льокальних руйнувань. Останнім іноді приписуються техногенні причини (наприклад, вибух газу), і виникає карна справа, іноді їх відносять до аномальних явищ. Е. Барковський дослідив більше десяти льокальних землетрусів у Москві та Підмосков'ї. Наведемо три приклади.

Москва, вул. Осипенко, 77, 1967 рік. Під час поштовху частина будинку відірвалася від ґрунту (в окремих місцях разом з фундаментом) і завалилась з численними жертвами. Спостерігалося світіння атмосфери. У сусідньому будинку вода виливалася з ванн, перекидалися меблі, людей скидало з стільців, кидало на стіни, вибивало двері, спучувалася підлога. У 1934 році на цьому ж місці була зруйнована крамниця.

Москва, Старомонетний провулок, 39, 16 травня 1991 рік. З підвалу будинку викинуто нагору залізобетонні сходи та інші масивні предмети, які проломили перекриття, вивернуло фундамент, стіни, перегородки. Ніяких продуктів вибуху знайдено не було. Цеглу й трубу незрозумілим чином перекинуло через сусідній корпус. В сусідніх будинках розгойдувалися світильники, підскакували предмети, сусідній п'ятиповерховий будинок, який лежав на продовженні розлому, тріснув зверху донизу. Спостерігалося світіння атмосфери. Саме тут за 60 метрів на три роки раніше, 25 липня 1988 р., ударом з глибини, що супроводжувався підземним гулом, був зруйнований корпус школи ч. 583. Всі перелічені та ряд інших землетрусів розташовані на одному й тому ж геополітичному розломі, який перетинає Москву із заходу на схід.

Околиця міста Сасово Рязанської обл., 12 квітня 1991 року. О першій годині 34 хвилини стався потужний вибух – Сасовський феномен. Брили мерзлого ґрунту вагою близько тонни розкидало на відстані до 200 метрів у двох напрямках, що відповідають двом розломам. В результаті утворилася яма діяметром 28 та глибиною 3.5 метра. Події передував тривалий підземний гул і світіння в атмосфері. Породи у вирві світилися дві ночі після вибуху. У напрямі розломів відбулись руйнування кількох віддалених будов. Людей підкидало від підлоги, викидало з ліжок, падали меблі, відривало батареї опалення... Скинуті із столів та полиць скляні слоїки, як правило, не розбивалися, що свідчить про „м'яке" падіння. Все це природньо пояснюють ґравітаційним імпульсом з розломів, але не сейсмоколиванням ґрунту.

Сказане дає змогу висунути версію про те, що Чорнобильська катастрофа 26 квітня 1986 року сталася внаслідок ЛЬОКАЛЬНОГО ЗЕМЛЕТРУСУ.

Чорнобильська АЕС збудована саме на розломі земної кори приблизно широтного простягання, прив'язаному до долини ріки Прип'ять. За даними аналізи Е. Барковського, починаючи з 1972 року, внаслідок порушення ґравітаційної рівноваги внутрішніх геосфер Землі прискорилося осьове розтягнення плянети, що призвело до багатьох геофізичних наслідків, зокрема до активізації сейсмічности, особливо на розломах субширотного простягання.

У Чорнобилі, в 1530 році, описує церковно-історична хроніка, стався сильний землетрус, який викликав великі руйнування.

Незадовго до катастрофи на четвертому бльоці АЕС спостерігалася велика деформація фундаментної плити реактора, пов'язана з рухом бортів розлому. В результаті катастрофи, наскільки можна судити з фотознімків, фундаментна плита реактора зруйнована наче ударом знизу. У фундаменті реакторного відділення третього бльоку під час катастрофи утворилася тріщина, що важко пояснити динамічним впливом процесів у реакторі четвертого бльоку, але природньо пояснюється процесами і рухами в розломі.

У ланцюжку „фатальних збігів", що призвели до катастрофи, стоїть зовсім незрозуміле заклинання частини стержнів системи керування уповільненням (СКУ). При відхиленні параметрів у реакторі від норми просте й надійне електромагнітне реле автоматично відпускає стержні, і вони під власною вагою опускаються вглиб реактора, щоб уповільнити термоядерну реакцію. Е. Барковський пояснює відмову цієї системи льокальним викидом фізичного вакууму з розломів, які послабили силу тяжіння і не дали стержням зануритися.

У жовтні 1991 року на Чорнобильській АЕС сталася аварія з руйнуваннями в турбінному відділенні другого бльоку, її безпосередньою причиною стало загадкове самовільне включення генератора в мережу. Можна припускати, що включення контактора генератора сталося внаслідок чергового ґравітаційного викиду на тому ж розломі, що

проходить тут під машинною залею. Цим же ґравітаційним поштовхом логічно пояснити і руйнування, що сталися (а не лише пожежею).

Уночі 26 квітня 1986 року, перед катастрофою над четвертим блоком, спостерігалося світіння атмосфери, характерне для землетрусів. Світіння спостерігали і при аварії у жовтні 1991 року.

У період після катастрофи аж до сьогоднішнього дня відбувається утворення тріщин в „Саркофазі", що можна інтерпретувати як результат деформації ґрунтів над активним розломом.

Науковий коментар доктора фізико-математичних наук Ігоря Рокитянського:

В сучасній фізиці явище ґравітації, тобто взаємного притягнення об'єктів, що мають масу, розглядається як існуючий в природі факт, який наука описує з допомогою законів, виведених із спостережень. Питання, ЧОМУ об'єкти притягуються, описова фізика не ставить, хоча дослідника воно цікавить найбільше. Ідея про те, що джерелом ґравітації є потік етеру, що радіяльно сходиться до маси, розглядалася ще Ньютоном. Зазначимо, що такі поняття, як потік фізичного вакууму, потік етеру (і можливо, потік часу), які використовують різні автори, очевидно, описують одну й ту саму фізичну реальність. На підставі експериментів Майкельсона на початку XX століття був зроблений неймовірний висновок про відсутність етеру.

Модель ґравітації Е. Барковського не опублікована, тому його уявлення доводиться сприймати як загальну ідею. Близькі уявлення опубліковані рядом інших авторів.

Характерні різноманітність і довільність уявлень авторів про властивості етеру та глибинне розпрацювання проблеми дає змогу вважати, що в науки попереду ще довгий шлях пізнання природи ґравітації.

Гіпотеза Е. Барковського про те, що в основі виникнення землетрусів (принаймні льокальних) лежить вибухоподібне витікання фізичного вакууму з надр Землі і пов'язаний з ним ґравітаційний удар знизу, не суперечить концепціям, які розвиваються в надрах фізики, і має право на існування.

Дані Е. В. Барковського про льокальні землетруси в Москві є найбільш цінними як у власне науковому, так і в практичному пляні. Цій праці він присвятив багато років. Він сконструював оригінальну перешкодостійку апаратуру, що реєструє відносно слабкі льокальні землетруси навіть в умовах перешкод великого міста. Найбільш вражаючим є Сасовський вибух, який вивчали кілька комісій та груп вчених. За даними, опублікованими уфологами, перед вибухом кілька очевидців спостерігали велику з чіткими обрисами кулю, що світилася, – типове НЛО. Але навіть НЛО може мати фізичне пояснення, і трактування Е. Барковського заслуговує на увагу.

Наявність активного розлому на території Чорнобильської АЕС відома вченим. Посування в розломі цілком могли викликати розтріскування фундаментів. У геофізиці панує думка, що на плятформах землетруси, принаймні сильні, не відбуваються. Очевидно, ця думка

неправильна. Припущення про те, що Чорнобильська катастрофа сталася внаслідок льокального землетрусу, правдоподібне, не суперечить науковим даним і має право на існування. Можлива упередженість розслідування причин катастрофи, спрямованого на пошуки винних, стресовий стан очевидців могли амістити акценти при одержанні даних і особливо при їх інтерпретації. Бажано переглянути наявні дані про Чорнобильську катастрофу з метою пошуків ознак підтвердження чи спростування версії землетрусу, а також провести додаткові дослідження та опитування очевидців.

На закінчення необхідно сказати, що будівництво Чорнобильської та ряду інших АЕС на роломах стало наслідком злочинного недооцінення геофізичного фактору, яке пояснюється невідповідністю геофізичної науки реальним запитам практики.

Легковажне ставлення до геокології вже має серйозні негативні наслідки, багато з яких здатні викликати нові катастрофи.

ІІІ. Відомі люди, пам'ятні дати

Павло ГАПАК

ПЕРШОРЯДНИЙ ІСТОРИК, ДЕРЖАВНИК

(До 140-річчя від народження Михайла Грушевського)

29 вересня 2006 року минає 140 літ з дня народження Михайла Грушевського, який увійшов до історії українського народу як найбільший український літописець усіх часів, автор модерної історії українського народу, педагог, організатор науково-дослідницьких установ, видатний політичний діяч і державник, невсипущий борець за відновлення української державности, голова Центральної Ради 1917 – 1918 рр. – першого українського парляменту, перший президент Української Народної Республіки 1918 року.

Наші покоління не мали можливости пізнати діло Грушевського. Якщо така можливість була, то йшлося тільки про так звані критичні оцінки з радянських енциклопедій і з трактатів радянських істориків, які сходилися в тому, що історичні праці Грушевського написані з націоналістичних позицій, а сам Грушевський був іменований „буржуазним націоналістом". Видавання його праць в колишньому СРСР було заборонене, а видані раніше його кижки знаходились під замками у спецфондах. Доступ до них мали тільки окремі люди за спеціяльним дозволом. Святкувати ювілеї Грушевського було заборонено.

Високе визнання мав Грушевський тільки за кордоном, особливо серед української діяспори за межами колишнього соціялістичного табору. Щойно 1991 року, вже в незалежній Україні, з нагоди 125-ліття з дня народження Грушевського відбулися на його честь наукові конференції та інші заходи. Крім усього іншого, було заявлено, що наукове діло Грушевського виходить за межі української історіографії. Є визначним внеском до европейської і світової історичної науки.

* * *

Михайло Грушевський народився в сім'ї вчителя середньої школи. Після закінчення гімназії в 1886 році навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету. Навчання за-

кінчив 1890 року, одержавши диплом першого ступеня, після чого деякий час працював в університеті.

1894 року переїхав до Львова, на землі, належні в ті часи габзбурзькій монархії, де до 1914 року працював завідуючим катедри світової історії у Львівському університеті.

Львів був у ті часи, мабуть, найвизначнішим середовищем українського національного і політичного життя. Як пізніше вказував Грушевський, тоді у Львові були кращі умови для розвитку національного життя, ніж у Києві, чи в якомусь іншому українському місці царської Росії, де жорстока русифікація супроводжувалась безоглядним переслідуванням українського національного життя. Обставини в Австро-Угорщині Грушевський вважав меншим злом. У Львові і взагалі в Галичині за тих часів жили й творили видатні українські літератори, наприклад, поет і вчений Іван Франко, були тут дослідники в галузі археології, історії, літератури, етнографії і т.д., з якими Грушевський співпрацював.

Як історик Грушевський вивчав також інші суспільствознавчі дисципліни, літературу, соціологію, етнографію, історичне право і т.д. Лише таким чином він міг витворити цілісний образ історії українського народу. Маючи свою методологію, Грушевський перший створив нову схему, нову модель справді живої і животворної історії українського народу й України. Він опрацював нову схему української історії в своєму десятитомному творі „Історія України-Руси", на який надв'язував свій кількатомовий твір „Історія української літератури". Його „Історія України-Руси" означала повний перелом у викладі й розумінні історії України та українського народу, отже, не дивно, що царська цензура заборонила видавати й поширювати цей твір на території Росії.

В чому полягає, за Грушевським, методологія і схема українського історичного процесу? Зупинимось на деяких його ключових висновках. Безперечно, подібні питання відкриються і при вивченні розвитку історичного процесу словацького народу та інших поневолених народів у колишній габзбурзькій монарії.

Грушевський робив наголос на безперервності й нероздільності українського історичного процесу від найстарших часів по найновішу добу. Він утверджував визнання української державности, зусилля українського народу для її збереження і відновлення, причому тут виступала й мала вирішальне значення українська національна ідея.

Грушевський вважав політичне і державне життя за важливі чинники історії, а в своїй методології керувався засадою, що в житті кожного народу домінують дві творчі сили – народність і територія. В центрі історичного процесу Грушевський ставить український народ як етнічно-історичну цілість. Український народ має свою мову, культуру, свої традиції, безперервний історичний процес. Цей народ як головний чинник історичного діяння витримав усі кривди і був тривалим джерелом національно-культурного і державного відродження

української нації. З цих позицій Грушевський боронив право кожного народу на власний історичний розвиток, незважаючи на його належність до своєї або чужої держави. Історичний процес Грушевського обіймає цілісність діяння й життя українського народу на всьому терені українському в повноцінній єдності його культурного, суспільно-політичного, релігійного, правничого й державницького розвитку.

Ключовим питанням у працях Грушевського саме тому й було визначення й поцінування Київської Русі як початку української державности, формування української нації. Це питання виявилось особливо актуальним за умов, коли російська влада з половини XIX ст. почала все більше переслідувати український національний рух та культурне життя українців. Заперечувалось існування української нації і мови як нібито придуманого явища. Наприклад, 1863 року міністер внутрішніх справ видав указ проти української мови, в якому підкреслювалося, що самі малоруси, як тоді офіційно називали українців, доводять, що жодної малоруської мови „не било, нет и быть не может", а все те видумують лише поляки. (В зв'язку з цим пригадаймо вироки угорського міністра внутрішніх справ і прем'єра в одній особі Коломана Тиси, який казав, що словацького народу ніколи не було і нема. Через те в 1874-1875 рр. він розпустив словацькі гімназії і культурно-наукове товариство „Матицю словацьку").

Цензорам наказувалось, щоб вони заборонили видавати українською мовою книжки для народу, особливо для шкіл. В школах вивчення української мови було заборонене. Царський указ 1876 року забороняв видавати українською, точніше так званою малоруською мовою будь-які книжки, крім віршів та оповідань, і то лише російським правописом. Було заборонено привозити з чужини українські книжки, організовувати українські концерти, вистави й будь-які інші українські акції. Цей указ діяв до 1906 року, отже – цілих тридцять літ. Для цікавости можна сказати, що перша українська гімназія в Києві почала функціонувати аж після падіння царизму 1917 року.

Оту царську політику мала „науково" підтримувати й доводити теорія М. Карамзіна, В. Ключевського, С. Соловйова та інших істориків про так звану загальноросійську чи загальноруську народність Київської Русі, на околиці якої десь у XV-XVI ст. зформувалось щось малоросійське чи малоруське і білоруське як щось зовсім нове, без минувшини. Отже, як говориться, хто не має минувшини, не має й майбутнього. Йшлося про буття чи небуття українського народу. Але, як написав Грушевський в „Історії України", яка вийшла у 1920 році у Відні: „Нема такої сили на світі, яка б могла викорінити живий народний рух".

Грушевський відкинув великоросійську теорію про Київську Русь, як про староруську спільну державу трьох східньослов'янських народів чи народностей. Київська держава, за Грушевським, її право й культура були витвором однієї народности, яка мала історичну назву як українсько-руська. Грушевський запровадив і відповідну терміно-

логію, назвавши своє головне діло Історією України-Русі, поєднуючи таким чином нове й старе поіменування України. При цьому він науково доводив безперервну тяглість українського історичного процесу в контексті політичної, культурної і територіяльної єдности сучасного українського народу з Київською Руссю.

А тепер найважливіше. Грушевський довів, що Київська Русь не мала свого продовження у Володимиро-московському князівстві чи московській державі, як це стверджувала російська історіографія, тому що та держава була утворена зовсім іншою народністю. Володимиро-московська держава не виникла і не розвинулась з традицій Київської Русі, не була вона її наступницею чи спадкоємницею. Обидві ті держави, звичайно ж, і великоруська й українська народності, виникли й ровинулись окремо, кожна з своїх власних коренів, і кожна з них має свою власну генезу. Так само з власних коренів зросла й розвинулась білоруська народність. Отже, прямим спадкоємцем і продовжувачем історії українсько-руської народности з часів Київської Русі був український народ.

А тому, що український народ цілі століття був позбавлений своєї державности, перебував під впливом чужих державних організацій, його національне буття має специфічні прикмети. Грушевський виходив з засади, що історія державного політичного життя мусить бути підпорядкована історії народу, історії суспільности, господарській і культурній історії. Подібним чином розвивалась історія білоруського народу, який став основою формування Литовського князівства.

Грушевський вказував, що народ є народом, а не якоюсь родовою схемою при успадкуванні державної влади. Наголос він клав не на літописанні діяльности князів, царів чи королів, а на суспільно-політичний лад, культуру, етнографію, часові правничі засади і т.д., отже, на все те, що створює специфічний соціюм, який називається нацією. Власне, на базі такої історичної концепції зміг Грушевський зробити висновки, що кожен з трьох східньослов'янських народів, тобто українці, великоруси й білоруси, які на теренах колишньої Київської Русі витворили територіяльні зв'язки, мали свої глибокі відмінності і, звичайно, спільні прикмети.

Грушевський довів, що українсько-руська держава за давньої київської доби за допомогою родинного наступництва володарів з'єднувалась з Володимиро-московським князівством. Обидві держави формувалися на різних етнічних основах, на різних історичних традиціях. Були то дві різні держави з різним рівнем розвитку культури і окремішного етносу. За протилежною концепцією, старокиївська доба належати мала б до державної та культурної історії великоруського народу, а українсько-руська народність начебто виступає на історичну арену пізніше, як щось нове, що за попередніх часів не існувало, що не мало перед тим свого історичного життя. Київська Русь як держава співвідноситься з Володимиро-московською державою, як із своєю провінцією, так само як, наприклад, Римська

імперія із своїми гальськими провінціями. Теперішня територія Франції була римською провінцією, одначе французи не починають своєї історії від виникнення Римської імперії. Київська Русь мала також свої провінції, заселені іншими народностями.

На основі згаданого методологічного приступу – народність і територія – Грушевський опрацював і вдосконалив нову періодизацію історії України, котру, як єдиноправильну, визнали українські вчені й українська громадськість. Це стосується його загальної концепції літописання України.

Грушевський поділив історію України до 1917 року, тобто до відновлення третьої формації української державности, на чотири головні доби.

Перша доба обіймає відрізок Київської Русі до заникнення першої формації української державности 1349 року. Тут Грушевський опрацював теорію етногенезису племен антів як безпосередніх предків українського народу. Київ як найвидатніший господарський і військово-адміністративний центр був резиденцією великих князів, які підкорювали інших володарів на чимраз ширших теренах.

За історичною термінологією Київська держава називалась також руською державою, Руссю. Тому й київські князі називались руськими, їх дружинники називались русинами, а опановані ними землі – руськими землями. За часів панування Володимира Великого (978 або 980-1015) Київська держава розпросторювалась від Карпат до Кавказу, на півночі – до Волги й великих озер на околицях теперішнього Петербурга. Після прийняття християнства з Візантії 988 р., писемности з Болгарії Київська Русь стала визачним осередком освіти, науки й мистецтва.

Коли в перебігу XII ст. Київ утратив своє становище як столиця держави, київська доба й українська державність набули свого розвитку й продовження в Галицькому, точніше Галицько-Волинському князівстві, яке було тоді на землях України найсильнішим – отже, не у Володимиро-московській державі.

Друга доба обіймає часовий відрізок від заникнення української державности 1349 р., коли польський король Казимир III завоював частину України, причому значна її частина ще до того потрапила під владу Литовського князівства, до перелому XVI-XVII століть.

Власне, тут, а не в московській державі бачить Грушевський органічне продовження й безперервність історичного процесу українського народу, отже, на конкретній території, незважаючи на чужу державність. Ту добу Грушевський називає литовсько-польською.

Третя головна доба – доба козацтва й гетьманства – тривала до початку XVIII ст. Ця епоха була наповнена масовою боротьбою проти польського гніту, за осягнення від польських королів та російських царів визнання гетьманського самоврядування, державної автономії на значній частині українських земель із головним осередком у Запорізькій Січі. Була то друга формація державности в історії українського народу.

Переяславська угода, укладена 1654 р. за посередництвом Б. Хмельницького між Україною та Росією, яка мала забезпечити і пошанувати права самостійної гетьманської держави на визволених землях України, стала, одначе, для російських царів тільки засобом повного оволодіння Україною і поневолення українського народу. Нарешті, Україна була розділена між Росією і Польщею.

Четверта доба починається однозначними заходами царя Петра І для ліквідації гетьманства і взагалі будь-якої форми української автономії. Катерина ІІ наказала зруйнувати Запорізьку Січ, вона розтоптала козацьке самоуправління і козацькі права. Майбутність України в рамках Росії була позначена нарастаючою русифікацією і переслідуванням українського національного життя.

Але і в тій надзвичайно важкій ситуації український національно-політичний рух жив і розвивався. Наприкінці XIX ст. до того процесу вступає Грушевський, він дає своєму народові найсильнішу зброю для зміцнення національно-визвольного руху – його історію.

* * *

Вочевидь Грушевський був не лише вченим і педагогом, але й видатним організатором і будівничим науки й наукових закладів. 1897-1913 рр. він був на чолі Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові і за той час видав біля ста томів наукових матеріялів. Посередництво НТШ і його видавничої діяльности організувались контакти з чужиною в тому числі і з Музейним словацьким товариством у місті Мартин. У Львові Грушевський практично створив першу школу української національної історіографії. Українську історіографію він спропагував серією лекцій у Парижі, Лондоні, Берліні і Ляйпцігу перед Першою світовою війною, а потім під час еміграції 1919-1924 рр., зокрема в Празі. 1918 р. Грушевський заснував Українську Академію Наук, Український національний університет та інші академічні інституції. Пізніше в рамках Всеукраїнської Академії Наук створив декілька інститутів і комісії історичного напрямку.

* * *

Грушевський був видатним політичним діячем, будівничим української державности 1917-1918 рр. Як найкращий знавець історії свого народу він найкраще розумів, яке значення має українська державність для вільного політичного й господарського життя народу, для створення демократичних обставин національного розвитку. З того виходила його співпраця з усіма патріотичними силами, які намагались плекати національну свідомість усіх верств українського народу в інтересах зміцнення української національної ідеї.

Вже 1899 року в програмі Української народно-демократичної партії в Галичині, співавтором якої був Грушевський, між іншим, була декларована мета партії – „дійти до того, щоби цілий українсько-руський нарід здобув в собі культурну, економічну і політичну само-

стійність та з'єднався з часом в одноцілий національний організм..." 1907 року Грушевський знову писав, що повна самостійність і незалежність – це „логічне завершення питань національного розвитку й самовизначення будь-якої народности, що займає певну територію і має достатні нахили та енергію розвитку".

В питанні української державности Грушевський та його сподвижники стояли на традиційних засадах федеративної перебудови майбутньої демократичної Росії, де Україна мала б широку автономію. Цю думку Грушевський відстоював після падіння царизму 1917 року як голова Центральної Ради, першого українського парляменту. Україна мала мати в рамках федеративної Росії всі головні атрибути держави, тобто уряд, парлямент, армію, право управляти господарським життям, свою валюту і т.д. Одначе ідея федерації поступово заникала, втрачала своє визнання паралельно з тим, як зростало розчарування нечесною практикою Тимчасового уряду й особливо більшовицького уряду в питанні права на самовизначення аж до відокремлення, оскільки один і другий уряд намагався зберегти централізовану Росію.

Ще третій Універсал 20 листопада 1917 р. (отже, після більшовицького жовтневого перевороту), який Грушевський прочитав, оголосивши Українську Народну Республіку, залишився на позиціях федералізму. Ідею української державности сприйняв І Всеукраїнський з'їзд делегатів робітничих, селянських та військових рад в грудні 1917 р., який вибрав Грушевського своїм почесним головою. Більшовицькі делеґати, які були в мізерній меншості, покинули з'їзд і проголосили в Харкові т.зв. Українську Соціялістичну Республіку. Після цього надійшла ультимативна телеграма від Совнаркому з Москви, що на практиці означало проголошення війни. В такій атмосфері народився четвертий Універсал, який проголосив уже таку Українську Народну Республіку, яка була „від нікого незалежною Вільною Суверенною Державою Українського Народу". Була то, власне, третя формація української державности.

Пізніше Грушевський написав, що йшлося не про якусь нову чи молоду республіку, „ми відновляємо тільки нашу державність, – стверджував він, – якою ми жили і яка була відібрана від нас проти нашої волі, з тим відібранням ми ніколи не мирилися". У відповідь на проголошення Української Народної Республіки більшовицькі війська атакували та сплюндрували Київ і повбивали тисячі його жителів. У зв'язку з тією масакрою Грушевський пізніше написав, що то був „кінець московської орієнтації".

В дуже тяжкому стані, в умовах, коли німецькі окупаційні війська розігнали Центральну Раду, її члени вже практично за обставин підпілля встигли ще 29 квітня 1918 року схвалити Конституцію й обрати Грушевського президентом Української Народної Республіки.

Те, що відбувалося тоді в Україні за німецької окупації, а потім під час радянської влади, не мало нічого спільного з волею українського

народу, було в конфлікті з його інтересами. Справжня українська державність була відновлена аж 1991 року.

* * *

В березні 1919 року Грушевський змушений був покинути Україну, він еміґрував з родиною до Праги, де, між іншим, виступав з лекціями. На різних міжнародних конференціях в европейських містах він виступав як представник української партії соціяльних революціонерів. У Празі й у Відні він зорганізував українські дослідницькі установи, в тому числі, Вільний Український Університет у Відні, який пізніше перебрався до Праги. При участі американських українців Грушевський організував допомогу голодуючим в Україні. В березні 1924 року радянська влада допомогла Грушевському повернутись в Україну, обіцявши йому, що не буде його переслідувати.

В умовах радянської влади Грушевський припинив свою політичну діяльність і працював тільки як вчений. З 1931 року він жив у Москві, що в дійсності означало, що був інтернованим. До кінця життя знаходився під пильним наглядом ГПУ як провідник мнимого Українського Національного Центру. Його часто викликали на допити, деякий час він перебував і в тюрмі.

У Москві Грушевський закінчив 10 том „Історії України-Русі", готував 11 том. Там же він допрацював 7, 8 і 9 томи „Історії української літератури". Восени 1934 року він виїхав з дружиною на лікування в Кисловодськ на Кавказ, де після операції на звичайний чиряк раптом помер від отруєння крови. Його смерть вважається загадковою.

* * *

Михайло Грушевський за життя зазнавав великої шани на чужині, між іншим, і в колишній Чехословаччині. Він був членом Чеської Академії Наук. Професор Карлового університету Ярослав Бідло високо цінував Грушевського, порівнював його з Франтішком Палацьким. „ 'Історія України-Русі', – твердив Бідло, – певною мірою перевищує 'Історію чеського народу' Ф. Палацького".

Не знаємо, чи про Грушевського за його життя писалося щось в словацькій професійній пресі. Хай не буде це виявом нескромности, але дозволяємо собі поінформувати, що під впливом студії українського історика Федора Шевченка, надрукованої в „Українському історичному журналі" до століття з дня народження Грушевського, за яку потім він мусів немало перестраждати, написали ми про Грушевського статтю, яку надрукував словацький „Historicky casopis" (Історичний журнал) №1 за 1968 р. стор. 125-126. Нещодавно в одній словацькій газеті вийшла стаття про Грушевського пера д-ра філ. М. Неверлого.

В самостійній Україні зроблено багато для висвітлення історичного діла й всебічної діяльности М. Грушевського. Відбулось немало наукових конференцій та інших заходів на рівні найвищих чинників і

представників України. Відбулась міжнародна конференція про Грушевського в Будапешті, організована Товариством української культури в Угорщині, де ми так само мали честь виступати про значення методології Грушевського для вивчення історії поневолених народів у колишній габзбурзькій монархії.

Присутність на конференції ми використали також для того, щоб з трибуни передати пані Наталії Бартай-Драгомановій, яка живе в Будапешті, копії наших знайдених матеріялів про її діда Михайла Драгоманова, якого Михайло Грушевський дуже поважав. Йдеться про перебування Драгоманова з його дружиною Людмилою та донькою Лідією у Празі в 1871 році та про лист Драгоманова, засланого ним у 1876 р. з Женеви до Мукачева, де його конфіскували угорські органи безпеки.

Видана, як знаємо, „Історія України-Русі". Готується повне видання творів Грушевського в 50-ти томах. Опрацьовується архів і бібліотека Грушевського, відновляється його кабінет в Києві. Встановлюються пам'ятні дошки й таблиці на будинках, де жив і працював Грушевський, його іменем названо багато вулиць і плою в Україні. У Львові й Коломиї поставлені пам'ятники Грушевському.

Потрібно все зробити для того, праці Грушевського дістались до наших словацьких бібліотек. Треба, щоб наші вчені мали можливість познайомитись з ними, аби висновки Грушевського про Київську Русь, Україну, українську націю стали надбанням наших підручників із загальної історії.

Степан КОЗАК

БІБЛІЙНІ МОТИВИ В „КНИГАХ БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ”

(До 160-річчя Кирило-Методіївського товариства)

Біблійні мотиви, образи і символи в літературі, малярстві, різьбі – явище давнє, як сама Біблія. В епоху романтизму Біблія була настільною книжкою, то ж цілком зрозуміло, що вона була джерелом творчої інспірації літераторів різних філософських напрямків і політичних орієнтацій. Що більше, на християнських підвалинах Біблії будували свою концепцію справедливого суспільства, наприклад, французькі соціялісти-утопісти Фур’є і Сен-Сімон, з її основ виводиться концепція революційної пропаганди творця „Молодої Европи” Мацціні та нового християнства Ляменне, а також Міцкевича, особливо яскраво виражена в Книгах народу польського і польського пілігримства та в „Книгах буття українського народу“ Миколи Костомарова.

Цей останній твір був основним програмним документом Кирило-Методіївського товариства, яке утворив у Києві гурт молодої української інтелігенції на чолі з Костомаровим, Шевченком, Кулішем, Білозерським, Гулаком, Савичем та ін. (біля сто осіб) на зламі 1845/1846 року. Хоч товариство проіснувало лише до весни 1847 року (відомо як жорстоко розправився царат з його членами), все-таки воно відіграло величезну ролю у розвитку української суспільно-політичної й філософської думки та національної свідомости взагалі.

Яскравим прикладом є саме згадані „Книги буття українського народу“, завдяки яким, – на чому слід особливо наголосити, – викреслений з політичної карти український народ заманіфестував свою присутність в Европі і залишив тривалий слід на шляху европейських пошуків загальнолюдської ідеї суспільного прогресу. „В минулому житті, – писав один з лідерів товариства, Василь Білозерський, – ми бачимо приклад і плодів рабства, і постійності в боротьбі за свободу і за віру Христову. І якщо ми, розуміючи подвиг своїх предків, залишимось спокійними свідками неправди, якщо нас не навчить приклад загинулих народностей, якщо ми не потурбуємось про свою спадщину, то по справедливості нас чекає подібна доля”.

Прагнучи воскресити дух героїчно-визвольної боротьби своїх предків, кирило-методіївці вслід за европейськими прогресивними діячами вважали, що боротьба за національне і соціяльне визволення на-

роду (і народів) є водночас боротьбою за християнські ідеали: „Ми повинні прагнути до здійснення волею Божою правди – до воцаріння свободи, братської любови і народного добробуту". Тому й їхнє звернення до Біблії не було випадкове; крім того, треба було заговорити до народу мовою, символами, образами, тематикою книги, яку народ добре знав, в писання якої вірив, месіянізм якої давав йому життєву підтримку та вселяв надію в майбутнє щасливе царство Боже.

Позаяк згадані питання, зокрема месіянізм „Книг буття українського народу" не були предметом серйозного зацікавлення дослідників, я намагатимусь бодай стисло зайнятися тут ними.

Як уже згадувалося, ідея месіянізму, яка по-різному проявлялася в концепціях романтичних письменників і мислителів, випливала з засад християнської релігії, згідно з якою Христос є основою універсальної місії одкровення і спасіння, Він же є Месією, тобто відповіддю, даною Богом на месіянську надію Ізраїлю. Отже, Христос був не лише „живою реальністю" для сучасників, але й повсякчасною живою надією, яка знаменує Його есхатологічне творіння.

У цьому контексті есхатологія – це рішуче втручання Бога в історію за посередництвом Месії-Спасителя. Згідно з біблійною теологією (В. Гаррінгтона), це одна з найбільш давніх формул, в якій виражена віра первісної церкви. Натомість Месія-Спаситель займає центральне місце в теологічній думці перших християн і спирається на сприйнятті двох елементів святої історії, а саме: Христос воскрес, але історія спасіння не була перервана. Христос надалі виконує свою ролю посередника усієї перехідної доби.

У цій думці знаходиться ключ до розуміння месіянізму, зокрема христології як історії визволення, що розвивається протягом часу та виявляється сенс еволюції розуміння ролі Христа в ідеї спасіння. Зрозуміло, що шукаючи шляхів і можливостей загальнолюдського оновлення, романтичні месіяністи сперлися, головно, на оцьому біблійному мотиві. Натомість помітні в їхніх месіанських концепціях розбіжності були наслідком змішування есхатологічної перспективи з суспільно-історичною, есхатологічного й історичного розуміння людського призначення. У цьому контексті годиться вказати на концепції Фур'є і сенсімоністів, які, будучи „колективістами", основну увагу в ідеї спасіння перенесли з виняткової людини-месії на весь народ, відновлюючи цим самим старозавітну формулу вибраного народу. Саме ця концепція знайшла своє яскраве вираження в „Книгах народу польського і польського пілігримства" Міцкевича та в „Книгах буття українського народу Костомарова".

Характерно, що шукаючи шляхів спасіння в історії та збудування „Божого царства на землі", український месіяніст поєднав концепцію політичного федералізму (йдеться про ідею федеративного союзу слов'ян, зближеного до релігійно-племінної спільноти, але з виразними політичними прерогативами й установами) з концепцією досконалення суспільства в дусі євангельського вчення й Христової віри. Це

мало б бути вихідним моментом в одержанні месіянського покликання і здобутті необхідних високих моральних чеснот і прикмет, які б саме гарантували імовірність піднесення народу на вищий щабель християнського вдосконалення і правди. Адже, читаємо в Книгах буття українського народу, „Син Божий прийшов на землю, щоб одкрити людям істину, щоб тая істина освободила род чоловічий. І навчав Христос, що всі люди браття і ближні, всі повинні любити спершу Бога, потім один другого, і цьому буде найбільша шана від Бога, хто душу свою положить за други своя. А хто перший між людьми хоче бути – повинен бути всім слугою" (параграф 22–23).

З процитованого видно, який великий вплив на Костомарова мала Біблія. Не чужа „Книгам буття" є й дидактична настанова, яка наказувала давати допомогу переслідуваним, нещасливим, гнобленим, бо ж Христос – читаємо в 24 і 25 параграфі – „сам на собі приклад показав: був розумніший і справедливіший з людей, стало буть цар і пан, а явився не в постаті земного царя і пана, а народився в яслах, жив в бідноті, набрав учеників не з панського роду, не з учених філософів, а з простих рибалок.

І став народ прозрівать істину: і злякалися філософи і люди імператора римського, що істина бере верх, а за істиною буде свобода, і тоді вже не так легко буде дурить і мучить людей".

Звертаючись до джерел християнського вчення про людину, Костомаров звернув увагу на ключевий момент, тобто вислів Христа, що спасенні є бідні, бо їм належатиме царство небесне, а спрагнені справедливости – будуть нею насичені. Отже, Бог, який став чоловіком, за найбільш відповідні для спасіння всіх людей вважав умови життя бідних, які з цього приводу були принижувані і кривджені. Саме з цими людьми Христос утотожнювався, таких людей мав у своєму оточенні, тішився їхньою довірою і зрозумінням. Ось тому вчення Христове є сперте на життєвому досвіді бідних, натомість їхня моральна і матеріяльна кривда і нужда були цим самим вивищені та сталися носієм очікуваного нового одкровення-пришестя.

Легко збагнути напрямок христологічного мислення Костомарова: лише в дусі Христової науки можна визволитися з нужди і приниження, адже, віддаючи належну справедливість гнобленим, Бог приходить їм з допомогою і вирівнює кривди саме за допомогою помилування й благословення. Гноблення людей, зокрема, бідних – це образа Бога, а переслідуваних вбогих – це Його зневага.

Не можна мати сумніву, що автор „Книг буття українського народу" з полум'яністю перших християн поборює суспільні теорії, сперті на гнобленні, ненависті, підкоренні, протиставить їм євангельську любов, добачаючи в ній основний чинник людської злагоди: „А сьому ще гірша неправда: буцім установлено од Бога, щоб одні панували і багатились, а другі були у неволі і нищі, бо не було б сього, якщо б сприймали щиро євангеліє: пани повинні звільнити своїх невільників і статися їхніми братами, а багаті повинні наділя-

ти вищих, і нищі стали б также багаті: якби була на світі любов християнська в серцях, то так було б: бо хто любить кого, той хоче, щоб тому було так добре, як і йому" (пар. 40).

Як бачимо, Костомаров був пересвідчений, що лише завдяки моральній перебудові може наступити радикальна зміна в міжлюдських взаєминах, а також буде гарантована свобода і дальший людський прогрес. У зв'язку з цим автор обстоював думку, що засади християнської моралі повинні обов'язувати в усіх формах суспільного і політичного життя та у взаєминах між народами і державами. Солідарність, сперта на біблійній формулі любови до ближнього, була для Костомарова найвищим добром: „І жили християни братством, – читаємо в 30 параграфі „Книг буття", – усе у них було громадське, і були у них вибрані старшини, і ті старшини були всім слугами, бо Господь так сказав: хто хоче першим бути, повинен бути всім слугою".

У цьому контексті цілком зрозумілі є звинувачення Костомарова, спрямовані проти різного роду віроломців, ідолопоклонників, королів, багачів та виконуючих в суспільстві керівні функції урядовців за топтання згаданих моральних засад, що довело людство до занепаду, деградації і неволі.

Яскравим прикладом цього є саме історія людства, яка – на думку українського історіософа, – від самого початку була позначена тавром декадентства. Уже тоді „імператори римські і пани, і чиновні люди, і вся челядь їх, і філософи піднялись на християнство і хотіли викоренити Христову віру, і гинули християни, їх і топили, і вішали, і в чверті рубали, і пекли, і залізними гребенами скребли, і тьмочисленні муки їм чинили" (пар. 31).

Ці процеси оглядав Костомаров у наступних історичних епохах. Тут він є прихильником думки (характерної, зрештою, для романтичної філософії), що протягом історії людство проходило різні етапи свого розвитку: період молодости, зрілости і старіння. Використовуючи цю аналогію розвитку людини до розвитку людства (що вперше застосував Гердер, а розвинув у цілу філософську систему Гегель), Микола Костомаров першу стадію описує буквально з Біблією в руці та багатьма публікаціями, присвяченими історії давнього Риму і Греції.

З молодохристиянським запалом представив автор другу стадію – драматичну долю середньовічного християнства, коли королі і пани „взяли верх над усім і, щоб удержати народ і ярмі, поробили ідолів, одвертали людей од Христа і казали кланятися ідолам і битися за них". Ще з більшою полум'яністю описує Костомаров чергову стадію, яка становить синтез двох перших, тобто новітні часи. Їх знаменням є накопичення і посилення конфліктів, гостре зіткнення земських справ з трансцендентальними, політичних з релігійними, систематичне наростання волелюбних стремлінь і рухів.

На думку автора, народи живуть саме в огні цієї боротьби, характер і наслідки якої є доказом людського занепаду. Тому з великою увагою він прослідковує історію слов'янських народув, які, згідно з

концепцією Гердера, перейнятою і розвинутою Костомаровим, були надією Божого Провидіння в майбутньому відродженні людськости. До того ж, „І панів у слов'ян не було, а були старшини, хто старіший літами і до того розумніший, того й на раді слухають" (пар. 62). Але вони також, зокрема, поляки і росіяни, не встояли перед напором зла, поприймали королів, князів, боярів і панів, стала паношитися пиха, помпа, несправедливість і невільництво: „І покарав Господь слов'янське племено гірше, ніж другі племена; бо сам Господь сказав: кому дано більше, з того й більше вимагається. І попали слов'яни в неволю до чужих; чехи і полабці до німців, серби і болгари до греків і до турків, москаль до татар" (пар. 63).

Натомість по відношенні до історії українців автор займає своєрідне становище, подиктоване прийнятою месіянською концепцією вибраного народу. Звідси оця ідеалізація історії України, яка набирає, подекуди, характеру мегаломанії. Для романтичного месіяніста ця історія була сценою особливих драматичних подій, внаслідок яких Україна втратила свою самостійність, стаючи здобиччю завойовників, об'єктом політичних торгів та денаціоналізації. Наслідуючи біблійну стилістику, Костомаров пише: „І хотіли пани зробить із народа дерево, або камінь, і стали їх не пускать навіть до церков хрестить дітей і вінчатися, і причащатися, і мертвих ховати, а се для того, щоб народ простий втратив навіть постать чоловічу. І козацтво стали мучить і нівечить, бо таке рівне братство християнське стояло панам на перешкоді" (пар. 79–80).

Порушені тут питання виходять поза одиничний приклад, мають універсальний вимір людського буття і відносяться так до любови до ближнього та засад гуманности взагалі, як і до всякої діяльности людини, спрямованої на чинення добра. Звідси також випливає волання Костомарова вшанувати основні засади біблійного послання-декалогу, що вже само собою унеможливило б увсяку ненависть, зло, домінування людини над людиною.

Порівнюючи думки українського історіософа з Біблією та міркуваннями біблістів, доходимо висновку, що автор „Книг буття" був палким сповідником Біблії і свої обов'язки у відношенні до людей трактував не менш серйозно, ніж свої обов'язки у відношенні до Бога, бо ж одні і другі були для нього взаємно зв'язані. Як людина віруюча і полум'яний захисник Української Церкви, Микола Костомаров був пересвідчений, що релігія, – на чому й наголошують сучасні біблісти, – це не лише зв'язок людини з Богом; релігія – це також зв'язок людини з людиною; а зв'язок людини з людиною – це співкомпонентний елемент релігії. Віра і поведінка, релігія і життя щільно зі собою зв'язані. Не можна поклонятися Богові і водночас ламати етичні засади декалогу. Поведінка моральна і поведінка релігійна є взаємозумовлені: всяке розділювання їх суперечить біблійному розумінню релігійности і моральности.

У контексті цієї думки чіткіше рисується один з найважливіших моментів концепції Костомарова, яка випливає, як відомо, з духу і кін-

цевої мети месіянізму. Цією метою є здобуття народом найвищих моральних прикмет, їх захист і утвердження, а також вселення надії, що його вірність Христовій релігії та волелюбні змагання будуть винагороджені. Саме Христос справить, що гнобленим, кривдженим і чесним буде вчинена справедливість. Натомість ламання засад християнської морал й людської справедливости буде покаране. Не випадково, отже, Костомаров спрямовує гострі звинувачення на адресу польських королів і панів та російських царів як головних винуватців нещасть і терпінь українського народу. І щоб подолати песимізм та збудити „приспану волю", автор констатує, що жодні заходи гнобителів не зламали народу, що Україна далі живе: „Не пропала вона; бо вона знати не хотіла ні царя, ні пана, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі, і хоч з української крові були ті виродки, одначе не псували своїми губами мерзенними української мови і самі себе не називали українцями, а істий українець, хоч будь він простого, хоч панського роду тепер, повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятати одного Бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею" (пар. 93).

Це зламний момент в месіянській концепції Костомарова. Саме з цього моменту його історіософські погляди набирають чіткого спрямування: авторський христологічний задум, з виразним релігійно-етичним забарвленням, почав набирати реальних форм. Його основою є історіософія, яка показує український народ в аспекті терпіння та систематичного наближення до великого призначення – історичної місії, яка в дану епоху випала саме на його долю. Ця місія спасіння є, – про що вже згадувалося, – Божою винагородою й актом милості, що засвідчують Господню присутність у сучасному світі, зокрема серед вибраного народу.

Як бачимо, авторська мотивація не відбігає від свого біблійного першоджерела. На думку історіософа, достовірність месіянського покликання не повинна тепер викликати сумніву. Особливу вірогідність прагнув він здобути серед слов'янських народів; адже йшлося про концепцію слов'янського федеративного союзу, провідною силою якого були, – згідно з його задумом, – українці. Звідси оця ідея вибраного народу, ідеалізація української релігійности та українських традицій, зокрема козаччини як найбільш демократичної форми державности, що виключала невільничі відносини, де всі були вільні і рівні: „І не любила Україна ні царя, ні пана, а скомпонувала собі козацтво, єсть то істеє братство, куди кожний пристаючи, був братом других, – чи був він раніше паном, чи невільником, аби християнин, і були козаки між собою всі рівні, і старшини вибирались на раді і повинні були слугувати всім по слову Христовому, і жодної помпи панської і титула не було між козаками (...). І день одо дня росло, умножалося козацтво, і незабаром були б на Вкраїні усі козаками, усі вільні і рівні, і не мала б Україна над собою ні царя, ні пана, опріч Бога єдиного, і дивлячись на Україну так би зробилось у Польщі, а там і у других слов'янських краях" (пар. 72 і 76).

Але королі, царі, пани, які так ревниво берегли своє багатство і привілеї, не допустили до цього. Крім того, слов'яни, – за винятком, розуміється, українців, – вже раніше піддалися впливам „старших братів", тобто німців і французів, завели в себе королів, князів, бояр і графів, запропащуючи цим самим свій давній, добрий патріярхальний лад і віру: „І Слов'янщина хоч терпіла і терпить неволю, то не сама її сотворила, бо і цар, і панство не слов'янським духом сотворено, а німецьким, або татарським (...). Правдивий слов'янин не любить ні царя, ні пана, а любить і пам'ятає одного Бога Ісуса Христа, царя над небом і землею" (пар. 94).

Це звинувачування неслов'янських народів у причинах усякого нещастя і лиха почерпнуто з ідеології російського слов'янофільства і мало на меті злагодити взаємні упередження слов'ян, поправити їхнє самопочуття і зблизити до себе. Саме собою зрозуміло, що автор найбільше прагнув викликати серед слов'ян прихильність і довір'я до свого народу, який, – на його думку, – незважаючи на важку історичну долю, сповнену терпіння і приниження, перетривав усе це, зберігаючи вірність Богові, батьківській релігії й традиції та придержуючись засад християнської моралі. Це кульмінаційний момент у концепції Костомарова, бо ж згідно з біблійною теологією, зокрема візантійською, відкидаючи Бога – людська свобода знищує саму себе і перестає існувати. Поза Богом людина перестає бути автентичною і повністю людяною.

Легко збагнути хід думки Костомарова: у новітньому світі саме Україна уособлювала ідею християнства і свободи, чужі були їй також фальшиві боги інтересу, зиску і мамони, не вела загарбницьких війн, навпаки – була завжди речником братньої злагоди і спарведливости, на чому автор постійно наголошував при інтерпретації історії України. До того ж, цю історію месіяніст трактував не лише як символ історії свободи, але й як образ і фігуру, що персоніфікують майбутній суспільний лад, спертий на братерстві народів та людській солідарності. Народ, якого переслідувано і на якого спали різні лихоліття, але який водночас боровся відчайдушно з усім цим злом – цей народ є неначе метафізичним уособленням жертвенности і героїзму, що для романтиків становило найвищу вартість.

У цій ієрархії найвищих вартостей особливе місце займає месіянський етос. Можна подекуди зустрітися з думкою, що його трактовано як ідею християнізації політики і міжлюдських відносин та спробу усунення з них права для сильніших.

Але треба також пам'ятати, що виносячи так високо терпіння і жертвенність, Костомаров в євангельській формі порівнює терпіння і жертвенність українського народу з терпінням і жертвою Христа. Ця аналогія відноситься до подібности мученицької долі та до універсального сенсу жертви.

Таким чином ми наблизилися до кульмінаційного моменту христологічної концепції Костомарова, згідно з якою Україну утотожнено з

Христом. Як і Христос, вона терпіла і була замучена на хресті історії, але знов об'явиться в сумлінні повсякчасного „духа людяності" і це воскресіння започаткує еру свободи в історії людства та його духовному відродженні. Як і кров пролита Христом і залишена на повсякчасне споживання для спасіння людства, так і кров та жертва українського народу, народу-месії, кличе слов'янських побратимів до нового причастя та життя, організованого на засадах федеративного слов'янського союзу, скріпленого християнською й культурною традицією, етнічною близькістю, історичною долею та месіянським призначенням і обов'язком щодо людства.

Не можна мати сумніву, що ці характерні для романтичної історіософії міркування Костомарова вибігали в близьку і далеку прийдешність, бо ж лише майбутність несла в собі надію здійснення найбільшої мрії українського романтика – надії про вільну батьківщину та вільну сім'ю слов'янських народів, покликаних до нового життя народом-месією. Як бачимо, „Книги буття українського народу" – це клясичний твір романтичного месіянізму, в якому втаємничення релігійне поєднане з політичною ідеєю, а провідною ниткою твору є філософська концепція, що поєднує християнізм з ідеєю свободи.

Серед романтичних месіянсько-філософських концепцій виникла, як бачимо, ще одна їх історіософсько-християнська різновидність, яка мала бути водночас платформою політичного з'єднання слов'ян та мати моральний вплив на людство. В прикінцевих параграфах „Книг буття" фінальні авторські роздуми з приводу цієї концепції були розвинуті в романтичну „філософію дії" та відзначаються надзвичайно майстерною біблійною стилістикою, що зберігає всі прикмети месіансько-пророчого послання:

„Лежить Україна в могилі, але не вмерла. Бо голос її, голос, що звав всю Слов'янщину на свободу і братерство, розійшовся по світу слов'янському. І одізвався він, той голос України, в Польщі, коли 3 мая постановили поляки, щоб не було панів, і всі були б рівні в Речі Посполитій, а того хотіла Україна ще за 120 літ до того. І не допустили Польщу до того і розірвали Польщу, як прежде розірвали Україну. І се їй так треба, бо вона не послухала України і погубила сестру свою.

Але не пропаде Польща, бо її збудить Україна, котра не пам'ятає зла і любить сестру свою, так, як би нічого не було між ними.

І голос України одозвався в Московщині, коли після смерти царя Олександра хотіли прогнати царя і панство і установити Річ Посполиту, і слов'ян поєднати, по образу іпостасей божественних нерозділимо і незмісимо; а сього хотіла Україна ще за двісті років до того.

І не допустив до того деспот: одні положили живот свій на шибениці, других закатували в копальнях, третіх послали на заріз черкесові. І панує деспот кат над трьома народами слов'янськими, править через німців, калічить, нівечить добру натуру слов'янську, і нічого не зробить.

Бо голос України не затих. І встане Україна з своєї могили і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сиятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Чехії, ні в Хорутян, ні у Сербів, ні у Болгар.

І Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янськім. Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місто, де на карті буде намальована Україна: камінь, що його будівничі відкинули, – той наріжним став каменем" (пар. 95–104).

Як бачимо, свою концепцію Костомаров виразив з незвичайною силою, переконливістю, послідовністю та політичною прозорістю. Тепер особливо яскраво видно, що „Книги буття українського народу" є твором наскрізь політичним. Не місце в цій статті аналізувати, наскільки цей політичний месіанізм був явищем оригінальним, а наскільки запозиченим, наприклад, з „Книг польського народу" Міцкевича чи Книг народу Ляменне, значно важливіше є те, що кирило-методіївці накреслили в загальних рисах політично-державну форму України та федеративного слов'янського союзу. Це було також згідне з прагненням романтиків, що покликанням народу є подарування людству нової форми суспільного життя, якою в новітніх часах вважалося федеративний союз. Унія народів – це фундаментальна ідея на шляху пошуків суспільного прогресу.

Звичайно, у цьому контексті звучить дисонансом авторська національна мегаломанія і слов'янський етноцентризм, а надто ідеалізація засад традиціоналізму, почерпнута з консервативно-містичної філософії Шеллінга та ідеології російського слов'янофільства. Але треба також пам'ятати, що, – крім месіянського задуму Костомарова, – романтична історіософія була сконцентрована на ідеї свободи та духовній „ідеї батьківщини", що випливала з історичного і метафізичного розвитку людства, найдавніший і найпоширеніший (серед усіх суспільних верств) виклад якого представлено в Біблії.

І тому Біблія була для романтиків джерелом творчої інспірації, звідки вони черпали мотиви, образи, символи, паралелі. Черпав звідси повними пригорщами й Микола Костомаров. І в першу чергу звернув увагу на концепцію месіянства, яка, – будучи універсальною ідеєю, – допомогла йому бачити Україну в світлі християнської історії й ієрархії вартостей: добра і зла, терпіння і жертви, в світлі великого пляну новітнього спасіння людства.

Олександер ШУГАЙ

„ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ – ГЕРОЇЧНЕ „НІ!”

До 100-річчя з дня народження Івана Багряного

За своє недовге життя Іван Багряний сповна випив гірку чашу страждань. Тому-то й епіграфом до роману „Сад Гетсиманський” узяв Христові слова, звернені в молитві до Бога: „Отче мій! Коли можна, нехай мимо йде від мене чаша ця!..”.

Та не оминула І. Багряного чаша всіх тих нещасть, які випали на долю його рідного народу.

Навіть і такий жорстокий, цинічний випад як некролог – на живого!

Скажете: неймовірно?

Але так було...

У нашій розповіді про Івана Багряного, людину, письменника, політика, видатного мислителя XX століття, немає жодного вигаданого факту чи епізоду. Його біографія – це частина біографії українського народу, землі української, зокрема того благословенного краю, що зветься Слобожанщиною. Тією Слобожанщиною, що, за визначенням І. Багряного, пройшла найтяжчий шлях, який тільки можна уявити. Спершу склала на жертовник великої революції безліч жертв в ім’я братерства, рівности й свободи – в святому пориві до прекрасного міту, до „вселюдського щастя”... А потім перша пішла масово по тюрмах і каторгах, брутально стероризована, цинічно обдурена, ошукана... Потім великими масами вимерла від голоду року Божого 1933-го, складаючи гекатомби жертв знову ж таки в ім’я тієї свободи, братерства й вселюдського щастя, поставивши пасивний, але відчайдушний опір найчорнішій, найгидкішій й тупій звірячій жорстокості, піднесеній до ступня новітнього „вірую”... Пізніше, як частина Европи, найбільше висунена на Схід, стала найулюбленішим плацдармом смерти в апокаліптичному побоєвищі двох жорстоких систем з таким „вірую”, двох велетенських, ворожих одна одній і спільно в однаковій мірі ворожих цій землі сил – червоної й брунатної. Ця земля стала плацдармом їхнього герцю, уособлюючи в своїй трагедії трагадію цілої доби...

Нагадаю: це – думки І. Багряного, висловлені в романі „Людина біжить над прірвою” за кілька десятиліть до падіння совєтської імперії, що тоді тільки набирала сили, розпросторюючись, підгортаючи під себе нових і нових сателітів, посуваючись на Захід і далі, далі...

Коли останні ар'єргарди Української Армії відходили за річку Збруч, покоління І. Багряного було віком 12–15 років. Саме його поколінню й судилося стати мимовільним свідком тієї народної трагедії.

Підліток Іван Багряний на власні очі бачив заграви українсько-російської війни. Бачив, як північні окупанти замордували його дев'яностодворічного діда, однорукого пасічника, тільки за те, що був заможним українським селянином (мав 40 десятин землі) й був проти комуни. А дідового сина, рідного Іванового дядька, вбили за те, що він був вояком національної армії Української Народної Республіки під командуванням Симона Петлюри, боровся за її свободу й незалежність.

І. Багряний згадував:

„Вони довго штрикали їх штиками і щось допитували, стріляли в лежачі скривавлені тіла з пістолів і реготались... Вони всі говорили чужою мовою, гидко лаялись, і під старою липою посеред пасіки, коло ікон святих Зосима і Саватія, все було забризкане кров'ю... Я не знав, що то було прелюдією до всього мого совєтського життя і символом долі, приготовленим для цілого мойого народу... Кров усе життя стоятиме мені в очах...".

Ця трагедія відбулася в селі Куземині, колишньої Харківської губернії, а тепер Сумської области. Тут жила родина Кривушів, матері І. Багряного, Євдокії Іванівни.

Куземин і тепер – величеньке село. (Згадується в історичних документах уже в другій половині XVII ст.). Споконвіку славиться воно садками своїми. Крім традиційних вишень, абрикосів, шовковиць, яблунь та груш, тут щедро плодоносять і волоські горіхи. У чагарях, ніби криючись від цікавості людського ока, горбатіють залишки стародавнього валу – історичної пам'ятки скитських часів – Більського городища, або так званого міста Гелона. Давня, як світ, земля!

Куземин... Скелька... Охтирка... Охтир-гора... До цих рідних і чарівних місць, які сходив ногами своїми над тихо-плинною Ворсклою, І. Багряний буде прикутий любов'ю, мов Прометей ланцюгом до скелі, усе своє життя...

Народився він 2 жовтня (за старим стилем – 19 вересня) 1906 року в сім'ї охтирського муляра Павла Лозов'яги, прізвище якого було зросійщене – Лозов'ягін. І. Багряний – це, як відомо, псевдонім письменника. Звідки і як утворився, ми ще скажемо. Та, може, в цьому було й магічне веління самої Матері Природи? Адже скільки яскравих барв розлито навколо осінньої пори!

І. Багряний писав: „Увесь мій рід по батьковій лінії – мулярі... З походження я – українець, справжній український плебс. І ніколи не українізувався".

Охтирка в 1655–1658 роках була центром Слобідського полку. За кількістю населення (п'ять тисяч осіб) цей полк був третім після Харківського та Сумського. У його складі налічувалось 12 міст, 27 свобід і сіл, а також 22 хутори й слобідки. Пізніше козаки сусіднього, Зіньків-

ського полку охороняли шведського короля Карла XII, який прийшов в Україну з визвольною місією проти московського царя Петра І.

Серед охтирських старожилів ще й досі живе традиція територіяльного поділу містечка на козацькі сотні.

Подвір'я відомого на всю околицю муляра Павла Петровича Лозов'яги належало до 9-ої сотні. Тепер воно має порядковий номер 61 по вулиці імені Павла Грабовського, великомученика за долю України, що, засланий царатом, помер у тобольських снігах. Під час навчання в Охтирській бурсі Грабовський співав на крилосі Покровського собору. У цьому ж храмі було охрещено і його, І. Багряного. Символічно, чи не так? І так само, як Павло Грабовський, він приходив до храму, школяр з книжками під пахвою, в блаженному заціпенінні розглядаючи фрески на стінах... Він дивився на фрески і слухав, як б'ється його серце, як пульсує думка...

Здібний до навчання, шкільну науку розпочав шестирічним. (У родині був другою дитиною. А всього у батька – четверо. Не враховуючи тих четверо, що повмирали маленькими). Вірші почав складати у другому класі церковно-приходської. І не просто вірші, а войовничі – українською мовою. Бо навчання ж у школі велося тільки російською... Це було зухвалим викликом учителеві та вчительці, які його злісно називали „мазепинцем" – за те, що в арифметиці рахував не так, як вони веліли, а як навчала мати. І під впливом збірки байок Леоніда Глібова та поеми Тараса Шевченка „Катерина", придбаних самовільно... Це був його перший конфлікт з системою насильства й приниження людської гідности. Перший поєдинок, у якому він не хотів здаватися й опускати руки. Саме звідси І. Багряний і навчиться ходити в житті по лінії найбільшого опору, що потім стане його усвідомленим кредо.

Навчаючись у вище-початковій (уже після національної революції 1917 року), він був редактором шкільного журналу „Надія", де вміщував і свої вірші та малюнки. Вступив до Охтирської ремісничої профшколи, але невдовзі й залишив її, не відчуваючи до цього свого покликання. Натомість став учнем Краснопільської художньо-керамічної (за фахом – амлярство та гончарна справа).

У ті роки (1920–1921) охтирською повітовою освітою випало завідувати ще зовсім юному Борисові Антоненку-Давидовичу, випускникові місцевої гімназії. Хата, в якій жив Борис Дмитрович, стояла над Зеленим озером. До наших днів, на жаль, не вціліла. Висохло й Зелене озеро, яке добрим словом згадують обидва: Антоненко-Давидович – у статті, а І. Багряний – у романі „Людина біжить над прірвою". Та чи доводилось їм, землякам, зустрічатися тоді в Охтирці?

Саме з ініціятиви і за підтримки Антоненка-Давидовича тут було організоване видання педагогічного друкованого органу для шкіл та політосвітніх установ – журналу „Народна освіта", а також відкрито історико-краєзнавчий музей. Ці дві події, звичайно ж, не могли не позначитись на загальному соціяльно-психологічному кліматові тодішнього місцевого шкільництва, отже, й на долі І. Багряного.

Крім Антоненка-Давидовича, в Охтирці активно і плідно працював цілий гурт ентузіястів: Юрій Самброс, Гриць Сергієнко, Матвій Довгополюк та інші. Інтелігенти в першому поколінні, вони встигли зробити багато: ідейно опанувати, здобути владу. Саме так, духовну владу! І якраз тією частиною національно свідомої, освіченої молоді, що була щиро і самовіддано захоплена не тільки гаслами революційних перетворень, а й боротьби за українську культуру.

Але таке духовне піднесення – всупереч московським можновладцям – довго тривати не могло. Уже 1921–1922 року в селах і повітових містечках Наддніпрянщини лютував голод. Перший штучний голод, коли червоноармійські загони оточили кордонами степову Україну, і для десятків тисяч людей не було іншого виходу, крім наглої смерти. (За деякими даними, тоді загинуло 1,5 мільйона українців). Ця трагічна обставина й перешкодила талановитому хлопцеві з Охтирки закінчити Краснопільську художньо-керамічну профшколу, яку було закрито. Змалку звиклий до праці, І. Багряний вирушає на Донбас, де робітникам принаймні не давали вмерти, бо, за словами Леніна, „уголь – это хлеб нашей промышленности". Донбас був коротким, але пам'ятним епізодом у біографії І. Багряного. Життєвій і творчій. Пізніше він згадає про це в щемливо-ліричному вірші „Дівчина" з циклу „Біль":

Шахта, коні, коні, тіні,
перебої, перегули...
В далині розбитій, синій
десь ми молодість забули.

Повернувшись додому, в Охтирку, всебічно обдарований юнак намагався вихід із складної ситуації знайти у громадській роботі: короткочасно перебував на різних посадах – від секретаря заводського осередку Тростянецького цукрокомбінату до окружного інспектора.

Але вже тоді, з власного досвіду, І. Багряний дійшов до вельми важливого висновку: під КП(б)У і комсомол мимоволі потрапило багато людей ініціятивних, здібних, ладних чесно і самовіддано служити національній ідеї, інтересам українського народу. Чимало з них, так само розчарованих і зневірених, щоб не бачити більшовицької омани, потім у відчаї накладали на себе руки, силоміць ішли з життя...

Ще 1924 року І. Багряний вирішив стати письменником, увійшовши до складу охтирської філії „Плугу" у якості секретаря і, як сам зазначив, приділяючи цій справі багато часу й уваги. Уцілів його сценарій засідання членів „Плугу" – з прізвищами реальних людей. Це – надзвичайно цікавий документ середини двадцятих років, а водночас і талановитий літературний твір. І. Багряний відчув: література, художнє слово – його справжнє покликання, те божественне ремесло, в якому зможе реалізувати себе як людину, як творчу, мислячу особистість. Дуже захоплювався віршами, писав сценарії, драми, повісті, на хліб насущний заробляючи малюванням, зокрема і в дитячому

містечку на Охтир-горі, куди його взяв Матвій Довгополюк. Збереглась олійна картинка „Охтирський Покровський собор", написана тоді ж рукою І. Багряного.

Але сіра, убога, задушлива дійсність, яку бачив навколо, не могла принести задоволення. І. Багряний вирушає в Крим, на Кубань, Поділля... З гіркотою переконується: всюди – те саме... Завітавши до редакції кам'янець-подільської газети „Червоний кордон", а потім і працюючи в ній, публікує свої перші вірші, серед яких – і „Нота чорнозему". У цьому творі „з блокнота мандрівника" виразно звучить цілком природна віра в силу землі – споконвічної годувальниці, яка спроможна дати харч усім бідним, знедоленим. А зустріч з місцевими повстанцями – сільським дядьками і парубками, які у відчаї взялися за зброю проти більшовиків, з особливим болем нагадала тут автору про те, що Україна поневолена, але стихійний, неорганізований збройний рух приречено на поразку. Більше того, живе тіло України було силоміць розшматовано навпіл – на Східну і Західну, по той бік річки Збруч...

Повернувшись до Охтирки, І. Багряний влаштовується складачем у друкарню, щоб власними силами видати книжечку новел „Чорні силуети", позначену жорстокими реаліями життя. Сам ілюструє її. (Цікаво зауважити, що в Авнтоненка-Давидовича того ж року вийшла збірка „Запорошені силуети"). Перша книжечка. Перший самвидав в умовах чужого, тоталітарного режиму! А псевдонім „І. Полярний" засвідчив, що вісімнадцятилітній автор стоїть на інших позиціях, абсолютно протилежних більшовизму.

1926 року він вступив до Київського художнього інституту, хоч нормально навчатися в ньому не мав змоги через скрутне матеріяльне становище. Жив, де прийдеться і як прийдеться. Навіть у холерних бараках на Батиєвій горі. Зате мав змогу в залі Всеукраїнської академії наук слухати виступи провідних майстрів слова, діячів української літератури й культури, зокрема і Миколи Зерова. Тут-таки, в залі, вражений виступом Миколи Костьовича, який майстерно прочитав новелу Василя Стефаника, І. Багряний написав одну зі своїх поезій – „Туман".

Щоб оцей туман та сніги поїв,
Цей важкий туман, нерозгаданий.
Впав на груди піль, на печаль гаїв,
Впав на тихий сад, на обкрадений.

Звичайну елегійну поезію? Так. Але в умовах підневільної більшовицької дійсности кожне мовлене слово стає двозначним, езоповим. Саме в цей час у київському журналі „Глобус", де секретарем був згадуваний уже Антоненко-Давидович, і з'явився друком вірш юнака з Охтирки „В місто", підписаний його новим псевдонімом – І. Багряний, що надалі став постійним прибраним прізвищем письменника.

Чому ж І. Багряний, а не Полярний?

Бо в Івана Полярного несподівано виявився літературний двійник – Леонід Полярний! Під цим прізвищем у у видавництві „Книгоспілка" побачила світ книжечка „Червоний гарт". (Не виключено, що про неї сказав Антоненко-Давидович). Ось тоді, напевне, й вирішив поет „стати самим собою", стати Багряним – за ознакою пори року, в яку народився. Хоч не тільки пори року. Бо, як письменник, народився він палким прихильником Миколи Хвильового з його багряними кіньми національно-визвольної революції та духовного відродження.

Надхнений своїм учителем, академічною залою ВУАН, молодий автор, незважаючи на матеріяльну скруту, інтенсивно працював, друкувався. Писав вірші та прозу. Вийшовши зі спілки „Плуг", де переважав низький літературний рівень, вступив до організації МАРС (Майстерні революційного слова), колишньої „Ланки". Тут познайомився з такими першорядними й опозиційними до режиму письменниками, як Валер'ян Підмогильний, Григорій Косинка, Євген Плужник, Борис Тенета, Марія Галич та ін. А з Борисом Антоненком-Давидовичем, Валер'яном Підмогильним, Борисом Тенетою на велосипедах робить неодноразові мандрівки по Україні з тим, щоб глибше пізнати, збагнути, що ж діється з народом, з нацією...

Перша, обкарнана цензурою поетична збірка І. Багряного „До меж заказаних" побачила світ 1929 року. (А не 1927-го, як помилково зазначають дослідники). Але це, ясна річ, була вже друга його книжка – після „Чорних силуетів". (До речі, на збірці було зазначено: книжка друга. Чому цього ніхто з дослідників не помітив, просто дивно. Мабуть, цієї збірки вони не тримали в руках). На знак протесту проти цензурних утисків того ж таки 1929 року І. Багряний написав і власним коштом видав в Охтирці поему „Ave Maria". Знову самвидав! І це тоді, коли в умовах совєтської дійсности без особливого дозволу не могло з'явитися жодне друковане слово. У передмові до поеми І. Багряний відкрито заманіфестував свою життєву позицію: „Ходи тільки по лінії найбільшого опору – і ти пізнаєш світ". Книжку відразу ж було конфісковано. Наступного, 1930 року вийшов його історичний роман у віршах „Скелька", написаний протягом 22 днів у батьківській хаті. Цей роман, спрямований проти гегемонії московської церкви і російського великодержавного шовінізму в Україні, ще в рукопису читали і схвально оцінили Микола Терещенко, Борис Антоненко-Давидович, Іван Кулик, Олекса Слісаренко та багато інших письменників, про що є свідчення самого автора. Вихід же „Скельки" у світ (хоч і з цензурними обтинаннями) був для І. Багряного справжнім тріюмфом. А 1932 року з'явилась його збірка нарисів „Крокви над табором", що прозірливо передбачала на місці сотень тисяч українських сіл появу трудових концтаборів – як наслідок примусової сталінської колективізації... Ця збірка не потрапила до реєстру так званих „речових доказів" у ГПУ проти Івана Багряного тільки тому, що її автора посадили раніше, ніж вона встигла побачити світ... У різний час в періодичних виданнях він опублікував цілу низ-

ку ліричних та сатиричних творів, зокрема таких, як поема „Вандея", „Монголія", „Тінь" (з книжки вилучена цензурою), „Батіг" (друкована лише частково) та ін. Збірку І. Багряного „В поті чола" цензура не допустила до друку. І зрозуміло – чому... Досить було вчитися хоча б у ці рядки:

В ранковім присмерку хтось ходить вже сновидний,
Хтось брязкає і тупає... Когось ведуть...
Та ні ж,
то на роботу йдуть!

Спершу поодинокі, а потім і масові арешти почнуться невдовзі. Власне, вже почалися... У саркастичному внутрішньому самозапереченні „Та ні ж, то на роботу йдуть" – навдивовижу точне передчуття повальних репресій, коли вже лави заарештованих кількісно дорівнювали тим, що йшли до праці, а республіка перетворилася в суцільну в'язницю, концтабір.

Так, терміни історії були невмолимо короткі. Встигла чи не встигла нація стати на ноги, встиг чи не встиг юнак здобути вищу освіту, мусів чи не мусів пройти крізь масові примусові організації профспілок, комсомолу, партії, встиг чи не встиг знайти себе і своє життєве покликання, а вже над головою гриміла нова гроза тотального терору, як це дуже влучно зазначив Юрій Лавріненко (Дивнич). Не оминула ця гроза і його, І. Багряного, який метався, беззахисний перед її нищівними ударами: жив то в Охтирці, в батьків, а то – в Харкові... Тимчасовий притулок знайшов у помешканні колеги Вражливого, в письменницькому будинку „Слово". Тут його і взяли, коли йшов до знайомих...

Метод перевірений, більшовицький. Спочатку – погромна стаття „Куркульським шляхом" у журналі „Критика". Потім на вечорі, де він читав поему „Вандея", вигук провокатора: „Эй, хохол, говори по-русски!"... Далі – арешт. Це сталося 16 квітня 1932 року. І. Багряному сповнилося 25. Як мало ще він прожив. А вже і його молоде сонце заступили чорні в'язничні грати.

Слідство велося підступними, єзуїтськими методами. Від письменника вимагати каяття і засудження своєї літературної діяльности. Власні переконання до арешту він зформулював так:

„1) Я мушу працювати для української культури насамперед, і твори мої мусять бути національні не тільки формою, а й змістом. Я український письменник.

2) Національну політику розв'язано не досить вдало, вірніше, в цій справі багато перекручень, як то: кепсько поставлено справу з українізацією, а коли про це говорити, закинуть в націоналізмі. Потім, російській культурі надається перевага і створено для неї кращі умови за рахунок нашої...

3) В своєму культурному розвитку нам треба орієнтуватися на Европу, а не на Москву...".

Отже, за своїм переконанням він був хвильовист. Єдиний за тодішніх умов вихід для майбутнього України І. Багряний вбачав у тому, що народ, зокрема селянство, яке становило більшість населення, „вирісши культурно і мавши навики до організації, само про себе заявить і, переглянувши конституцію, розв'яже цю справу...".

Прозірливе передбачення! Саме так і вчинили 28 липня 1996 року від імені українського народу його обранці до Верховної Ради, прийнявши нову Конституцію України – незалежної суверенної держави.

А тоді, у в'язничому ізоляторі ГПУ, це здавалося неймовірним... Звинувачення слідчих у належності до політичної підпільної організації таких письменників, як Антоненко-Давидович, Підмогильний, Косинка, Плужник та інших, І. Багряний категорично відкинув, назвавши їх угруповання суто літературним. Утримувався в Харківській тюрмі, в камері-одиночці, де його намагалися зламати гнітючою самотністю.

І. Багряний складає вірші, заучуючи їх напам'ять:

Б'є крильми птах глухої півночі над мурами,
Б'є крильми птах
Та й ловить дзьобом грати...
„З камери смертників"

Катували І. Багряного й тим, що не давали можливості курити (гроші на цигарки відібрали під час обшуку). А він же курив, як швець...

У цій тяжкій психологічній ситуації від ув'язненого письменника вимагали критично проаналізувати свої твори, всю власну діяльність. І він змушений був це зробити. Але ж як! Під диктування слідчих, щоб висловити їм у вічі всю правду, опанував новий для себе літературний жанр – памфлет. Перед його очима постав Микола Хвильовий – неперевершений майстер памфлету. І це не літературний домисел. Це – реальний факт, який мені пощастило дослідити.

Не добившись бажаного, слідчі – Герсонський та Бліок – дали ув'язненому письменникові нове завдання: зробити наклеп на своїх колег. Від кого ті отримують замовлення на твори? Що пишуть, говорять, думають? Над чим працюють?.. Досить було одного необережного, лихого слова – і їх би не стало...

І. Багряний відповів: „...В умовах української літературної дійсности взагалі не варто нічого писати, бо все одно не піде. А піде – лиха не оббрешся". І далі: „Підмогильний мовчить і так само мовчить Косинка...".

Незважаючи на підступність слідчих, І. Багряний вистояв. Після всіх моральних і психологічних тортур він пише на клаптикові папері: „А все ж не втрачаю віри в людяність...". Коли його спитали, про зміну якого ладу він мріяв до арешту, була відповідь: „Лад треба доконче змінити і з тим, щоб Україна була окремою державою...".

І як багато його попередників, опинився у табори на Далекому Сході... Замість милої і любої серцю України – чужий Хабаровський край, берег Берінгової протоки...

Але сонце І. Багряного не закотилося і в безкраїх снігах та глухих нетрях совєтської імперії. Може, допомогла цьому присутність українців, які опинилися там ще раніше, заслані царатом? Це ж вони і стали прообразами невмирущих героїв роману „Тигролови" – його першого твору з серії розвінчування московського загарбництва та деспотії щодо українців. Усі ж бо неосяжні простори, починаючи від Петербургу та кінчаючи Соловками та Сахаліном, засіяні кістьми наших земляків.

Хоч і змучений, виснажений, з підірваним здоров'ям, через кілька років І. Багряний все таки повернувся додому, в Охтирку, з якої йому не дозволялося нікуди виїздити. У 32 роки став пенсіонером. (таке визначення соціяльного стану поета фігурує в матеріялах ГПУ).

Та не встиг отямитись, як по його душу приїхав „чорний ворон". Почалися, чи точніше, продовжилися тортури, допити в тій-таки Харківській в'язниці на вулиці Чернишевського. Про цю сталінську машину вандалізму і середньовічного варварства якнайточніше буде сказано в романі І. Багряного „Сад Гетсиманський". Сказано майже на двадцять років раніше, ніж у творі О. Солженіцина „Архіпелаг ГУЛАГ".

І знову І. Багряний не зламався. Зумів вистояти... І не просто вистояти, а винести з собою на волю документальні свідчення проти антинародного окупаційного режиму, аводночас і невмирущий людський оптимізм...

Україна ще не відійшла від зашпорів Голодомору 1933 року, а вже була напередодні нової катастрофи – Другої світової війни.

Війна застала І. Багряного хворим на лікарняному ліжку. Чудом зацілілий, він працював художником, виконуючи приватні замовлення, щоб заробити собі на хліб насущний, а також художником-декоратором в охтирському театрі, де вів ще й учнівський образотворчий гурток. Не раз, коли заграви бойовищ, як блискавки, розпанахували нічне небо, піднімався сходами в свою майстерню. У ті тривожні години у дні стояв перед вибором:

Умирати за Сталіна?
Ні.
Умирати за Гітлера?
Те ж ні
За кого ж?
Якщо вже вмирати, то тільки за Україну!

Але для цього треба було насамперед жити. Жити й боротися.

Що ж, на це він і І. Багряний! Сам вибрав собі це літературне прізвище. Вибрав долю: ходити по лінії найбільшого опору...

Недарма Юрій Шерех (Шевельов) пізніше – з нагоди ювілею – скаже про письменника: „Багряний – людина, чиє життя й творчість – одне уперте й героїчне, велике НІ: ні – русифікації, ні – цензурі, ні – безправ'ю, ні – нелюдяності, і тисячі менших ні, пронесені й стверджені крізь тортури й фронти, крізь подвиг праці й працю подвигу".

З наближенням фронту, коли по його душу прийшли „смершівці", І. Багряний подався в Галичину. Там він активно включився в українське націоналістичне підпілля: виїздив на Волинь і в Карпати, в розташування бойових зайонів Української Повстанської Армії, писав коломийки, пісні, листівки, малював агітаційні плякати. Став навіть співучасником Української Головної Визвольної Ради. Однак ідеологічних засад цього руху не поділяв. Ідея та практика двох тоталітарних режимів – московського та німецького, а також братовбивчі акти і тенденції власних монопартійних чинників залишили в народі глибокі незагойні рани. Він це добре розумів і шукав нових способів революційної боротьби з московським окупантом. За словами одного з соратників І. Багряного, Юрія (Лавріненка) Дивнича, „тут мусіли сказати своє слово ті, в кого той досвід був уписаний – і на серці, і на шкурі". І. Багряний, щедро обдарований імпульсом чи інстинктом ініціятиви, перший сказав це слово, разом з однодумцями заснувавши Українську Революційно-Демократичну Партію з еміґрантів із УРСР. Партію зі своєю газетою та видавництвом „Українські вісті". Один із центрів українського культурного відродження по Другій світовій війні в складних умовах чужини, в баварському місті Новому Ульмі, що на Дунаї... Звідси, з берегів, а точніше, з джерел цієї слов'янської ріки, до України він линув усіма своїми помислами і душею... І чи випадково, що саме про Дунай зберігся найдавніший, середини XVI століття, анонімний запис українського вірша-пісні: „Дунаю, Дунаю, чого смутен течеш?..".

Сюди, у верхів'я Дунаю, в Німеччину, з України колись теж потрапляли наші предки. Серед них – онука Ярослава Мудрого, блаженна Едігна. Її в Баварії й досі шанують як святу... Та як не згадати Андрія Войнаровського! Небіж гетьмана Івана Мазепи, мабуть, саме він був першим українським політичним еміґрантом і першою жертвою московських людоловів. Агенти Петра І схопили його в Гамбурзі й вивезли в Московію. А після жорстокого катування заслали в Сибір...

Так само більшовицькі агенти полювали за Іваном Багряним. (Недарма ж він змушений був носити з собою зашиту в лацкані піджака ампулу з ціяністим калієм, щоб удруге, ні, втретє – бо заарештовували його аж двічі – живцем до рук ворогів уже не датись). А вони все-таки полювали... За те, що Багряний своїм буттям і всією своєю сутністю їм нагадав: усупереч замахам на геноцид – людина жива. Україна жива! Жодного вакууму немає й не може бути навіть під диктаторським режимом. А є лише стиснена до неймовірности – і тим сильніша – жива енергія, жива душа, жива нація!.. І. Багряний нагадав про це памфлетом „Чому я не хочу вертатись до СССР?". Цей памфлет ві написав протягом ночі в холодній табірній кухні

саме тоді, коли відгріміли фанфари Перемоги над німецьким фашизмом, українська ж людина у відчаї змушена була і далі шукати собі виходу з безвиході, в еміґрації і на рідній земл: без війни перебувала як ан війні. І. Багряний пророче кинув у відповідь енкаведистським „визволителям": „Я вернусь до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер, що перебувають тут, у Європі, і там, по сибірських концентраках, тоді, коли тоталітарна кривава більшовицька система буде знесена так, як і гітлерівська. Коли НКВД піде вслід ґестапо, коли червоний російський фашизм щезне так, як щез фашизм німецький. Коли нам, українському народові, буде повернено право на свободу і незалежність".

Якби сталося так, що, крім памфлету „Чому я не хочу вертатись до СССР?", І. Багряний не створив більше нічого, він би все одно увійшов до історії українського народу як його надійний оборонець, видатний полеміст і політичний діяч. А з-під пера вийшов ще цілий ряд самобутніх талановитих книжок: „Тигролови", „Сад Гетсиманський", „Людина біжить над прірвою", „Огненне коло", „Буйний вітер", „Генерал", „Розгром", поетична збірка „Золотий бумеранґ" та інші. Художні та публіцистичні твори І. Багряного ще за його життя мали успіх у зарубіжних читачів, неодноразово виходили у США, Канаді, Англії, Німеччині, Голяндії, Франції, Австралії. Так, загальний тираж трьох накладів лише англійською мовою становив один мільйон примірників.

Завдяки зусиллям І. Багряного та його однодумців, пощастило зберегти, врятувати від морального та фізичного хнищення кривавим більшовицьким режимом десятки, а може, й сотні тисяч українців, які опинилися за кордоном, консолідувати і спрямувати їх до творчої праці в ім'я України, в ім'я майбутнього. Велика заслуга І. Багряного також у тому, що він зумів розкрити очі цілому світові на нашу давню національну трагедію. І хоч наївний західний світ не одразу до кінця збагнув, яку страшну катастрофу готують кремлівські стратеги й іншим народам, спустошуючи їхні душі, але не може залишитися непоміченим для нащадків той факт, що задовго до проголошення незалежної, суверенної України, ідею якої Іван Багряний відстоював послідовно і переконливо, у Ню-Йорку саме йому, І. Багряному, було вручено димволічний ключ від міста і на його честь започатковано відзначення „Українського дня" 22 січня, а на будинку міської управи вивішувано наш національний синьо-жовтий прапор...

Коли ж він знаходив час і, головне, де брав сили бувати у США, Канаді, Англії, Бельгії, Франції, Італії? І не тільки бувати, а вести дискусії, пропаґувати, обстоювати свої гуманістичні ідеї.

Ще 1954 року, перебуваючи на лікуванні, І. Багряний зафіксував:

„St. Blasien.

За три дні – 6, 7, 8 серпня – тричі вибухала кров. Сьогодні – двічі. Другий раз тяжко, багато й з обох сторін легенів.

Невже кінець?

Не може бути!

Якщо щось станеться несподівано, уві сні, прошу друзів не поминати лихом! І прошу пам'ятати – я нікого ніколи в своєму житті не зрадив...".

Баварія, Ульм... Найвищий в Європі собор – понад 150 метрів... Новий Ульм... Мальовничі місця. Їх можна впізнати на кадрах любительської кінострічки, яку власноруч відзняв І. Багряний... Виявляється, і на це він знаходив час. Може, в ту хвилину думав про водний шлях: Дунай – Чорне море – Дніпро. А там і Ворскла, рідна Ворскла біля Охтирки... Охтир-гора... Скелька... Та Скелька, яку він так натхненно оспівав у своєму однойменному віршованому романі. Скелька, в якій він бував разом з Остапом Вишнею і мріяв навіть оселитися... Скелька, за яку його так жорстоко покарала, розіп'яла кремлівська інквізиція: переслідуванням, чужиною... Та люба і дорога серцю Скелька, якої з Баварії не побачити – навіть з верхотури найвищого собору...

16 вересня 1955 року, перебуваючи в санаторії Сант-Блазієн, І. Багряний написав листа „До відома всіх моїх колег і всього громадянства". Цього листа він поклав до кишені одного зі своїх убрань, застерігши: „Якщо би зі мною щось сталося – нагла смерть, нагле і безслідне зникнення, – то це би означало, що радянська аґентура досягла свого в пляні обіцяного знищення. Якщо би ж безслідне зникнення закінчилось „виступом по радіо з Берліна чи з Києва", то прошу всіх друзів мати на увазі, що опинитися перед радіо живим я ні в якому разі не зміг би, а значить, цей виступ є інспірований.

Так само в разі наглої смерті тут, з якої би то не було причини, прошу мати на увазі, що в цьому містечку від якогось часу заряснiло радянськими аґентами...".

Так, вони хотіли його „взяти". І „взяти" обов'язково живцем. Він був потрібен їм саме живий, але зламаний...

Не вийшло!

Тоді забагли його смерти. Вони прискорювали його смерть анонімками, погрозами, наклепами, шантажем. Змусили виступити по радіо проти батька його з рідного сина, Бориса, який малоліт-нім залишився в Україні...

А коли й це не допомгло, надрукували на нього – на живого! – некролог...

Ця жорстока, цинічна фальшивка розміром газетної сторінки і масовим тиражем з'явилася 21 травня 1961 року. Підлі провокатори зфабрикували навіть назву „Українських вістей" – саме тієї газети, біля керма якої стояв і яка правила йому за громадську трибуну. В „Українських вістях" – ще 1946 року – вперше побачила світ епохальна стаття І. Багряного „Між „трупом" і „привидом". „Трупом" на той час був уже повернутий німецький фашизм. „Привидом" чи, точніше, „мароє" все ще залишався комунізм – в його московській інтерпретації. Але дивна річ: однаковий сморід розповсюджувався від обох систем, обох ідеологій – від гітлерівської і сталінської. „Мара" і „труп", за словами І. Багряного, прагнули взаємодії і знайшли її. Тут, в Європі... Геніяльно

відчути, побачити й зформулєвати це тоді зумів лише він, І. Багряний, передбачивши близький, неминучий крах „мари комунізму".

„Комунізм, фашизм і революційна демократія", „Наша ідеологія", „2х2=4", „Так тримати!", „Внутрішні резерви України" – це його основоположні статті із сотень тих, що писалися проникливо, глибоко, оперативно. Як болючий нерв, І. Багряний повсякчас публічно реагував на все те, що діялось – доброго чи злого – на терені України. Ось уривок з листа 10 травня 1956 року до Дмитра Нитченка в далеку Австралію: „Чи маєте Ви змогу діставати там київський журнал „Дніпро"? Зверніть увагу на нарис О. Довженка в березневому числі (за цей рік) „Зачарована Десна". Раджу конче прочитати. Знаменита річ. Я не сподівався, що Довженко має такий несамовитий літературний хист..."

А якби ці два видатних письменники жили і працювали поряд?

Не судилося... Бо ж між ними глухою стіною стояв більшовизм.

І все ж навіть після сталінських і гітлерівських катівень Іван Багряний залишився великим гуманістом і, кажучи словами Ґете, на землі якого випало шукати притулку, ніс в епоху те, чого їй бракувало, а саме: ідею гуманізму. Але ця ідея, поза сумнівом, мала свій розвиток і в українській, більше того – слобожанській землі, де народився і сам І. Багряний, і його славний попередник Григорій Савич Сковорода, просвітитель, філософ, поет XVIII ст. На цій же землі постало твердження Сковороди, що Бог – у серці людському. То, напевне, є тут, мусить бути живий, органічний зв'язок з афоризмом І. Багряного: „Любов – є найбільша з усіх релігій". (Пам'ятаєте, у романі „Людина біжить над прірвою"?) І мабуть, саме ця любов сприяла І. Багряному розробити теорію університетської демократії, приматом філософського думання обравши насамперед людину як одиницю, як частинку народу. Саме ту важливу, елементарну, сказати б, атомарну частинку, з якої і складається жива речовина будь-якого етносу.

Чи може індивід почуватися вільним, допоки підневільним, упослідженим залишається його народ?

Людина біжить над прірвою. Це багрянівське застерегення було втілене в яскравий художній образ. А його теорія універсальної демократії, незалежно від того, чи знали про її автора, іс тала основою політичного мислення та соціяльної перебудови країн повоєнної Західної Европи. У Східній, зокрема в колишній Чехословаччині, пізніше було зроблено відчайдушну спробу побудувати „соціялізм з людським обличчям", одразу ж розчавлений совецькими танками.

Якби політики інших держав зуміли вчасно почути голос Івана Багряного, то, може, не було б тоді кривавих подій в Угорщині, Чехословаччині, Афганістані і т. д. і т. п. Не було б десятків і сотень, якщо не мільйонів, безневинних людських жертв заради безглуздої, маніякальної ідеї світового панування, вивищення одного, так званого „вибраного" народу, авангарду світового пролетаріяту, над іншими народами, за рахунок їхнього зникнення...

Те, що здійснив І. Багряний, по-справжньому ще не осмислено.

„Я аж сам не вірю, – ділився письменник 6 квітня 1961 року в листі до свого молодшого друга Данила Завертайла з приводу видання „Саду Гетсиманського" французькою мовою, – що книжка вийшла, хоч вона ось лежить у мене на столі. Це так трудно в наших умовах, та ще у Франції, та ще в такім ворожім кільці (більшовики, білогвардійська пакость, радянська агентура й свої дурні)... Заінтересованість французького видавця українським письменником – це річ, подиву гідна в тій французькій дійсності, де вороги зробили все, щоб українське ім'я ототожнювалося з „жидомором", „антисемітом", „дикуном"."

А через рік – 21 березня – тому самому адресатові:

„Є німецьке видавництво, яке хоче видати мій „Сад Гетсиманський", але я поставив умову, щоб переклад було зроблено з української мови, тобто з оригіналу, оскільки переклад з перекладу віддалює зміст і не гарантує від різних перекручень...".

Ще пізніше – 17 серпня 1962 року:

„Справа з перекладом посувається повною парою. Тільки, кажучи правду, я зовсім закрутився з тим, бо перекладачка (буковинська німка) знає українську мову західну нашу, але не знає підрадянської, з її безліччю новотворів і специфічних термінів, особливо в цій книжці, де відображається дійсність, на слова й поняття якої немає пояснень в жодних світових словниках. І я все те мушу пояснювати їй листовно. Всі оті ВЧК, ОГПУ УГВ ЦЕРАБКОПИ, „чорні ворони", стукачі, сексоти, корпуса, оперативники і т. д. і т. д. Уявляєте, яка це робота, коли в книзі 560 стор. і всі вони повні незрозумілих слів! Ось над чим я розбиваюсь...".

І. Багряному йшов 57-ий рік. Виснажений у сталінських катівнях, а відтак тяжко хворий, він знову лікується у санаторії Сант-Блазієн. Але не полишив пера. Поруч виросли цілі стоси рукописів, начерків.

Надвечір йому погіршало. Покликав лікарку. А коли та увійшла до палати, І. Багряний сказав по-німецьки: „Пані докторе, я вмираю...ə.

Він устиг ще сказати щось рідною мовою. Але що? Ну, хто міг його зрозуміти?

Саме цей літній недільний день, як ніколи, був тихий, спокійний. Здавалося б, тільки жити. І працювати.

Хворому дали укол – і він заснув... Уві сні й помер. (Як передчував ще колись). Це сталося 25 серпня 1963 року, о 19 годині 25 хвилин за місцевим часом.

Незадовго до цього І. Багряний написав родині й друзям листи, зберігаючи в них свою бадьору форму вислову. У листах порушував перспективи української справи та літератури, а також давав конкретні поради поточного характеру. І кожен супроводив приміткою з жаданням негайної відповіді. Отже, письменник відчував, що його дні пораховані, а тому хотів хоч листовно востаннє порозмовляти з друзями.

На його столі лишився лист, звернений до Друга. Безперечно, це лист і до нас із вами, шановний читачу.

„Друже мій!

Я вже задихаюсь. Щоб уявити, якого несамовитого напруження нервів і волі треба мені для витримування всієї зливи мерзости (такої безконечної і такої немилосердної), треба взяти лише до уваги, що моя душа від природи – це душа поета і мистця. А значить, вона зовсім не пристосована таку мерзоту витримувати – не має панцира, та все це я витримувати мушу. Мушу! Хто розуміє це слово?! Тому я зціплюю зуби, нагинаю голову й іду до кінця мого призначення... Серце кожного поета і романтика мусить іти на Голгофу".

Залишилися пляни, пляни, пляни... Так, І. Багряний зазначив: „Що я мав би ще зробити. 3 (три томи „Буйний вітер", „Поєдинок", „Люба", „Марево, 3 (три) томи „Мулярі, „Зустрічі (портрети видатних людей)". Це – назви книг. Звичайно ж, перелік не повний. (Були, наприклад, і такі задуми: написати роман „Спартак" – про повстання рабів в СРСР; роман про Симона Петлюру, а також про нанцерник „Потьомкін". („Я зібрав великий матеріял про цю історичну подію, яка належить до нашої икраїнської історії, – ділився письменник в одному з листів, – багато вже зробив". І ще: „Моя мета – повстання на „Потьомкіну" повернути української історії, бо через пасивність нашої літератури його в нас відібрано...").

Але здійснити заплянованє вже не судилося...

Могила І. Багряного – біля входу на цвинтар.

– Коли ховали його, – згадував Архиєпископ УАПЦ Владика Анатолій Дублянський, що тоді був простим священиком, – Новий Ульм ще не бачив стільки траурних вінків і так багато скорботних облич...На могилі – пам'ятник з барельєфом поета з відомими вже його ж словами: „Ми є. Були. І будем ми. Й Вітчизна наша з нами". Цей пам'ятник спроєктував скульптор Лев Молодажанин (автор пам'ятника тарасові Шевченкові у Вашінгтоні).

А неподалік – серед мовчазного строю могил – пам'ятник полеглим українцям. І спроєктував його І. Багряний!

Могили... Могили... Могили... Не тільки на цвинтарі в Новому Ульмі. В інших містах і містечках, по всіх далеких світах теж є могили наших земляків. З хрестами, пам'ятниками, надгробними плитами. Все, як у цивілізованих народів. І хоч, здається ж, на чужій землі, під чужим небом, а написати на них – таки ж українською мовою.

А вдома, в Україні?.. Тотальна русифікація витісняла, заступала рідне слово й на цвинтарі, щоб воно, не дай Боже, не проросло, як зернина, кинута в землю...

Їх, мабуть, не злічити, не перерахувати... Старшини й хорунжі, полковники й генерали, доктори й професори, інженери й художники, літератори й композитори, архітектори й прості трудівники. Цвіт нації, що засвідчив перед усім світом свою фізичну й духовну присутність.

Але ж чи природно це, що далеко за межами України так багато лежить українців? Чому вони там, а не вдома? І скільки з них саме полягло – передчасною, насильницькою смертю?..

Так, І. Багряний пішов на більшовицьку Голгофу. Але в цьому стражданні, в цій самопожертві він виявився незнищеним, непереможеним. Недарма ж писав у листі з лікарняної палати: „Я не є повалений, я лише трохи приліг, щоб раптом встати на весь зріст... Я фантастично переконаний, що мені судилося звести і вуграти (підкреслення Багряного. – О. Ш.) жорстокий бій не тільки за своє життя фізичне, а й за своє місце в історії...".

До кінця життя відданий ідеям гуманізму та консолідації, щиро вурячи в неминучу їхню перемогу над силами зла, реакції, розбрату, письменник І. Багряний і до свого меншого сина, Нестора, звернувся із заповітом: „... як виросте, знайти свого брата, Бориса Івановича, і сестру, Наталку Іванівну, що десь „там", і допомогти їм, якщо будуть у біді".

А в біді – великій, немилосердній, довготривалій – тоді, як відомо, була вся наша нація, весь український народ: зацькований, оббріханий, роз'єднаний, одним словом, бездержавний.

„Товаришам моїм і друзям, – писав І. Багряний, – заповідаю – не лякатися ніякої людської підлоти. Те, що я впав у самому розквіті сил під її навалою, – це тільки випадок...".

Роман САВИЦЬКИЙ

ПІСНЯ ПОЕТА

До 100-річчя від народження Святослава Гординського

Прелюдія

Святослав Гординський

Заходив, бувало, я у невеличку кімнатку Гординського в малому містечку Верона північного Ню-Джерзі, і переді мною розгортавсь... безмежний світ Святослава. Простягались далекі і надзвичайно звабливі виднокола маляра, графіка, мистецтвознавця, літературного критика, редактора, перекладача, і вкінці поета, котрий зразково володів клясичним мистецтвом, ще давніми римлянами названим – „ars poctica".

Гординський, як особистість інтенсивно творча, в дечому, мабуть, вже наближався до геніяльности, і дуже нагадував своєю універсальністю клясичну людину ренесансу. Ось профіль його:

Святослав Гординський (1906–1993), син літературознавця Ярослава Гординського, брат піяністки Дарії Гординської-Каранович, дійсного члена НТШ та УВАН. Малярство студіював у О. Новаківського (Львів), поглиблював студії в Берліні й Парижі у видатного французького художника Ф. Лєжє (1929–31). Учасник та організатор українських виставок у Львові і за кордоном (переважно в США). Автор численних збірок поезій, він, залишаючись романтиком, еволюціонував від вільних до клясичних форм. Здійснив майстерні переклади поетів Заходу (див. збірник „Поети Заходу", Ню-Йорк, ЛМКлюб, 1961).

Проживав з дружиною Мирославою, мистецтвознавцем, та дочками Ладою і Ларисою у мальовничій околиці Верони, в горішній частині штату Ню-Джерзі.

... Маленький Славко зійшов на життєву сцену в Коломиї – народився музикальним, і саме тому його пізніші вірші (як, зрештою, поезія Т. Шевченка) звучали так гармонійно.

Сталося нещастя: у віці 12 років хлопець оглух внаслідок тяжкої хвороби, але запам'ятав звуки з тих ранніх років життя. Тому в поезії Гординський зумів згодом „запрограмувати" рядки свої різними звукоефектами (наприклад, з природи – співи птахів, бурі, громи). Поет залюбки вдавався до дієслова „рокотати" при передаванні звуків грому або й бандури, а Всесвіт він називав „симфонією прамузики простору".

Та й взагалі оформлення звуків Гординським, мабуть, схвалив би навіть досвідчений звукорежисер. А втім (і як цікаво!) – шуми великих міст чи летовищ ніколи не перешкоджали цьому поетові, критикові і мистцеві думати над черговим завданням. Ціле життя йому товаришили тиша, родина, друзі й проникливий інтелект.

Та повернімось ще до малої кімнатки Святослава, в якій він показував мені, між іншим, оригінальні чернетки (так зв. „бруліони") Богдана-Ігоря Антонича, якого знав особисто. Тоді вперше в тих зошитах я мав рідкісну нагоду увійти в творчу робітню ще одного великого поета Українського Заходу.

При особистих зустрічах в нашому домі у Кренфорді, штат Нью-Джерзі, завсіди цікавий до музики Гординський допитувався, наприклад, чи можна б передати музику Бетговена сопілкою? Тоді терпеливо вів я поета до фортепіяну, показував йому зубату клявіятуру і старався пояснити різницю між одним клявішем і акордом, на який складаються кілька клявішів. Такий складніший звук вже не є тоном, але гармонією, якою будуються багатші музичні мислі. Дещо треба було пояснювати письмово.

Проте поет завжди був готовий до розмови. При собі все носив блокнот, бо розмовляти „на мігах" не любив, хоч його брат Володимир справно „писав йому в повітрі" довші речення.

Один епізод засвідчив вразливість С. Гординського до довколішніх явищ. Коли до Ню-Йорку прибув кардинал Й. Сліпий, щоб відправити Літургію під відкритим небом, мистець докоряв організаторам цієї урочистої відправи, яка відбувалася якраз під час пролітання над головами потужних літаків. Вразливий поет відчував звуки повітряних велетнів і сприймав їх як зайве втручання у Боже слово...

Поет-співець замовк, вже літ 13 буде отому відчутному мовчанню, та звук не вмовк в його віршах, не вмовкла енергія думки і почуття.

Гординському належить літературна студія „Про найдавніші українські колядки" (календар „Провидіння" Союзу Українців-католиків в Америці на Рік Божий 1957-ий. Філядельфія, В-во СУК „Провидіння"). Лишаючи на боці питання з народної музики, автор звертає увагу, що „у нас часто роблять помилку, сплутуючи колядки з колядами, тобто з тими різдвяними піснями, що їх тепер співають. Тим часом ці останні – це далеко пізніший витвір нашої культури, вони постали щойно в XVII–XVIII ст. під західнім впливом, і такими ввійшли вони в „Богогласник", виданий з кінцем XVIII ст. Ці коляди не мають майже нічого спільного з давніми колядками, що їх краще називати щедрівками. Українські дослідники усної словесности (В. Гнатюк, В.

Святослав Гординський, Автопортрет (Олія, Париж, 1929)

Щербаківський та ін.) не роблять узагалі різниці між колядками і щедрівками...".

Тут С. Гординський виказує поважне знання предмету, друкує численні тексти найстарших колядок, посилається на збірки В. Гнатюка, І. Колесси, Ф. Колесси та ін. Між вибраними текстами – „Господарська колядка" з запису Олени Пчілки, вона наповнена могутнім звуком небесних труб:

... Всі святії:

Ой, вони ходять і труби носять,
А все різні, все голосні.
Ой, як заграє святий Микола,
У свою трубу, у мідяную, –
Підуть голоси в темні ліси...
А як заграє та святий Юрій,
У свою трубу, у роговую, –
Гори, долини зазеленіють.
А як заграє сам Бой небесний,
У свою трубу, у золотую, –
Підуть голоса попід небеса...

Поезія С. Гординського

Самостійну поезію цього автора можна умовно поділити на ту, що залучує звуки, і на беззвучну, хоч програмову творчість.

І ось пливу, тобою пірваний,
Пливу, не знаючи куди,
Понад життя мойого прірвами
Ловлю загублені сліди.

А ти пройшла й не озираючись,
Пройшла і зникла у юрбі,
Не знаючи, що вслід тобі
Неслись уста мої, твоїх шукаючи.

Значна часть цього дослідження базована на останній антології поета – „Поезії", в-во „Сучасність", 1989, з якої походять теж коментарі автора до власних рядків.

Збірка „Перший вал" (нотатник емігранта) вийшла в 1941 році під псевдом – Ю. Буревій. Автор також оформив обкладинку цієї та й інших збірок своїх творів. Тут у нашій розвідці народжується звук з-під пера поета, спочатку тихо, ніби втомлено:

Підводжу голову до шиб:
Світла вже погасають. Північ.
У пальці холодно. Та скрип
Пера чарує ще...
Так міцно виростає вірш,
Так пульс відцокує ритмічно
Слова – ударами бійця,
Так вірш підводиться над ніччю,
В ворожі цілячи серця.
Краків, 1940

З особливим надхненням поет малює природу ніжними мазками художника-натураліста, і створює настрої геніяльної кінокартини О. Довженка „Земля":

Ми серед галяви, під віттям осокору,
Як граються листки над нами в вишині!
Дзвенять стозвучністю ті шуми чарівні,
Немов симфонія прамузики простору.
На сколихи гілок, на шелест верховіть
Спливає вечорінь. Навколо мерехтить
Сріблінь, у золото змняючись невловно...
(„Вечір")

Мальовничий Сновидів високо над Дністром служив відпочинковою оселею для багатьох мистців пера й пензля, які туди радо з'їзджались. С. Гординський там малював та віршував:

Йде череда. Важкі тіла корів
На гладі плес безрухі, напівсонні,
Та з тупотом збігає з берегів
Швидкий табун. Пливуть рікою коні,
Виходять. Ржуть. Вода сплива їм з грив.
Стрясаються, баскі і невгомонні...
Де пасовиськ лежать зелені схили
І вітру спів на вересах бринить.

Але ходім полями аж до гаю,
Що ген у яр спускається. Там дрозд
В ліщиннику засвище, заспівають
Синиці нам, зашурудить хворост,
Коли зайці перебіжать...
(„Сновидів")

Ця лірична поема з 1938 року написана октавами з цезурою після 2-го складу у всіх строфах, що надає їм особливого звучання і тим є унікальною в усій українській поезії. Згадана форма вносить в поему елементи модернізму.

З літ війни

Рядки поета вже неспокійні, „заангажовані" новими почуваннями тривожної доби. Такого настрою раз сподівалась Леся Українка, коли чекала чогось несамовитого („Жду страшних ночей...").

У збірці „Сурми днів" (1941) в рядках „З румовищ і вогню" подібно зазвучав Гординський (псевдо Ю. Буревій):

І ждеш страшних ночей, глухих ударів криці,
Твердих, як серця стук, – ти їх так довго ждав! –
Аж простір перетнуть тризьобі блискавиці
І гнівний рев стихій, і альказари слав.

В творі „Холм" тієї ж збірки чуєм тривогу і неспокій бурі, що вже наростає. Рядки постали весною 1940 року, після поїздки автора до цього давнього княжого города:

Сонце над заходом стало, черлене мов щит.
Трави колишуться, порскають спутані коні,
Верби шумують, ріка узороччям блищить,
Крики пастуші, – як гомін у синяві дзвонить!

В пізнішій збірці „Вогнем і смерчем" (1947), що об'єднала твори воєнних літ із Львова, Кракова, Відня, Мюнхену, маєм символічні рядки „Ліра і лук":

(Аполло), ліру злотострунну він узявши,
Торкнувся струн. Ах, то були не струни,
А соняшне проміння! Забриніли
Вони не звуками, а мовби чудом
Якимсь незглибним перелиті в сяйво...

... з тих струн промінних,
З первісности своєї, поставали
Ті дивні звуки і плили простором...

І, ліру геть відклавши, лука взяв
І тятиву сіпнув: зігнувся лук
Гадючим тілом і зміїним сиком
Освався, мов разючий свист бича,
Що протинає вітер. Мить коротку
Бринів він у страшній своїй натузі...

В тій же збірці „Доба" (1941):
Шипіли по ночах бризантні метеори,
Степами ринув рев і вибухами лун
Дудніли безвісті розвихрених просторів,
Де кидав нас і рвав невговтаний бурун.
ще й „Серце" (1945):
Розчахнуті громами дерева,

І не поля, а чорні бойовища...
І як
мені було вирощувати серце
Чутливе, ніжне, мирне, людолюбне,
Не кам'яне? Хіба лиш на уїддя
Тим птицям, що лопочуть навкруги
І лиховісно крячуть, крячуть, крячуть...

Подібні настроєм рядки „Надхнення" (1937) змальовують ніби корабель часу:

...Об тихий борт хлюпочуть знову дні.
Відчислюєш: годин двадцять чотири...
А там десь – рев, шиплять потворні вири,
Годаючи на кличній глибині
Шляхи, що їх хотів ти перетяти...

І в наших зустрічах Гординський говорив дещо похмуро про швидкохідний час, бо так бажав багато ще зробити: „Я б злапав час за хвіст, мов прудкого кота (чи лева?), щоб не втікав мені з-під рук...".

Збірка „Леґенди гір" (1939) приносить вже карпатський, національний кольорит:

Там в'ється з ватер дим і тужно на трембіті
Блукає в далину землі моєї спів,
На срібних вересах там грає вільний вітер,
Дзвенить награнях скал і котить млу з верхів,

Там папороть цвіте, чудна, як пера паві,
У бердах, де трощить ялищі гнівний грім,
І вуйко бродить там за медом золотавим
В джмелиному гнізді, липкім і запашнім.

Проходив Довбуш там, що волю ніс у тайстрі,
Опришківських пісень ще чути там луну
У глушині боргів, де поночі чугайстер
Вже нявку розірвав у сиґлах не одну...

Через тодішню політичну ситуацію з сусідами Галичини (Польща, Угорщина) цей твір не міг бути надрукований ні в пресі, ні окремою збіркою. З'явився він лиш у шапірографному виданні (тодішній „мімеограф") тиражем 50 примірників під псевдом С. Верес.

В тому ж часі появився „Реквієм" по заслуженому генералові Миронові Тарнавському:

Нині сальви жалобні не гримнуть у небо вогнем,
За ляфетом твій кінь бойовий не буде копитами бити,
Свій останній похід на високім ляфеті рамен
Продудниш ти по бруку сердець, стягом вірним накритий...

Цей траурний вірш показно прозвучав на першій сторінці львівського „Діла" в день похорону генерала, 2 липня 1938 року.

„Оксана" – віршована, фіктивна повість, незавершена. Постала в 1945–47 роках у Німеччині, на тему української підпільної організації воєнного періоду.

... Та враз почув я другу
Стозвучну музику: вгорі, курличучи
Враз металевих птиць озвалися ключі...

Драпіжний крикнув птах. – „То яструб!" – По блакиті
Оксана глянула. Чекали піврозкриті,
Здивовані уста, щоб повторився крик.
Тоді устами я до уст її приник:
Вона не рушалась, примружила лиш очі...

„Слово про Ігорів похід"

Переспіви С. Гординського цієї анонімної пам'ятки з доби княжого, староруського середньовіччя появлялись з 1936 року. Щоб донести оригінальний текст до модерного читача, С. Гординський заходився передати добу і тодішнього автора сучасною літературною мовою. Тому й зміст поеми переписано формою римованого вірша (див., наприклад, другу її редакцію, видану М. Шлемкевичем в Мюнхені 1947 р.). А 1963 року також побачила світ наукова праця С. Гординського „Слово і полку" і українська народна поезія", її видала УВАН в Канаді.

Ось вибрані фрагменти з вступу: приготування до походу, бій, та, врешті, щасливе повернення князя Ігоря до Києва.

.....
То до струн живих припали
Пальці віщого Бояна
І вони зарокотали
Славлячи самі князів.
.....
Заіржали за Сулою коні,
Слава в Києві дзвенить луною,
Затрубіли в Новгороді труби,
Стали стяги у Путивлі...

.....
День і ніч – до вечора від ранку,
З вечора – до нового світанку
Хмари стріл гартованих літали,
Сталекуті ратища тріщали,
Грюкали шаблі й мечі в шоломи,
В половецьків полі незнайомім...

... Земля нежданно
Задудніла, трав безмежжя

Зашуміло, і поганих
Половців зірвались вежі.
.....
Світле сонце в небесах ясніє,
Ігор-князь назад у Руськім краї.
Заспівали діви на Дунаї,
В'ються через море голоси їх,
Линуть аж до Києва простором...
„Канів" (1961)

З огляду на вершинне значення цієї поезії в українській літературі, як також на той факт, що в цих рядках їх автор злетів чи не найвищу вершину поезії, передаємо їх тут повністю:

Ось гора, від гір найвищих вища.
Він там снить про судний день розправ,
Десь далеко грім зарокотав,
Буде буря, буйний вітер свище,
Гне дерева, стройть аструни трав;
Це він, віщий, далі пісню творить,
Клекотить, прокльонами говорить,
Аж проймає всі живущих дрож,
Нетерплячий, гнівний, з Богом сперить,
Він, що словом все почав також.

Святослав Гординський. Портрет роботи Леоніда Молодожаніна (бронза, 1966)

Так, нетерплячий, бо мислить про долю Батьківщини, Т. Шевченко підносить мислі свої до найвищого престола, який всемогучий, але людяний, нам близький. Ми ж не звертаємось до Нього через „Ви", лиш стиха молимось, так само як молився був кіно-майстер і мученик Олександер Довженко: „Благослови Ти, Господи, мої слабії руки...".

Гомін города Льва

Хоч С. Гординський прийшов в життя у Коломиї, та лише у Львові він повністю зреалізувався як пост, як мистець слова й фарби. Тут вийшли його основні збірки поезій, у городі Лева він увійшов у свою ідеальну ролю організатора літературно-мистецького життя. Ось рядки з його першої друкованої збірки поезій, з символічною назвою „Барви і лінії" (1933), відзначеної нагородою Товариства українських письменників і журналістів у Львові.

На передмісті
Ніч. Підняв я коміра пальто,
Дощ хлюпоче в подертій кальоші,
Впав каштановий жовтий листок
На асфальт і пригадує осінь!

.....
Тільки вітер лопоче. Летять
Ненастанно краплини. На вітрі
Відірвало від муру плякат, –
На плякаті Марлена Дітріх.

Десь високо пробігло метро,
Продудніли останні вагони
І самотній знов губиться крок
В листопадовій ночі бездонній...
1931 р.

Мабуть, нікому ще не вдалось порахувати львівських левів. Там вони чатують на нас скрізь. Ці леви му́скулів твердих, закам'янілих – не німі, та їхній владний голос чують лиш поети та мистці....

Моє місто
В осінній млі прозора мить
Минулих днів розстріляних шрапнелем...
.....
Твій ринок, у рядах похмурих кам'яниць,
Де вікна підняли зчорнілих ґзимсів брови,
Тривожно задививсь у темряву сторіч,
Заслуханий іще в останній зойк Підкови:

Зіп'явшись не щити ґранітні, біля брам
Упертo ждуть леви, насуплені і злючі,
Щоб кинутись до віч твоїм майбутнім дням,
Багряним дням, що прийдуть неминучи.
бл. 1936 р.

Листопад
Знов під ногами шарудять листки:
Вони, мов древнє золото багряне,
Нагадують душі забуті рани
І ржею зрад тавровані віки.
.....
Та вмій відчути, як гряде нестримне
І жди, аж, тиньк обсипуючи, гримне
Об мури знов сердитий левів рев!
1943 р.

Переклади

С. Гординський – людина ренесансу; знала вона майже всі країни Европи, як і мови: латинську, італійську, французьку, англійську, німецьку і польську. Звичайно, С. Гординський як майстер перекладу, сам не творив звуків у своїх рядках, він лиш естафетою передавав їх від поетів вікодавніх до часу нашого словами України.

Поль Верлен (1844–1896), визначний французький поет, майстер в передаванні гнітючих і песимістичних настроїв:

Скрипки влили свій сміх у флейт розливні співи,
Кружляв вертливий баль, як хтось її увів,
З волоссям золотим, що гралося, пестливе,
Над уха мушлею, де я, коли б посмів,
Жагою уст припав шепнути кілька слів.

Дзвін у блакиті променній
Бринить так дивно,
Птах десь на дереві в тіні
Квилить розливно.

Боже мій, Боже! – незриме
Життя буяє,
Звуками неголосними
Над містом грає....

Еміль Вергарн (1855–1916), чільний бельгійський поет, повний поривів та енергії, оптимізму й розпачу, але й автор гимнів життю:

Повітря ледяне гризе примерзлі стіни,
Все заполонює безмов'я тих хвилин,
Не чути мандрівця у далині, лиш дзвін,
Закутавшись у ніч, вистукує години.

Юзеф Лободовський (1909–1988), визначний польський поет, приятель і шанувальник України, продовжував „українську школу" в польській поезії. Його „Похвала України" має тонку і делікатну ритмічну структуру. В остаточній антології Гординського „Поезії" (1989) цей твір вийшов вперше у своєму повному звучанні, бо давніші редакції були недосконалі:

Тобі, Україно, співаю, тобі ці похвали
в піснях, що чарівно шумлять, наче хвилі, що зарокотали
тужним голосом, словом дзвінким, розбурханим ритмом.
Як крила, що в неустанну тріпочуть молитву,
віддих твоїх вітрів засмаглий, пахучий:
коли над тобою громи – громи тисячкінно гримучі;
жевріеш в сріблі зір, мов візантійський образ,
гарячкою палиш уста, і любов твоя дика, недобра
синів чоловічих жене в тривогу бурі і вихру...

З ініціятиви С. Гординського, близького приятеля Лободовського, цьому польському поетові влаштовано авторський вечір в Українському інституті Америки в Ню-Йорку. Він подякував за увагу і до численно зібраних заявив:

„Я єстем ляхем, алє кохам України"...

а Іван Мазепа

Ще в році 1939 постав був вірш, мов прелюдія до більшої поеми В. Гюго (внизу), який кладе розпалену, велику драму перед очі наші знов:

Мазепин зір, розпалений вогнем,
І лева крик північного, і лави,
Розсипані у куряві Полтави...
.....
В ушах ще досі гук і бою брязкіт
Пече у горлі чорний чад поразки,
А на устах віків завмерлих пил...

Віктор Гюго (1802–1885), найуніверсальніший письменник Франції – поет, повістяр, драматург. „Мазепа" – героїчна поема 26-річного автора, постала під впливом однойменної поеми Байрона. В перекладі дещо злагіднені надто орієнтальні риси українського степу, адже ні Байрон, ні Гюго не описували тих пейзажів з натури, лише працювали власною суб'єктивною уявою. За ними й пішов інший славетний романтик Ференц Ліст, якого „Трансцедентальний етюд, ч.4" для фортепіяну прямо озвучує рядки отух поетів. (Про мазепинську тему в европейській літературі, малярстві та музиці див. Р. Савицького, мол. „Надхненні образом Мазепи", ж. „Музика" (Київ), ч.1, січень-лютий 1993).

Мазепа

Коли, крізь сльози й рев, Мазепа в шнурів звоях
Побачив тіло все, що бік не пестить зброя,
А тисне пута звит....

Роздався крик; і враз без віддиху в простори
Вперед людина й кінь рвонулись летом скорим
По піскових ярах,
Самотні, сповнивши дудінням вихор пилу,
Мов блискавка-змія крізь хмару чорнокрилу
Несуться на вітрах.
.....
Вкінці по трьох добах гонитви у нестямі,
Пройшовши льодом рік, лісними манівцями
І степомм-пустирем,
Кінь падає, під крик пташиних зграй драпіжних
І, скелю трощучи, удар копит залізних
Останнім б'є огнем...

Цю велич мукою окупить він своєю,
На плечі гетьманську накине він кирею,
Осліплюючи світ;
І де не стане він, йому у кожнім домі

Поклоняться до ніг, і гучно сурем гомін
За ним ітиме вслід!
.....
Кричиш, наляканий, та гониш, невмоленний,
Блідий, на грані сил, тебе той лет шалений
Розчавлює з конем;
Твій кожен крок тебе зближає до могили,
Нарешті – край! Ти впав... Та враз, зібравши сили,
Встаєш – володарем

Постлюдія

Як бачимо з вищих рядків, „амплуа" звуків у репертуарі С. Гординського – дуже широке, від ледве чутного скреботу пера аж до потужного удару грому. А кволих, безсилих звуків цей поет не святкував. І ще одне – він не озвучував німі картини, мов фільми періоду німого, а дарував нам кадри разом з природним звуком, достоту так, як вони справді існували й хвилювали.

Великий майстер-мученик кіно Олександер Довженко, як теж майстер пера й пензля Святослав Гординський були романтиками з нестерпним потягом до творчости. Для них творити – значило просто жити, без огляду на щоденні перешкоди: тут глухота ціле життя, а там совєччина, глуха на вільну творчість...

І в наш час чи не найдивніша спадщина глухого майстра і мистця рядків, це – гомін у поезії Гординського, той відчутий, вже вічний звук в музичних строфах Святослава...

Автор – член Національної Спілки композиторів України.
Кренфорд, Ню-Джерзі

Сергій ФЕДАКА

ТРИ ЦІКАВІ ЮВІЛЕЇ

Князь Олег і Русько-Візантійський договір 911 року

2 вересня виповнюється 1095 років договору князя Олега з Візантією

Князь Олег (882–912) змінив на київському престолі Аскольда, вперше об'єднав Дніпровську Русь і Русь Ладозьку воєдино. Проте князівство Олега спершу було значно ослабленим, порівняно з Аскольдовим. На півдні активізувалися угорці. Близько 860 року вони з'явилися в Криму, 862 року – на Середньому Подунав'ї. У 886–889-их роках у пониззі Дону склалося їхнє племінне об'єднання Леведія, потім під тиском печенігів угри відкочували у межиріччя Дніпра і Дністра, де створили об'єднання Етелькьоз. Мобільну угорську кінноту прагнуть використати у своїх інтересах великоморавський князь, котрий 894 року уклав союз з уграми, а також древляни, які в 898 році нацьковують угрів на нелюбий Київ. Олег виступив назустріч, але розбитий угорським ханом Альмошем, закрився у Києві і просив миру. Угри вимагали 10 тис. марок золота, одягу, харчів і закладників – гарантів виконання договору. Олег погодився, але за умови, що угри покинуть Русь – їх проводять далеко за Карпати. Проходячи через Закарпаття, угри руйнують Боржавську (с. Вари), Мукачівську, Ужгородську фортеці і вбивають місцевого князя Лаборця, але не затримуються тут, а простують далі в Паннонію, де й складається остаточно їхня держава.

Візантія радіє усобицям на Русі, перестає виконувати Аскольдові договори, але на початку X ст. там теж починаються усобиці, до влади приходить нова династія. Це надихає Олега на антивізантійський похід 907 року – менш успішний, ніж попередні. В 907 році підписано перемир'я, а 2 вересня 911 року Олег уклав широкий міждержавний договір з Візантією з десяти пунктів:

1) Русь і Візантія зобов'язуються підтримувати приязні стосунки й уникати суперечок та боротьби;

2) коли станеться комусь шкода, покривджений має ствердити це присягою;

3) коли грек уб'є русина або русин грека, має бути скараний на смерть; коли вбивця втече, його майно мають забрати родичі вбитого і його жінка;

4) коли хто вдарить кого мечем чи іншою зброєю, має сплатити 5 мір срібла;

5) коли хто зловить злодія на крадіжці і вб'є, то це не рахується за провину; коли ж злодій дозволить зв'язати собі руки, то має повернути потрійну вартість того, що вкрав;

6) коли вітри заженуть човен до чужої землі, треба повернути його власникам, перевівши через небезпечні місця; коли ж човен розіб'ється, треба повернути вантаж з нього;

7) обидві сторони взаємообмінюються бранцями; коли ж когось з них вже продано у третю країну, треба його або викупити назад, або повернути за нього належну ціну;

8) не буде перешкод людям, що хочуть вступити у чужу службу і залишитися у чужій державі;

9) коли втече якийсь невільник з Русі, або викрадуть його, греки мають його повернути;

10) коли хто з Русі помре у Візантії, не лишивши заповіту, треба повернути майно його землякам.

В цьому договорі Україна-Русь вже виступає державою, що претендує на рівність з Візантійською імперією, має чітку політичну організацію, устійнене право (згадується „закон... язика нашого", „закон руський"), свою офіційну мову і писемність (згадується „Іванове письмо"). Німець А. Шльоцер був вражений даним текстом і заявив, що він підробний, бо якби, мовляв, був справжнім, то його довелося б вважати за найвеличнішу пам'ятку усього середньовіччя! На сьогодні достовірність цього договору цілком доведено, висока ж оцінка, мимохіть дана А. Шльоцером, не викликає заперечень.

Внаслідок цього договору на двадцять років запанував мир між Руссю і Візантією. 911 року руський полк з 700 воїнів брав участь у морському поході візантійців на арабів, за що отримав 100 мір золота. В 920 році Русь допомагала Візантії проти Болгарії. Торгівля Києва з Херсонесом досягає піку. В наш час розкопано одну київську садибу, що датується 921–944 роками. На ній знайдено кісточки персиків, насіння динь, шкаралупи волоських горіхів.

На вимогу Візантії Русь також здійснює самостійні походи проти персів. 909 року Олег 16 кораблями напав на каспійське місто Абесгун. 910 року відбувається більший похід: спалено м. Сарі, забрано в полон мешканців, але на зворотньому шляху русів знищено. 912–913 року Олег послав 500 кораблів на закаспійські землі: по Дніпру, через Азовське море, по Дону. Підійшовши до волока через Волгу, який контролювався хозарами, руси вступили у переговори. Хозари погодилися пропустити їх в обмін на половину майбутніх трофеїв. Руси дісталися до Абесгуну, пішли й далі, у нафтоносну область Апшерон. Зазимували вони на острові біля Баку. З дороги послали хозарам половину здобичі. Але хозарські мусульмани вирішили помститися за співвірників. Хозарський каган (юдей) попередив про це русів, та це не допомагло. 30 тис. русів загинуло на зворотньому шляху, ще

5 тис. знищили волзькі булгари та буртаси. Не дивно, що внаслідок такої поразки Олега було вбито – або древлянами або самими киянами. За одними літописами, це сталося 912 року, за іншими – 922 року. Проте вічним пам'ятником Олегові лишився укладений ним договір 911 року – видатний документ історії української дипломатії.

Ізборникові 1076 року – одній з перших українських книг, – 930 років

Книга в Україні-Руси сягнула популярности й розвитку в ранньому середньовіччі, у XI ст. При дворі Ярослава Мудрого було засноване одне з перших тодішніх видавництв – цех переписувачів книг, „исписаше книги многы".

Досі відчуваєш ні з чим незрівняне хвилювання, коли перед твоїм зором постають книжкові витвори тих давніх часів, які презентують високе мистецтво рукописної книги наших далеких предків. Це насамперед „Остромирово евангеліє" (1056–1057) та два „Изборники Святослава" (1073 і 1076).

Обидва ізборники належали синові Ярослава Мудрого Святославові. Але якщо перший – це переклад відомої грецької збірки, то другий цілком оригінальний витвір українських творців книги, який вже складено на основі книжок, що знаходилися у бібліотеці Ярослава Мудрого. Вона, може, й понині зберігається десь у підземеллях Києва. Зміст книги дуже різнохарактерний, проте в ній проглядається чіткий плян: починається Словом про читання книг, далі ідуть три „повчання" батьків до дітей, тлумачення Святого Письма, уривки з неканонічних біблійних книг, Повість про милостивого Созомена, численні сентенції, афоризми, прислів'я, згруповані за тематичною ознакою.

Провідна тема всього збірника – милосердя до бідних. Більша частина тексту – це ритмізована проза, нерідкими є: паралелізм образів, рими, алітерації. На жаль, на сьогодні нei снує повного перекладу ізборника українською (як і російською) мовою, хоч його поетична цінність не викликає сумнівів:

Не постає корабель без цвяхів,
а праведник без читання книг;
як дух полоненого є у батьків його,
так дух праведника – у читанні книг;
краса воїна – зброя, а корабля – вітрила,
так краса праведника – читання книг.

Або: „Відвертайся від ласкавих і улесливих слів, як від круків, що виколюють тобі очі духовні". І ще: „Якщо лежиш у добре покритому покої, слухаєш дощ рясний, подумай про бідаків, що нині лежать під дощем, а краплини, ніби стріли, їх ударяють". Ізборник містить у найвищій концентрації ту субстанцію гуманізму, якою просякнута вся давньоруська література. Практично нема твору, на

який він не мав би впливу, але найбільше це стосується Повчання Володимира Мономаха і Слова Данила Заточеника. Свого часу Б. Романов написав велику монографію, реконструйовуючи на основі Слова Данила Заточеника різні людські типи княжої доби, відтворюючи побутові ситуації. Ще більш придатним для цього, але й менш вивченим є ізборник 1076 року

Не менш цікавою і загадковою є доля книжки. Її 276 аркушів написано чорнилами на пергамені різної якости, двома почерками – імовірно, працював майстер і його учень. Заставки, ініціяли, зображення грифона і леопарда – киновар'ю. Наприкінці книги – приписка укладача: „Закінчено книги оці рукою грішного Іоана. Вибрано з багатьох книг княжих. Де хибно, браття, виправивши, читайте. Благословіть, а не кляніть. Амінь. Скінчив книги оці в літо 1076 при Святославі – князі Руської землі. Амінь". У XIV–XV ст. книжка підновлювалася, вицвілий текст поновлювався новими чорнилами, причому робилося це кілька разів різними людьми. Тоді ж її оправлено у сучасну шкіряну палітурку.

На аркуші143 зв. почерком XIV ст. сказано, що тоді книжка належала якомусь „господину Семену". Найімовірніше, збірник був фамільною реліквією нащадків князя Святослава II і передавався з покоління в покоління. Принаймні, в XVIII ст. він належав історикові М. М. Щербатову,чий рід походив від Михайла Всеволодовича Чернігівського, нащадка Святослава II в п'ятому коліні. М. Щербатов і ввів збірник до наукового обігу, повідомивши про нього 1770 році в першому томі своєї „Історії російської". Правда, у зв'язку з працею над „Історією" Катерина II відкрила доступ М. Щербатову до казених архівів і книгозбірень, тому він міг вилучити ізборник і з якогось монастиря. Зараз манускрипт зберігається в Державній Публічній бібліотеці (Санкт-Петербург). До ізборника увійшли уривки з Іоана Златоуста, Нила Синайського, Афанасія Александрійського, Анастасія Синаїта, житія святих тощо.

В 1959 році манускрипт було піддано оптико-фотографічним дослідженням, завдяки яким було прочитано зіпсовані і вицвілі тексти, зокрема численні покрайні записи. 1965 року здійснено академічне видання пам'ятки, що зробило її доступною широким колам науковців.

Оберег козацької України

Меморіяльному музеєві Дмитра Яворницького у Дніпропетровську – 60 років.

Подолавши степи, кураїни
І тримаючи міцно перо,
Йде останній козак України
Пілігрим Яворницький Дмитро –

так написала про видатного історика Стефанія Гаряча – талановита поетеса складної долі, палка українська патріотка, родичка одного з

командирів УПА. Для неї, як і для переважної більшости українців, наше козацтво, його складна і звитяжна історія відкрилися через праці Дмитра Івановича Яворницького.

Точнісінько так же – козаком з пером у руках – зобразив його й І. Рєпін (сам нащадок слобожанських козаків) на картині „Запорожці пишуть листа турецькому султанові". Там Яворницький виписаний в самісінькому центрі композиції, в образі козацького писаря, для якого він спеціяльно позував. Та картина не могла б бути створеною без Д. Яворницького. Вона ж стала однією з його численних відповідей на численні утиски українців з боку царату. Козаки, яких на картині „накручує" писар-Яворницький, глузують не так з султана турецького, як зі значно актуальнішого для Д. Яворницького „султана" всеросійського, з імперських порядків, з пануючої думки, ніби України вже нема і ніколи більше не буде. І хоча Олександр Третій, не зрозумівши оцього політичного підтексту, купив цю картину, її ледь завуальований сенс ніколи не був таємницею для думаючої публіки. Антиімперське, націєтворче значення козацтва загалом і особливо козацтва запорозького проступає з усіх писань Д. Яворницького – постаті неперсічної, одного з творців сучасної української нації. Якщо для Т. Шевченка шлях до рідної історії, до глибин національного духу починався з рідної йому гайдамаччини, то Д. Яворницький зробив подібний прорив у вітчизняну минувшину вже на трохи глибшу межу – у січовицькі часи.

Д. Яворницький є яскравим прикладом самовідданого служіння історичній науці, беззастережної відданости рідній минувшині. Це був діяльний історик-патріот, який не на словах, а на ділі зробив усе від нього залежне для відродження історичної пам'яті про запорозьке козацтво, науковець, який проявив себе практично в усіх напрямках козакознавства. Він залишив величезну наукову спадщину, яка у більшій мірі і по сьогодні не є належним чином введена до сучасного наукового обігу.

Дмитро Іванович Яворницький народився у с. Сонцівці (тепер це с. Борисівка Дергачівського району Харківської области) 7 листопада 1855 року (26 листопада за ст. стилем). У 1874 році вступив до Харківської духовної семінарії, проте завершив там тільки чотири загальноосвітні кляси (за три роки) і не побажав вчитися у двох наступних богословських. В 1877–81 роках навчався на історико-філологічному факультеті Харківського університету, по завершенні якого залишений там, щоб готуватися до професорського звання. 1881–82 рр. написав першу наукову розвідку „Возникновение и устройство Запорожского коша", працювати над якою почав ще студентом. Навесні 1884 року прочитав у Харкові серію публічних лекцій „Про запорозьких козаків". Один із слухачів, поет Я. Щоголів, присвятив історикові вірша. Так зародилася їхня тривала дружба. Пізніше Я. Щоголів назвав Яворницького „завзятим запорожцем", Не без впливу товариша історик сам взявся за віршування. Пізніше стосунки розладналися через те, що донька Щоголева закохалася в Яворницького, покинула ради нього свого чоловіка, проте історик не наважився на шлюб через „пекельний" характер жінки.

У серпні 1884 року відбувся Шостий археологічний з'їзд в Одесі, де Д. Яворницький демонстрував свої колекції. З'їзд став тріюмфом молодого науковця. Повернувшись до Харкова, Д. Яворницький енергійно готувався до магістерського іспиту, викладав у Харківській жіночій гімназії, давав приватні лекції. В умовах наступу реакції був звинувачений в українофільських настроях і звільнений з викладацької праці. Водночас він боляче переживав розрив зі своєю дружиною, вчителькою Варварою Фокіною, що стався не з його вини.

1885 року мусив переїхати до Петербурга, де став викладати історію і літературу у п'яти закладах, в тому числі театральному училищі і придворній капелі. Після 1886–91 років викладав там у семінарії і на педагогічних курсах, перебуваючи під наглядом поліції. У квітні 1887 року дослідник їздив на Соловки, наслідком чого стала праця про Петра Калнишевського. В 1892 році Д. Яворницького як неблагонадійного вислали під виглядом археологічного відрядження до Ташкенту. Через рік він переїхав до Самарканду, а навесні 1895 року – до Варшави, де займався впорядкуванням місцевих архівів, одночасно склав іспит на звання магістра російської історії.

1896 року став приват-доцентом Московського університету, де викладав археологію та історію малоросійського козацтва. Щоліта організовував археологічно-етнографічні експедиції на Україну. 1900 року у Петербурзі спільними зусиллями С. Васильківського, М. Самокиша і Д. Яворницького вийшов альбом „Из украинской старины", що складався з 21 акварельного малюнку Васильківського, навколо яких уміщувалися віньєтки М. Самокиша. Пояснювальний текст Д. Яворницького російською і французькою мовами обіймав 20 статтей.

Оскільки у Москві Д. Яворницькому не бракувало недоброзичливців, магістерську дисертацію він захистив 29 квітня 1901 року у Казанському університеті, при вирішальній підтримці московського філолога Ф. Корша. 1902 року очолив Катеринославський історико-географічний музей (перебував на цій посаді до 1933 року). Він створив унікальну колекцію з 75 тис. одиниць зберігання.

1905 року з ініціативи Д. Яворницького XIII Російський археологічний з'їзд відбувся у Катеринославі. У зв'язку з цим вчений взяв у Москві відрядження на цілий рік, аби копати козацькі кургани на Катеринославщині і створити на їх основі цілісну експозицію у музеї ім. Поля. До фінансування робіт вчений залучив широке коло місцевих меценатів. Довго довелося умовляти поміщиків, аби дозволили коапти на їхніх землях. Усього було розкопано 150 могил.

1906 року Д. Яворницький був редактором новоорганізованої катеринославської газети „Русская правда", проте швидко розірвав з реакційно настроєними видавцями. У Катеринославі Д. Яворницький займається фолкльорними, філологічними студіями, белетристикою. 1960 року там побачили світ зібрані ним „Малороссийские народные песни", 1907–11 р. – його повісті та новели. Тоді ж він редагував тижневик „Дніпрові хвилі".

За кілька років музей так розрісся, що збудованого в 1905 році приміщення забракло. 1910 року Д. Яворницький порушив клопотання про будівництво другого корпусу. За проєктом, „який би відповідав останнім зразком музейної будівельної техніки і архітектурного стилю", він за власний кошт поїхав до Єгипту і Палестини, обрав за зразок Каїрський музей. Побудувати ж експозицію вчений заплянував за зразком Стокгольмського музею.

1914 року Д. Яворницький домігся від Катеринославського губернатора дозволу на святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. Урочистості відбулися 25 лютого в Англійському клюбі (нині драмтеатр ум. Шевченка). 1918 року Д. Яворницький одружився другим шлюбом зі вчителькою Серафимою Бураковою (1879–1943), дітей подружжя так і не мало. Того ж року Д. Яворницького обрано професором Катеринославського університету. Водночас йому запропонували читати лекції у Полтаві, а навесні 1919 року – переїхати до Києва на працю в Академію наук. Та як через побоювання за долю музею, так і через поганий стан здоров'я Д. Яворницький не прийняв жодної пропозиції. Натомість 1920 року вчений видав у Катеринославі перший том „Словника української мови" (А-К), що мислився як доповнення до словника Б. Грінченка. Одночасно велася праця над наступними двома томами, проте вони так і не побачили світ.

У двадцяті роки він читав лекції в Катеринославському інституті народної освіти, разом зі студентами проводив щорічні краєзнавчі обстеження Катеринославщини. Як член спілки „Робіпрос" постійно виступав з лекціями у робітничих авдиторіях, друкувався у місцевій пресі, у деяких виданнях був членом редколегії. 1923 року очолив губернське архівне управління. Але з 1924 року зосередився вже тільки на праці у музеї. Він організовує і очолює археологічні обстеження в районі будівництва Дніпрогесу. До експедиції Д, Яворницький особисто дібрав десять досвідчених археологів. За 1927–29 роки зареєстровано 36936 речей з розкопок, записано сотню щоденників, зроблено тисячу знімків. 1928 року Д. Яворницький видав розкішно ілюстрований альбом „Дніпрові пороги" з 86 фотографій та історико-географічним нарисом, а 1929 року – збірку документів „До історії степової України", що охоплює триста першоджерел з початку XVII до середини XIX ст. У тридцяті Д. Яворницькому не вдалося опублікувати вже практичного нічого, крім невеликих заміток про І. Рєпіна і Т. Шевченка. На початку десятиліття його було звинувачено в ідеалізації козацтва і буржуазному націоналізмові і звільнено з праці. Безробітний академік останні роки прожив у скруті. Помер він 8 серпня 1940 року. Похований біля історичного музею, що тепер носить його ім'я. 1946 року у його дніпропетровському будинку відкрито меморіяльний музей. 1995 року біля могили вченого встановлено бронзовий пам'ятник.

Про автора: Сергій Федака – доктор історичних наук, професор Ужгородського державного університету

Тадеуш ЖИХЕВИЧ

ДО І ПІСЛЯ 1596 РОКУ...

(Берестейській унії – 410 років)

Про виникнення і причини Берестейської унії багато вже писалось, і по-різному. Посеред авторів, які з різних причин ставилися неприхильно до унійної ідеї, розповсюдилася думка, немовби Берестейська унія була чимось штучним і накиненим, плодом єзуїтських інтриг та політичного польського втручання, врешті – доказом опортунізму тих, хто шукав свого виправдання, покидаючи православ'я.

Погляди ці не витримують серйозної критики. Тодішня польсько-литовська держава була твором, що вміщував у собі багато народів, культур та віросповідань, в якому православ'я, однак, не стало перешкодою в кар'єрі для Острозького, чи дещо пізніше для Кисіля, як і протестантизм ні в чому не завадив Радивилам. Якщо хтось насправді й міняв своє віровизнання, то не тому, що наступали йому на горло; отже, й не вдержували силоміць. Михайло Вишневецький побудував численні православні храми на Україні, проте син його, Єремія, хоч народжений та охрещений у православному віровизанні, навчався у єзуїтських школах, а сталось це тому, що рівень навчання в єзуїтському шкільництві був високим; Єремія, з культурних міркувань, переходить також у католицтво, хоч до цього ніхто його не змушував.

Унія настільки могла лежати в далекосяжних політичних інтересах тодішньої Речі Посполитої, наскільки відмежувала б прикордонні білоруські й українські землі від зазіхань всіх православних, також і тих, хто проживав у Речі Посполитій. Однак, дійсність виявила, що унія на цих просторах стала приводом до поділів і пов'язаних з цим значних політичних клопотів – хоча б згадати проправославну настанову Запоріжжя під час козацьких воєн.

В такому становищі державна опіка була відносно ілюзорна, Варшава не один раз мусіла поступатися перед православними, і коли б діло возз'єднання не мало внутрішнього динамізму, ніякими силами неможливо було б зберегти його. Як і неможливо було б протистояти тій обставині, що, попри всілякі перепони, сто років опісля існувала тільки одна православна епархія.

Генезису унії і причин її живучости треба дошукуватись зовсім деінде. Признали це також найбільш розсудливі православні історики, хоча б Орест Левицький („Архів Юго-Западной Россії, Т. IV, ч. I, Кієв, 1883, предісловіе):

„Приписувати звершення такого великого церковного перевороту, яким була унія, інтригам і підступам єзуїтів є чимось недоречним. Не годиться скидати його на систематичне переслідування польським урядом, як теж годі доказати, що таке переслідування було. Польський уряд своєю підтримкою дещо приспішив постання унії, однак її не створив; навпаки, можна сказати, що юридичне становище Православної західньорусьскої Церкви не було ні чимось гіршим, ні кращим за володіння Стефана Баторія і в перших роках володіння Сигізмунс III, ніж давніше (...). Суттєвих причин цього сумного явища (себто унії) слід дошукуватися не в зовнішніх умовах тодішньої західньоруської Церкви, ні теж в єзуїтських інтригах, ні в задумах польського уряду, але всередині її самої, та в зіпсутті головних підвалин її організму, цій страшній внутрішній отруті, яка знищила її організм та вчинила її легкою здобиччю кожному ворогові. Основне джерело і корінь лиха міститься в безладді тогочасної єрархії та у великій деморалізації більшої частини її представників (...), а до цього неладу приклали свою руку царгородські патріярхи, надаючи ставропігійським братствам, що складалися здебільш з простих, світських людей, надзвичайні привілеї, незгідні з законами Східньої Церкви, з владою над духовенством і єпископами. Через це керування Церквою стало неможливим, та ще й у Церкву прищеплювався протестантський елемент (...). Без цього всього, інші зовнішні причини не були б у силі зродити унію; цього роду перевороти, як унія, не завершуються ніколи зовнішнім натиском, але є наслідком внутрішніх потрясінь; і навпаки – це одне джерело (внутрішне розбиття) приховувало в собі стільки небезпечних зародків, що й без впливу зовнішніх причин мусило б привести Церкву якщо не до унії, то до інших, дуже небезпечних переворотів".

Справді, в доунійну добу, стан Православної Церкви був безвихідний. Всупереч юридичним законам, багато єпископів було заміщеними з бажання можновладців; не йшли туди (як наказують церковні канони) монахи, що визначилися вченням і побожністю, але зовсім випадкові світські люди, яких неодноразово треба було лякати анатемою, щоб прийняли свячення. Розповсюджена була практика „експектативи" (права на маєтки і привілеї, які обіймалося в майбутньому), запевняючи собі єпископську синекуру ще за життя правлячого єпископа. Це було причиною суспільного обурення. У половині XVI ст. Іван Борзобогатий-Красенський придбав собі в королівській канцелярії „експектативу" на володимирське єпископство, не знаючи, що це саме скоріше від нього вчинив уже холмський владика Лазовський. Отже, коли 1565 року помер старий володимирський владика, то ці два єпископи виступили один проти одного збройно. Внаслідок боротьби у Володимирі лишається Лазовський, а Красенського задовольнили єпископством у Луцьку, яким упродовж року управляв без священичих свячень. Погодився їх прийняти щойно в 1571 році. Не перешкодило це йому розігнати монахів дубнівського монастиря, загар-

бати монастирське майно та пограбувати дорогоцінності. Пограбував і багатий монастир в Жидичині, на який напав збройно зі своїми синами, пролляв кров, а єпископа Теофана прогнав. Також його давній суперник на володимирське єпископство не поводився краще. Духовенство подало скаргу проти нього за розбій, грабіж і здирство, через що король змусив його відмовитися від своїх обов'язків. За церковними канонами єпископи мали бути неодруженими, однак владики холмський, пінський і перемиський сиділи у своїх єпископствах з жінками і дітьми. Мало того, навіть настоятелі по монастирях правили з родинами – жінкою і дітьми. Львівський владика Гедеон Балабан силоміць зайняв своє єпископство у боротьбі з Іваном Лопаткою-Осталовським. Урядував тридцять років, і сам царгородський патріярх, накладаючи на нього анатему, писав, що „вчинив усякі підлості і беззаконня", що, на жаль, і правдою було, бо цих тридцять років його урядування було низкою занепаду, пригнічування православного народу, пограбування храмів і монастирів – згадати б тільки грабіж монастиря у Уневі. Продав Балабан євреям літургійне церковне устаткування, а монахів закував у диби і тримав під сторожею у своєму маєтку, щоб не могли свідчити проти нього. Сама Львівська православна ставропігія писала з цього приводу патріярхові, що народ на Рим звертає свій погляд, не бачачи іншого порятунку в беззаконні.

Часто слушні і добрі постанови синодів залишалися на папері, тому що можновладні роди України, Білорусі і Литви були сильнішими за розладнані та порвані церковні структури. Братства і ставропігії, вийняті з-під влади єпископів, складалися з людей простих, недовчених, які були під протестантським впливом – і вкінці приходило до того, що не пастирі стерегли овець, але вівці – пастирів, хоч зовсім безуспішно.

Однак, не всі такими були та й не всі поводилися негоже; проте справа в тому, що не було кому стерегти порядку. Попередник Рагози, Онисифор Дівочка, київський митрополит, теж легковажив правами та законами. Збереглися листи православної шляхти, в яких пишеться, що митрополит не дбає про віру і добро Церкви, не дає ніякого порятунку ні підтримки, закриває храми, продає дзвони крамарям, а в монастирях проживають „ігумени з жінками і дітьми".

Також незадовільним був рівень нижчого духовенства. При монастирях і церквах вчили тільки писати і читати, а дуже часто син пароха привчався Служби Божої при своєму батькові, і стільки було його науки. Священики часто не знали простих молитов, ні навіть Десяти Заповідей. Суспільний статус духовенства був такий низький, що православні поміщики за ніщо мали своїх духівників, поводились з ними не інакше, як з кріпацьким селянством. Засновували церкви без устаткування, а духівник був залежний у всьому від милости панської: зле було, коли не потакав забаганкам свого пана. На духовенство накладали податок іноді вищий, ніж на єврейську синагогу. Ситуація була кепська. Сам князь Острозький, покровитель православ'я, в 1593

році писав Потієві, що загибає Церква, бо не стало вчителів і вже не проповідується Боже Слово.

Русь не знала, у що вірує – тому й не диво, що єретичні книги, друковані кирилицею, вважалися старими, добрими і правовірними православними письмами.

Кому було це розв'язати, помогти? Царгородський патріярх сидів під турецькою владою; безпорадно дивився, як грецьких хлопців беруть в яничари, а дочок у гарем, але, правду кажучи, Руссю стільки лише турбувався, скільки треба було йому грошей, щоб вікупитися від турка. Церковні справи були гіршими в московській державі, ніж у Польщі, отже, ніяке відродження не могло прийти звідси. Церква потрібна була цареві лише на те, щоб скріпити своє самодержав'я, а що цар зумів вчинити з духовенством, того доказом є хоч би Іван Грозний. Небагато було людей, яким на серці лежало розлад поміж Сходом і Заходом; проте багато було таких, що вболівали над нещасним станом Церкви. Не король Сигізмунд III з канцлером, ні Маційовський з нунцієм, ні теж єзуїти, ні сам Скарга не були поштовхом до унії, але найбільш освічені серед руських православних єпископів.

Задум був трудним. На Русі помічалося велику нехіть до Риму, чому годі дивуватися: русинсько-українська духовність не була литинською, виросла вона з традиції грецьких отців, а століття схизми ще поглибили взаємні образи, недовір'я та упередження. Ось чого найбільше побоювався руський народ: своєї душі не загубити в „латинстві". Такі побоювання, правду кажучи, не були безпідставними, бо вже після завершення унії ніхто в Короні не міг збагнути, що ж це таке – руський церковний католицизм.

Петро Скарга, один з перших у рядах польських протагоністів унії, мав на цю справу повний зрозуміння суті справи здоровий погляд. Виклав свої ідеї у великому творі „Про одність Божої Церкви". Непоступливий прихильник єдности „Вірую" і Петрової першости відверто заявляв, щоб кожній людині залишити власну її душу з усім добром, що в ній. Різноманітність духовности, традиції, обрядів, звичаїв, літургій, чинів не перечить єдності, але є багатством Вселенської Церкви. „Христова Церква, прикрашена різнорідністю, є немов царицею, оздобленою у кольори шат, коштовних каменів і перлин. У своєму городі має багато зілля, дерев, листя і різнорідних квітів, усі запашні і милі". Заявляє, отже, Скарга, що повинна існувати єдність серед багатьох, і що акцептація цього розмаїття вияву і духовности – це не якийсь тактичний поступок, але суттєве збагачення вселенськости. Це був дужае новочасний погляд на справу, що в епоху контрреформації вибігав далеко вперед: такої думки був Папа Климентій VIII, який підписав Берестейську унію. Звідси його заклики, „щоб руського народу не тягнути в латинство".

Унійні ідеї не могли розраховувати на спонтанну і без перепон підтримку широких кіл руської громадськости. Закидається сваволю тим єпископам, що про унію роздумували та й говорили. Кому ж було це робити? Рядовому православному клірові, який не був освіче-

ним? Архімандритам, що забули про церковні закони? Членам братств, яких часто синоди виключали з Церкви за перехід у протестантизм? Або найбагатшому опікунові і протекторові православ'я, князеві Острозькому, який спершу сам роздумував про унію та бажав про неї говорити з папою, а згодом, коли це не було по його думці, послав своїх послів до Торуня на протестантський синод із закликом до спільної боротьби проти католицизму; адже, як сам писав, для нього ближчою є протестантська братія, ніж папісти.

Унійні наради і переговори руського єпископату почалися вже від 1590 року, а в 1594 році екзарх Кирило Терлецький мав уже підписи всіх єпископів руської Церкви, крім Іпатія Потія. Гадалося, що Потій, колишній берестейський каштелян, поставлений, за протекцією Острозького, на володимирське єпископство, мусить бути його відданим повірником. Це не було так, тому що Потій за свого ще світського життя був прихильником поєднання Церков. Коли повідомили його про переговори, як останнього, все ж негайно та охоче поставив свій підпис.

Чому переговори велися поза плечима князя Острозького? Причини досить прості. Острозький знав, що в Церкві діються негожі речі, і думав про унію, однак його унійні умови виявилися нездійснимими. Він уявляв собі, що до унії приступлять усі східні Церкви, включно з російською. Виявилося це зовсім неможливим в умовах автокефалії, де не було одного правителя. Царгород перебував під турецькою займанщиною, а римський намісник був головним ворогом ісляму. Крім цього, Росія не тому заснувала окремий патріярхат у Москві, щоб починати з'єднання з Римом. Вже від початку XVI ст. православні росіяни вважали, що всі християнські держави повинні підлягати „Третьому Римові", тобто Москві. По-друге, Острозький, хоч сам себе вважав головним покровителем православ'я в Речі Посполитій, не був надто ортодоксальним. Сподівався, що з'єднані унією Церкви, заново розглянуть правди віри, що торкаються суттєвих справ. Хотів, між іншим, ліквідувати деякі св. Тайни, вважаючи їх людською видумкою. Інакше говорячи, думав про те, щоб з'єднані Церкви стали протестантськими. Звичайно, це не було бажанням ні православних, ні католиків. Недовчений клір не мусив займатися богослов'ям святих тайн, але міг приймати як свої протестантські книги, підступно друковані кирилицею, а православні шляхтичі могли покидати Церкву для Збору. Але ні Православної Церкви з її традиційністю, ні потридентської Римської Церкви не можна було перенести до Збору. Отже, думання Острозького було зовсім нереальне - і з цього приводу розмови про унію велися без нього.

В листопаді 1595 року єпископ Терлецький і Потій, як посли та уповноважені руського єпископату, прибули до Риму і вже третього дня були прийняті папою Климентієм VIII, колишнім нунцієм у Польщі. Переговори й узгіднювання тривали кілька тижнів у ватиканських дикастеріях. Виявилося, що Апостольська столиця більш розуміє та обстоює унію, ніж Церква і стани Речі Посполитої. Умови

руського єпископату підтримано, а саме: незмінність обряду, церковних законів та звичаїв. Уніяти мали прийняти католицьке „Вірую“ і папський примат, хоч Рим не домагався обов'язково славнозвісного „філіокве“ та відступив від запровадження грегоріянського календаря, щоб не міняти звичаїв. Проте домагався Рим від короля і сейму зрівняти в правах духовенство грецьке з латинським, єпископи мали одержати сенаторські крісла (чого Річ Посполита ніколи не здійснила). Київський митрополит, коли б дотримав умов унії, мав би привілей самостійно призначати і висвячувати єпископів, не залежачи від Риму. Вибору єпископа довершувати мав король з-посеред трьох кандидатів, рекомендованих через єпископат і митрополитом. Відкинуто практику призначати єпископів „від панської клямки“ – за протекцією можновладців. Мали теж відкриватися духовні школи і семінарії, що було чимось новим у Церкві – однак необхідним, коли Церква мала стати на власні ноги та відновити свій дух у своїй структурі.

23 грудня в Константиновому залі у Ватикані дуже урочисто завершено акт унії, запротокольовано його руською і латинською мовами, опісля папа буллою „Магнус Домінус ет лаудабіліс німіс“ оповістив це всьому християнському світові.

В країні, очевидно, постало заворушення, інакше й не могло бути. Князя Острозького (котрий про справу скоріше довідався) це ледве не довело до серцевого удару. Він спершу відбив від унійного табору львівського владику Балабана, опісля перемиського Копистенського, який з жінкою і дітьми сидів на владичому престолі. Острозький сильно налякав і митрополита Рагозу, колишнього придвірного писаря віленського воєводи, людину тямущу і твердого хребта, в якому не було ніякої негідности, та який через свою боязливість більше дивився на пана з Острога, ніж на папу, що далеко в Римі. Отож хоч підписав унію, тепер перед Острозьким відмовився від неї. І годі тут йому подивуватись. Острозький, людина запального характеру, піднімав шаблю навіть на свого сина, коли цей поєднався з Римом. Отже, не одному лише Рагозі м'якшали коліна.

Заходами князя було вчинено у Варшавському сеймі великий заколот. У Вільні натомість збунтувалося ставропігійське церковне братство, хоч його священики Василій і Гарасим та дидаскал Зизанія ще до цього православним синодом були виключені з Церкви за лютеранські прогріхи.

Для ратифікування унії до Брестя-Литовського на 1596 рік скликано синод. Унію ратифікували резидуючий у Вільні київський митрополит Михайло Рагоза, володимирський владика Іпатій Потій, луцький владика екзарх Кирило Терлецький, полоцький архиєпископ Єрмоген, пінський владика Іван Гогол, холмський владика Денис Збіруйський та три архимандрити – брацлавський, лавришевський і мінський, а також велика кількість прибулого єпархіяльного духовенства і шляхти. Апостольськими делегатами були: Іван-Дмитро Саліковський – латинський архиєпископ Львова, луцький владика Вернард Мацейовський і холмський владика Станіслав Гомілінський, богосло-

ви о. Петро Скарга, о. Юстин Раб, о. Мартин Латерна (колишній проповідник Баторія) і о. Каспер Негай.

Князь Острозький приїхав до Берестя зі збройною силою. Разом з ним прибули владики: львівський Балабан і перемиський Копистенський, теж багато монашого і єпархіяльного духовенства, шляхти – депутатів та міщан, протестантів – передовсім ці люди, які були йому прихильні, або вороже наставлені до з'єднання (наприклад, князі Олельковичі чи о. Юрій Чарторийський). Прибули теж ті, що були підпорядковані кальвинові Радивилові – слухняні князеві. Не бажаючи говорити з „папістами", створили вони окремий антисинод, очолений прибулим з Молдавії Никифором, що звав себе посланцем і заступником царгородського патріярха. Звання це було сумнівним, тому що царгородська столиця до 1597 року стояла осиротілою, не було патріярха, царгородський патріярший каталог відзначає тільки імена патріярших адміністраторів і заступників Матфія і Гавриїла, а про Никифора немає тут жодної згадки. Як історія опісля виявила, цей же Никифор помирає пізніше в мальборському замку, засуджений за шпигунство на користь султана. Усі зібрані на антисиноді відкинули унію, виключили з Церкви уніятських владик і склали протест.

Дальша доля Берестейської унії, відома річ, незмірно бурхлива – могла б стати темою багатьох книжок, але не статті. З багатьох складних причин з унією не вийшло так, як мало воно бути. Особливо цікавою видається антиунійна настанова української Козаччини. Це насправді дуже цікаве і гідне дослідів питання. Проправославна настанова Козаччини з історичної перспективи виявилася однією з головних помилок – одним з приводів, який кинув козаків в обійми православної Москви. Царі ліквідували опісля Запорозьку Січ та з більшою приємністю говорили про малоросійське плем'я, ніж про Україну. Іронічною посмішкою історії став факт, що відродження православ'я здійснилося заходами самого митрополита Могили, який – хоч православного віровизнання – виховувався у західніх університетах, у латинсько-схоластичному думанні, а книжки друкував латинською і польською мовами... Коли, проте, склав своєрідне навчання православної віри, то перекладач на грецьку мову дуже набідувався, щоб одне чи інше в тексті змінити або пропустити – в побоюванні, щоб православні не бунтувалися. Все ж таки могилянську ісповідь віри прийняла Москва. Таке буває в історії, що ллється кров і люди людям випорюють нутрощі за справи, які можна було б полагодити спокійно та без ненависти.

Сьогодні також можна зустріти різні погляди і думки про Берестейську унію. Серед багатьох православних проіснували незміненими максимально неприхильні погляди. Як далеко вони сягають, можна довідатись, читаючи промови і доповіді православних єрархів з нагоди 40-ліття ліквідування Берестейської унії на землях України і Білорусі, опубліковані у восьмому номері „Журналу Московської Патріярхії" за 1986 рік. Довідуємось там, наприклад, як це з приводу унії вбивали православних, брали на муки, палили на вогні, саджали на палі або

живцем здирали шкіру, а „православних дівиць“ запрягали до возів, якими возили єзуїтів від села до села задля переймання церков. Напевно, можна було б це включити в список пародійних книжок, коли б не те, що на загальних екуменічних засіданнях, поруч серйозних і повних доброї волі людей, завадою буває сама присутність уніятських духовних у складі католицької делегації.

По-різному на Берестейську унію дивилися польські історики: одні розглядали її в рамках різних ускладнень та політичних і суспільних турбот, які в XVII ст. призвели до роздвоєння „грецької віри“, а з точки зору безсумнівних плодів бачили в унії визволення з-під імперських амбіцій „Третього Риму“, включення східніх просторів до сфери культурних впливів Заходу, піднесення рівня Церкви, заснування шкіл, де Василіяни мають особливо великі заслуги.

Унія та Уніятська Церсква мала, без сумніву, свої слабкі сторони. Надто слабо і недостатньо утверджено її автономію, а первісні ідеї, про які писав Скарга – були не досить пропаговані та зрозумілі, а потім мусили піддатися тискові уніфікаторських тенденцій, що не було ні чимось слушним, ні добрим. Врешті-решт, замало було докладено зусиль, щоб плекати власну духовність і розвинути богослов'я багатокультурної, багатої традиціями Вселенської Церкви.

Можна гадати, що сьогодні настала пора, щоб поглянути на всі ці справи свіжим та неупередженим оком.

Розбиття християнства було і є скандалом. Сьогодні вже не дивляться на справу поєднання в спрощених категоріях „повернення“. Розбиття поміж Сходом і Заходом колись виникло з мовних різниць (грека набагато гнучкіша і багатозначіша від точної, проте біднішої латини), з причин неможливого перекладу понять та значеневих відтінків, з культурних причин, а найбільше – з провини людей, їх амбіцій та взаємних упереджень. Всі ці справи домагаються розв'язки. Однак, сьогодні вже ніхто нікого не думає „виключати“. Провина була взаємною і такою може бути заслуга у її нівелюванні. Сьогодні можна висловлювати різні застереження супроти думок Скарги, однак їхні корені є тривалими. Бо якщо в майбутності має бути єдність, то тільки у єдності різних форм, і ніколи – у зведенні їх до одноманітности. Греко-католицька Церква (як вона сьогодні названа) – не єдина східня Церква, що залишається в єдності з Римом. Уніятських східніх Церков набагато більше. Не є вона також скаменілістю, ні цінною (або, як гадають інші, клопітливою) пам'яткою, яку очищується у вітрині. Навпаки, має вона своє життя і власні свої складні проблеми, та й не піддалася, вистояла, хоч тяжкою була її доля.

Вона також не є перешкодою в правильних екуменічних прямуваннях. Навпаки. Всі, хто сьогодні бажає подолати скандал розбиття, не тільки могли б дуже багато навчитися з недоліків Берестейської унії, але також з її безсумнівних християнських досягнень. Унія має сьогодні багато мучеників і святих, і було б безпідставним питати про джерела їхньої сили, витривалости та мужности.

Варшава.

Христина ВОЛИЦЬКА-ФЕРЕНЦЕВИЧ

„До щастя Вітчизну мою поведу“

До120-річчя з дня народження д-ра Олександра Тисовського – Дрота

Олександер Тисовський

Коли 34 роки після смерти незабутнього Дрота у Львові, під час перепоховання його праху в серпні 2002 року, молодий старший пластун, народжений та вихований в Америці, з відруховою вдячністю, без будь-якої застанови поклав свою пластову лілею на домовину в пошані, то це каже нам, що основоположник Пласту у своїй далекоглядності не помилився.

Олександер Тисовський народився 9 серпня 1886 року в селі Бикові, Мостиського району, Львівської области – наймолодшим сином в родині професора фізики та математики.

Середню освіту-гімназію закінчив з відзначенням і вступив до Львівського університету на факультет природничих наук, які завершує ступенем доктора біологічних наук в 1910 році. Рік пізніше складає учительський іспит і стає учителем природознавства в Академічній гімназії у Львові (1911-1939 рр.) Він – професор Українського Таємного Університету у Львові (1920-1924рр.), член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, професор Львівського Державного університету ім. І. Франка у Львові (1939-1941 рр.), від 1944 року – на еміґрації в Австрії. Помер у Відні 29 березня 1968 року.

У перших роках учителювання в Академічній гімназії, з безпосереднього щоденного спілкуванням з молоддю та з відповідальности за її національне виховання і за її майбутнє виринає в О. Тисовського думка вибудувати відповідне для цього завдання підґрунтя. Беручи за приклад кілька років до того створену в Англії Байден Павелом організацію „Скавтінг“ він стає основоположником Українського Пласту, разом з Іваном Чмолою і Петром Франком.

Закладає в Академічній гімназії перший гурток пластунів, з яким переводить 12 квітня 1912 року першу присягу, пише перший свій підручник книжечку-брошуру „Пласт в українській школі“ (1913 р.) та підручник „Життя в Пласті“ (перевидане – в 1921,1961, 1969 рр). Крім того, він – автор Пластового обіту-обіцянки, в якому говориться про зобов'язання пластунів виконувати те, чого від них сподівається український народ.

В пожежах всесвітніх, у лунах кривавих,
Під громом гармат, у важкій бототьбі,
На лицарську честь і на предківську славу
Вітчизні обіти складаю такі:
Плекатиму силу і тіла, і духа,
Щоб нарід мій вольним, могутнім зростав,
Щоб в думах журливих невольнича туга
Замовкла, а гордо щоб спів наш лунав.
Красу я і щастя по всій Україні
Ширитиму, власний забуду свій труд,
Щоб чола розхмарив і випрямив спини,
Щоб зір зняв до неба відроджений люд.
Я працю й невдачі, всі злидні й недолю
Прийму як завдання великої гри,
З життям поборюсь, як з трудами у полі,
Мину обережно зрадливі яри.
А летом крил скоба під хмари полину
І бистро розгляну всю землю мою,
Промірю тернисті шляхи України,
До щастя Вітчизну мою поведу.

Будучи учителем, визначався великою любов'ю до учнів. Був урівноваженим, зосередженим, також дбав про свій особистий вигляд. Ніколи не поводився зверхньо, поважав думки інших і шукав у них співзвучности зі своїми поглядами. Коли ж натрапляв на протилежну своїй думку, підпорядковувався повноважному загалові. Своєю поведінкою та працею був прикладом не тільки для молоді, але й для багатьох своїх сучасників, чим здобув собі загальну пошану. Пластуни вибрали його головою І-ої Верховної Пластової Ради.

Для Пласту д-р О. Тисовський опрацював схему організації та виховну систему, щоб через працю над собою молодь розвивалася та гартувала свій характер. Його напрямні та особиста участь спричинюють поліпшення пластової діяльности. У Пласті він дістає псевдо Дрот, під котрим його до сьогоднішніх днів знає кілька поколінь пластової молоді. І не тільки як одного з основоположників, але й як пластового ідеолога.

З усього видно, що заснована д-ром О. Тисовським організація мала здорові ідейні підвалини, бо вже проіснувала 94 роки і в ній ви-

ховалось кілька поколінь, – не тільки в Україні, але поза її межами, в іміграційних обставинах. Будучи членом того покоління, що розпочинало своє пластування поза Україною, хочеться в особливий спосіб подякувати Дротові за його завбачливість. Він і його послідовники зуміли в мандрівні наплечники для непередбачених шляхів передати своїм нащадкам патріотичне і всебічне самовиховання для користей України, виховати, відповідальних і повновартісних громадян країн, в які закинула їх доля в бурхливе XX сторіччя.

Дрот здійснив даний Вітчизні обіт – пластуни в багатьох країнах світу, а тепер і по всій Україні здійснюють патріотичне і всебічне самовиховання в ім'я утвердження молодої держави Україна.

Помер Дрот 29 березня 1968 року у Відні, поховали його на віденському цвинтарі „Централь Фрідгоф" 5 квітня. Попращатися зі своїм основоположником, провести його на Вічну Ватру зїхались пластуни з усіх країн тоді вільного світу, де тільки існував Пласт.

Тодішній голова Головної Пластової Ради д-р Юрій Старосольський, промовляючи над могилою, сказав, що „для великої української громади д-р О. Тисовський був взірцевим громадянином, а для нас, пластунів, він був куди більшим. Для нас Він був „Пласт". До кінця він був близьким приятелем, провідником і дорадником. Він був цілий час одним з нас, тих тисяч пластунів з Австралії, Нової Зеляндії, Аргентини, Америки, Канади, Німеччини, Великої Британії, Австрії, що носять на грудях пластову лелійку, яку він нам дав і створив, і котра сьогодні покрита жалібною стрічкою, як і в тисяч тих пластунів, які не можуть носити пластової лелійки на грудях на рідних землях, але вона є у їхніх серцях і також сьогодні покрита жалобою. Ми, колишня українська молодь, котрій він дав велику надію, силу й провід тоді, коли зламалася ідея наша у невдачі. Він сказав нам, що не тільки вмирати треба, але й жити треба для України. Засівши при Вічній Ватрі, він дивиться у її вогонь і нам хотілося б, щоб він відчув і вогонь пошани, жалю і вдячности у серцях його друзів пластунів і постанови іти вказаним ним шляхом, як кличемо йому „СКОБ", кличем який він створив. Нехай почує він цей клич не тільки як останній привіт від нас, але як і приречення від нас, що йти будемо до вказаної ним мети служби Богові й Батьківщині, служби іншому, Сильно, Красно, Обережно, Бистро"!.

Пл. сен. Юрій Ференцевич, тоді голова Головної Пластової Булави, заявив: „В глибокому смутку та болю стоїмо сьогодні перед цією могилою, бо втратили ми свого основоположника та ідеолога. Він, що 55 років свого життя присвятив нашій Організації, що своєю ідеєю дав багато гарних хвилин тисячам української дітвори і молоді, відійшов скромно і тихо у чужу землю. Не грають йому на прощання пластові сурми, не промашеровують в останній дефіляді стрункі лави пластунів і пластунок. Не голосять сумної вістки дзвони св. Юра в його рідному Львові. Одначе вістка про відхід нашого Дрота рознеслася на хвилях етеру по всіх континентах, по всіх країнах, де живе й

діє Український Пласт. І в сьогоднішній день летять на це кладовище молитви й думки з усіх країн де б'ються пластові серця.

А мені припала честь і сумний обов'язок попрощати Вас, Дроте, від них усіх і в їхньому імені зложити Вам останній звіт: Дорогий Дроте! Пластун сеньйор керівництва Ю. Ференцевич, голова ГПБ, зголошує, що до останньої збірки перед основоположником стало сім тисяч п'ятсот п'ядесят п'ять пластунів і пластунок, вірні Вашій ідеї, готові виконати Ваш заповіт. СКОБ!".

В День Незалежности 24 серпня 2002 року, після закінчення Ювілейної Міжкрайової Пластової зустрічі у Львові – місті, яке 90 років тому стало місцем зародження Пласту, відбулась подія, в якій взяли участь понад півтори тисячі пластунів, які стали свідками повернення основоположника Пласту д-ра О. Тисовського – перепоховання його тлінних останків, через 34 роки після смерти, з Відня до крипти в Стіні Пам'яті, спорудженої на Личаківському цвинтарі. Українська земля приймала свого рідного сина.

Тут годиться для читача коротко подати історію Пласту – організації, основоположником якої був д-р О. Тисовський.

Пласт – це організація української молоді для патріотичного, всебічного самовиховання.

Тепер в Україні пластуном може бути кожний громадянин України, незалежно від національности чи етнічного походження, якщо він чи вона готові прийняти присягу, яка включає Три Головні Обов'язки українського пластуна. („Бути вірним Богові й Україні, помагати іншим, жити за Пластовим законом та слухатись пластового проводу".)

Пласт в Україні постав зі зрозуміння потреби організації молоді, яка б працювала на користь українського народу. Взірцем такої організації для основоположників стала заснована Байденом Павелом 1907 року в Англії організація „Скавтінг".

1911 року вони почали організувати перші пластові гуртки. Одначе офіційною датою початку Пласту вважається день 12 травня 1912 року, першої присяги пластового гуртка, організованого д-ром О. Тисовським при Академічній гімназії у Львові. Засновуються інші хлопчачі та дівочі пластові відділи в Галичині при українських і багатьох польських гімназіях, де були учні-українці, а також на Буковині. За свого патрона Пласт прийняв св. Юрія – найбільшого лицаря серед святих, щоб на його геройських вчинках гартувати характери української молоді. Відзнака Пласту – золотий український тризуб і трилиста лілея, сплетені в одну гармонійну цілість, а кличем є СКОБ – чотири символи: Сильно, Красно, Обережно, Бистро.

В 1913 році у Львові відбувся перший з'їзд представників пластових гуртків, на якому створено Організаційний Пластовий Комітет. Того ж року відбувся під проводом І. Чмоли перший мандрівний табір.

З вибухом Першої світової війни 1914 багато пластунів вступають в ряди Українських Січових Стрільців. Під час Визвольних змагань (1914-1917) пластуни брали участь у боротьбі за самостійність в лавах

УСС, Листопадовому зриві у Львові. Пожвавлюється пластова діяльність, яку поширюють на центральні та східні частини України.

Після упадку Української держави у 1920-их роках у радянській частині України Пласт забороено, а на західніх землях Пласт пожвавив свою діяльність і поширюється на Закарпаття, Волинь і Пряшівщину. В Пласті гуртується українська шкільна, селянська та робітнича молодь. Постають окремі Улади новацтва, юнацтва та старших пластунів під проводом Верховної Пластової Команди. Відбуваються мандрівні та постійні табори, починає виходити ряд пластових видань, зокрема „Життя в Пласті" д-ра О. Тисовського і офіційний пластовий журнал „Молоде Життя". На Пластові Верховні З'їзди приїжджало кожного разу більше пластунів і пластунок, і Пласт розгортає чимраз ширшу і жвавішу діяльність. Начальний Пластун Северин Левицький подає, що в 1925 році було 37 юнацьких куренів і понад 2,000 пластунів і пластунок, а в 1930 році було 93 курені і 6,000 пластунів і пластунок.

З часом Пласт поширюється серед української молоді на еміґрації в країнах Західньої Европи, а також при парафіях в Канаді та США. У цих двох останніх країнах, не маючи організаційних зв'язків з Пластом на українських землях, більшість груп довго не проіснувала.

У Празі пластуни створили організацію під назвою Союз Українських Пластунів-Еміґрантів (СУПЕ). У 1938 році Карпатська Україна (Закарпаття) проголосила незалежність. Члени СУПЕ – пластуни закарпаття включалися в українську громадську та військову діяльність; вони допомагали творити Організацію національної оборони „Карпатська Січ". У той час Пласт на Закарпатті нараховував 3,000 членів. У 1939 році мадяри окупували Закарпаття і припинили діяльність Пласту. Перестало діяти також СУПЕ.

Тому, що Пласт виховував повноцінних свідомих українців, польській владі в Галичині це не подобається, і вона на кожному кроці утруднює працю Пласту, а врешті забороняє леґальну діяльність пластової організації, 1928 року – на Волині, а 1930 року – в Галичині. Одначе пластуни в Галичині дальше працюють під керівництвом таємного Пластового Центру під виглядом „Комісії Виховних Осель і Мандрівок Молоді" (КВОММ) і під опікою товариства „Рідна Школа" та видання журналу „Вогні". Польська влада гостро карала за всі прояви праці Пласту – викритих провідників арештувала.

Про успішну працю Пласту у вихованні молоді було відомо і поза Україною, зокрема в Америці і Канаді, де зосереджувалась велика кількість українців-іміґрантів, які турбувалися долею своїх дітей. У 1932 році Іван Каштанюк, тоді Головний рекордовий секретар Українського Народного Союзу пише статтю в Альманаху під заголовком „Український Пласт і Український Народний Союз в Америці", де говорить, що для продовження дальшого організаційного життя української громади в Америці треба виховати і підготовити молодь. Далі стверджує: "... А це доконати ми зможемо тільки за поміччю Пласту. ... Пласт є тим чинником, що вчить осягнути гармонію між тілом а

душею, а пластові табори, необхідна в пластовім життю школа мандрівки, гарт тіла, молодости і фізичної сили мають найбільший вплив на витворення цієї гармонії між тілом і душею. Передовсім таборове життя Пласту має основу національного значіння для нас, українців, витворює взаємне довір'я, зрозуміння, пошану і любов та зв'язує таборовиків мов в одну родину, витворює шляхом карности, послуху і послідовности, шляхом труду і змагання, тип вільної людини, що вміє панувати над довкіллям, природою, а перед усім над самим собою. Таке виховання викорінює вроджені з неволі прикмети: сонливість, лінивство, сентиментальність, вічну журбу і нарікання. Тому пластового виховання ми мусимо бажати своїм дітям. Потреба такого виховання будучих заступців членства в УНСоюзі, потреба оперти оперти на так вихованій молодіжи дальше існування і розвій організації заставила нас думати за таке виховання молодіжи".

У 1939 році вибухнула Друга світова війна. Після більшовицької окупації Західньої України, з окупацією німців в 1941 році Пласт пробує відновити діяльність в Україні відкрито, але німецька окупаційна влада не дозволяє і пластуни змушені діяти дальше таємно під назвою ВСУММ.

Після закінчення Другої світової війни 1945 року велика кількість українців опинилася поза межами України, в таборах переселенців у Німеччині та Австрії. Там Пласт відновлює свою діяльність – організуються пластові гуртки, відбуваються табори, появляються видання з Головною Пластовою Старшиною і Головною Пластовою Радою в Мюнхені.

Перед початком масової імігрції з Европи провід Пласту доручив поодиноким пластунам гуртуватися і організувати пластові групи у країнах їхніх нових поселень. Після переїзду до заокеанських країн Пласт діє в країнах Північної і Південної Америки, Австралії, у західньо-европейських державах – Англії, Німеччині, Австрії, Франції, а також у Тунісі.

Від 1950 року Український Пласт розвинув дуже активну діяльність в країнах нового поселення – Австралії, Аргентині, Великобританії, Канаді ЗСА і Німеччині, де були створені крайові проводи. Всюди постали пластові станиці в поодиноких місцевостях, об'єднані у Крайовій Пластовій Старшині. Кожних два роки відбуваються крайові з'їзди для обговорення проблем і обрання проводу.

Щоб зберегти єдність Пласту, в 1954 році всі крайові пластові організації створили Конференцію Українських Пластових Організацій (КУПО). Що три роки відбуваються збори КУПО, де делегати усіх пластових організацій вибирають провід : Головну Пластову Булаву та Головну Пластову Раду. Осідок проводу досі був у США або Канаді. Для усучаснення пластової праці ГПБулава скликає, в міру потреби, Пластові Конгреси. На чолі пластового руху стоїть Начальний Пластун, як символ єдности.

Наприкінці 1980-их років змінилася політична ситуація, уряд злагіднив контролю. У Західній Україні, де колись діяв Пласт, завдяки одиницям і підтримці деяких нових організацій, виникли пластові групи в різних місцевостях. Вже у 1990 році були пластові групи в Луць-

ку, Києві та Донецьку, але найширше Пласт розвинувся у Львові, де Міська Рада затвердила статут пластового товариства 22 лютого 1990 року. У квітні 1991 року затверджено Крайовий статут і назву: „Пласт – Українська Скавтська Організація". Проголошення незалежної України 24 серпня 1991 року посприяло дальшому ростові та розширенню Пласту. Появляються юнацькі та старшопластунські курені, новацькі гнізда та відбуваються табори. У жовтні того ж року Пласт України прийнято до КУПО – Конференція Українських Пластових Організацій. Сьогодні Пласт в Україні начисляє понад 10,000 членів, майже у всіх областях України існують пластові групи і є визнаний найкраще організованою молодіжною організацією в Україні.

Від початку заснування Пласту пластуни включалися в такі акції українського суспільства, котрі вони вважали корисними для розвитку українського народу і здобуття незалежної української держави. Пластуни активно боролися за незалежність України – в рядах УСС-ів, УГА, ОУН, „Карпатської Січі", УПА, Дивізії „Галичина" та Підпільної Церкви УГКЦ. Крім того, вихованці Пласту індивідуально завжди брали і беруть активну участь у різних ділянках українського громадського життя: Церкві, політиці, економії, науці, освіті, мистецтві, суспільній службі і т.д.

Тому, не без гордости на закінчення нагадуємо слова пластового гимну, автором яких був Дрот.

Цвіт України і краса,
Скобів орлиний ми рід,
Любимо сонце, рух, життя,
Любимо волю і світ.
Пласт – наша гордість і мрія,
Любий Отчизні наш труд,
Буйний в нім порив, надія,
В Пласті росте новий люд.
Браття, пора нам станути в ряд,
Стяг пластовий підійняти
Славу Вкраїні придбать!

Левко ХМЕЛЬКОВСЬКИЙ

За пів століття до Переяслава Ян Гербурт закликав шанувати Україну

На початку XVII століття кружляли в Польщі і Україні численні копії трактату відомого польського шляхтича і державного діяча Яна Щенсного (тепер сказали б - Фелікса) Гербурта. Одна копія збереглася у нащадка автора - о. Мамерта Гербурта з Фульштина, декана катедри у Вільнюсі, відомого збирача старовини. Уривок ще однієї копії був вклеєний до книжки, яка збереглася в бібліотеці Львівського університету. Третя копія була виявлена в Санкт-Петербурзі, в Синодальному архіві, в паперах греко-католицьких митрополитів. В 1865 році, в Петербурзі, була видана російською мовою книжка „Документи, що пояснюють історію Західньо-Руського краю", до якої включили лист Яна Гербурта.

У своєму трактаті шляхтич писав:

„Думка про нарід руський, написана під час Конфедерації Московської (1613 р.) від пана Щенсни Гербурта, Добромильського, Вишницького і Мостиського старости.

Ті кривди, які маємо від вояка, великі, але подібні до рани ручної, яка хоча й болісна, але смерти не приносить, бо сила їх живе з пораненими руками, а врешті і без рук. Але той рану завдає в серце вітчизні нашій, хто право порушує, згоду між народами, з яких Польська Річпосполита складається, розриває, той в серце вітчизну забиває. Такою є чвара, яку почали з народом руським, братами і кров'ю нашою, це як рана сердечна, яка, хоч би й найменша була, смерть приносить. Цієї справи одну частину знаю, другу частину, хоча про неї постійно думаю, збагнути не можу. Бо добре знаю, що, почавши від Берестейського з'їзду, це діється. Те добре знаю, як на сеймиках надію їм дають, а на сеймах жарти з них роблять. На сеймиках обіцяють, на сеймах фукають. На сеймиках братами звуть, а на сеймах - відщепенцями. Це я добре знаю, бо усі знають. Але чого вони хочуть від цього шановного народу і якою радою і до якої мети прагнуть? Цього я жодним способом збагнути не можу. Бо коли того хочуть, щоб Русі не було на Русі, то це річ неподібна і така подібність є, коли б їм забажалося мати море біля Самбору, а Бещади коло Гданська.

Великої гідности Ян Пасерат наступав кільканадцять років в Парижу на парлямент, щоб деяких законників вигнали, що й сталося. А коли шукав того, в чому вони винні? Виклавши багато образ, які

проти французького права чинили, сказав ту найбільшу, що вони хочуть, аби Франції не було у Франції і вжив такого прикладу. За кесаря Нерона, каже, сталося таке диво, що по один бік дороги був гай оливний, а по другий бік - засіяне поле. Однієї ночі гай перейшов на той бік, де поле, а поле туде, де гай оливний. Сталося, каже, диво велике, бо угіддя місцем перемінялися, але держава не змінилася. Римська імперія пішла до Франції, потім до Німеччини. Тим дивніше, що вони хочуть, аби великі королівства перемінилися і Еспанія була там, де тепер Франція, а Франція там, де Еспанія.

Цього ж прикладу і тут вживаємо: жоден то розум, жоден гвалт вчинити не може, аби на Русі не було Русі. Що ж, коли хто захоче, щоб і поляків не було в Польщі? Ба! Ледве не сталося так, бо хоч польською мовою говоримо, але закони і звичаї польські забули. Але каже дехто: „Не хочемо ми відмінити Русь в Русі". Бо й не можете. Але хочете їх придбати для нашої віри загальної римської і до єдности Флорентійського собору привести. Цього я не осуджую, якщо це гідно чинити і за наукою Господа Христа. Але чи дійшла згода на Флорентійському соборі? Дехто каже: „Дійшла". А чому ж чвари, якщо згода дійшла? Нехай тому це розповідають, хто докладно цього не знає.

Вже то давно й сам Спаситель осудив і собори загальні визнали, що коли втручаються до справ духовних світські справи, там ніколи нічого гідного не станеться, бо це проти науки Спасителя, Який тільки духовні справи Сам слухав і учням Своїм слухати наказав. А на Флорентійський собор приїхали сам кесарь і патріярх більше для порятунку проти турків і коли укладали згоду того собору, то узгоджували: багато війська і землею і морем мали дати грекам. А до чого ж тут військо? Чого потім не дали, а тому і згоди не було, і греки загинули.

Вживу мови пана канцлера. До євангеликів він говорив: „Коли б так могло бути, щоб усі були папістами, дав би за це половину свого здоров'я. Тому половину, що другою половиною, живучи, тішився б з тієї святої єдності, але коли хто буде вам насильство чинити, дам своє здоров'я за вас, щоб цієї неволі не бачити".

Тож я, тож кожен, розумію, з нас шляхтич поштивий говорити має: просимо до нашої віри, бо, безсумнівно, є єдина добра і певна, і докази цього неспростовні; але коли силою хочуть вас приневолити, здоров'я своє і при вас і перед вами покладемо.

Але чого ж хочуть від них? Щоб папістами були? Яким же чином цього хочуть? Якщо так, як Господь Спаситель казав, навчаючи, пророкуючи, чуда чинячи? О, звісно, тоді не тільки вони, а я ксьондза Крупецького матиму за апостола. Але гайдуками церкви забирати, позовами на трибунали мучити, попів ловити, черниць виганяти, це не співпадає з волею і наукою Спасителя. Швидше ці слова треба сказати: шукаєш своєї користі, а не Христової.

Якщо духовних речей шукаєш, то чому ж недуховним способом? Чи ж може бути кращий духовний спосіб від когось іншого поданий,

ніж від Христа? Багато є шаленств, але є блюзнірством бажати щось понад наукою Христа чинити.

А якщо шукають грошей, угідь, сіл, то чому ж відразу насильством, як ворог звик, не беруть, не притягаючи Святого Писання і духовних наук на прикриття жадібності своєї?

На Тридентському соборі французькі духовники докоряли еспанським, що неслушно і не по-християнськи еспанський король Індію забирає, бо якщо хоче їх навернути у християнську віру, то чому ж не навертає їх за Христовою наукою проповідями. пророцтвами і чудами, але військом і гарматами, яких Христос не вживав і Його усі правдиві учні не мали б цього чинити. Відповіли еспанські духівники, що еспанський король хоче індусів навернути і посилає туди проповідників, а щоб їх не побили, шле також військо і не чинить насильства індусам, тільки проповідників своїх боронить, щоб їх індуси не побили. Розсміялися усі на таку відповідь еспанську і більше про це мови не починали.

Тож я в і цій справі кажу: якщо з любови Христової кращу дорогу хочуть їм показати, то нехай слухають Господа Бога нашого, який сам є дорога, правда і життя, але якщо в Індії еспанець шукає золота, а в руських володіннях шукають грошей, то нехай ці фарби молитовні відкинуть.

А про що ж убога Русь просить? Щоб згідно права поводилися. „Але ж законів не мають?“ То даймо їх, бо на пергаменті чи на папері не мають, але мають в розумі людському найкраще право і матір усіх прав - звичай. Бо що ж іншого є право, як не звичай впродовж багатьох років добрим визнаний? А потім, щоб хтось викривити не міг, на папері викладений. Звичай є правом, довгим вживанням і позволенням між людьми впроваджений і прийнятий. Звичай підтверждує і викладає право. І право писане є мертвим, якщо звичай його не оживить. Звичай тривалого часу, початку якого і літописи не знають, має силу найміцнішого привілею. Бо легко писане слово перевернути, але те, чого люди тримаються, важко і найхитрішому інакше витлумачити, ніж усі довкола розуміють. Таких звичаїв повна батьківщина наша, а коли б, боронь Боже, мали б їх перекрутити, жодної нашої волі на місці не залишиться.

Але скаже дехто: „Ці слова про право узяті з римського права, а в польському праві цього немає“. Хіба ж то зле, що римське право узгоджується з нашим правом? Така є властивість християнських законів, що прийняте у одного з народів християнських, має слушність і в іншого. Хто ж буде такий безсоромний, навіть безбожний, що наші часи кращими від часів короля Зигмунта І назве? Хто насмілиться сказати, що нинішній сенат гідніший від того, що був за короля Зигмунта І? Хто сміє сказати, що шляхетський стан так пильнує свобод і прав, як пильнував за короля Зигмунта І? А цей святий король Зигмунт руські церкви так будував і збагачував, як і католицькі. Монастир

св. Спаса, який Лев, останній князь руський, заснував і розпочав, звелів докінчити і ченцям маєтності надав.

Чому ж Зигмунт III не чинить того, що чинив Зигмунт I? Чому усіх його справ і вчинків не наслідує, аби в усьому його панування було подібне до панування Зигмунта I? Чому й сенат не має стати при тому, щоб у спокої був збережений увесь нарід? По тім був би у нас в поважанні як і сенат Зигмунта I. Чому ж і стан шляхетський при своїх правах і свободах не має так стати, як предки наші за Зигмунта I стояли?

Дехто скаже: „Вже сталося. Даний вже привілей Крупецькому і було б проти гідності Господньої його відбирати". О нещасливе слово, яке іншу гідність надає панові, ніж закон, який того пана на його посаду поставив! А законом є, що привілеї мають бути дотримані ті, які не проти права, а цей привілей не тільки закон порушує, а й єдність народу руйнує, ніби серце вириває у вітчизни. Цей привілей як жарина, з якої великий вогонь спалахнути може. Що поганого поправити і скасувати, що треба? А чи не краще скасувати згідно закону те, що проти закону дане було, ніби шляхта польська так вчинила, як за Ягайла на сеймах перед королем і сенатом мечами сіклися.

„Але Крупецького обравши, не гідно змінювати?" А чи не краще його змінити, ніжби так стало, як Домаратові, старості Великопольському, стало за Ягайла, якого великопольська шляхта на Пиздрах розсікла? Або як Куропатві за Казиміра Ягелончика, якого руська шляхта зі староства Холмського вигнала?

Що ж за пожиток має король з таких клопотів, яких зажив з народом руським? Той пожиток має, як нас, слов'янських народів є вісімнадцять, усі покладали рятування свободи своєї на королях польських, усі розуміли, що польський нарід має їх з ярма поганського визволити, що усі на кожну потребу короля і польського народу були готові життя віддати. А тепер, як почали кривду чинити руському народові, став він нам головним недругом. Тепер воліють самі на війні померти, дружин і дітей спалити, як у Смоленську вчинили, ніжби мали до згоди якої з нами прийти.

А що є перешкодою для успокоєння Москви? Тільки ображена віра руська. Що допомогло побити Потоцького? Тільки нехіть народу руського до народу нашого. Сіло кількадесят тисяч руснаків, поборами вигнаних, біля Егеру і Сольноку, а чого чекати від них? Одне, що пограбуванням на пограбування захочуть відповісти, а й на порушення віри своєї порушенням возів і достатків наших відповісти захочуть. Хто є цнотливий, хто свободу і спокій Польщі милує, мав би до того схилитися, щоб старі права і звичаї вповні залишались".

Варто дати пояснення щодо події, згаданої в листі. Розгром війска Стефана Потоцького стався влітку 1612 року, коли він рушив з військом у Молдову, щоб підтримати Костянтина Могилу проти претендента на трон - Томши. Військо було розбите, Потоцького полонили турки.

Якби заклик Гербурта шанувати права і звичаї українського народу, не силувати його до римо-католицької конфесії був почутий і прийнятий, можливо, не сталося б багатьох трагедій, не було б і Переяславської угоди, яка відкрила Москві двері в Україну. На жаль, заклик не тільки не почули, а й самого Гербурта піддали переслідуванням.

Давній рід Гербуртів переселився в Україну, на Червону Русь, з Шльонську чи з Морав, в часи королівства Владислава Опольчика. З покоління у покоління вони передавали пошану до Русі, як тоді називали Україну. Зрослися вони з Україною тілом і душею.

Ян Щенсни Гербурт народився в 1567 році в родині Яна Гербурта, каштеляна Саноцького. Відданий до двору канцлера Замойського, молодим був висланий за звичаєм того часу на закордонні студії. В 1585 році він перебував в Австрії, подорожував в Швеції, Італії, а в 1587 році повернувся на рідну землю, щоб зайнятися громадською діяльністю. Він добре знав латину, італійську і французьку мову. На чолі власного підрозділу поруч з канцлером брав участь у Волоській кампанії на підтримку молдавського господаря Могили. У 1596 році був послом у справі створення християнської ліги проти турків, також був послом до Константинополя. В 1601 році одружився з Ельжбетою Заславською, дочкою Януша і Ельжбети з Сангушків, відомого руського роду. Після шлюбу покинув службу і оселився в своєму маєтку в Добромилі, де брав активну участь в житті української громади.

Землі, захоплені Польщею, стали тереном швидкої полонізації, причому українська шляхта досить швидко позбулася національних устремлінь і засвоїла не найкращі звичаї польської шляхти. Ширилися насильства, напади, захоплення земель, судові процеси. Ян Гербурт теж не був осторонь сусідських чвар, але бачив їх прикру основу - боротьбу двох народів, двох світів, яка невдовзі мала перейти у відверту війну, з котрої скористалася Москва.

Ян Щенсни Гербурт був не самітній в обстоюванні української справи. Під час спрямованого проти королівської політики заворушення Зебжидовського, у якому брала участь волинська, київська, брацлавська шляхта, а також з Подільського і Руського воєводств, Гербурт прибув в табори повсталих зі своїм загоном, що налічував тисячу осіб. В 1606 році король спромігся перетягнути на свій бік більшість заколотників, але Гербурт не залишив своїх позицій і поступився тільки фізичній силі, коли проти його загону виступив стократно більший королівський підрозділ. Наступного року почалася громадянська війна: повсталі вимагали позбавлення влади короля Зигмунта III. Гербурт знову був серед повсталих. В 1607 році королівське військо під командою Жолкевського розбило повстанців під Гузовим. Гербурт був ув'язнений в Кракові. Усі союзники залишили його, навіть тесть - воєвода волинський

Заславський відмовився за нього поручитися. Староста пінський Єжи Збаразький, родич Гербурта, відмовився від побачення з в'язнем. Гербурт написав до Збаразького: „На заколот я поїхав, щоб клином клин вибити, тоді це говорив і тепер у в'язниці скажу і на судному дні за це караний не буду. Йшов до примирення через компроміс за прикладом Казиміра, якого три рази мирили з підданими". Два роки у в'язниці Гербурт присвятив літетатурній праці.

В 1609 році Гербурта випустили з в'язниці, але на важких умовах: впродовж двох років він не міг від'їздити далі як за 7 миль від Добромиля, не міг писати листи за кордон. Король видав указ, за яким Гербурт мав вдовольнити усі судові позови проти нього. Але Гербурт не зламався і до кінця життя залишився непримиренним супротивником жорсткої політики Зигмунта III, оборонцем прав Руси, захисником своєї рідної землі руської. Тільки в одному підтримав короля Гербурт, коли той рушив походом проти Москви. Але похід закінчився невдало і Гербурт знову вдався до критики ультракатолицьких позицій короля і надмірного тягаря війни для населення (король обіцяв спершу дати кошти на військо з власної скарбниці).

Тим часом у Перемишлі знову створилася нагода для активної участі Гербурта в подіях життя. В 1610 році помер православний владика Копистинський і польський біскуп латинського обряду Станіслав Сєцінський заходився пропихувати на цю посаду свого ставленика Атаназія Крупецького. Численні перемишляни чинили опір і серед них найбільш дієвим був Гербурт. Цей його виступ обурив усю польську шляхту. Важко було збагнути столичним панам, чому цей поляк римо-катлицткого сповідання підтримує православ'я, яке вони називали „руським варварством" і яке хотіли „викоренити разом з іменем руським". Біскуп Сєцінський погрожував Гербуртові церковним прокляттям. Гербурт відповів біскупові: „При кривді шановного народу руського, з якого я і моя дружина кров узяли свою, з такою поміччю Божою, якій моє право вчить, стоятиму, забігаючи дальшому злу у Вітчизні, до якого близенько. Бо якщо так чинитиме Крупецький, як почав, то велика правдоподібність є, що таку війну розпалить, яка перейде над інфлянтською, московською, волоською. Я готовий при кожному праві здоров'я своє покласти при таким великім народі, з якого і кров маю і якому безправ'я діється. Жодні страхи, ні хитрощі, про які я вже знаю, страшні мені, Бог дасть, не будуть".

В 1613 році, коли військо повернулося на Русь з московського походу, Гербурт написав свій трактат, наведений на початку. Але сили його вже були невеликі і він повністю віддався видавничій справі, заснувавши в 1611 році власну друкарню в Добромилі. Були видані книги Длугоша, Ожеховського, інших видатних науковців і мислителів, які симпатизували Україні. Це теж викликало осуд костела. Видані в Добромилі книги Длугоша, в яких прихильно викладалася історія Руси, були королівським декретом заборонені, а

Гербурт дістав наказ негайно зачинити друкарню. Потім були заборонені й інші його видання. Коли в 1616 році Гербурта обрали послом на Сейм, архибіскуп львівський і староста перемишлянський Мартин Красіцький домігся скасування цього вибору, бо Гербурт, мовляв, мав кримінальне переслідування за відкриття друкарні в Добромилі.

Докладніше про Яна Гербурта можна прочитати в книзі „Z dziejow Ukrainy. Ksiega pamiatkowa ku czci Wlodzimierza Antonowicza, Paulina Swiecickiego і Tadeusza Rylskiego". Під редакцією В. Ліпінського. Київ. 1912 р.

Кость ЛЕВЧУК

ТРИВОГИ ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ОЛЕНИ КРИЧЕВСЬКОЇ

У 1997 році журнал „Родовід" (засновник і головний редактор – Ліда Лихач) вмістив статтю-дослідження Дмитра Малакова „Кричевські в Києві", яку ілюстрував, зокрема, портрет вродливої молодої жінки Олени Кричевської з датою – 1919 р. З розповіді автора про Олену Кричевську видно дсяку розбіжність між цією датою і прізвищем жінки. Дружина Василя Кричевського – Олена Коломієць спершу була в шлюбі з відомим київським адвокатом і мала в 1919 році його прізвище – Ржечицька. Але адвокат уподобав собі іншу красуню, і Олена покинула його. Після закінчення приватної жіночої гімназії вона вчилася в Художньому інституті, де й зустріла Василя Кричевського-молодшого і в 1921 році стала його дружиною, а у 1923 році взяла шлюб з ним в церкві Олександра Невського. Олена Кричевська могла б залишитися в історії як дружина відомого мистця, але вона й сама була обдарованою маляркою і залишила по собі великий творчий доробок.

Олена Кричевська з Катрусею в 1934 році

Життя Льолі, як її називали в сім'ї, почалося в маєтку батьків Коломійців біля села Казимирівки під Києвом 20 жовтня (за ст. стилем) 1892 року. Її дід Антонін був одружений з Ганною Симиренко, що по жіночій лінії пов'язує два славні українські роди - Симиренків і Кричевських. Але до появи Василя Кричевського було ще чимало часу. Антонін Коломієць мав четверо дітей – чотирьох синів і дочку. Сини здобули вищу освіту в Петербурзі, тодішній столиці імперії. Наймолодший з них, Євген, закінчив аграрну академію, повернувся до батька і став управителем його маєтку. Він одружився з Марією Купровською і мав з нею трос

дітей – Антоніна (Тосю), Софію (Соню) і Олену (Льолю), майбутню мисткиню і дружину Василя Кричевського.

Діти змалку були привчені до праці в маєтку, мали своїх коней, дбали про них. Діти любили пустувати. Тося помітив, що дід Антонін, коли хтось чхне за столом, давав п'ять копійок, бо це мало вберегти худобу від лиха. Тося приносив з собою курячу пір'їну і лоскотав нею дітей, які пчихали і діставали від діда п'ятаки. З лісу діти понаносили різних звірят і незабаром подвір'я перетворилося на зоосад. Якось їжак заліз в чобіт Євгена і той поранив ногу об колючки, після чого не міг витягнути їжака, аж довелося розрізати халяву. З малого поросятка діти виростили велику свиню, яка вважала себе часткою родини, вимагала своєї присутності за обіднім столом, вередувала. Усі Коломійці любили співати, а Льоля мала сильний голос – меццо-сопрано.

О. *Кричевська. Картина „Мати" в Лебединському музеї. 1937-38 рр., дівчина – Катруся*

Вир революцій не обійшов Коломійців. У 1905 році бунтівники з вилами і сокирами увірвалися до маєтку і важко поранили старшого сина Кирила, який саме приїхав в гості з Петербургу. Викликали лікаря, котрий зашив розірваний вилами живіт, і Кирило вижив.

У ті часи Євген Коломієць був змушений переїхати з сім'єю до Києва, де він працював завідувачем Дніпровського судноплавства. Вони купили будинок, діти пішли до гімназії. Але сталося лихо – здібна, обдарована Соня важко захворіла і після нелегкого одужання до кінця життя мала уповільнене сприйняття реалій. Усе ж вона стала дружиною свого вчителя, мала четверо дітей. У 1930-ті роки вчителя і Соню арештували, вона загинула на етапі від холоду і голоду, доля дітей їхніх теж була трагічною...

Якось Тосю не могли дочекатися з школи, а коли він прийшов, то мав з собою шинелю, перетворену на мішок і набиту хрестиками, які він працьовито пообламував з церковної огорожі. Іншим разом, коли в гості прийшов священик, Тося проковтнув залишений ним в передпокої нагрудний хрест з ланцюжком. Ледве його врятували... Потім Тося вчився в Київському університеті, але був заарештований за ре-

волюційні погляди і висланий царським урядом з України. Знову його арештували більшовики у 1919 році, і коли вели через міст над залізницею, він стрибнув з нього і загинув від куль конвоїрів.

Тим часом дід Євген зустрів іншу жінку. З нею його познайомила його ж таки дружина Марія, котрій вже було досить Євгенових „стрибань у гречку". Після одруження нова дружина дбала про пасинків, дарувала Льолі коштовні речі, які Льоля віддавала своїй мамі.

Мама Льолі наймала кімнати студентам, і одним з них був майбутній правник Віктор Ржечицький. Він був вдвічі старший від Льолі. Якось він намовив Льолю до втечі і романтичного вінчання десь у сільській церкві. 16-річна дівчина спокусилася і несподівано стала дружиною Ржечицького. Збагнувши, що сталося, вона в сльозах втекла від чоловіка і на весіллі він був сам. З'явилася вона майже через тиждень і оселилася з ним в найнятих Віктором апартаментах. Чоловік виявився диктатором і сприймав дружину лише як окрасу свого життя. Але розв'язання цього становища не забарилося: з сестрою Віктора приїхала в гості її подруга, яка досить швидко зайняла місце Льолі в просторій квартирі, а Льоля повернулася до мами і стала вчитися в художньому училищі малюванню, до якого мала хист і нахил. Віктор просив її повернутися, але перед Льолею відкрився вже світ мистецтва. Віктора розстріляли більшовики в 1938 році.

Льоля в роки громадянської війни опинилася у діда Євгена, який мав будинок на березі Дніпра, біля Катеринослава, бо в Києві було неможливо вижити. Вона відмивала папір з старих мап річки і на тканині малювала хустки, які міняла на харчі. Махновці арештували Євгена Коломійця, і Льолі вдалося врятувати його від страти. Також їй самій загрожувало лихо від махновців, але знову пощастило його уникнути... Треба було повертатися до Києва, тим більше, що вже почали курсувати рікою пароплави. Проте на пароплав треба було перепустку... Крихітна на зріст Льоля змогла в юрбі пролізти повз червоноармійця, який перевіряв перепустки.

У Києві, в художньому інституті, на лекціях Василя Кричевського, вона зустріла Василя Кричевського-молодшого, і це була її доля. 19-річний Василь, перш ніж запропонувати Льолі руку і серце, порадився з своєю мамою, котра рішуче відраджувала його від шлюбу. Тоді Василь узяв свою ковдру і подушку та й перейшов жити до Льолі.

Через три роки Василева мама прийшла до невістки з перепрошенням і проханням обвінчатися у церкві. Отоді й відбулось вінчання в церкві Олександра Невського.

Молодята жили по кутках, голодували, але їздили на села і малювали. Звичай таких поїздок вони зберегли й у подальшому житті. Гарно було на берегах Росі, в Хохітві, Деренківці, інших селах...

Після інституту Василь Кричевський викладав у художньо-індустріяльній школі, а в 1925 році дістав працю на Одеській кінофа-

бриці. А Льоля після п'ятирічного чекання народила дочку Катрусю - відому в діяспорі і Україні мисткиню Катерину Росандіч-Кричевську. Тепер К. Росандіч каже про свою маму: „З нею було важко, але ніколи не було нудно. Її життя було великою лекцією для мене. Вона мене навчила не боятися того, що інші про мене скажуть. Пригадався січень 1945 року, коли ми були в таборі праці біля Бреслау (тепер Вроцлав). Я знала чужинські мови і мене поставили працювати в бюрі табору, батько поза табором щось копав, будував, а мамі дали чистити на дворі „виходок". Зима була морозною, мама мала хутро з сірої вивірки, куплене ще в 1938 році. У лайкових рукавичках, в капелюшку з Праги на голові, з совком і молотком (бо у виходку усе було замерзле), вона гордо йшла подвір'ям як міністер до свого бюра. Гітлерівці чекали на приниження, а мама воліла вмерти, але не дати їм такого вдоволення".

До табору Олена Кричевська прибула зовсім з іншого світу, у якому життя теж було нелегким. В голодному 1933 році вона малювала плякати для прикордонного війська і діставала за них... обід, який приносила додому, де чекало на їжу п'ятеро членів сім'ї. Три тижні вдался прожити за тими плякатами, але потім кинула це заняття, щоб не привертати до себе увагу тими обідами. У Києві вона працювала на кінофабриці і в 1933 році була художнім керівником фільму „Моє" - режисер Стрижак, у головній ролі – Наталя Ужвій. Фільм знімали в Хохітві, а коли закінчили, то цензура стрічку заборонила, як тоді говорили, „поклала на полицю". І Олена, очікуючи репресій, звільнилася з кінофабрики, провадила художню частину в майстернях з виробництва мистецького посуду і тканин. Для створення картини треба було представити її копію меншого розміру на затвердження, після чого надходив дозвіл малювати на більшому полотні.

В роки німецької окупації Києва Олена Кричевська малювала картини в обмін на харчі. В таборі Мангайм для переміщених осіб після війни вона організувала майстерню з виготовлення ляльок з пап'є-маше і тканин, знайдених в підвалах касарень. Великий успіх мала виставка ляльок, які представляли усі національності табору. В Гайдельберзі Олена поранила руку і малювання ускладнилося. Американське життя теж почалося нелегко через незнання англійської мови і труднощі з її засвоєнням. У 1964 році Олена Кричевська померла раптово, від серцевого удару.

О. Кричевська.
„Українська хата". 1943 р. с. Хохітва

Катерина Кричевська вважає: „Моя мама не вжила

весь свій потенціял. Вона мала чудове відчуття кольору, мала смак, вміла в картину вкласти тепло і інтимність. Я пишу спогади про моїх батьків, їхні взаємини, як я їх бачила і з того навчилася, що муза мистецтва є дуже заздрісна і що мистецтво не дозволяє компромісів. Я дуже вдячна мамі, що вона не завжди слухала свою Науку, але вчила мене, критикувала, підтримувала, направляла на правильну дорогу!"

Серед створених до війни Оленою Кричевською картин була „Мати з дитям", яка зберігалася в Харківському художньому музеї і, за чутками, в роки війни згоріла. Зовсім випадково її виявили в Лебединському художньому музеї.

Творча спадщина Олени Кричевської розсіяна в усьому світі, але її картини живуть, надихають людей, несуть їм любов до рідної землі і до інших довкола себе.

СЛОВО ПАННИ ПОЛІ БЕЙКЕР

Вісімнадцяте століття було багате на літературу про „пропащу жінку", тобто про жінку, котру хтось звів обіцянкою подружжя і покинув вагітною. Такою в Америці, у Новій Англії, була Полі Бейкер, яка народила п'ятеро позашлюбних дітей. За кожною дитиною її судили і засуджували на грошеву кару, або на хлосту. Під час п'ятого суді, у 1747 році, вона виголосила надзвичайно яскраву, як за формою, так і за змістом, промову, чим звернула на себе загальну увагу. Однак, коли цією промовою зацікавились дослідники літератури, з'явилися, одні за одними, підозріння – доволі обґрунтовані – що всю цю подію, щонайменше – саму промову, вигадав Бенджамін Франклін. Промова Полі цікава ще й тим, що виказує ставлення англійського і колоніяльного американського суспільства першої половини XVIII століття до цієї проблеми.

Шановна Судейська Лаво, дозвольте мені сказати Вам декілька слів: я – бідна, нещасна жінка; в мене немає грошей на адвокатів, щоб вони захищали мене, мені тяжко втримати бодай задовільний життєвий позем. Я не буду турбувати вас довгим говоренням; бо я не думаю, що ви, щоб мені як-небудь допомогти, відступите у вашому присуді від закону. Усе, на що я надіяюся – це те, що ви, у вашому милосерді, звернетеся до великодушности губернатора, щоб він скасував мені грошеву кару. Панове, це вже п'ятий раз мене приведено на ваш суд, у тій самій справі; два рази я заплатила тяжкі грошеві кари, два рази мене публічно карали, бо грошей в мене не було, щоб кари заплатити. Може, це вдовольняло закон, я цього не заперечую, але часами закони є нерозумні в своїй суті, і тому їх скасовують; інші закони, в особливих обставинах, надто суворі для підсудного; тоді завжди знаходяться можливості їх обійти; я відважуся сказати, що цей закон, яким ви мене караєте, є в своїй суті нерозумний і зокрема надто суворий щодо мене, бо я завжди жила бездоганно у місті мого народження, і я кидаю виклик моїм недругам (якщо такі є), щоб вони посвідчили, чи я коли-небудь скривдила якогось чоловіка, жінку чи дитину.

Не згадуючи справи законности, я ніяк не збагну (пробачте, Ваші Достойності), в чому полягає моя провина. Рискуючи життям, я привела у світ п'ятеро гарних дітей; я утримувала їх моєю працьовитістю, не обтяжувала місто, і це я була б зробила ліпше, якщо б не ті тяжкі грошеві кари, які я платила. Який же це злочин (у самій природі цих речей) – збільшити кількість підданих короля у новій

країні, де справді бракує людей? Я думаю, що це радше заслуговує на похвалу, а не на таврування словом „провина". Ніякого чоловіка іншої жінки я не спокушала, ніякого невинного парубка не принаджувала: за такі речі мене ніколи не звинувачували; ніхто ніколи не мав найменшої причини нарікати на мене, хібащо, може, душпастир або мировий суддя, бо я народила дітей без шлюбу, і пропав їх гонорар за шлюбні послуги. Але чи навіть це може бути моєю провиною? Я благаю вас! Ви ласкаво припускаєте, що я не є слабоумна; але мені треба бути невторопною у найвищій мірі, щоб почесного подружнього стану не ставити вище від моєї життєвої ситуації.

Я завжди, також і тепер, готова вступити у подружний стан; я не сумніваюся, що зумію добре повести в ньому, бо я працьовита, ощадна, плідна, господарна, маю усе те, що потрібне для доброго характеру дружини. Я кличу кожного, щоб сказав, чи я коли-небудь комусь відмовила подібної пропозиції: навпаки – я охоче прийняла ту єдину пропозицію подружжя, яку мені зроблено, а було це тоді, коли я була ще незайманою дівчиною; але я надто легко довіряла щирості особи, що освідчувалася, і – на жаль – я втратила мою честь, довіряючи його честі: я завагітніла, а він тоді покинув мене: цю особу ви усі знаєте; у нашому графстві він тепер став суддею; я мала надію, що сьогодні він появиться на Лаві і буде схиляти Суд у мою користь; тоді я б залишила думку, щоб усе це пригадувати; але я мушу на це нарікати як на несправедливість і нерівноправність, бо цього зрадника і руйнника, цього першого спричинника усіх моїх хиб і невдач (якщо їх так назвати) піднесено до почестей і успіхів, у цій самій країні, яка карає мої невдачі батогами і ганьбою. Мені скажуть, якщо у тій моїй справі не було б закону, ствердженого асамблеєю, тоді це було б порушенням релігійних заповідей. Тож, якщо моя помилка є релігійною провиною, то, панове, залишіть це релігійному покаранню. Ви уже позбавили мене усіх вигід вашої церковної спільноти: чи цього не досить?

Ви вірите, що я образила Небо і що мені доведеться зазнати вічного вогню. Чи ж цього не досить? Яка ж тоді ще є потреба карати мене додатково грошима і хлостою? Кажу вам, я не думаю так, як ви, бо коли б я думала, що це, що ви називаєте гріхом, справді є гріхом, то не була б такою зухвалою, і цього не робила б. Але як можна повірити, щоб Небо гнівалося на те, що я народила дітей, коли до цього мого маленького зусилля Господь охоче додав усе своє божественне вміння і гідну подиву майстерність у зформуванню їхніх тіл, і ще завершив це дарунком розумних і безсмертних душ? Вибачте, панове, що про ті речі говорю дещо непомірно; я не богослов. Але якщо вам, тут численно зібраним1, треба буде установлювати закони, не обертайте вашими заборонами природні і корисні дії у злочини. Трохи подумайте про страшні наслідки цього закону, а саме: скільки передчасно припинених вагітностей! І скільки скорбних матерів загнано, під загрозою покарання і прилюдного знеславлення, до протиприродного заплямування своїх тремтячих рук кров'ю своїх безпомічних нащад-

ків! Природа змусила б няньчити їх з батьківською ніжністю. Так, це таки є закон, це, власне, закон винний у тих варварствах і убивствах. То ж скасуйте, відкиньте його, панове; хай він назавжди зникне з ваших книг. І з другого боку, добре подумайте про велике і все більше число неодружених чоловіків у країні, багато з них є неодружені просто зі страху перед високими коштами утримання родини, вони ніколи не залицялися щиро і чесно до жінки протягом їхнього життя; і через їхній спосіб життя залишили ненародженими (що, я думаю, дуже мало краще від убивства) сотні їхніх нащадків до тисячного покоління. Чи це не є більшою провиною проти загального добра, як моя провина? Присилуйте їх законом до одруження, або кожного року нехай платять подвійну кару перелюбства.

Що ж робити бідним молодим жінкам, яким звичай забороняє чіплятися до чоловіків, і які не можуть насильно нав'язувати себе чоловікам, коли для цього немає законів, але є закони для суворого покарання жінок, коли вони свої обов'язки виконують без своїх чоловіків. Так, панове, я насмілююся назвати це обов'язком; це обов'язок, накладений першим і великим наказом Природи і Богом Природи: будьте плідні і множіться 2. Ніщо не могло відстаршити мене від сповнювання його; заради цього я наважилася втратити загальне пошанування і часто зазнавала громадської немилости і покарання; і тому, на мою скромну думку, замість мене батожити, повинні поставити статую у мою пам'ять.

(„Мериленд-газета", 11 серпня 1747 року,
вперше друковане 15 квітня 1747 року)

З англійської переклав
Лев Коленський

1 Це звернення до всіх присутніх у суді;
2 Святе Письмо, Буття 1.28.

IV. Українські детективи

Валентин ЧЕМЕРИС

ТАЄМНИЙ АҐЕНТ ДВОХ ПРЕСТОЛІВ

Видатний полководець, сподвижник Богдана Хмельницького, гетьман і патріот України, який боровся за її незалежність і наклав за те головою, чи – шляхтич, військовик Польщі, зрадник, „стукач"-доносчик, слуга двох (чи скількох там?) панів, підніжок, зрештою перевертень-вовкулака, який насправді не служив ні Україні, ні Росії, ні Польщі, а головно діяв у власних меркатильних (щоб не сказати шкурницьких) інтересах, який продався цареві і королеві за соболі та злоті, за що й був покараний смертю – хто ви насправді, Іване Остаповичу Виговський?

І. Викуплений за коня вороного у ставці Іслам-Гірея III

...Він тричі втікав з полону – таким затятим удався. Або – або. Або здобуду волю, або загину, але жувати сиру кобилятину в татарській неволі не буду! (Татари, коли захоплювали гоноровитих шляхтичів у полон, єхидно їм казали: „Ось тепер, вашмосць, пожуєш сиру кобилятину!"). Нескоримого не спинило навіть те, що кожна його втеча закінчувалася невдачею. Він і вчетверте взяв би ноги в руки, але татари не стали ризикувати (ще втіче, а за такого можна добрий викуп взяти), тож прикували ротмістра кварцяного війська Речі Посполитої Івана Виговського до гармати – тепер втікай, вашмосць, скільки душа забажає!

Ось там його, залізом припнутого до гармати в похідній ставці Іслам-Гірея III, і загледів Богдан Хмельницький.

– Іван? – навіть не подивувався гетьман (від полону козак не зарікається, все може статись, та ще за військової веремії).

– Я, Богдане...

Іван Виговський походив хоч і з дрібної, але старовинної української православної шляхти, родове гніздо якої було в селі Вигове, що на Овруччині Київського воєводства. Навчався, ймовірно, в Києво-Братському колегіюмі, де й дістав добру освіту, знав, крім рідної, української мови, ще й церковнослов'янську, польську, латину, російську, до всього ж був вправним каліграфом (не пи-

сав, а наче витинав), а таким – та ще при доброму розумі й кметі – пряма дорога в писарі. Військову кар'єру (доти він керував справами земського Луцького суду) розпочав „товаришем" у кварцяному війську Речі Посполитої.

За короля Владислава IV (1632 – 1648) відзначився в боротьбі проти „неприятеля святого Хреста Господня", себто турецько-ногайсько-татарської аґресії, як вельми хоробрий і досвідчений вояк. У 1638 році став писарем при Яцекові Шемберкові – комісарові Речі Посполитої над Військом Запорозьким. Тоді ж і познайомився з генеральним писарем Війська Запорозького Богданом Хмельницьким, не один раз з ним зустрічався, мав бесіди.

На початку Національно-визвольної війни в Україні, очолюваної Б. Хмельницьким, Іван уже був ротмістром у Стефана Потоцького, бився з козаками Хмеля – що було, те було, з пісні слів не викинеш – на боці польської шляхти під Жовтими Водами. У битві біля Княжих Байраків 16 травня 1648 року опинився в полоні – кримський хан Іслам-Ґірей III того року вступив у воєнний союз з Хмельницьким проти Корони, тож до нього й потрапив Виговський разом з іншими шляхтичами. Востаннє Хмельницький бачився з Виговським літ з десять тому, як вони обидва були в ранзі писарів. Тоді й спрямував Богдан свою пильну увагу на лядського писаря Івана. Шляхтич, але український, пам'ятає своє коріння, молодий, кебету має, таких варто на свій бік прихиляти – одукованих та хоробрих.

Хмельницький і звернувся до хана з проханням відпустити шляхтича. Але жадібний Іслам-Ґірей III діяв за принципом: дружба – дружбою... Зрештою зійшлися в ціні – за коня вороного (ой, добрий кінь, собі беріг, але за бранця, вартого скарбу, віддав), що його український гетьман запропонував кримському ханові, і було викуплено з неволі шляхтича Виговського...

На знак вдячности за волю шляхтич заприсягнув Хмелеві: вірою і правдою йому служити до скону. Він і служив, як час покаже, – вірою і правдою. І до самої смерти гетьмана між ними ніколи не виникало розходжень. Принаймні, в головному.

В свою чергу Хмельницький не помилився в здібностях та відданості Івана Виговського: грамотний зело і вправний, відмінник каліграф. Підніматиметься викуплений за коня вороного шаблями службовою драбиною досить круто й стрімко – на заздрість іншим. Вже в наступному, 1649 році стане другим гетьманським писарем Війська Запорозького, хоч його ще якийсь час за інерцією величатимуть „покоєвим гетьманським" писарем. Він стане – поруч з гетьманом – упорядником „Реєстру Війська Запорозького 1649 – 1650 рр." Звідтоді він – генеральний писар.

Вища військова і цивільна рада при гетьманові складалася з козацької старшини і називалася Генеральною (генеральний – найважливіший, основний, провідний) канцелярією. До неї входили: генеральний обозний, генеральний суддя, генеральний писар, генеральний осавул, гене-

ральний хорунжий, генеральний підскарбій та генеральний бунчужний – разом з гетьманом вони й складали уряд держави. Ці посади були виборними, хоча фактично їх призначав гетьман, генеральна старшина розв'язувала найважливіші питання військової та цивільної адміністрації, відала фінансами, судочинством, очолювала військові сили.

Генеральна військова канцелярія була центральною установою гетьманської адміністрації, і виникла вона під час національно-визвольної війни України 1648 – 1654 років. У ній зосереджувалося військове, адміністративне, судове, фінансове керівництво. І керував такою установою, по суті гетьманським урядом, генеральний писар. Себто за європейськими мірками – канцлер, чи, як пізніше, глава уряду, прем'єр-міністер.

Таку блискучу кар'єру при Хмельницькому могла зробити тільки віддана гетьманові і справі людина, наділена блискучими організаторськими та військовими здібностями й освітою, а всім цим укупі й володів Іван Виговський, колишній легіонер Корони. Відомо ж бо: аби кого – чи таких собі – Хмель при собі не тримав. Та ще під час війни. А генеральним писарем при гетьманові Іван Виговський був добрих дев'ять років – аж до смерти гетьмана.

2. Шлях на Москву був відкритий. Інформація для роздумів...

Свій історичний нарис „Іван Виговський" (збірка „Полководці війська Запорозького", К., 1988) відомий історик Юрій Мицик розпочав ключовою фразою: „Сподвижник Богдана Хмельницького". Адже Виговський (будучи генеральним писарем) виступав „навіть як співавтор деяких важливих універсалів Б. Хмельницького, нерідко сам пише їх з волі гетьмана".

Ось лише кілька оцінок Виговського, взятих з праці Ю. Мицика:

„За короткий час Виговський створив потужну та високоефективну Генеральну канцелярію. Ця установа була по суті Міністерством закордонних справ і одночасно – внутрішніх. Вона стала тим самим генератором, який згідно з волею гетьмана й ради війська Запорозького приводив у рух численні привідні паси державної машини... Щоб створити таку потужну державну машину й керувати нею, потрібен був величезний талант адміністратора й політика... Існують підстави вважати, що саме Виговський відіграє одну з провідних ролей у формуванні розвідки й контррозвідки України", що „без Виговського не обходилися найважливіші та найпотаємніші справи Гетьманщини".

„Аналізуючи взаємини Хмельницького й Виговського, ми дійшли висновку: гетьман та генеральний писар діяли, як правило, узгоджено..."

„1651 р. він брав участь у Берестецькій битві, причому саме його з Хмельницьким насильно забрав з поля бою хан. Вирвавшись з неволі, Виговський вжив енергійних заходів для мобілізації додаткових військ, громив під Паволоччю орду, яка поверта-

лася до Криму, обтяжена ясиром. Рішучі дії Виговського змусили ординців прискорити відновлення союзу з Україною...“

„Чи варто нагадувати, що Виговський, який проводив енергійну дипломатичну діяльність, особливо, коли гетьман був тяжко хворий в останні два роки свого життя, якнайбільше прислужився до створення могутньої антипольської коаліції“.

„В особі Виговського Українська держава мала досвідченого політика, вмілого адміністратора та дипломата, хороброго й талановитого воєначальника...“

В російсько-українській війні Виговський здобув блискучу перемогу під Конотопом на річці Соснівці 9 липня 1659 року (вершина всього його життя), коли було знищено близько 40 тисяч чоловік російського війська (за іншими даними, і всі 100 тисяч) і захоплено в полон близько 15 тисяч (для жалісливих чи ультраінтернаціоналістів – війна є війна, і тут нічого не вдієш, та й російські війська першими оружною силою посунули на незалежну, тоді незалежну Україну). Воєводу князя Пожарського стратили татари, а князя Трубецького виговці відігнали аж до Путівля – шлях на Москву був тоді відкритий (як і для утвердження української незалежности), але...

В Україні почався традиційний розбрат, коли свої (нацьковані, підбурені переможеними) виступили проти своїх, коли брат пішов на брата. Гетьман Виговський розбив тоді князя Трубецького, а прибічники зрадливого Пушкаря – Золотаренко, Филимонов і Цюцюра – запросили у нього (через нього – в Росії) допомоги, щоб задушити свою ж незалежність, яка тільки-но почала утверджуватися на полі бою, і зробили все, аби російським військам (розбитим!) здалися Переяслав, Ніжин, Батурин, Глухів, Новгород-Сіверський...

І – пішло-поїхало... І переможна битва під Конотопом, завдяки діям своїх запроданців, не привела до перемоги у війні, бо в Україні піднялася нова хвиля виступів опозиції, сиріч боротьби за булаву та за шкурницькі інтереси.

3. Гетьман-страховище, або офіційна (радянська), а тому кримінальна біографія І. Виговського

„Іван Остапович Виговський (р. н. невід. – 16 (26) березня 1664) гетьман України, 1657 – 1659. За гетьмана Б. Хмельницького був генеральним військовим писарем. Після смерти його (1675) домігся проголошення себе гетьманом. Пропольська політика В. викликала обурення народих мас, а також переважної більшости козацької старшини. В 1657 проти В. вибухнуло повстання (див. Пушкаря і. Барабаша повстання 1657 – 58). За допомогою кримських татар В. жорстоко придушив його і відкрито виступив проти Росії. Він уклав з польським урядом Гадяцький договір 1658, за яким на Україні відновлювалося польсько-шляхетне панування. На зраду В. український народ відновив повстанням, яке очолили І. Богун, І. Іскра та І. Сірко. Зазнавши поразки, В. і його група почала переговори з султанською Туреччиною про прийняття України в її підданство. Проти В. з новою силою спалахнув

народний рух. В. 1659 втік до Польщі, де йому присвоїли титули сенатора і київського воєводи. Згодом за звинуваченням в зраді Польщі В. за вироком польського суду було розстріляно...“

Це з УРЕ, офіційної енциклопедичної „біблії“ УРСР.

Така вона, офіційно-радянська, а тому вкрай кримінальна версія біографії Івана Виговського, від якої радянські історики, письменники, вчителі середніх шкіл чи викладачі вузів не мали права відходити ані на йоту – не кажучи вже про переосмислення, відновлення історичної правди. За есересерівських часів (як ще раніше – за самодержаних) особа, біографія та оцінка його діяльности не підлягали реабілітації, так потрактовано гетьманство Виговського було навічно, це як сумнозвісна беріївсько-сталінська „вишка“. І перегляду вона не підлягала. Її винесли мертвому Виговському, як живим виносять довічний вирок. (У давньому Римі часів Сулли і пізніше Августа таких називали проскрибованими). Ганити, паплюжити, піддавати остракізму такі постаті не тільки треба було, – істориків просто зобов'язували ще й ще їх шельмувати, таврувати, їх ще й ще засуджували, глумилися над ними, всіляко підкреслюючи: ось буде так з кожним, хто посмів чи посміє виступити проти Росії, – і з мертвими, яких не стало сотні років тому, і з живими, яких чекає таке ж пожиттєве засудження й затаврування.

Чи не найвлучніше про методи і стиль радянських істориків, як і взагалі про всю радянську історіографію, сказано в передмові до збірки „Гетьмани України“ (де є розповідь і про Виговського), що її видали у Києві року 1991-го журнал „Україна“ та газета „Вечірній Київ“ – на світанку нашої Незалежности, коли вже можна було нарешті сказати правду про безневинно засуджених есересерівських режимом відомих українських політичних і державних та інших діячів:

„Радянські історики випинають тільки гетьманів – ставлеників і прибічників Росії, які, мовляв, виражали „найзаповітніші мрії та сподівання“ всього українського народу й таврують гетьманів - прибічників Речі Посполитої, Туреччини, Кримського ханства, Швеції. І забувають, що, будучи гетьманом суверенної держави, першу стежку туди топтав не хто інший, як Хмельницький і, головне, не згадують про розчленованість України. Тим часом польська історіографаія, навпаки, підносить гетьманів-прибічників Польщі й тих, які боролися з царатом за автономію України“.

Отож пройдемося по головних пунктах есересерівських (УРЕ) звинувачень Івана Остаповича Виговського:

1. „... домігся проголошення себе гетьманом“. (Завважимо: чи й не кримінал! Згадаймо французький вислів, що став міжнародною поговіркою: поганий той солдат, що не носить у своєму ранці жезлу маршала).

А тепер – як Виговський став гетьманом.

Володимир Антонович (1834 – 1908), історик, археолог, етнограф, археограф, професор Київського університету мав добру науково-професійну і джерелознавчу освіту, видав великі томи архів-

них матеріялів про козацьке військо, студіював історію Литви й Польщі, тож матеріял знав з першоджерел, – у 80-их роках опублікував двома виданнями книжечку під назвою „Исторические деятели Юго-Западной России“, і ось що в розвідці „Юрась Хмельниченко – молодший син гетьмана“ пише: „...Козацька рада 1657 року в пам'ять заслуг Богдана (а не зважаючи, приміром, на видатні заслуги його сина, яких і не було в нього ніколи – В. Ч.) проголосила 16-літнього Юрка (Хмельниченка – В. Ч.) гетьманом України. Одначе згодом старшина збагнула, що юнакові ще не під силу гетьманська булава (як час покаже, вона йому була не під силу і в його зрілі рок. – В. Ч.). Прислухавшись до порад своїх прибічників, Юрко склав булаву, яку віддали до рук генеральному писареві Івану Виговському“ – і все. І нічого тут дивного не було, бо кому, як не другій особі в уряді покійного гетьмана, передати булаву – та ще тому, хто впродовж 9 років під орудою Богдана зарекомендував себе зрілим державним мужем! (Правда, час від часу та й з'являться вже в наші дні шпильки, що, мовляв, Виговський „видер з рук Юрка булаву“. Хоча нещасний, бо слабоумний, спадкоємець славетного Богдана) юнак 16 літ від роду аж ніяк не міг бути гетьманом у ті надто складні роки – що й довів Юрко трохи пізніше.

Завважимо, що коли на козацькій раді 24 серпня 1657 року Юрась зрікся булави, то на цій же раді від гетьманства відмовився й Виговський (разом з іншими кандидатами на гетьманство). Тоді ж – якщо вже бути точним, – рада прийняла ухвалу: гетьманом номінально – до свого повноліття – залишається нащадок Богдана, а наказним гетьманом призначається Виговський, тож недарма він спершу підписується „гетьман на той час“, аж доки козацька рада в Корсуні затвердить на цій посаді його остаточно. Будуть потверджені його повноваження і на козацькій раді в Переяславі, де козаки одностайно підтримають Виговського і стануть на захист виборності свого вождя (тоді ширились чутки, що Москва хоче обмежити козацьке право виборів гетьмана). Правда, рада змушена буде погодитись (як і сам гетьман) на прихід російських воєвод в Україну. Москва сприймає це за свою першу перемогу і почне вимагати через послів, аби гетьман їхав до Москви на поклін та затвердження. Виговський навідріз відмовився їхати. Вже наростало невдоволення приходом в Україну російських гарнізонів та воєвод, які всіляко утискували автономію, намагаючись приєднати Україну до Росії. Лише після Конотопської битви, зазнавши поразки од військ Виговського, воєводи втечуть з України до Путивля.

Отож „Виговський уклонився, взяв булаву, гарячу од одного спомину про грізного Хмеля, який тримав її в руках, і од сонячного проміння, мовив схвильовано, розчулено:

– Ся булава доброму на ласку, лихому на кару; потурати у війську я нікому не буду, коли ви мене на гетьмана обрали, військо Запорозьке без страху бути не може.

Бемкнув дзвін на дзвініці соборної церкви - хтось пильнував, подав знак, гримнули гармати в фортеці. Козаки цілувалися наче на Великдень...“ (Ю. Мушкетик, „На брата брат“).

2. „В 1657 році проти Виговського вибухнуло повстання (див. Пушкаря і Барабаша повстання 1657-58)“.

Професор Ю. Мицик: „... Гетьман зіткнувся з потужною опозицією, яка всіляко підтримувалася Москвою. Спочатку йому вдалося розгромити опозиціонерів, на чолі яких стояли полтавський полковник Мартин Пушкар і кошовий отаман Іван Барабаш – один з найбільших політичних авантюристів за всю історію України...“

Професор В. Антонович: „Всі ці претенденти (на гетьманську булаву, а саме: Юрась Хмельниченко, Барабаш, Іскра, Цюцюра, Золотаренко, Пушкар. – В. Ч.), окрім Юрася, вдаються до інтриг, доносів, які згодом стають хронічною недугою в політичному житті Лівобережжя. Найвидатнішим серед них можна назвати Пушкара...“

І далі він пише, що навколо Пушкаря „зібралося 2000 чоловік, що дістали найменння дейнек (палиця – В. Ч.). Почалися міжусобиці, які супроводжувалися грабунками багатих козаків. Виговський використав військо...“. Інакше він і не міг – як гетьман, як глава держави мусив у ній наводити лад, треба було зупинити анархію, свавілля дейнек і утвердити закон та порядок. Під Полтавою він і розбив розбишак дейнек, Пушкар тоді загинув, а Барабаш утік. Ці авантюристи використали чернь у своїй брудній боротьбі за булаву...

3. „... Відкрито виступив проти Росії“. Чи й не гріх, можна тут сказати, бо хто тільки за історію слов'янства та Русі проти кого не виступав. Та й що – проти Росії не можна виступати? Це вона веде безконечні війни, приєднуючи до себе чужі землі й народи, а проти неї – зась? Особливо, коли вона першою порушує угоди і веде на Україну свої війська.

А було так. У 1653 році зрада хана не дала війську гетьмана розгромити поляків під Жванцем, і тоді Україна (проти Польщі свого часу, між іншим, боровся й Виговський) заходилася шукати собі союзників (до таких пошуків, потрапивши в скрутне становище, вдаються всі держави), почалися контакти з московською державою та укладення з нею військово-політичного союзу. „Виговський був одним з найпалкіших прихильників такого акту, – цитуємо Ю. Мицика, – котрий було укладено в 1654 році. Хоча українсько-російський договір того року є недосконалим, незавершеним і короткотерміновим, він привів до виникнення своєрідної конфедерації двох незалежних держав. Поки договір був рівноправним, доти й успішно розвивалася боротьба проти Речі Посполитої. Досить сказати, що українська армія очистила від поляків майже всю Західню Україну...

Однак, після цього Москва зрадила Україну й уклала сепаратне перемир'я з Річчю Посполитою у Вільні. Козацьку депутацію, між іншим, навіть не пустили в намети, де відбувалися переговори, що було супротивно Переяславським статтям. Хмельницький, довіда-

вшись про те, оскаженів, але було вже пізно, та й сам був хворий, недужий. Він ще послав на Польщу з наказним гетьманом Ждановичем (київським полковником) корпус, і козаки у спілці з Семигородським князем Ракоцієм взяли Краків і Варшаву, але Москва сполошилася і послала свій „корпус" розкладати українське військо... Ще однією антиукраїнською акцією Москви після Переяслава була заборона українським єпископам (після смерти Сильвестра Косова) обирати митрополита. А де вже загрожували смертю єпископам з Правобережжя, їх би Польща просто розстріляла. Москва не зважала й на це. Щоправда, єпископи вибрали свого – Діонісія Балобана, так йому довелося втікати з Києва в Чигирин, бо в Києві стояла московська залога. Це – суцільний ланцюг зради Москви. Так законно обраний пізніше гетьман Петро Дорошенко вів на правому березі війну проти Польщі (в спільних, за Переяславською угодою, інтересах Московії і України, це був основний пункт угоди – вибороти Україну з-під Польщі), і ось Москва знову підступно, таємно укладає з Польщею відоме Андрусівське перемир'я, що розтинає Україну надвоє, залишає Дорошенка самого проти Польщі. Все це виразно показало справжні наміри Москви, далекі від братерства, та змусило Хмельницького шукати нових союзників. Було укладено союз зі Швецією, Трансильванією і Бранденбургом.

Виговський у всьому поділяв позиції Хмельницького. Тоді ж – внаслідок зради Москви – і змінив своє ставлення до неї, адже остання прагнула вже не до перемоги над Польщею, а намагалася знищити українську незалежність. Тож гетьман і діяв за принципом, якого дотримувались, дотримуються і будуть дотримуватись політики: немає вічнних друзів, а є вічні інтереси твоєї країни. Сьогодні для блага України вигідно їй бути з Росією – будь з Росією – завтра буде вигідно, наприклад з Польщею, будь з Польщею... До речі, цього принципу постійно дотримувалась і Росія: у неї не було і немає вічних друзів, в Росії є вічні інтереси самої Росії. Виговський їй стояв на заваді, тож Виговського треба було будь-що прибрати з дороги. А ще краще – знищити. Бажано руками його ж одноплемінників. Тож Росія вже відкрито підтримувала опозицію в Україні, тих, хто багнув влади, і все робила, аби позбутися неугодного їй гетьмана і вирвати з його рук булаву та передати її тому, хто буде служити Росії. А чи не першим спробу вирвати булаву з рук Виговського зробили донощик Пушкар (Виговський хотів зарадити з Пушкарем миром, посилав до нього на переговори своїх людей, але Пушкар, підготовлений Москвою, якому вона обіцяла булаву, щоразу відхиляв усі пропозиції) та Барабаш (авантюрист з авантюристів). Виговський їх розбив (згодом авантюра Пушкаря та Барабаша радянськими істориками буде возведена в ранг ні більш, ні менше, як „народного повстання"».

І хоч гетьман розбив претендентів на булаву, але Москва й тоді не припинила нацьковувати проти нього охочих дорватися до влади. Це врешті-решт і призвело до російсько-української війни в Україні в ро-

ках 1658 – 1659-их. Пакт 1654 року вже перестав діяти, бо ж не хто інший, як Москва, його й порушила в односторонньому порядку ще в 1656 році. Ось тоді гетьман Виговський (а що йому залишалося робити в тій ситуація?) уклав з Річчю Посполитою договір (трактат) 1658 року. За тим Україна мала стати Великим князівством Руським і дістати ті ж права, що й Велике князівство Литовське і входити до Речі Посполитої вже як рівноправний член конфедерації з Короною Польською та Великим Князівством Литовським, вона забезпечувала собі повне внутрішнє самоврядування. Верховна законодавча влада мала належати зборам депутатів від усієї України, виконавча – гетьманові. Українці мали обіймати всі посади – чи не за це Росія, а згодом і СРСР називатимуть Гадяцький договір Виговського „зрадою інтересів України"? Адже Україна в ранзі великого князівства Руського повинна була мати всі державні установи й чини, свій суд, грошові знаки, своє військо, також відновлювались церковні суди, скасовувалась унія на всій території Речі Посполитої, п'ять українських єпископів мали засідати у сенаті так само, як католицькі, тощо. Також передбачалося відкрити два університети, в різних містах України засновувались училища, відкривалися друкарні, гарантувалася свобода друку, слова.

Сейм Речі Посполитої ратифікував Гадяцький договір, але, на жаль, він так і залишився на папері – на той час російсько-українська війна спалахнула з новою силою – а згодом і сама Польща почала підступно порушувати договір з Україною. І все повернулося на крути своя, а межи людьми московські емісари пускали чутки, що буцімто Виговський „продав Україну ляхам".

Тут слід зауважити, що польське ярмо за два століття вже добре намуляло українцям шию, вони пам'ятали про те повсякчас і підозріло ставилися до будь-яких польських пропозицій, а московське ще й не притерлося, воно натре нам карк до крові пізніше.

4. Сорок соболів та три пари соболів добрих, або хто нагородив Виговського титулом „аґент двох престолів"

Політолог Л. Сотник (див. „Універсум", №1-2 за 1999 рік) у своїх роздумах „Богдан не потребує захисту, але істину треба захищати", переконаний, що не Богдан запроторив Україну в колоніяльне рабство (мається, звісно, на увазі Переяславська угода), хоча „рабство – факт. І подбали про нього Богданові наступники, починаючи з Івана Виговського".

За „вироком" „Радянської енциклопедії історії України" (1969), „Представники буржуазно-націоналістичної історіографії В. Б. Антонович і М. С. Грушевський намагалися зобразити Виговського як людину, яка нібито бажала забезпечити свободу і незалежність України. (Що, між іншим, і відповідає історичній правді, за що неугодного гетьмана радянська ідеологія й проголосила ворогом. – В. Ч.). Насправді Виговський та його однодумці для зміцнення свого класового

становища намагалися відірвати Україну від Росії. (Так ніби з Росією він не міг „зміцнити свого класового становища", як то робили інші, продажні українські старшини. – В. Ч.)".

Отже, „намагався відірвати Україну від Росії". І раптом: рабство України почалося з Виговського!

Ось що висуває на підтвердження своєї гіпотези політолог Л. Солтис:

„За всіма цими подіями (розкол єдиної України на Ліво- та Правобережжя, руїна та повна втрата незалежності. – В. Ч.) стоїть колоритна, загадкова постать гетьмана Івана Виговського, наступника великого Хмеля..."

І далі: „У 1649 році посол московської держави Неронов доносив, що він дав Виговському кілька зайвих соболів, щоб той „повідомив йому список зборівських статей і про інші справи розповів".

1651 року піддячий Григорій Богданов доносив: „Приходив до мене в Корсуні писар Іван Виговський і наказував, щоб його слова були відомі великому государю: до нього, писаря, царська милість і жалування, і він на государевому жалуванні чолом б'є і обіцяє великому государю служити і всілякого добра хотіти під присягою і тепер, що у гетьмана Богдана Хмельницького з польським королем, кримським царем й іншими державами буде робитись, він про все великому государю стане доносить, в Путивль таємним ділом до боярина Семена Васильовича Прозоровського писати, тільки б це нікому не було відомо, тому, якщо взнає про те гетьман Богдан Хмельницький, то йому, писареві, не минути кари". (Який жаль, що радянські історики цього „запроданства" Виговського Москві не знали, адже ж вони б оголосили в такому разі Виговського найкращим гетьманом України – ще б пак! Підтримував, хоч і таємно, Росію! – служив їй за соболі. Тільки не ясно, як після такої таємної служби государеві та розбив наголову його військо під Конотопом? – В. Ч.).

Але й цього, виявляється, мало. У 1651 році подібного листа Виговський буцімто адресував і горонному гетьманові Потоцькому, пропонуючи і йому свої універсальні послуги донощика: „Не тільки тепер, але й у всілякі часи я докладав велике старання до того, щоб ревно і вірно служити його королівській милості..." Відчуваючи, що кари йому не минути, на випадок викриття, потаємний агент благає польського гетьмана: „Про одне прошу, щоб моє життя було в безпеці, по тому буду чекати спокійно підвищення, обіцяного вашою милістю. Про одне прошу, ваша милість, щоб знав, кому повіряти найтаємніше".

Наче детектив якийсь.

Це відчув і сам автор публікації: „Про життя Виговського як подвійного агента можна було б створити блискучий детективний роман. (Чомусь Юрій Мушкетик не скористався цією виграшною пропозицією і написав про Виговського, як про героя України, борця за її незалежність – В. Ч.). І далі додає, що „у 1653-му піддячий Іван Фомін прибув в Україну, щоб таємно віддати Виговському грамоти турецького султана, кримського хана, сілістрійського паші, гетьманів Потоцького і Радзивила до Хмельницького (оце розмах таємного

агента двоє престолів! Справді він гідний „блискучого детективного роману! – В. Ч.), бо всі ці грамоти раніше були переслані писарем до Москви. За цю службу цар послав Виговському „сорок соболів та три пари соболів добрих".

Правда, той же піддячий зустрівся і з Богданом Хмельницьким і йому теж вручив царський дарунок – „40 соболів та дві пари соболів добрих", але політолог на цій підставі чомусь не звинувачує – слава Богу – Хмельницького в зраді України та доносах, а Виговському за царський дарунок перепало! Та й Москва йому дала більше, як гетьманові. Може, піддячий просто переплутав і на одну пару „соболів добрих" більше треба було вручити Хмельницькому, яко гетьманові, а він вручив генеральному пусареві Виговському? І таке могло статися, тим більше, що Москва у всі часи намагалася підкупити українських діячів (здебільшого успішно), даючи їм соболів і до соболів (у радянські часи – посади та ордени).

Ось така вона, кпинить політолог, „вірна служба" Виговського, який, будучи „великим трудівником від політики", все своє життя працював на... себе, удаючи, що працює на військо Запорозьке та Україну". І далі автор публікації злегка іронізує: „Зараз Івана Остаповича підіймають на щит, вихваляють, ставлять йому погруддя та пам'ятники. Я, власне, не проти того, але вважаю, що перші скульптурні зображення цього діяча мали б з'явитися спочатку в Москві та Варшаві. А там і ми вже якось би спромоглися". („Дуже сумнівні це свідчення, – висловився з цього приводу Юрій Мушкетик у розмові з автором цих рядків. – А от усім відомі свідчення про те, як цар через боярина Хитрово підкупляв за соболі і золото старшин з оточення Виговського, політолог чомусь не наводить. А це ж можна прочитати навіть в усім відомій історії Соловйова").

Має рацію Л. Сотник у тому, що „Будучи виразником інтересів „старої шляхти" (реєстровців), яка збагатилася на війнах, Виговський потрапив під тиск „шляхти нової", що вибилась у люди за часів Хмельниччини з простих козаків, посполитих. Вона жадала свого шматка пирога, рівняючись у всьому на польське дворянство. Були вже у цієї нової „шляхетської генерації" і ґрунти, і млин, і сіножаті, і рибні угіддя, та не було головного – ОФІЦІЙНИХ ПРИВІЛЕЇВ, тобто жалуваних королівських чи царських грамот! А без цих папірців, за тодішньою юридичною традицією, власник – не власник, ґазда – не ґазда. І постало питання: де ці привілеї легше „вибити" – у Польщі чи в Московії?". Так, але при чім тут Виговський? Тим більше, пошуківці й здобувачі таких привілеїв не перевелися й нині, і тут не погодитись з Л. Сотником не можна:

„... Коли спостерігаєш за діяльністю нашої сучасної економічної та політичної еліти", виникає аналогія із зрадниками минулого, починаючи з діячів Хмельницького, а не тільки Виговського. Ні, „правнуки погані ще не вимерли! Їм так хочеться привілеїв! За будь-яку ціну!"

Але повернемось до цитат із таємних донесень, наведених Л. Сотни-

ком. Як випливає з них, український гетьман, сподижник Богдана Хмельницького Іван Виговський – банальний агент двох престолів, донощик-стукач, сріблолюбець, продажна, взагалі, шкура – чи не забагато для одного гетьмана, який, згадаймо, за всю історію гетьманства (та й не тільки гетьманства) в Україні єдиний, хто завдав Росії чи не найвражаючішого удару під Конотопом!

Одним з перших в українській літературі роман про наступника Богдана Хмельницького на гетьманство написав І. С. Нечуй-Левицький (1899). І хоча наш класик у своєму романі „Гетьман Іван Виговський" й уникнув політики та злободенної гостроти, зображуючи героя головно в колі сім'ї (зрештою, це сімейно-побутовий твір), все ж в УРСР твір під забороною (письменник змалював гетьмана з симпатією, Іванові Семеновичу добряче перепало від радянських істориків за те, що він, мовляв (стандартне звинувачення, яке вже набило оскомину), „з ліберально-буржуазних позицій висвітлив історичне минуле України". Себто, зобразив гетьмана не з класово-партійних позицій, не запобігав перед Москвою і не затаврував Виговського як „зрадника". За радянських часів неугодний комсистемі гетьман зображувався лише епізодично і, звичайно ж, з різко негативних позицій. І лише в незалежній Україні в дослідженнях та художніх творах Іван Виговський посів належне йому місце – відповідно до правди історії. Протягом останнього десятиріччя з'явилися два значні в нашій прозі твори про видатного наступника Хмельницького – вже згадуваний роман Ю. Мушкетика „На брата брат" (докладніше про цей твір далі) і повість Олеся Лупія „Гетьманська булава" (1993). За браком місця зішлюсь лише на коротеньке інтерв'ю, яке Олесь Лупій дав авторові цих рядків:

– Готуючись до написання повісти „Гетьманська булава", я вивчив усі на той час доступні історичні матеріяли, документи, і жоден з них не дав мені підстав засумніватися у порядності, а тим більше, припустити зрадництво Івана Остаповича Виговського, спершу генерального писаря, а потім гетьмана України. Досить примітивно було б вважати, що Виговський, подаючи засекречену інформацію московському цареві та його слугам, домагався дорогих дарунків. На той час він уже був досить заможним чоловіком, а крім того було заведено обдаровувати гостей соболями та іншими коштовностями, і відмову від них просто не зрозуміли б. Та головне в тому, що всі інструкції в Чигирині Виговський одержував від гетьмана Богдана Хмельницького, і про так звані наговори та „засекречену" інформацію він також знав. Іван Виговський був тонким політиком і дипломатом і все робив, аби заплутати ворогів, тим більше, що бачив їх наскрізь, як вони хочуть побільше впливових українських політиків і військовиків заманити у свої сіті. Зважаючи на те, що Москва ніяк не хотіла підтримувати повстання українського народу проти Речі Посполитої, він спочатку намагався їх переконувати, а потім вирішив і їх пошити в дурні. Таких політиків, як Іван Виговський, більше не було аж до з'яви Івана Мазепи. Те, що зробили він і його брат Данило, врятувало згодом Украї-

ну, нашу історію і нас, як народ, який врешті через століття відстояв свою державну незалежність, хоча міг би це зробити ще в ті часи. Загалом, це була чесна і мужня людина, талановитий військовик, і гетьман, великий патріот України.

5. Біла Церква – „Чорна рада“

Ми, українці, постійно шукаємо собі ворогів. І успішно їх знаходимо. Чужих. Їх у нас було аж забагато: нас постійно шарпали татари й турки, сотнями тисяч женучи наш люд в ясир-неволю, коли перекопський мурза дивувався: „Чи зосталися ще люди в Україні?“ та дотла спалюючи й плюндруючи наші села й містечка; нас віком обдурювала Росія, звівши рівноправний союз з нею (як то замислювалось Б. Хмельницьким і підписувалося московським царем) не без нашої, правда, допомоги до того, що Україна на сотні років потрапила в рабство й була перетворена нею на колонію, нас постійно воювала Польща...

Але найбільші наші вороги – це ми самі. Впродовж віків. Це ті наші горезвісні чвари й розбрати між своїми, що й загнали нас у московські кайдани. І коли ми в собі переможемо головного ворога, тоді й стане Україна справді незалежною, коли злютуємо свою єдність, тоді станемо світовою державою. Але давно відомо: найважче боротися з хатнім злодієм, із своїм надто тяжко долати ворога у собі, того, що у нас самих, коли брат іде на брата.

Так уже повелося в Україні, що церкви в неї білі, а ради – чорні.

І що ми більше любимо – білі церкви чи ради чорні, важко й сказати. А звідси, як справедливо й образно назвав Олег Покальчук українських гетьманів, – вершництво без булави. Український гетьман ніби ж і мав верховну владу (булаву) – навіть абсолютну, делеґовану йому через вибори, але козаки завжди могли „законно“ позбавити його тієї влади – булави, скликавши „чорну раду“.

Ось чому українські гетьмани були такими собі вершниками без булави (хоча булаву й мали) – любителів відібрати її у гетьманів, щоб спробувати заткнути собі за пояс, у всі часи водилося скільки завгодно, не перевелисль вони й нині. Особливо нині. А тут ще й вертітися гетьманам доводилося постійно – між королям и й царями. Стримуючи до того ж натиск ханів. Ще й остерігаючись „чорних рад“, що дамокловим мечем завжди висіли над ними.

Одне із значень слова чорнота – чорний народ, чорні люди, чернь.

А вже звідси – чорні ходи, чорні ринки, чорний день, чорні злидні, чорна злість (злоба), чорна невдячність, чорне діло, чорна пам’ять, чорна хвороба (падуча), чорна книга, чорна сила, чорне слово. І зрештою, чорна віспа – народна назва тяжкої форми цієї недуги, що дзьобає й нині Україну – її лице й особливо душу.

У цьому ряду стоїть і чорна рада, найзначніший (і – найживучіший) витвір чорноти: явище суто українське, бо тільки у нас, у країні білих церков чорним квітом процвітають чорні ради (чи не ї сьогодні веле-

мовно називають „народними трибуналами“?) Чорних, звичайно, людей.

Вважається (УРЕ), що чорна рада вперше була згукана у 1663 році поблизу Ніжина. Але якщо вже бути точним, то дата з'яви чорної ради, цього істинно українського винаходу, трохи пізніша, бо вперше вона була скликана на околиці Білої Церкви – яка символіка! – в році 1659 і закінчилася бійкою, братовбивчою різаниною, коли свої на втіху воріженькам штрикали списами, шаблюками й ножами своїх, коли було силоміць вирвано з рук гетьмана Виговського булаву...

Звідтоді вони й діють – чорні ради – в кожному столітті і через 1917 рік (отам була – усім чорним радам рада, коли скинули законну Центральну Раду і передали владу більшовикам) й до наших днів... Сьогодні церкви наші відроджуються – слава Богу, – але поруч ми спішно відроджуємо й чорні ради, щоб пара – Біла Церква – Чорна рада – була нашим вічним супутником. Мабуть, ми вже приречені, маючи білі церкви, відроджувати коло них і чорні ради запроданства й розбрату. Не можемо без чорних рад – така вже в нас національна ознака чи, як нині можно казати, менталітет.

Отож Біла Церква, рік 1659-ий. Два роки Іван Виговський на гетьманстві, утверджує незалежну Україну. І хоч у липні того року він здобув блискучу перемогу над росіянами під Конотопом і потрібно було тільки закріпити завойоване й будувати вільну Україну, конотопська перемога по суті не принесла Україні бажаного, – чорну справу (для Росії – рятівну) утнули свої, яких нині можна називати опозицією. Булаву можна було здобути лише з допомогою Росії, бодай і розв'язавши для цього громадянську війну та зрадивши інтереси своєї держави. Лідером вибрали молодшого сина Хмельницького – Юрка, і в Україні пішов брат на брата. Для досягнення своїх чорних цілей претенденти на булаву й звернулися за допомогою до Росії, тієї Росії, яку під Конотопом розбив Виговський, а їй тільки того й треба було. Вона ладна була підтримувати будь-кого, хто виступав проти законного гетьмана, аби лишень претенденти допомогли їх загнати Україну в самодержавне ярмо.

Визрівала громадянська війна.

Виговський розумів, що йому доведеться воювати на два фронти – проти Росії та її зазіхань на Україну і проти своїх, претендентів на булаву, різних запроданців, зокрема прибічників Пушкаря, а це нічого, крім кровопролиття, не принесе. Зваживши все, не бажаючи братовбивства і того лихоліття, що принесе народові шарпанина за булаву, Виговський залишив столицю і біля Германівки, на перехресті трьох доріг, на широкій галявині скликав гетьманську раду.

Все закінчилося шабельною веремією, коли свої рубали своїх.

Іванові Остаповичу довелося відходити на Білу Церкву, на околиці якої зібралося „чорна рада“ – така „ж розвихрена, гамірна й шабльована, як і в Германівці“ (Ю. Мушкетик), на ній він остаточно вирішив позбутися в ім'я миру та спокою свого гетьманства. Булаву й бунчук через брата Данила передав Юркові Хмельниченкові. Єдина втіха –

козаки випустили з Чигирина дружину й дітей, які перебували там під вартою і за життя яких він боявся, та допровадили їх до нього в Білу Церкву. Звідти й почався їхній хресний шлях.

Новий гетьман Юрко Хмельниченко під тиском Москви підписав нову редакцію Переяславського договору, що фактично перетворювала Україну на придаток Росії – про українські вольності, козацькі права там уже й мови не було. Зате старшина й поспільство здобували права скаржитись Москві на своїх зверхників і писати доноси – один на одного, що вони й кинулись масово робити. Виговського з родиною та братом Данилом Москва оголосила зрадниками і вимагала видати їх їй на розправу, щоб віднині ніхто з Виговських не обіймав ніяких посад. Данила Виговського таки видали Москві, і там його після жорстоких тортур (очі залили розплавленим свинцем), було страчено. Росія за допомогою українських претендентів на булаву успішно утверджувалася в Україні, все, що здобув великий Богдан і що примножив його наступник Виговський на шляху утвердження української незалежности, сином Хмельницького, маріонеткою в руках опозиції, було втрачено.

Іван Виговський під тиском обставин, зради своїх і наступу Росії відійшов на Волинь, де з волі короля дістав Барське староство та звання сенатора. З ним у Бар прибула й дружина Олена з малолітнім сином Остапом. (Про перший шлюб Виговського, од якого він мав дочку Мар'яну, – вона була одружена з українським православним шляхтичем Михайлом Гунашевським, автором Львівського літопису, – майже нічого не відомо. Другий шлюб Іван Остапович узяв року 1656-го з Оленою Стеткевич – дочкою українсько-білоруського шляхтича каштеляна Богдана Стеткевича, яку він любив і з якою прожив у злагоді до своєї ранньої загибелі десь лише вісім років).

На Україні „посилився жахливий розбрат: місто воювало з містом, син грабував батька, батько – сина..." (В. Антонович).

За короткий час змінилося три гетьмани. Почалася Руїна, гетьманщина розкололася на дві частини – Правобережну і Лівобережну. Польські війська почали нове вторгнення в Україну, на Правобережжі їх зустріло повстання, щоправда, воно також було спрямоване й проти нового гетьмана Павла Тетері.

Гетьман з поляками жорстоко придушував народні виступи, під час яких було схоплено ватага повсталих Дмитра Сулиму – сліди від нього буцімо вели до Виговського, який, на думку Тетері, мріяв повернути собі булаву. Виговського оголосили не лише симпатиком повстанців, а й „мотором всіх нинішніх бунтів". За намовами Тетері екс-гетьмана схопили поляки (запідозрівши його в зраді), позбавили всіх прав та привілеїв, що їх він мав як сенатор Речі Посполитої, і без суду та слідства, навіть не поставивши до відома короля, засудили до страти.

16 березня 1664 року за ним прийшли – Іван Остапович читав акафіст Пресвятої Богородиці.

– Досить! – сказали йому. – Відчитав, відгетьманував своє. Пішли!

Виговський з гідністю вийшов у двір в'язниці.

Прогриміли квапливі постріли й сполохали галок на мурах. Мушкетний дим поволі танув над розпластаним нерухомим тілом гетьмана – з незалежністю козацької України було покінчено на цілих триста з гаком років. Завдяки своїм. Хоч тепер їхні нащадки й звалюють усе на Русію, яка просто скористалася хохляцьким запроданством.

„Ненадовго пережили Виговського його вороги й близькі, зичливі йому, але котрі не захотіли перейнятися його бориннями, присутні на раді старшини, що їх усіх винесла на найвищий гребінь страшна братовбивча війна опісля Виговського. Безвольного й нікчемного Юрка Хмельниченка, якого, наче пір'їну, підхоплювали й несли в свій стан то лядський вітер, то вітер-москаль, то знову лядський, а тоді закрутив жаркий, спопеляючий турчак, покориставши славне ім'я його батька, турки задушили його на мосту в Кам'янці-Подільському і тіло кинули у воду...

У шмат часу після Богданової смерти, менший, ніж два десятиліття, напакувалося стільки ворохобних, куцих розумом, непостійних гетьманів, стільки підступів, зрад, смертей, що все це доконче розорило, спустошило Україну, надломило її звитяжний дух і потьмарило... З того постала Велика Руїна, після якої Україна вже не змогла розправити рамена аж по сьогодні...

6. Коли брат ішов на брата...

У 1994 році в журналі „Київ" з'явився новий історичний роман Юрія Мушкетика з такою промовистою, афористичною, а відтак і гіркою назвою – „На брата брат". Це твір про тяжкі для України, добу, що настала по смерті Богдана Хмельницького, коли в новоствореній козацькій державі, на світанку нашої волі почалися криваві чвари між своїми, боротьба за булаву, прислужництво перед Москвою, коли на цьому непривабливому і небезпечному тлі Іван Виговський робив відчайдушні спроби зберегти збройне надбання українців.

Отже, це роман про Виговського і про той час, і про ті обставини, і про тих українців, які, за влучною оцінкою Миколи Костомарова, почали дбати лише про себе... То був час, коли „людські душі дрібнішали, ставали вбогі, розум притуплювався... Все, що було колись дороге, святе, тепер продавалося щораз дешевше. За героя часу вважали того, хто серед загальної колотнечі вмів зберегти себе самого, вирнувши з болота анархії, потопивши в ньому другого... Так було скрізь, де громада не йшла одностайно до виразно зазначеної мети, де громадський ідеал заступився ідеалом особистої наживи й самолюбства".

Це наче про нас і наше сьогодення написано.

По смерті Хмельницького (до речі, раптовій і трохи загадковій) розбрат в Україні розквітнув пишним отруйним квітом. „На брата брат" і розповідає про це та ще про Виговського – великого патріота України, освічену й мудру людину, талановитого полководця, про Ви-

говського- гетьмана, який несхитно йшов шляхом утвердження незалежности України. А в ті часи, процитуємо ще раз М. Костомарова, „українська справа явно гинула. Невдача за невдачею знищували надії, й люди позбулися віри... в свою мету".

„Юрій Мушкетик, – пише у післямові до роману Анатолій Шевченко, – показав нам Виговського, якого ми не знали. Адже його доля трагічніша навіть за долю Мазепи. І не тому, що Іван Остапович був підступно вбитий, а Мазепа помер своєю смертю, Мазепі неоціненну послугу несамохіть зробила російська Церква, щороку протягом віків виголошуючи анатему його пам'яті і в такий спосіб нагадуючи, що був такий український патріот, який намагався вирвати Україну з пазурів Московії. А Виговського гвалтовно викреслили з історії, ніби його не було. Російська, а потім більшовицько-радянська історіографія зганьбила й ім'я його, й діяння. Тільки іноді він з'являвся на сторінках партійно заангажованих творів як епізодичний негативний персонаж. Разом з гетьманом занапастили всю його славну родину – батька й чотирьох братів-полковників, двоє з яких наклали головами в Московії, а сам він загинув од рук поляків з намови земляків-запроданців.

А тим часом це був один з найвидатніших українських гетьманів, який перший – усього лише через п'ять років після Переяслава – повстав проти московських „благодійників", які брутально порушили укладену з Б. Хмельницьким угоду й почали звичайну окупацію України. І то велика трагедія наша, що по переможній битві з царським військом 1659 року під Конотопом, яка відкривала перспективу незалежного розвитку козацької держави, гетьмана Виговського не підтримали й по суті зрадили. Й почалася велика Руїна, яка в національному аспекті не подолана й дотепер. Усе через той же розбрат – прокляття, що тяжіє над нами упродовж віків. На авансцену української історії вийшов, як висловився Євген Маланюк, „здрібнілий мікромалорос".

І що б там не писали про Виговського (як пізніше про Івана Мазепу), а Михайло Грушевський сказав, як зав'язав:

„Їх діло... не було ні якім разі особистим ділом, їх винаходом, їх забаганкою. Вони виступили з здійсненням того, що було постулатом всієї спільности. І впали жертвою не тільки своїх власних помилок, чи недотепностей, але також і жертвою трагічного конфлікту народних змагань з непереможною силою обставин."

Історик Ю. Мицик, завершуючи свою розповідь про Виговського, називає Івана Остаповича „великим предком" – бодай і щодо його прямих нащадків. Але ж сьогодні ми всі нащадки, адже, як справедливо зазначає Анатолій Шевченко, „ніщо в людських діяннях на користь рідного народу, Батьківщини не буває намарним, невчасним..." Справді-бо, не було б Виговського з його Гадяцькими угодами і боротьбою з Московією, могло не бути й Мазепи з його відчайдушною спробою покласти край російському пануванню. А чи був би Орлик з його першою в Європі демократичною Конституцією? А згадаймо УНР чи ОУН-УПА, і нарешті проголошення 1991 року Акту про державну незалежність України – це, зре-

штою, не збаганка наших сучасників на референдумі 1 грудня, це все йде звідти, від Виговського, Мазепи, УНР, ОУН-УПА...

І сам автор завершує роман такими пророчими словами:

„Ім'ям, пам'яттю кращих синів, оборонців рідного краю, ми підняли над нашими головами простріляний багато разів козацький прапор і плекаємо надію на повернення колишньої слави".

Замість післямови.
За горами, за лісами, за мурами кам'яними...

Скитом у православ'ї зветься житло ченців-самітників, розташоване віддалік від основних монастирських споруд, здебільшого у безлюдній місцевості – там і скитують відлюдські скитники.

Богородчани – селище міського типу, райцентр на річці Бистриці Солотовинський – за 22 кілометри від Івано-Франківська. У районі – 39 населених пунктів, серед них і село Манява, що дало назву скиту в ранзі монастиря. Заснований він року 1612-го.

У Манявському скиті і знайшов свій вічний притулок гетьман Іван Остапович Виговський. Олена, жона його, як почула про вбивство її любого мужа і батька її дітей, впала на підлогу – серцевий напад скосив її в одну мить.

Поховано її біля мужа в Манявському скиті – там у вічності і лежать вони разом. У тих краях (мається на увазі Богородчанський район) – передгір'я і гори, там букові, грабові, ялинові та смерекові ліси.

Над монастирем вічність розпростерла свої невидимі крила.

Там – Боже слово, там ні суєти суєт, ні підлости, ні „чорних рад".

По периметру монастиря-скиту – кам'яні мури з трьома баштами – свого часу їх звели для захисту від турків та кримських татар. Здавалося б, вони й нині мають надійно захищати, таж ні. Хоч турки й татари вже віки як не ходять на Україну, але свої „правдоборці" не полишають у спокої тлінні останки гетьмана, пам'ять про нього. Скитальство (скитальником називають того, хто блукає, поневіряється) Івана Виговського, його віковічні поневіряння не скінчилися й досі. І немає йому спокою й за кам'яними мурами, бо й сьогодні час від часу чиняться наскоки на славного гетьмана, і чинять те вже новітні „татари" й „турки". Свої з діда-прадіда. І навіть гори, і навіть ліси, і навіть кам'яні мури Манявського скиту з трьома баштами, і навіть час не рятують Івана Остаповича, бо не дають йому спокою у вічності...

Такі ми, українці, тих великих наших прадідів, які виборювали для нас незалежність, ми часто-густо шпигаємо, намагаємось їх повчати – ось які ми, мовляв, розумники! – або й взагалі викинути з історії? Чи бодай хоч тавра на них побільше поначіплювати – на догоду сильній сусідці, яка все ще не полишає мрії повернути Україну в свою імперію, яку вона вперто силкується – вкотре! – відродити.

... Династичні чвари, княжі усобиці, боротьба за „отчі столи" й волості врешті-решт таки погубили – після Ярослава Мудрого більше мудрих у нас не знайшлося? – Київську Русь; шарпанина за булаву

згубила козацьку державу Богдана Хмельницького, в сімнадцятому відсутність єдностии та одностайности у виборюванні волі Батьківщини згубили УНР...

Такі, ми українці. А тому й доля у нас така, українська – чвари й розбрати між своїми, на радість чужим. До речі, ворогів ми теж любимо шукати чужих, забуваючи, що найбільші наші вороги – це ми самі. І хай Павло Зібров оптимістично (і гарно так) співає про те, що є у нас „мова, своя, чудова“, є у нас, мовляв, „воля“ і навіть, – НАВІТЬ! – „гордість“, але... Правда, „мова, своя, чудова“ у нас таки є, хоч ми її успішно й цураємось, а ось щодо ще й волі і, тим більше, гордости, доводиться (на прикладі бодай останніх 300 літ нашої історії) далебі сумніватися...

Ігор МАЛИШЕВСЬКИЙ

ГЕТЬМАНСЬКЕ ЗОЛОТО

Це потьмяніле олійне полотно в старій, покритій бронзою рамі висить у моєму домашньому кабінеті невідь-скільки років. Тож до нього, здавалося б, давно вже можна було звикнути, не помічати, як і інші, незмінні з роками атрибути побуту – меблі, книжки чи друкарську машинку. Тим паче що попервах, доки картина не опинилася в нас, я не дуже її шанував: як на мене, пензель був не вельми вправний, напівпрофесійний, чи що.

Належала картина покійній бабусі моєї дружини. Сама Марія Семенівна – я називав її пратещою – про полотно до пуття нічого не знала, лише покрученим на старість пальцем вказувала на рік у правому куточку – „1911". А про художника, який у тому ж куточку залишив автограф „Я. Вінглянський", звісно, й не чула. Для неї саме давність полотна і мала вартість.

Отож, забиваючи у стіну над диванчиком цвях цієї жінчиної спадщини, я ще не відав, що в картини автор інший. Але на тьмаве полотно дивився вже зовсім іншима очима. Бо наш з дружиною давній друг письменник Анатолій Шевченко одного разу розкрив нам особи портретованих, а відтак і складні, трагічні стосунки між ними. І зображена, хай і не зовсім вправним пензлем, сцена виявилася надто значущою для нас, українців.

Таємниця авторства

А то художник відтворив момент, коли імператор Петро І приходив у в'язницю до наказного гетьмана Павла Полуботка. У тій самій одиночці Петропавлівської фортеці на Заячому острові в гирлі Неви, де бунтівний гетьман після тортур на допитах у Таємній канцелярії невдовзі сконає. Відтоді ця напівзабута-напівзаборонена в радянські часи постать стала цікавити мене постійно, і поступово, з роками матеріяли про нього факт за фактом накопичувалися в одній з шухляд мого письмового столу.

Чернігівського полковника Павла Полуботка (народився приблизно 340 років тому) після смерти гетьмана Івана Скопадського старшина умовила взяти обов'язки наказного гетьмана Лівобережної України, себто стати ним тимчасово. А там, мовляв, цар, дасть Бог, дозволить обрати нового, повновладного гетьмана, яким і має нарешті стати Полуботок. Але Петро І не довіряв Полуботкові ще з 1708 року, коли ко-

заки вже пробували одного разу обрати його, як найдостойнішого, гетьманом: „Надто розумний. З нього може вийти другий Мазепа". Зрештою, непокірного гетьмана, що прагнув відновити для України забрані царатом права автономії і не бажав коритися царевій Малоросійській колегії, кинуть до імператорської катівні у Санкт-Петербурзі. Його незламна, лицарська поведінка в казематі, опікування долею майбутніх, ще не народжених поколінь українців зробили з мученика народного улюбленця. Недаремно ж колись по українських хатах зображення крамольного гетьмана та аркушинки з приписуваною йому антицарською промовою виставляли на покуті поруч з іконами. „Вступаючись за Отчизну, я не боюсь ні кайданів, ні тюрми, і для мене краще найгіршою смертю вмерти, як дивитися на пошесну гибель моїх земляків", – гордо відказував, за однією з народних легенд, в'язень Петрові І. У фортеці всеросійський можновладець особисто не лише допитував його про сховане українське золото, а й вимагав покаяння, покори, відмови від козацьких вільностей.

По тривалих пошуках спливло раптом інше прізвище художника, який зобразив цю сховану за пеленою історії сцену. Волков. Чому ж у нас полотно підписано не так?

Загадка відпала сама собою, коли пізніше я вичитав десь, що картина Волкова буцімто давно щезла. Отже, удома в нас копія. Її, певно, й написав 1911 отой невідомий „Я. Вінглянський", можливо, й справді маляр-аматор. Нехай письмо кволе і недосконале, та все ж дає принаймні уявлення, якою була картина, якщо вона справді пропала.

Тим часом сюжет розкручувався далі. Нарешті в руках скупі, проте бодай якісь біографічні подробиці про загадкового Волкова. Звати – Василь Олексійович. Художник-передвижник. Народився у Пітері 1840 року. Закінчив там ту саму, що й наш Тарас Шевченко, Академію мистецтв.

Однак запитання не зникали, спонукали до дальших пошуків. Чому раптом корінний петербуржець, вихованець імператорської академії взявся за суто українську тему, до того ж – далеку від офіціозу?..

А постать осоружного гетьмана в царській Росії була-таки під забороною, бо ж нагадувала про волелюбний український дух. Ненависть імперії до нього була така велика, що перейшла як спадок аж у писання істориків доби спочилої радянської імперії. 8-ий том офіціозної радянської енциклопедії УРЕ на догоду режимові, який чудово поєднував імперські звички та марксистську ідеологію, трактує постать Полуботка з точністю до навпаки:

„Українські буржуазні-націоналістичні фальсифікатори намагалися зобразити П. захисником народних інтересів. Насправді, виступаючи проти обмеження царизмом політичної автономії Лівобережної України, П. прагнув зміцнити привілейоване політичне становище української старшини і забезпечити за нею монопольне право гнобити народні маси України".

До речі, той самий том УРЕ, а певно, слідом за ним і „Шевченківський словник", датою смерти Полуботка подають „18 (29) грудня 1723". Чи так це? Інші ж джерела, в тому числі закордонні, називають пізнішу дату. Академік Михайло Грушевський, наприклад, стверджує, що, не дочекавшись кінця слідства, Полуботок помер восени 1724 р. Одна авторка з цього приводу цитує якийсь старовинний документ: „Декамбрія 18 дня року 1724 о третій опівдні у фортеці Петра і Павла вмер полковник Павло Леонтійович Полуботок". Та й сам Волков назвав картину так: „Петро І відвідує в тюрмі наказного гетьмана Павла Полуботка в 1724 р.". Кому ж вірити?

І вже ж – чому росіянин, пітерський мешканець узяв раптом для живопису такий дражливий історичний матеріял? Запитання відпало, коли я знайшов дані, що 28-річний художник після академії перебрався до Полтави, де й похований. У цьому провінційному, однак з багатими культурними традиціями місті він до самої смерти в 1907 році викладатиме малювання в Петровському кадетському корпусі та в Інституті шляхетних дівчат, матиме власну художню студію. А в живописі, який демонструвався на виставках передвижників, успішно творитиме в різних жанрах – портретному, побутовому, історичному. Це портрети Є. Прайо, царя Олександра II, колег-передвижників М. Ярошенка і Л. Позена, картини „Українець", „Няня", „Гоголь слухає лірника", „Гоголь у Василівці", „Околиці Полтави" та ін. У співавторстві з Позеном створив ескіз надгробку Івана Котляревського. Певно ж, отут, у Полтаві, і вдихнув він українського духу, яким просякнуте старовинне місто. А відтак під його пензлем й ожила скута залізом, змучена тортурами, проте нескорена постать українського гетьмана.

Волков зобразив момент, коли Полуботок буцімто кинув цареві легендарну фразу:

– Скоро, дуже скоро суд Божий розсудить Петра з Павлом!

Про розмову Петра І з Полуботком найпершим написав історик Д. Бантиш-Каменський, і вона, як і Волкова зокрема, надихала мистців у різних жанрах.

Років з десять тому мені потрапила до рук історична драма на п'ять дій „Павло Полуботок". Ім'я її автора – Кость Буревій – нічого не говорить сьогоднішньому читачеві. Бунтівна натура заголовного героя історичної драми була близька непокірній вдачі самого автора, у минулому професійного підпільника, есера, одного з організаторів протибільшовицького поволзького повстання. За долю України і той, і той ладні були накласти – і наклали – головою. Знищений 1934 року кулею в потилицю сталінським режимом, на Батьківщині письменник пішов і в літературне небуття, видавався й досліджувався лише за кордоном.

Нерв п'єси – якраз ота остання зустріч знеможеного, смертельно хворого в'язня з усемогутнім Петром І.

– Мине сотня років, – грізно пророкує у казематі цар, – і не стане знаку на землі від ваших чубів і вільностей... Мине сотня років – і

малоросіянин, як крапля води на другу, буде схожий на свого брата великоросіянина. І ніхто не зможе їх відрізнити. І тільки тоді, коли Україна забуде про своїх гульвіс запорозьких та крамольних гетьманів, тільки тоді вона знайде спокій і щастя!

Залізним відлунням розлягається царів голос у камінному мішку катівні. Та зусиллям волі хворий підводиться з тюремної нари, заперечливо підносить, брязкаючи кайданами, прозору руку:

– В неволі щастя немає. Знай, царю, той, хто покуштував волі, не буде спокійно ходити в ярмі!

А чи були бочки з козацьким золотом?

Прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України спричинило, окрім усього іншого, вибух громадського інтересу до історії, віддаленої на два і три чверті століття. Вона вражала уяву. Усі в один голос заговорили про так званий скарб Полуботка в „Bank of England", тобто в Англійському банку. (Деякі джерела називають, щоправда, банк Ост-Індської компанії). Згадками про казкові багатства, заповідані гетьманом українському народові, заряснілн наші газети, збурилися хвилі етеру, одразу почали створювати фільм, писати художні твори. Навіть у парламенті з нагоди візиту до Києва „залізної леді" Маргарет Тетчер пролунав депутатський запит нашого письменника, знавця історії Романа Іваничука. Густі трильйонні нулі, що шикуються в ретроспективу минулих століть і губляться у їхній загадковості, та ще й у повновагих фунтах стерлінгів... Чи не ставатиме дедалі дражливішою ця майже детективна історія на тлі одвічних дірок у бюджеті, заборгованости з платень і пенсій, заниження життєвих стандартів?

Через Таємну канцелярію Петро І звинувачував гетьмана-в'язня в обкраданні державного скарбу України і витонченими тортурами силував зізнатися, де він його подів. Але й на краю могили Полуботок мовчав.

Мовчить тепер й історія. Вона поділила наших сучасників на два табори: одні вважають, що переправлені до Лондону дві бочки козацького золота – не більше ніж міт, захоплююча легенда, що переказується з покоління в покоління. Інші сприймають усе за чисту монету (якщо дозволена така гра слів, коли йдеться про фантастичні гроші). Ці останні оперують навіть цифрами, які для них настільки безсумнівні, наче вони самі рахували ті гроші. Суворий наказ царя терміново покликав гетьмана зі старшиною до Санкт-Петербургу. „Полковник Полуботок и старшина, невзирая на данные им наши указы, послали некоторые указы (які Полуботок розсилав на місця. – І. М.) без совету з президентом коллегии, того ради велено для ответу быть сюда полковнику Полуботку и из старшины Савичу и Чарныши". (Семен Савин був при Полуботкові генеральним писарем, Іван Чарниш – генеральним суддею). Насправді ж пляни царя були інші: він уже вирішив винищити малоросійське самоврядування до ноги.

За стосунків, що склалися, такий виклик не обіцяв нічого доброго. І. Полуботок, готуючись до найгіршого у двобої з російським самодержцем за українські права, завбачливо подбав про убезпечення скарбів од царського пограбування. Таємно, через якогось добре знайомого закордонного дипломата перед від'їздом з України начебто вислав до Лондону величезну, як на той час, суму в золоті – один мільйон фунтів стерлінгів. З тим, щоб та довірена особа депонувала скарб на його ім'я у „Bank of England". (Дехто з авторів стверджує, що секретну місію перекидання цінностей успішно здійснив з кількома вірними козаками син Полуботка).

І зміст супровідного листа Полуботка, таємно доправленого до сейфу того ж банку, неначе самі прочитали. Гетьман клав, по-перше, скарб під 7.5 відсотка річних (дехто, щоправда, називає 2.5 відс.). За тодішніх часів це вважалося не завищеним, а цілком нормальним опроцентуванням. А по-друге... Якщо все це правда, то Полуботок наче передчував крижане, смертельне дихання близького кінця. Бо лист до банку був одночасно і заповітом. У разі своєї смерти гетьман доручив виплатити ті гроші лише таким чином: представникові уповноваженому Українською незалежною державою – 80 відсотків, але з обов'язковою присутністю одного з його нащадків по чоловічій лінії. Нащадкові заповідалася решта – 20 відсотків.

Запам'ятаймо цю умову, вкрай важливу для розвитку сюжету нашого історичного детективу: одночасна наявність обох згадуваних у заповіті сторін обов'язкова. Поодинці банк гроші не видасть нікому.

Летаргійний сон на два століття

У гетьмана ж було три доньки – Олена та дві чомусь з однаковими іменами, дві Ганни, старша й молодша, і син. Одні дослідники називають його Остапом, інші – Андрієм, а дехто і взагалі стверджує, нібито був ще й молодший – Яків. У кожному разі, саме нащадкові по чоловічій лінії батько й довірив таємницю, що з родинної ставала загальноукраїнською. І вручив копію листа-заповіту. Бережи, синку, як зіницю ока! То єдиний ключ до лондонських сховищ.

Після того, що цар скоїв з батьком, Остап (Андрій?) розумів, що в Україні залишатися небезпечно, і тайкома залишив рідну домівку. Адже родині загрожувало заслання до Сибіру і конфіскація майна. Мало хто знав, куди проляже його шлях. Треба було стерегтися і стергтися, бо Таємна канцелярія мала довгі руки.

А шлях Остапа-Андрія проліг до Константинополя. Але в столиці Оттоманської імперії він довго не затримається. Вирушить далі, де здавалося безпечніше, – португальським кораблем таємно відпливе до Лісбони.

Потім надовго переберється на південь Франції, до Марселю. Чому саме сюди? Бо звідси ближче до потаємної цілі його чи то мандрів, чи то втечі. Адже у Парижі мешкає Пилип Орлик.

Ще батько, царство йому небесне, шукав з ним контактів, за що його також буде звинувачено у державній владі. Адже, отримавши

про це донос від чернігівського Єпископа, Таємна канцелярія надіслала до Києва, генерал-губернаторові князю Трубецькому секретний указ: „проивести розыск" про зв'язки полковника Полуботка зі зрадником Орликом.

Пилип Орлик, генеральний писар і найближчий соратник опального Мазепи, після поразки в Полтавській битві пішов за ним у вигнання. Там у часи, коли в більшості країн Европи правили ще абсолютні монархи, які звалися по-різному – королі, царі, великі герцоги, – Орлик, уже гетьман у вигнанні, обраний на булаву після смерти Мазепи, створив найпершу нашу конституцію. „Права і свободи Запорозького Війська" демократизували гетьманську державу, закладали зачатки парляментського устрою. Відбулося це, до речі, за 22 роки до народження Джорджа Вашінгтона, чиєю конституцією так пишається Америка...

У конституції Орлика обстоювалася повна незалежність України як від Польщі, так і від Москви. Саме тому Полуботків син і рвався до гетьмана в екзилі.

Їхня конфіденційна зустріч таки відбулася. І хоч тепер століття поховали її подробиці, зрозуміло, що в Парижі Остап-Андрій шукав можливости спільного доступу до скарбу батька. Бо Орлик нарешті домігся, що Франція визнала його главою вільної, незалежної України.

Проте спільної мови земляки чомусь не знайшли. Є певні підстави припускати, що вони навіть посварилися. У кожному разі, коли Полуботок повернувся до Марселю, йому довелося давати пояснення тамтешній поліції, оскільки туди з Парижу надійшов донос, що він нібито підозрілий.

Ну, а після того „справа гетьманських мільйонів" – а заразом ім'я наказного гетьмана – поступово забулися. Наче заснули летаргійним сном.

Приватне розслідування з Парижу

З летаргії ту справу збудить лише неспокійне XX століття. Виникне нова хвиля інтересу до загадкового золота. В нашому історичному детективі його наречуть найбільшим у світі скарбом з англійських печер Алі-Баби.

Свого часу мені потрапили до рук результати одного приватного розслідування з Парижу. Порівняно недавно (якщо мати на оці солідний вік теми, що впродовж тривалого часу цікавила мене), у шістдесяті роки, його здійснив для паризького журналу „L'History pour tous" емігрант чи виходець з Росії Віктор Александров. Журнал рекомендує його як „нашого знаменитого співробітника". Розслідування паризького історичного слідопита у нас, наскільки мені відомо, не публікувалося, тож нині я й вирішив: годі тримати його в ув'язненні у шухляді письмового столу.

Висновки французького журналу проливають певне світло як на можливість існування самого скарбу (воно для В. Александрова не-

заперечне), так і на осіб, причетних у XII столітті до спроб вилучення скарбу з броньованих надр „Bank of England".

Принагідно зазначимо, що до таких намагань, які залишилися, на жаль, поза увагою розслідувача з Парижу, вдавалися й раніше. Цілу хвилю збурила публікація в 1907 р. у журналі „Новое время" колишнього професора консерваторії Рубця. З цього приводу в одному з документів у архіві Ін'юрколегії СССР ідеться: „На початку 1908 року за дорученням II департаменту МЗС Росії російське консульство в Лондоні ретельно дослідило це питання. Зокрема були досліджені звіти Англійського банку щодо незатребуваних вкладів за останні 200 років. Виявилося, що загальна сума таких вкладів істотно менша від ймовірного вкладу Полуботка". Отже, справу закрито?

Ні. Перед Першою світовою війною в Російській імперії з'явилася ціла низка людей, котрі називали себе спадкоємцями Павла Полуботка й претендували на давнє золото. Вони утворили комітет, а в серпні 1913 року у містечку Стародуб на Чернігівщині провели навіть щось на кшталт з'їзду нащадків Полуботка, який зібрав близько 170 осіб. Але нікому не пощастило підтвердити свого гетьманського родоводу документами, а тим паче назвати шифр чи число рахунку в банку, що давало б право на 20-відсотковий спадок дідизни. Не кажучи вже про звичайнісіньких авантюрників, яких не бракувало в усі віки, шукачів скарбів.

І раптом з Парижу В. Александров запевняє однозначно: такий нащадок у ті часи існував.

Бразильський претендент

Одного чудового дня 1922 року у двері представництва Радянської України у Відні постукали. Впущений охоронцем чоловік про себе повідомив лише, що прибув здалеку, аж з Бразилії. Ну, а решту скаже тільки новообраному амбасадорові.

У перші роки совєтської влади Україні ще дозволялося відкривати свої дипломатичні представництва за кордоном (утім, дуже скоро Москва їх повсюдно ліквідує). Повноважним представником в Австрії був тоді син класика української літератури Михайла Коцюбинського Юрій. Професійний революціонер, під час Жовтневого перевороту Юрій Коцюбинський був членом Петроградського Військово-революційного комітету, який цей переворот і здійснював. Потім входив до складу першого уряду України Радянської як народний секретар (по-нинішньому це – міністер) у військових справах, був головнокомандуючим, доки Москва не розігнала українське військо. А тоді й перекинула на дипломатичну працю.

Настирного відвідувача з того боку глобуса Коцюбинський приймав удвох зі своїм генеральним консулом. Коли ж гість назвався і пояснив мету свого візиту, обидва дипломати над силу приховували своє хвилювання. Ще б пак: перед ними сидів нащадок сина Павла Полуботка, названий як і гетьманський син (у разі якщо того звали таки Остапом), тим самим родовим ім'ям.

А добирався цей Остап, Полуботок-молодший, через океан, з далекого Сан-Паулу до Відня, зрозуміло, щоб обговорити в українській амбасаді справу спадку свого славного предка. Бо ж вона стосується обох.

Але ж хіба в такій справі вірять на слово? Може, він і не Полуботок зовсім? Та й чи існували взагалі неміряні багатства предка? А якщо, перепрошуємо, то сімейний фолкльор? Якось отак дивному мандрівникові й сказали.

А той, аніскільки не образившись, витяг з кишені якогось листа. Бігме, та то ж сам гетьман пише до сина!

Листа, звісно, було скопійовано. Бо оригінал двохсотлітньої давности нащадок завбачливо заховав у сейфі якогось банку. Адже йдеться про такі фантастичні гроші, що й голови позбутися недовго.

Отож у нього така пропозиція до пана амбасадора: акцію, аби отримати спадок у „Bank of England", розпочнімо спільно. Бо хоч як крутися, а через цю умову заповіту не перестрибнеш.

Особисто для себе, додав відвідувач, він багато не просить. Не 20, як заповідано, а так, один-однісінький відсоточок від того скарбу. Якщо він, звичайно, знайдеться.

Скромність цієї умови негайно випаровувалася, варто було взяти до рук олівець. Наступного, 1923 року минало вже 200 літ, як гетьманів мільйон (якщо він існував насправді) було задепоновано. Тож за перші десять років він подвоївся? А після Нового року наростуть відсотки з відсотків уже 20-кратного подвоєння суми. Себто в підсумку...

Так, це буде вже 1 трильйон 48 мілярдів 578 мільйонів фунтів стерлінгів!

А вимаганий бразильським претендентом 1 відсоток становитиме капіталець більший, ніж у видатних мільйонерів світу. Десь 10 з половиною мільярдів фунтів!

Харківське продовження

А в Харкові...

У проголошеній більшовиками новітній столиці України, щойно Юрій Коцюбинський, не довіряючи такої таємниці ні зв'язку, ні навіть диппошті, особисто примчав з Відня з екстраординарним повідомленням, вищі посадові особи негайно ж, як на пожежу, збіглися на секретну нараду.

Убога, всуціль у руїні громадянської війни, Україна минулого, двадцять першого року пережила ще й страшний голод. А тут раптом засвітило таке... таке...

Втім, до чого-до чого, а до чужого добра більшовики завжди були ласі.

Голова уряду Х. Раковський був у від'їзді. Тому за термінову, державної ваги справи взявся всеукраїнський, як його називали більшовицькі газети, староста Григорій Іванович Петровський. Він і скликав свою президію ВУЦВКа для напрацювання негайного рішення.

Що вони там напрацьовували, самому Богові відомо. Якщо і був протокол, то його обклали десятьма грифами секретности, щонайменше. Французький слідопит повідомляє лише, що доповідав там нібито нарком закордонних справ В. І. Яковлєв. А ще – про висновок: доручив тов. Коцюбинському нав'язати якимсь чином тому Англійському банкові контакт. А тоді промацати через представника банку, чи зберігся там заповіт Павла Полуботка.

Але сталося непередбачене: Коцюбинський сильно занедужав і не міг через це виїхати з Харкова до Відня. А зволікати не дозволили, заповітні мільярди вже лоскочуть владарям долоні.

Складне зашифроване доручення переклали на того безіменного генконсула, який разом з Ю. Коцюбинським зустрічався з бразильським перетендентом на скарб.

Консул мав доброго знайомого в австрійському міністерстві закордонних справ, на прізвище Петер. Той був шефом департаменту Сходу, дипломати постійно зустрічалися по службі і невдовзі заприятелювали. На прохання свого українського знайомця, пан Петер і погодився бути посередником у такій делікатній справі. І не підвів.

У червні того ж таки 1922 року в Марія-Ензерсдорфі, мальовничій місцині під Віднем, де мешкав генконсул з родиною, він і влаштував сподівану зустріч. Як усіляко підкреслювалося її учасниками, цілком приватну. Крім господаря, там були сам посередник Петер, Остап Полуботок і Роберт Мічел, представник „Bank of Enhland". А втім, Мічел з порога заявив: жодних побноважень від Англійського банку не маю, приїхав виключно як приватна особа. Але можете не сумніватися, своїм шанованим друзям з банку передам геть усе, про що тут піде мова. Хоча господар розумів: без згоди Англійського банку на контакт Мчел навряд чи вийшов би.

Після такого багатообіцяючого початку Остап Полуботок дав Мічелові листа свого історичного предка. Той, не кваплячись з відповіддю, довго й уважно вивчав написане. Після Києво-Могилянського колегіюму гетьман знав кілька мов, і лист до лондонського банку, напевне, написав англійською. А коли гість нарешті заговорив, то насамперед застеріг: це ж, панове, всього-на-всього фотокопія. Якби справа посунулася далі, треба довести її автентичність. Та навіть не в цьому суть.

– Самого листа замало. Напевне, ваш уряд вимагатиме виплати і для себе? А Велика Британія не визнає Совєтську Україну незалежною, суверенною державою!

„Приватна особа" виказала себе, коли з посмішкою додала, також обговорену, певно, заздалегідь, умову:

– Якби ж Велика Британія одного дня визнала Україну суверенною, справу спадку треба залагоджувати полюбовно. Бо банк не здатний виплатити таку суму одним махом.

Що це – визнання того, що скарб Полуботка в Англійському банку все ж таки є?! Принаймні ясно: юрисдикцію нащадка гетьмана визнано.

Після зустрічі генконсул негайно надіслав до Харкова шифрування з дослівним викладом розмови. А Остапові Полуботкові не залишалося нічого іншого, як вирушити додому, за океан.

Наступного 1923 року, коли Раковського зняли з посади голови уряду, поміняли і його наркомів. Зникло українське представництво в Австрії, як і загалом в усіх зарубіжних країнах. Під час сталінської „великої чистки" розстріляли більшість українських дипломатів. Не оминула чаша ся ні Юрія Коцюбинського, ні Раковського, а можливо, й того генконсула, який для нас так і залишився безіменним.

„Справа Полуботка" поступово знову забулася. А втім, після „великої чистки" і пам'ятати стало нікому. А Остап Полуботок поїхав до Бразилії – і щез назавжди.

Що ж, можна припустити, що руки довгі не лише в санкт-петербурзької Таємної канцелярії...

Оголошення без відгуку

„Консулятом СРСР у Монтевідео розшукується іменований Остап Полуботок, який проживав 1922 року в Сан-Паулу в Бразилії, чи у випадку смерти хто-небудь з його нащадків, що називається Полуботок.

Якби Остап Полуботок з'явився в консуляті, то всі його евентуальні подорожні видатки, а також видатки на його перебування в Уругваї були б оплачені консулятом".

Таке невеличке оголошення, яке анічогісінько не скаже не втаємниченому в детективну історію гетьманського золота, у шістдесяті роки з'явилося раптом в одному українському журналі в Південній Америці.

Надибав його, не оприлюднючи назви того діяспорного журнальчика, все той-таки невтомний шукач В. Александров. Пояснює він це так: „За своїм фахом я прочитую всю російську пресу – як ту, що виходить у Совєтському Союзі, так і ту, що публікується на еміґрації". Залишімо на совісті Александрова твердження, що український журнал для нього – „російська преса". Важливіше інше: отже, і в шістдесяті роки влада в СРСР вірила, що Полуботкове золото в Англії не леґенда? Чи знала це напевне?..

Зрозуміло одне: таємні зазіхання на скарб розпочалися знову.

Пояснення нового припливу інтересу було, сказати б, досить екзотичне: совєтська влада нібито шукала на Полуботка компромат. У зв'язку з візитом Хрущова до Швеції українська еміграційна преса почала ущипливо пригадувати Швеції та Росії і гетьмана Мазепу, і Карла XII, і гетьмана Полуботка, якого „тортурував цар Петро I". Отож у контрпропаґандистських цілях у Києві чи Москві буцімто розпорядилася: шукати в архівах конкретні факти, якими можна було б скомпроментувати Полуботка в очах сучасних читачів як зрадника, крадія та ін. Коротше кажучи, будь-що знайти підтвердження звинувачень, висловлених Петром I.

Шукали компромат, а натрапили на скарб в Англійському банку...

„Це ж ясно, – пише Александров, – що ці статті про подорож „К"

(прізвище Хрущова деякими чужоземними мовами розпочинається з літери „К". – І. М.), в яких випливала епопея нещасного гетьмана Полуботка, потрапляли в насторожені вуха уряду Совєтської України в Києві. Після перегляду архівних паперів і перевірки (що не важко було зробити) цього історичного спадку (скарбу Полуботка) цей уряд постановив розбудити „справу Полуботка", яка дрімала була впродовж 240 років".

Так чи так, але є дані, що було навіть створено комісію з юристів та істориків на чолі із заступником голови Ради міністрів УРСР П. Троньком, діяльність якої, втім, не афішувалася. Закордонна преса висловлювала припущення: влада в СРСР, мабуть, вважає, що тепер у неї шансів виграти справу, скажімо, через Міжнародний трибунал у Женеві, більше, ніж 1922-му. Бо Україна тепер – член Організації Об'єднаних Націй. Наголошувалося особливо: а щодо невизнання Великою Британією України як держави самостійної, то в заповіті Павла Полуботка жодних застережень про те, що англійський уряд уповноважений вирішувати це, немає. Не зробили ж ніяких кроків у туманному Альбіоні в 1918–1921 рр., коли існувала УНР? А вона мала всі ознаки державности – незалежний уряд, свої закони, армію, валюту, закордонні дипломатичні представництва.

Та, щоб повністю відповідати обом умовам заповіту, тоді ще не об'явився бразильський Остап. Двадцять другого року генконсул, до речі, видав йому посвідчення, що той справді нащадок гетьмана Полуботка. А такий документ, якщо його засвідчив генеральний консул, за тодішніми законами, рівнозначний нотаріяльному посвідченню. Отож тепер у Женеві не треба буде й доводити його права на спадок. Аби ж той бразильський Остап Полуботок був ще живий. Чи відгукнувся на оголошення законний його нащадок. Залишилося б про все з ним домовитися і..

Нова адреса – нюйоркська

На пошукове оголошення у Південній Америці не відгукнувся, мабуть, ніхто.

А тим часом громадське зацікавлення Полуботковим спадком підігрівала преса. У газеті, „яка представляє інтереси промислових кіл Швейцарії", того ж таки 1964 року з'явилася стаття Гриця Полтавця „До сенсації стосовно незвичайної спадкової справи" (на неї 1990 р. посилався в „Літературній Україні" Е. Паршін, що частина фактичних даних у ній повністю збігається з паризьким джерелом.

Уяву читача вражали математичними викладками. Щороку скарб зростає просто астрономічними темпами. 1 трильйон 48 мільярдів (з „гачком" у 576 мільйонів) 1922 року перетворилися на 16,5 трильйонів фунтів стерлінгів у 1964-му. „Це в сто разів перевищує річний бюджет П'ятої республіки, Франції!" – захоплено вигукнув Александров. А якийсь британський економіст швиденько підрахував: якщо скарб існує, на одного жителя України припаде десь 38 кілограмів золота!

Для Александрова (як і для Г. Полтавця чи будь-кого, заполоненого якоюсь ідеєю-фікс) імена австрійця Петера, англійця Мічела, роздобуті невідомо де точні дати подій і географічні точки розвіяли будь-який серпанок містики й сумніви щодо скарбу. Ну то й що, як ніхто не відгукнувся? Спадкоємця гетьмана він розшукає сам!

Журнал „L'Histoire pour tous" називає прізвище – пані Наталія Келеповська зі Сполучених Штатів. І публікує її лист:

„Ню-Йорк. 7 жовтня 1964 р.

Дорогий пане Александров!

Я принципово заінтересована в тій справі Полуботка – гетьмана Павла Леонтійовича Полуботка, який виконував свої функції від 1722 по 1724 рік і який був моїм предком. Його стратили в Петербурзі 17 грудня 1724 р.

Оцим уточнюю, що Софія Семенівна Полуботок, внучка цього гетьмана, яка народилася 28 березня 1747 р., а померла 24 липня 1773 р., була дружиною генерал-майора Петра Семеновича Милорадовича. Їхнім прямим нащадкам була моя прабабуня по батькові – княгиня Милорадович".

Чекайте, якщо внучку гетьмана звали Софія Семенівна, то, отже, його син – не Остап, не Андрій, а Семен? Чи то ще один, крім якогось Якова, Полуботків син?..

Проте важливіша інша обставина: в захопленні французький слідопит чомусь не помічає, що пустився по жіночій лінії, а в заповіті виписано точно: нащадок по чоловічій.

Та продовжимо читати лист:

„Не можна оспорювати моїх претенсій як прямого нащадка гетьмана Полуботка. З другого ж боку, вже стверджено, що його одинокими нащадками тепер залишилися тільки ті, що належать до родини Милорадовичів. Наскільки мені відомо, зцієї родини немає нікого, крім тих, що в Парижі і Ню-Йорку.

Я добре пригадую собі, що перед війною (1939–1945) мій батько робив різні заходи у справі того спадку, щоб очолити Комітет спадкоємців Полуботка.

Спасибі за Вашу незвичайну анкету, яка, надіюся, дозволить мені вийти в посідання тих фондів, що їх здепонував мій предок і на які я маю право. Та ось випадки останньої світової війни, на жаль, перервали були ті заходи, що їх у цій справі поробила була моя родина".

Розв'язка?

У кожному дедективі насамкінець мусить бути розв'язка. В нашому ж – її немає.

Можна було б, звичайно, за тією ж методою точно порахувати, в які грубі трильйони перетворився тепер, за три з половиною десятиріччя після останніх перерахунків 1964 року, Полуботків спадок. Але чи є в тому сенс? Очевидячки, тепер для виплати скарбу гетьмана довелося б спродати геть усю Англію. Заразом з Шотляндією, Північною Ірляндією та Вельсом.

Мабуть, це були б уже не сто річних бюджетів Франції зразку 1964 року, а нинішні бюджети незалежної України на кілька сотень, а той тисячу років наперед.

А ще подейкують, буцімто британський парлямент прийняв був таку ухвалу: всі капітали з відсотками, які зберегалися в англійських банках понад 150 років, не підлягають поверненню. Може, то саме гетьманів скарб так налякав стареньку Англію, що вона прожогом рвонула рятуватися?..

А що коли оті дві бочки козацького золота все ж таки існували насправді?..

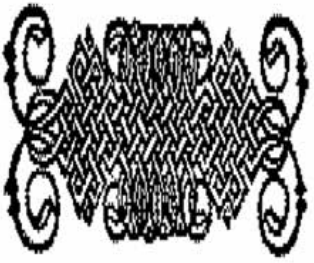

V. Подорожі і враження

ЯК ПОЧИНАЛИСЯ ДОРОГИ АМЕРИКИ

Перш ніж розповідати про мандрівки по різних американських стейтах чи в інші країни, варто бодай коротенько згадати історію будування швидкісних магістралей нашої країни, так званих „гайвеїв".

З'явилися вони в 30-ті роки минулого сторіччя, майже водночас з німецькими автобанами: американці багато чого запозичали саме з німецького господарського досвіду.

Рузвельт вважав, що будівництво швидкісних доріг, котрі рясно перетнуть країну, поліпшить економічний стан в державі. Спорудження „гайвеїв" було розпчато в розпал „Великої Депресії", безпрецедентної економічної кризи, і Рузвельт сподівався, що дорожне будівництво дозволить знизити рівень безробіття.

На початку XX сторіччя автомобілі в Америці були рідкістю і привілеєм багатих. Звичайні американці вдовольнялися кіньми або легкими колясками, а коли треба було подорожувати далеко, користувалися поїздами. Однак, ситуація змінилася після того, як Генрі Форд створив автомобільний конвейєр. У висліді стало можливим продукувати авта, доступні в ціні для більшости населення країни. З появою все більшої кількости авт на дорогах стало ясно, що Америка вкрай потребує значно розвинутішої системи доріг і магістралей. Найкращі дороги того часу були вимощені бруківкою. Більшість другорядних доріг і навіть загальноамериканських траспортних магістралей не мали твердого покриття.

На початку 20-их років будівництво доріг пришвидшилось, з'явилося понад 250 так званих „іменних магістралей", названих на честь історичних особистостей. Ці дороги мали ще й кольорову кодифікацію (на телеграфних стовпах вздовж доріг вішали кольорові стрічки). Найвідомішою з тих магістралей був Лінкольн-гайвей, який перетинав всю територію Америки – від Ню-Йорку до Сан-Франціско.

Проте ті магістралі не мали спільного керівництва, що згодом спричинило чимало проблем. Дороги будували самостійні консорці-

юми підприємців, які кооперувалися з урядами стейтів, ґрафств та окремих муніципалітетів. Оскільки генерального пляну будівництва не виявлялося навіть на найнижчому рівні, система доріг набула дуже складного і заплутаного вигляду. Чимало транспортних артерій дублювали одна одну, без потреби пересікалися і створювали надзвичайно скадні розв'язки-роз'їзди, спричиняючи великі незручності для дорожнього руху.

В 1925 році було прийнято закон про федеральну доомогу в будівництві доріг, згідно з яким виникла нова система швидкісних магістралей, яка підлягала стейтам, а не приватним компаніям. Було тоді ж припинено використання імен і кольорів для позначення доріг – кожна магістраль одержала цифровий код. Та чимало стейтів, поряд з цим кодом, воліли далі давати імена різним відтинкам тих шосе на своїй території, оскільки панував забобон, нібито безіменний гайвей приносить лихо. Прикладом такої магістралі може послужити гайвей імені Джана Кенеді, котрий сьогодні є 100-кілометровою частиною магістралі 1–95, котра тягнеться на віддаль понад 3 тисячі кілометрів, від Фльориди до Канади. Цей гайвей знаходиться на території стейту Мериленд й був названий на честь Президента Кенеді на офіційній церемоноії – через декілька днів після його вбивства. У першу річницю вбивства, в 1964 році, магістраль дістала ім'я Кенеді. За сорок років інтенсивність руху на гайвеї Кенеді збільшилася на 300 відсотків, щороку вона пропускає 29 мільйонів авт.

Наприкінці 1930-их років адміністрація країни вперше випрацювала плян створення загальнофедеральної системи швидкісних доріг.

Леґенда розповідає, що на мапі Америки Президент Рузвельт намалював три лінії, котрі перетинали країну вздовж, і ще три, що пересікали впоперек, й звелів Бюрі Громадських Доріг негайно приступити до будівництва цих шляхів.

В 1938 році було прийнято закон про федеральні магістралі, згідно з яким тому Бюрі було велено вивчити можливості створення мережі платних магістралей. Ідея полягала в тому, щоб усі стейти мали прямий доступ до цієї дорожньої системи. Бюро порекомендувало збудувати магістральну дорожню мережу довжиною 43 тисячі кілометрів. Однак, вона повинна була бути платною лише частково, оскільки були побоювання, що через економічну кризу платні дороги могли викликати загальне невдоволення. Передбачалося, що на великій протяглості федеральні гайвеї мали б чотири смуги руху. Більшу кількість доріг плянувалося збудувати в районах, де існувала ймовірність інтенсивнішого руху – понад 2 тисячі авт на день (730 тисяч – за рік).

В 1939 році Рузвельт подав цей звіт Конґресові, пропнуючи вжити відповідних заходів задля створення міжреґіональної маістральної системи. Однак невдовзі країна почала готуватися до вступу в Другу світову війну, й будівництво магістралей відійшло на задній плян. У квітні 1941 року Рузвельт ствіьорив Національний комітет з між-

регіональшьних магістралей, перед яким було пострaвлено завдання підготувати докладний плян. Комітет запропонував збудувати мережу довжиною 63 тисячі кілометрів. В 1947 році будівництo почалося. Вартість проєкту оцінювалася в 23 мільярди долярів, які повинні були надійти з бюджетів окремих стейтів.

Будівництво просувалося дуже повільно, бо не вистачало коштів. Щось більше – в 1950 році країна знову виявиялся втагнутою у війну, на цей раз в Кореї. Будівництво магістралей набуло також воєнного значення для держави. З цієї причини, в 1952 році, вперше в історії, федеральний уряд країни виділив 25 мільйонів долярів з федеральної каси на будівництво цієї величезної дорожньої мережі. Уряд також створив систему дальшого фінансування будівництва, розділивши прибутки порівну поміж федеральним бюджетом і стейтами. Вже в 1953 році понад 10 тисяч кілометрів доріг було збудовано, що обійшлося в суму 955 мільйонів долярів.

В 1953 році Президентом країни став Двайт Айзенгавер, який виказав себе гарячим прихильником створення національної магістральної системи. Причиною цього було його бойове минуле. Під час Другої світової війни Айзенгавер оцінив переваги, що давали німецьким військам автобани. У висліді зусиль Айзенгавера, в 1956 році було прийнято закон, котрий поставив всі крапки над „і“: були остаточно утверджені марштрути головних швидкісних магістралей, встановлений єдиний „дизайн“ для шосе і дорожних знаків. 12-річний бюджет дорожнього будівництва було збільшено до 25 мільярдів долярів, з котрих 90 нвідсотків зобов'язався заплатити федеральний уряд. В 1990 році, на знак визнання заслуг Айзенгавера, тодішній Президент Джордж Буш-старший підписав закон, згідно з яким мережа національних гайвеїв була перейменована в систему Магістралей імені Айзенгавера.

Washington ProFile

СТЕЙТ НЕВЕЛИЧКИЙ, ПРОТЕ ОСОБЛИВИЙ

Масачусетс – один з найменших стейтів Америки. Його площа в 32 рази менша, ніж територія Техасу. Однак саме Масачусетс, який можна об'їхати на авті за пів дня, вважається колискою вільної Америки.

Водночас, як історична гавань країни, це й найбільш європейський стейт. Місцеві мешканці ще й тепер розмовляють з легеньким „британським акцентом", трошки розтягаючи голосні звуки, а дуже популярні серед туристів місця – Плімут, Салем, Конкорд, Кебридж, Провинставн та інші – дуже подібні до давніх голяндських чи англійських поселень. Ніде, крім Бостону, цегляний будиночок позаминулого сторіччя не буде сусідувати з 60-поверховим хмародером. Це еклектичне місто, населення якого разом з передмістями перевищує три мільйони, є одним з фінансових центрів Америки. Але вже за пів години їзди від Бостону ніщо не нагадуватиме про близькість мегаполіса. Фарми, де вирощують журавлину, фасолю і кабачки, містечка з населенням в пару тисяч осіб, порожні переважну частину року пляжі з рижими дюнами...

Історія стейту також складається з несумісних на перший погляд компонентів. 21 листопада 1620 року до Кейп-Коду підплив корабель „Мейфлавер" зі сотнею вимучених тримісячною морською мандрівкою пуританів. Перед тим, як вони мали висісти на землю в Плимуті, бо берег на Кейп-Коді був для цього незручний, ці суворі, одягнуті від ніг до голови в чорне люди підписали знамениту Мейфлаверську угоду. Вона вважається першою американською конституцією. В основу цього доленосного документу лягла ідея громадянської згоди – підкорення волі більшости. А через 150 років саме вільнолюбність і непокірність нащадків тих пуританів допомогли Америці стати незалежною. Про Бостонське „чаювання" 1773 року розповість сьогодні будь-який школярик. Перевдягнувшись в одежу індіянців, 50 бостонців проникли на кораблі Ост-Індської компанії й викинули в океан сотні скринь з дорогим чаєм – на знак протесту проти невигідної для колоній політики й обмежень на торгівлю з іншими країнами. Це була перша акція непокори перед англійцями, після цього й почалася війна за незалежність. До речі, девізою стейту є слова: „З мечем в руках ми прагнемо миру, та лише миру під крилом свободи".

В Масачусетсі у свій час знайшли притулок не тільки пуритани, але й ще аскетичнішла релігійна секта – „шейкери". Вони ділили свою власність і жили у стриманні від тілесних утіх. Пізніше там

також ховалися чорні раби, втікачі з південних стейтів. У 1832 році в Бостоні виникло перше в Америці організоване Товариство Проти Рабства, і з допомогою таємної системи домів і переправних пунктів рабів спрямовували до Канади.

Сучасні мешканці Масачусетсу, незважаючи на своє пуританське коріння і новоанглійську стриманість, також толерантні і космополітичні. Куруртне містечко Провинставн, розташоване неподалік Бостону, вважається одним з центрів американської гей-культури.

Теперішній Масачусетс – стейт символів, передусім історичних. наприклад, головний символ Бостону –золочений чайник, місткістю понад 900 літрів, який служить реклямою в одній з кав'ярень в самому центрі міста.

В Плимуті на огляд виставлені залишки гранітної скелі, біля котрої, за легендою, пристали до берега перші пуритани. Недалеко стоїть при березі той самий корабель „Мейфлавер", точніше – його копія, збудована в 1955 році в Англії. За додаткові 19 долярів можна здійснити паломництво на Плимутську плянтацію, де всі, включно з екскурсоводами, котрі розмовляють англійською XVII сторіччя й одягнуті в одежу перших поселенців, виглядають достоту як 400 років тому, коли тут мешкали пілігрими й індіянці племені вампаноаґ. Ще один символ стейту – ягоди журавлини, які в цих краях вирощували з давніх давен. Сьогодні, попри блискучі інтелектуальні кадри, Масачусетс – головний поставник журавлини в світі, і в кожному стейті в День Подяки традиційний індик подається з журавлиновим сосом. Мешканці Масачустесу дуже пишаються своєю багатою історією ще й тому, що їхній стейт, окрім перших свободолюбних поселенців, виявився піонером в інших важливих галузях. Наприкінці 1621 року тут відсвяткували перший День Подяки, в 1635 році в Бостоні відкрилася перша в Америці безплатна школа, а в 1636 році – Гарвардський університет, також перший в країні. В 1639 році в Кембриджі запрацював новий американський друкарський верстат, а в 1704 році почала виходити перша регулярна газета „Бостон нюз-летер". В Масачусетсі поставили перший в Америці маяк, пустили в дію першу залізницю, в 1897 році – першу підземку, надрукували першу вітальну різдвяну карточку. Нарешті, в 1876 році вперше задзвонив телефон. Винахідник Александер Грем Бел сказав своєму помічникові першу фразу в історії людства, яка прозвучала через телефонічний провід: „Watson, I need you".

Від Бостону до Ню-Йорку – лише триста кілометрів, але нью-йоркці вперто мають бостонців за провінціялів. І за снобів, те ще й найбільш невиправних в усій Амриці.Тому, можливо, що саме в Бостоні виникла перша справжня американська аристократія, оспівана в романах Генрі Джеймса. Про бостонський „снібізм" ходять анекдоти. Щоправда, створили їх, швидше за все, самі бостонці, бо більшість жартів – це клясичний англійський гумор, над яким сміється лише той, хто ці жарти розповідає. Один з найпопулярніших: „В лейді з Бостону запитали, чи любить вона подорожувати. „Ні, – відповіла вона. – Бо нащо? Адже я вже на місці!".

Насправді в особистому знайомстві бостонці зовсім не подібні до снобів. Вони ненав'язливо люб'язні і в міру усміхнені, на відміну від нью-йоркців, не виглядають заклопотаними і ведуть себе гідно. При цьому завжди з задоволенням погомонять з вами, докладно покажуть дорогу і ще поскаржаться на погану погоду і засилля авт на магістралі.

До того ж, свіжий струмінь вносять студенти – особлива відзнака Масачусетсу. В одному тільки Великому Бостоні понад 70 університетів і коледжів, так що середній вік мешканця цього міста становить не більше 27 років. Студентів з усього світу з яскравими наплечниками всіх кольорів веселки і великими зошитами під пахвою можна бачити скрізь, і завдяки їм стейт виглядає демократичним і гостинним.

В Масачусетсі не можна квапитися, нема сенсу приїжджати сюди в поспіху, на розпляновані за хвилинами пару днів. Окрім знаменитих на всю Америку музеїв і ґалерій, слід неодмінно залишити час для того, щоб, вдавши з себе студента, полежати на лужку в кампусі Гарвардського університету, походити по численних книжкових крамницях в студентському містечку Кембриджі і в одній з них прогнати втому горнятком відмінного „експресо". Годі також не скуштувати солодких печених бобів зі свининою (традиційна бостонська страва) супу з молюсків, молодої, щойно виловленої тріски або величезного омара в плавучому рибному ресторанчикові. Ці чисто новоанглійські задоволення не терплять суєтности.

І звичайно, не можна поїхати з Бостону, не зазирнувши у старовинний аристократичний квартал Бікон-Гіл. Побачивши ці вузенькі вулички, освітлені примарними газовими ліхтарями, будиночки XIX сторіччя з темної цегли, що тісно стоять один біля одного, з ідилічними білими віконницями і квітковими мансардами, ви на мить забудете, що перебуваєте в Америці..

Назва „Масачусетс" походить від індіянського племені Massachusett („masa" – „великий" і „wachusett" – „гора"). Це провідний стейт Нової Англії, регіону на північно-східньому узбережжі країни, в який також входять стейти Ню-Гемшир, Вермонт, Мен, Ровд-Айленд і Конектикат. Площа – 21.5 тис. кав. кілометрів (на 45-му місці в країні), населення – понад 6 мільйонів осіб (13-те місце). Великі міста: Бостон (столиця, близько 600,000 осіб) Вустер, Спрингфілд, Луел, Ню-Бедфорд, Кембридж. Головні галузі – машинобудування, радіоелектроніка, торгівля, рибальство і вирощування журавлини.

Масачусетс – батьківщина багатьох знаменитих людей. Це другий президент Америки Джан Адамс, 35-ий президент Джан Кенеді і 41-ий Джордж Буш. Це філософи славного руху трансценденталістів Ральф Емерсон і Генрі Торо, письменник Натаніел Готорн і Генрі Джеймс, найвідоміша американська дитяча письменниця Луїза Мей Алкот, поетка Емілі Дікінсон і вожак руху бітників Джек Керуак, поет Едгар По, мистець Винслов Гомер, актриса Бет Девис, винахід

Лідія КОВАЛЕНКО

КОСТА-РІКА – КРАЙ ГАРМОНІЇ

„Поїдемо поговорити з лісом,
А вже тоді я зможу і з людьми"
(Ліна Костенко)

Кожного разу, вирушаючи в будь-яку поїздку в нове місце, згадую кимось сказані мудрі слова: „Жити варто лише завдяки можливості подорожувати". Бо будь-яка подорож – це пізнання світу: ліпше раз побачити, ніж сто разів почути, це і задоволення твоїх духовних потреб, і нагода уникнути рутини буднів, що рівнозначно повноцінному відпочинку, і щастя відчути товариськість, зійтися з новими людьми, якщо це групова поїздка.

Саме такою була моя шестиденна подорож До Коста–Ріки, однієї з країн Центральної Америки. Невеличка острівна країна з 3,8 млн. населення і розміром подібна до штату Ню-Джерзі. На півночі вона межує з Нікарагуа, на півдні – з Панамою, зі сходу цю вузеньку смужку суші омиває Карібське море, а на Заході – Тихий океан. І гадки не мала, що, вирушуючи в цю поїздку з групою йогів на навчальний семінар, захочеться поділитись з читачами альманаху враженнями. Та вони такі несподівано багаті, що нейано раджу: як маєте найменшу можливість – відвідайте цей край! Він бідний економічно, але щедрий на природу. Місцями воона ще не займана, первісна. На відстані пару метрів можете поспілкуватись з мавпочками, папугами, впіймати екзотичного метелика і... спіткнутися об кокосові горіхи, що валяються під ногами.

Для мене став „відкриттям Америки" факт, що ні в одній іншій країні плянети ми не знайдемо такого різмаїття видів фавни і фльори. Тільки пташок тут 850 видів, 835 типів риб і – о Боже! – 65,000 комах (повторю, це більше ніж на будь-якому іншому континенті). Тут налічується 10,000 видів рослин і дерев. Зокрема дерев – 2,000.

Наша група з 15 осіб добиралась з міжнародного летовища столиці країни Сан-Госе до Тихоокеанського узбережжя на найпівденніший точці 12 годин гірською дорогою. Серпатинна дорога, як в наших Карпатах – все вгору і вгору, до найвищої точки (3,5 тис. м. над рівнем моря). А потім – такий же шестигодинний спуск. Краєвиди цієї дороги – найнезабутніше: високі, вкриті дрімучими пралісами гори, що хвилеподібно переходять в нижчі, потім знову високі, і не втямиш, чому такий широкий краєвид від-

кривається з вікон нашого автобусика. В цій хвилеподібності десь виникає і тут же зникає щось дуже подібне до Карпатських полонин. Але ні. Це не до порівняння – набагато могутніше і... цнотливіше. А далі, як в казці, неосяжні краєвиди раптово переходять у вузький зелений тунель, включно з верхом, бо гілля дерев з обох боків переплітаються, створюючи зелений „дах"...

О 3-ій ранку минаємо останній (другий чи третій на нашому шляху) населенний пунктик з поліцейським постом. Там два малих хлопці в уніформі поліції вручають нашому водієві (автобус був заздалегідь замовлений в столиці Сан-Госе) докладний опис доріг і скрутів до пункту нашого прибуття – готелю. Добирались ще десь з годину – уже рівнинною прибережною вузенькою дорогою, в абсолютній тиші і темряві. Та світла автобусу були сильними і далекосяжними, й ми могли роздивитись уже інший зелений „тунель", бо обіч дороги майже рівними двома рядами стояли старезні, але якісь дивні дерева – стовбурів не видно, бо вони мереживно обплетені тонкими, голими (без кори) ліянами. Це виглядає фантастично, особливо в нічний час.

Мені чомусь згадались герої „Лісової пісні". Саме в такій темряві лісових хащ могли зародитись у Лесі Українки образи Того, що в скалі сидить і Того, що греблю рве...

Невдовзі після кількох зупинок на збоченій доріжці ентузіасти-розвідники з автобусу знаходять в кущах прикріплені до дерева надписи: „Casa Bambu і Casa Unda". Це назви двох т. зв. готелів. Знаходяться вони, можна сказати, в зарослях. Правда, з цивілізованим, засіяним травою двориком, в 50 метрах від океану. А господар – наш, з Техасу. Цих два будиночки-готелі на 8 осіб кожний – теж екзотика, бо місцевої архітектури і будівельних матеріялів. Точніше, одного-єдиного матеріялу – бамбукових палиць різної товщини. На високих сваях-підпорках (бо ж тут тропічна волога) помістили дуже спрощений варіянт тимчасового для кожного туриста житла. На першому поверсі – кухня з газовою плитою, посудою, довгим рубленим столом, де ми всі готували їжу зі своїх продуктів, на всю групу). Тут же – „шавер". Все спрощено, але все діє.. На другому, спальному, поверсі – 4 ліжка , кожне теж з бамбуку і теж на високих ногах і і під щільно обладнаною (з „зипером", щоб туди залізти) сіткою від москитів. В середині – два мініфени і електрична жарівка. Ці мікроспальні на двох відгороджені один від одного тином з дірками, але є ілюзія затишку і відокремленості від сусідів. Замість зовнішніх стін – теж простий тин на пів висоти відстані від підлоги до стелі. І це найцікавіше. Бо так просто всередину „хатки" заглядають шуроколисті гілля дерев, чути всю ніч шум океанських хвиль, лопотіння тропічного дощу по листю, як в українському селі по лопухах, а ще пісні цвіркунів та нічні завивання якихось мавп. Під ранок – пісні солов'їні (чи, може, їхніх тропічних побратимів).

А день – на наш вибір. Океан, засмагання, гамаки для ледачих, прогулянки вздовж піщаного берегу і вглибину чащ. Але ліпше – з місцевим провідником, якого вам порадить господар готелю. У нашої групи була своя програма – лекції, практичні вправи, медитації... Мета: на тлі природи, за тисячі миль від буденних проблем, без деренчання кишенькових телефонів і під керівництвом учителя очистити душу і тіло, знайти спільну мову з природою. Кожного Божого ранку „віталися" з папугою синьо-червоного забарвлення і з мавпочкою на дереві посеред цивілізованого дворика. По доріжці на до тієї піщаної полоси, що омивається хвилями, повзають натовпом трудолюбні жуки та інші малявки з числа згаданих вище 65,000 видів комах. На воді – пелікани замість чайок-мев, як на нашому Чорному морі. Скелелази вранці видряпувались на високий камінний острівець (див. фото), з висоти якого відкривався горизонт на зелений, з одного боку, і водяний, з другого, простір.

Протягом дня людей на березі – майже нема з місцевих (де вони живуть – не видно, бо навкруг зарослі.

Куди сховатись від дощів?

Не сховаєтеся ніде. Ліпше вийти в купальному або легкому спортивному костюмі і обличчя підставити цим тропічним – часом дрібненьким, часом зливним дощам. Це якщо ви приїхали взимку, в період дощів. Як от ми. В час єдиної пішої подорожі в хащі до водопаду так вчинили молодші з групи – в купальниках (дощ теплий). Провідник вів нас вузесенькою стежкою і такою покрученою, що багато разів вона перетиналась з одним і тим гірським струмком. Його треба було переходити вбрід. Спочатку знімали взуття. Потім – перестали. Стало „море по коліно".

Отож, коли ліпше приїздити? Звичайно, влітку. Не тому, що тепліше, а тому, що дощів менше. У Коста-Ріці тільки два сезони: літо (з грудня по травень) і зима (з травня по листопад). Сезони відрізняються не температурою, а дощами. Влітку в центрі країни дощить від двох днів на місяць до двох днів взимку (на узбережжі трохи більше). Дощовий день – це або кілька годин, або цілий день. Вночі дощить частіше, але це не рахується. Ми були в другій декаді травня, тобто взимку, бо готель та інша обслуга дешевші. Досить пощастило: з 4 днів – два майже без дощу, але одяг привезли вологий. Температура повітря? Якщо середня, то: в центрі країни (за Цельсієм) 15 градусів вночі і 26 – вдень, на березі – 21 градус вночі і 30 – вдень. На тихоокеанському – трошки більше.

Край не тільки теплих дощів, а й теплих сердець

З 90-их років минулого сторіччя цей милий край переживає туристський бум. Тому що Коста-Ріко з усіх країн Центральної Америки найбільш спокійна, безпечна, дружня, дешева і з дуже дружелюбним населенням. Миролюбність і аполітичність – найхарактер-

ніші риси косторіканських еспанців. До слова, цей шматок землі, населеним корінними індіянцями, теж відкрив Колюмб (1502 р.). Потім її колонізувала Еспанія. Незалежність від Еспанії отримала в 1821 р. Протягом століть генетична войовничість прибульців з Европи, на тлі божественної природи, „вивітрилась", і люди стали добрими й миролюбними. В цій президентській республіці (з 1949 р.) навіть армії нема, лише поліція. І ще раз до слова, мені дуже заімпонувала місцева державна практика – це наявність Четвертої влади, якою тут звуть т. зв. Виборчий Трибунал. Це державний орган з 9 осіб, який в час президентських виборів слідкує за демократичним процесом виборів (фальсифікаціям – рішуче „ні!"), а президент тут обирається лише на 4 роки. Щоб не зазнався!

А щодо дружелюбности і приємности місцевих людей, то можна судити не тільки з того, що ми залишали двері наших хаток-готелів відчиненими. Серед нас були два представники цього народу. Марію, яку знаю з Йога-центру в Ню-Джерзі, та 65-літнього Мігеля, який приєднався до нашої групи в Сан-Госе і який недавно, надхненний безкорисливим прикладом нашого Альберта з Ню-Джерзі, організував в свою чергу Центр йоги в Картаго-місті, що недалечко від столиці. Про таких людей кажуть: „Хоч до рани прикладай". Але проілюструвати дружелюбність, вроджену доброзичливість і не тільки косторіканців хочу на прикладі Марії.

Вона з Коста-Ріки і проживає в США років сім. Десь близько чотирьох років знаю її. Час від часу в числі інших відвідувачів Центру йоги на теоретичних і практичних заняттях (кілька раз на рік бувають і виїзні, дводенні), або на медитаціях чи вправах з хатха-йоги зустрічала її чомусь з радістю, щирістю, відкритістю. Цьому „чомусь" є пояснення: це не я, а вона є такою, це в мені її особисті риси віддзеркалюються в момент зустрічі і є причиною моєї душевної втіхи. При зустрічах-заняттях там прийнято щось приносити з собою на всіх („ділитись" – одне зі сповідуваних правил йогів, поряд з першим – „любити ближнього") квіти чи плоди. Давно помітила: Марія не з багатих, має тяжку фізичну працю. Але завжди найщедріша в дарунках. Якщо квіти – то оберемками! А там, де треба потратити власне зусилля, час, зробити якусь послугу, „привезти-завезти", Марія безвідмовна. Радіє, ніби ти своїм заморочливим проханням її задоволення приносиш. Усі ми люди і робим послуги одне одному, але як часто – в надії, що послуга, увага повернеться (за принципом „я – тобі, ти – мені"), а доброчинність помітять і в газеті надрукують... А ось непомітно, з потреби душі – це Марія. Виявилось, вона ніколи не жила б в Америці, якби не необхідність утримувати в Коста-Ріці сина-калiку, якого вона, кинутого матір'ю, всиновила, маючи своїх двох дорослих синів і доньку, коли з їхнім батьком уже розлучилася. Щомісячно на утримання сина посилає 350 дол. Мета – домогтись привезти його в США до лікарів (він німий і паралізований). Каже, що він – це сенс її життя, радість, через нього їй легше контактувати з Богом і т. ін. Вона не вважає це особливим вчинком в її житті. Ну, а для мене це геройство... І це вона поїхала в Коста-Ріку попереду всієї групи. Звичайно, з родиною зустрілась, а для групи замовила автобус, закупила харчі на всі дні, зустріла нас на летовищі. Все це – з любови до ближнього.

Розумію, що за цим прикладом не обов'язково їхати у Центральну Америку, але саме про Марію з Коста-Ріки, я знов і знов я розповідаю своїм дітям і друзям...

Однак, повернімося до подорожі.

Бідність – не вада

Так стверджують ідеалісти, маючи на увазі, що моральна чистота людини, вміння бути щасливим, отримувати радість від самого процесу життя – це те, що за гроші не купиш. А в обсязі країни – головне багатство складають люди. Косторіканці – люди в цілому добрі, не зажерливі, доброзичливі. А бути багатим цьому краю – тяжко. Це виключно аґрарна країна, яка експортує каву, банани, ананаси, цукор, продукти моря. Експортують в США, Європу, Японію. Можливо, в майбутньому додаватиме більше в бюджет туризм.

Повертались автобусом назад з узбережжя до столиці іншою дорогою – понад океаном. І могли спостерігати сільськогосподарські ужіддя. Кокосові, бананові, кавові плантації і пасовиська з буйною травою і череди їх, відмінних від европейських, корів та волів. Ніхто їх там не випасав, не пильнував. Слів з нашої пісні „Хто ж вас буде пасти, як мене не стане" тут ніхто не зрозумів би...

Урбанізація лише злегка торкнула країну. За цих 6 днів лиш проїздом пересікли Сан-Госе і Картаго. В столиці звернули нашу увагу на найвищий будинок-„хмародер": це 20-поверховий фінансовий центр. А в цілому – то це переважно, як здалось, дво-та триповерхові будиночки. Слідів заможности мало. Правда, летовище в Сан-Госе – нове, модерне. Всесвітньовідоме Маямі з їхніми двома давно побудованими, недолуго розкиданими терміналами може позаздрити. А ще туристичний автобус по дорозі з Сатаґо на летовище завіз нас в дуже пишну сувенірну крамницю з надзвичайною обслугою, включно з безкоштовним свіжофруктовим напоєм для всіх відвідувачів.

В Сан-Госе, одначе, ви знайдете і нічне життя. А всього лиш за день їзди автомобілем – вулкани і гірські ріки з білим шумовинням, заповідники-парки, начинені екзотичною живністю, і дика природа. На тлі якої справді хочеться вигукнути: „Зупинись, миттєвість, ти – прекрасна!". Досхочу наговоритесь з лісом... А потім уже і з людьми.

Йога на терені Коста-Ріки

Тепер я розумію, чому саме Коста-Ріку обрав Альберт Апорте – наш учитель, керівник Центру йогів (містечко Кліфсайд Парк, Ню-Джерзі) для 4-денного семінару. Там прозоре повітря, там нема людського натовпу, там не чути клаксонів поліцейських та „емерджансі" авт, немає TV і селфонів. Там людина почуває себе частинкою природи (а не придатком до урбанізірованої цивілізації, за зручності якої ми платимо здоров'ям і спокоєм). У такому оточенні набагато ефективнішими є результатами занять з ментального, емоціонального та фізичного очищення. Бо як і дім, так ітіло наше й наша душа потребують і генеральної, і тижневої, і щоденної чистки-прибирання.

В нашому випадку є вдалий привід поділитись також деякою інформацією про вчення йогів, тому що багато людей мають неточну, а то й спотворену уяву про йогу, незважаючи на давню і

велику популярність її у всьому світі. Лише в США 10 тис. вчителів щотижня навчає практиці йоги 4–5 мільйонів студентів.

Народжене в Індії більше 5,000 років тому і відоме як „продукт" культури Сходу, це вчення, точніше – спосіб життя, розповсюдилось і на Заході як засіб самоконтролі і самовдосконалення в нашому шаленому світі.

Я попросила в Альберта інтерв'ю, щоб з уст спеціялістапочути ексклюзивну інформацію людини, яка зі своїх 40 років 25 присвятила йогам. Спочатку вивченню (17 років, процес триває), а потім і розповсюдженню. Сім років тому він відкрив свій невеличкий некомерційний Meditation Center (Центр йоги), який можуть відвідувати всі охочі (всіх національностей, віросповідувань і віку). За освітою і професійною працею Альберт – інженер-комп'ютерник. Утримує родину (дружина, двоє дітей), а йога – це весь вільний від головної праці та частково за рахунок сну час, плюс „вікенди" і свята. Проводить щоденні вечірні заняття в Центрі, раз на два місяці – виїзні семінари в горах Пенсильванії, раз чи два на рік виїзди в іншу країну Американського континенту на 5–6 днів.

Щоденні заняття – це година хатха-йоги (фізичні вправи), година розмови на будь-яку життєву тему з точки зору йоги і, накінець, – медитація.

Все це в обсязі року – немало, як для гобі, правда ж?

Як на мене, найцікавіше в біографії Альберта – це неординарність особистості, її нетиповість як на американця. Адже більшу половину життя він прожив в США. Ще в свої 15 літ – вік, коли у „тінейджерів" – суцільний вітер в голові, йому захотілось (цитую) „знайти гармонію, спокій і щастя в моєму житті". Вважає, що це бажання вроджене. Почав з книжок, згодом став відвідувати заняття, медитації. Переїхавши з Колюмбії до Америки, відвідував, поряд з навчанням в коледжі, а потім і з працею, весь йогівський Ню-Йорк. Згодом побував в Індії, але вирішальною для життя була зустріч в 1981 році Ню-Джерзі з всесвітньовідомим Ошо (www.osho.com). Ошо, за словами Альберта, – це людина, яка розуміла людину і суспільство, знала секрет, як бути людиною, і все життя намагалась поділитись цим секретом з іншими. До слова, він не написав ні рядка, а наговорив за 30 літ кілька десятків томів. Перекладений чи не на всі мови світу. Не знайдете у світі книжкову крамницю, де б ви не знайшли поличку за авторством Ошо. Мільйони людей на всій плянеті, хто хоче оволодіти мистецтвом внутрішнього щастя, вважають його своїм наставником.

Центр – це, власне, одна кімната з функціональними перегородками, обладнання якої (килими, зелень маси квітів, мелодійна тиха музика в стилі „ню-ейдж", картини, скульптури), де завжди лагідна, доброзичлива зустріч давнього і нового відвідувача, і де ви на годину-дві й без тропічних джунглів опинитеся у спокії, – душевному і розумовому, – і навчатимитесь мистецтву жити. Адже ж „Джім" (спортивний центр) – літнім не під силу. Йогою, як системою вдосконалення здоров'я, можна починати в будь-якому віці. Більше того –

вона приносить відчутнішу користь саме у старшому віці – прошу на це звернути увагу. І звичайно ж, не потрібно зрікатися своєї релігії, оскільки йога – не релігійне вчення.

Йога – це практика (система, техніка) досягнення оздоровлення, омолодження, радости і щастя. І це не фантастика. Реально можлива при одній умові: постійність занять. Щоденно. Принаймні через день. В системі три елементи: статичні фізичні вправи на розтягування, спеціяльне дихання і медитація. Перші – вдосконалюють тіло, дихання приносить емоційну рівновагу, медитація – спокій, а в цілому – можливість позбутись щоденних стресів. Всі три складові зусиль продукують ясний, спокійний розум і сильне дієздатне тіло: досягаєм внутрішньої гармонії, що й дає відчуття щастя.

Обсяг статті дозволяє лиш тезисно передати відповіді Альберта на деякі мої запитання:

– Більшість людей у цьому світі, особливо в Америці ототожнюють щастя з грошми, матеріяльними благами...

– Йога не заперечує матеріяльних благ. Вона лиш наполягає на необхідності знаходити балянс між матеріяльним і духовним, зовнішнім і внутрішнім. Життя – як райдуга. Має стільки ж кольорів та ще й з відтінками. Крім речей, важливе і спілкування з людьми, і родина, і любов, і музика твого серця, і здатність радіти самому процесові життя, і багато чого іншого. І кожен має знайти ту дозу матеріяльного досягнення, яка не шкодило б здоров'ю, не заступала б сонця (згадаймо Діогена), не руйнувала внутрішньої гармонії. Йога остерігає: чим більше ти маєш маєтностей, тим більше хвилювань. (Майже нема щасливих серед мільйонерів, іншими словами – „багаті теж плачуть"). Тому якщо маєш можливість, хтось подарував тобі мільйон – купи палац. Але віддати все життя на придбання палацу, працювати, як віл, грішно. Неправда, що наявність грошей дає свободу і можливість купити все для задоволення. Все, крім щастя. За мільйон щастя не купиш. Щастя – це твоє внутрішнє почування.

– Що каже йога про стосунки між людьми?

– Бути чесними і відкритими для любови. З любов'ю ставитись до ближнього і чужого – перший заповіт йоги. В любові – сенс життя, його родзинка. Наше щастя пропорційне кількості любові в нашій душі. Але любов – це не власність, яку треба накопичувати. Це те, чим треба ділитись. Ділитись позитивним, ділитись нашим життям, ділитись всім, що у нас є. Більше віддасиш – більше отримаєш. Це як вода у криниці. Вичерпуйте воду з криниці, тоді більше свіжої води притече до неї. Не вичерпуйте воду, закрийте криницю, станьте скупим, і джерело не довго буде діяти. Ділитись – одна з найбільших духовних переваг. А здатність до співчуття – ці бути готовим допомогти іншому.

Як любити тих, з ким не згоден, хто провокує роздратування? Єдиний спосіб – зрозуміти і простити. В іншому випадку – відійти, ментально перенестись в інше місце. Ні в якому разі не затівати сварки, негативної дискусії.

– Що каже йога про взаємини з навколишнім світом, зокрема з жорстоким і несправедливим? Чи можна і треба боротись проти тих, хто провокує і веде війни?

– Йога відкидає будь-яку боротьбу. Вона стверджує: „Ти не можеш змінити світ, можна змінити лише себе самого". Змінюючи себе, ти змінюєш світ. Чим більше людей зміниться на краще, тим більше покращає світ. Йога не торкається політики. Вона працює виключно з окремою людиною, її духовним вдосконаленням. Сповідую ідею: хто щасливий внутрішньо, боротись не буде. Той, хто любить життя, не буде вбивати і іншого не пошле на війну. Якщо в тебе є любов в душі – ти не образиш іншого.

– Чи означає це, що йога індеферентна до соціяльного життя?

– Ні. Але вона працює з ним не через державні та інші інституції, а безпосередньо через конкретну людину. Йога проповідує колективність, дружбу, радість спілкування, взаємодопомогу, все позитивне, що об'єднує людей в суспільстві.

– Чи є якісь суперечності між вченням йоги і християнством?

– Ні. Нема ніяких протиріч між вченням Ісуса Христа і йоги. Принципи моралі однакові. Проповідування тієї ж самої любови між людьми. Більш того, є усні перекази про те, що Христос відвідував Індію і Тібет, де навчався любові і, можливо, тим чудесам, які могли здійснювати окремі просвітлені з тібетських монастирів. Адже в Біблії немає життєпису Христа від 13 до 30 років. Є думка, що в ці роки він подорожував в Єгипті, Індії, Тібеті. І єдиною відмінністю між християнством і йогою є те, що йога починає з тіла, вважаючи його базою для подальшого духовного, ментального, емоційного вдосконалення, а християнське вчення починає відразу з духу і розуму. Ви можете поклонятися чи Ісусові Христові, чи Будді, чи Магометові і одночасно практикувати йогу.

Радив би всім знайти в своїй околиці відповідне місце занять і не втрачати шанс попробувати змінити на краще своє здоров'я, самопочуття, світовідчуття. Бажаю всім любови, радости і успіху на шляху до самовдосконалення.

Ню–Джерзі

РЕКЛЯМИ

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ

2200 Rt 10, Parsippany, NJ 07054

ЧЛЕНСЬКІ ПОСЛУГИ

ЖИТТЄВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Забезпеченеві грамоти, котрі дозволяють позики, без втрати забезпеченевої поліси.
2. Гарантоване видання життєвого забезпечення.
3. Спеціяльні грамоти для молоді, котрі виплачується, коли студент вступає до університету.
4. Завчасна передплата вкладок надає 5% знижки.

ПЕНСІЙНІ ПЛЯНИ

Прибуток не оподатковується; короткотермінові пенсійні грамоти та довготермінові пенсійні грамоти, багаторічні відсотки, преміяльні відсотки.

- Знімайте безкоштовно до 10%
- Жодних адміністративних оплат.
- Можна вибрати гроші без кар у випадку серйозної недуги, перебування в старечому домі та катастрофічних медичних оплат

ЗНИЖКИ

Знижки на передплатах „Свободи" – україномовної газети та The Ukrainian Weekly – англомовної газети
10% знижки на перебування на відпочинковій оселі УНСоюзу – Союзівці
Знижкова картка на ліки за рецептою в більш як 33,000 аптек в Америці
Знижка в Hertz Car Rental в понад 150 країнах

ТА БАГАТО БІЛЬШЕ...

Стипендії та нагороди
Формуляр для ідентифікування дітей
Гіпотечні позики
Програма дарування забезпеченевих поліс
Нагороди градуантам Українських суботніх шкіл

УНСОЮЗ СЛУЖИТЬ ГРОМАДІ ВІД 1894 Р.

ОКРУЖНИЙ КОМІТЕТ ВІДДІЛІВ ПІВНІЧНОГО НЬЮ-ДЖЕРЗІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

15 ВІДДІЛІВ, 1,910 АКТИВНИХ ЧЛЕНІВ

УНСоюз існує, щоб Вам служити!

У всіх справах забезпечення просимо звертатися до секретарів.

Список відділових секретарів округи Північного Нью-Джерзі

Відділ	Секретар
25	Оксана Тритяк (973) 292-9800 x 3071
27	Христина Бродин (973) 376-1347
37	Ольга Осередчук (908) 276-6228
42	Юліян Котляр (973) 772-5265
70	Ніна Більчук (973) 292-9800 x 3025
76	Андрій Воробець (973) 373-8357
133	Михайло Богдан (908) 709-7296
134	Юрій Лазірко (973) 546-8783

Відділ	Секретар
142	Родні Ґодфрі (732) 381-1212
171	Геновефа Куфта (201) 436-7005
172	Лонгин Старух (800) 673-5150
214	Анна Твардовська (908) 688-8323
234	Євген Осціславський (908) 782-5451
287	Дана Ясінська (732) 938-4233
340	Євген Макар (908) 654-9568

Управа Округи Північного Нью-Джерзі на 2005 рік

Стефан Вельгаш – голова, **Юліян Котляр** – заступник голови, **Володимир Гончарик** – касир, **Дарія Семеген** – секретар, **Ірена Яросевич** – пресовий референт україномовний, **Рома Гадзевич** – пресовий референт англомовний, **Оксана Тритяк** – організаційний референт, **Михайло Богдан**, **Лонгин Старух** – вільні члени. *Контрольна Комісія*: **Євген Осціславський**, **Христина Бродин**, **Лідія Цяпка** – члени. *Почесні голови Округи*: **Володимир Білик**, **Іван Хомко**.

OFFICE HOURS BY APPOINTMENT

ARTHUR N. HRYHOROWYCH, MD

DIPLOMATE OF THE AMERICAN BOARD OF PHYSICAL MEDICINE AND REHABILITATION
DIPLOMATE OF THE AMERICAN BOARD OF ELECTRODIAGNOSIS MEDICINE
SPORTS MEDICINE

67 IRVING PLACE SOUTH
AT E. 18TH STREET
NEW YORK, NY 10003

TEL. 212-673-7500
FAX 212-420-8250
E-mail: Anh.md@verizon.com
website: www.Hryhorowych.com

ОКРУЖНИЙ КОМІТЕТ ВІДДІЛІВ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ
ФІЛЯДЕЛЬФІЙСЬКОЇ ОКРУГИ

Заснований 1894 р.

1206 Cottman Avenue • Philadelphia, PA 19111
Tel.: (215) 728-1630 • Fax: (215) 728-1631

СТЕПАН ГАВРИШ
Голова

МИХАЙЛО ЛУЦІВ
ЛЮБА СТРІЛЕЦЬКА
Заступники голови

УЛЯНА ПРОЦЮК
Секретар

ПАВЛО ПРИНЬКО
Касир

УПРАВА ОКРУЖНОГО КОМІТЕТУ ВІДДІЛІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

Філядельфійської Округи

вітає

ЧЛЕНІВ ГОЛОВНОГО УРЯДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ І ПОЧЕСНИХ ЧЛЕНІВ

з нагоди
2006 НОВОГО РОКУ
і бажаємо
ВСІМ ОРГАНІЗАТОРАМ
кріпкого здоров'я до дальшої праці
для СЛАВНОГО БАТЬКА-СОЮЗУ

За Окружну Управу:

СТЕПАН ГАВРИШ – голова
УЛЯНА ПРОЦЮК – секретар
ПАВЛО ПРИНЬКО – касир

Of Service to our Ukrainian Community

Selfreliance Ukrainian American Federal Credit Union

Самопоміч Українсько-Американська Федеральна Кредитова Спілка

HOME OFFICE: 2332 W. Chicago Ave., Chicago, IL 60622 773-328-7500
Toll Free 1-888-222-8571
Selfreliance.Com

"Самопоміч" для своїх членів пропонує такі послуги:

- Доступ до рахунків через інтернет
- Безкоштовні шер-дрефт (чекові) рахунки
- Visa дебит картки
- Visa кредит картки (6 видів)
- Готівкові транзакції касовими апаратами ATM
- Персональні позички
- Позички на купівлю нерухомости
- Позички на купівлю землі
- Безкоштовно програма BillPay[sm]

Запишіться до кредитівки "Самопоміч" – станьте співвласником цієї потужної української фінансової установи.

Full Financial Services

EQUAL HOUSING LENDER

NCUA

5000 N. Cumberland Ave, Chicago, IL 773-589-0077
761 S. Benton Street, Palatine, IL 847-359-5911
300 E. Army Trail Rd, Bloomingdale,IL 630-307-0079
8410 W. 131st Street, Palos Park, IL 708-923-1912
8624 White Oak Street, Munster, IN 219-838-5300
New Jersey
734 Sandford Ave. Newark, NJ 973-373-7839
558 Summit Ave. Jersey City, NJ 201-795-4061
2200 Rte 10W Parsippany, NJ 973-451-0200

УПРАВА І ЧЛЕНИ 39 ВІДДІЛУ УНС У СИРАКЮЗАХ, Н.Й.

Тел.: (315) 446-3814

щиро вітають

ГОЛОВНИЙ УРЯД І ВСІХ ЧЛЕНІВ УНС АМЕРИКИ І КАНАДИ

У 150-ліття від дня народження і 90-ліття від дня смерти ІВАНА ФРАНКА,
та з нагоди відкриття пам'ятника ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКОВІ у СИРАКЮЗАХ.

Нагадуємо всім урядовцям нашої установи науку Великого Каменяра про відповідальність нас усіх за власну долю та про потребу наполегливої праці для нашої спільної справи та спільного добра, яким є Український Народний Союз. При цьому не треба забувати, що чим вищі пости наших вибранців у суспільстві, тим більша їхня відповідальність.

Щиро закликаємо українців нашого міста підтримати наш 39 Відділ УНС своїм членством у ньому, а всю українську спільноту – підтримати нашу українську союзову твердиню в Америці.

ЗА УПРАВУ 39 ВІДДІЛУ

о. д-р Іван Кащак, духовний опікун о. диякон д-р Мирон Ткач, голова
мгр Микола Дупляк, заступник голови Джойс Ткач, секретар – скарбник
Микола Велич, україномовний секретар

КОНТРОЛЬНА КОМІСІЯ

д-р Іван Гвозда, голова
Григорій Базар, Галя Дупляк, Володимир Ревюк – члени

Для полагодження всіх Ваших фінансових справ звертайтеся до

Федеральної Кредитової Кооперативи

САМОПОМІЧ – НЬЮ ЙОРК

тут:

- Вищі відсотки нараховувані денно на ощадностях,
- Нижчі відсотки та вигідні умови на різних позичках,
- Різного рода фінансові послуги:

АТМ Картки – без оплат; Прямі вклади платні, пенсій, тощо; Пересилка грошей до всіх країн світу; Зберігальні вогнотривалі скриньки до винайму; Безкоштовні нотаріяльні послуги; Грошеві перекази; Необмежений телефонний доступ до власних конт 24 години денно, 7 днів в тиждень.

Завжди довірна, ввічлива та на високому професійному рівні обслуга.

Радо вітаємо нових членів і завжди готові полагоджувати всі Ваші фінансові потреби.

SELF RELIANCE NEW YORK
FEDERAL CREDIT UNION

A full service financial institution serving the Ukrainian American community since 1951.

Main Office: 108 Second Avenue New York, NY 10003-8392
Tel: 212 473-7310 Fax: 212 473-3251 E-mail: info@selfrelianceny.org

Kerhonkson Branch: 6325 Route 209 Kerhonkson, NY 12446
Tel: 845 626-2938 Fax: 845 626-8636

Uniondale Branch: 226 Uniondale Avenue, Uniondale, NY 11553
Tel: 516 565-2393 Fax: 516 565-2097

Astoria Branch: 32-01 31 Avenue, Astoria, NY 11106
Tel: 718 626-0506 Fax: 718 626-0458

OUTSIDE NYC CALL TOLL FREE: 1 888 SELFREL (1-888-735-3735)

VISIT OUR WEBSITE AT: www.selfrelianceny.org

УПРАВА і ЧЛЕНИ 367-го ВІДДІЛУ УНС
ТОВАРИСТВА „ЗАПОРОЗЬКА СІЧ“
В РОЧЕСТЕРІ, Н.Й.

щиро вітають

ЕКЗЕКУТИВУ І ВСІХ ЧЛЕНІВ УНСОЮЗУ АМЕРИКИ І КАНАДИ

з нагоди 92-ліття заснування
Відділу „ЗАПОРОЗЬКА СІЧ“

і бажають успіхів
на організаційному полі.

За Управу:

ПЕТРО ДЗЮБА – голова
ЮРІЙ МАЛАХОВСЬКИЙ – заступник голови
ХРИСТИНА ДЗЮБА – фінансовий секретар

КОНТРОЛЬНА КОМІСІЯ:

МИКОЛА ЛИЛАК, МИХАЙЛО КЛИМОЧКО
РОМАН ЛЕХНОВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА КООПЕРАТИВА

„САМОПОМІЧ“

Філядельфія – Скрентон – Трентон

UKRAINIAN SELFRELIANCE FEDERAL CREDIT UNION

Philadelphia – Scranton – Trenton

Serving the financial needs of the Ukrainian community since 1952

For HIGH interest rates on CDs,
LOW rates for mortgages and loans,
and Outstanding Financial Services

JOIN OUR CREDIT UNION!

Main Office:

1729 Cottman Avenue, Philadelphia, PA 19111
Tel.: 215-725-4430 • Fax: 215-725-0831
Toll Free: 1-888-POLTAVA (1-888-765-8282)
www.ukrfcu.com

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА в Америці (НТШ)

вітає

читачів "Альманаху Українського Народного Союзу"

НТШ – це найстарша діюча українська наукова установа на зразок академії наук. Засноване у Львові 1873 р., НТШ в Америці служить українській науці від 1947 р. Окремі осередки праці НТШ діють у Вашінґтоні, Філядельфії, Чикаґо, Дітройті і Пітсбурзі. Централя – в Ню-Йорку. Дійсними членами НТШ є науковці з різних спеціяльностей.

НТШ веде наукову працю, зокрема в галузі українознавства:

- спонзорує наукові проєкти, конференції, доповіді, видання (різними мовами),
- надає стипендії науковцям і студентам (під іменем індивідуальних жертводавців та їхніх фундацій).
- має велику бібліотеку, цінні архівні матеріяли.

Журнал перекладів української літератури та двомовні каталоги бібліотеки подані на сторінці НТШ на інтернеті www.shevchenko.org

Shevchenko Scientific Society, Inc.
63 Fourth Ave., New York, NY 10003-5200
Tel.: (212) 254-5130 Fax: (212) 254-5239
e-mail: info@shevchenko.org

Праця НТШ уможливлена пожертвами і тестаментами від членів нашої громади. НТШ є звільнене від податків і дає потрібні посвідки за пожертви.

З наших недавніх видань:

УКРАЇНСЬКА МОВА у XX СТОРІЧЧІ: ІСТОРІЯ ЛІНГВОЦИДУ.

За ред. Лариси Масенко.Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2005. 399 с.
$25.00

SUMA (Yonkers) Federal Credit Union

ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА КООПЕРАТИВА СУМА – ЙОНКЕРС, Н.Й.

125 CORPORATE BOULEVARD, YONKERS, NEW YORK 10701-6841 TEL: 914-220-4900 • FAX: 914-220-4090

Branch Offices:

UKRAINIAN YOUTH CENTER • 301 PALISADE AVENUE, YONKERS, NY 10703-2999 TEL: (914) 220-4900 • FAX: (914) 965-1936
UKRAINIAN HALL • 16 TWIN AVENUE, SPRING VALLEY, NY 10977 TEL: (845) 356-0087 • FAX: (845) 356-5335
UKRAINIAN RESEARCH CENTER • 39 CLOVELLY ROAD, STAMFORD, CT 06902 TEL: (203) 969-0498 • FAX: (203) 316-8246

ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТНА СПІЛКА СУМА (ЙОНКЕРС), НЮ-ЙОРК

є найкращим місцем для зберігання Ваших ощадностей із 41-літнім досвідом роботи на благо своїх членів та громади.

Ми пропонуємо:

- Різного роду ощадні рахунки: звичайні, „мані маркет", сертифікатні – від 3 місяців до 5 років, пенсійні, безкоштовні чекові рахунки.
- Низьковідсоткові позички: „моргеджі" на будинки, кондомініуми, кооперативні помешкання, на землі під забудову (vacant lands), будівельні (construction),під заставу будинків (Home Equity), на купівлю автомобілів, студентські.
- Різноманітні карткові послуги: ATM, VISA – кредитні, дебетні.
- Пересилка грошей у всі країни світу.
- Зберігальні скринькі.
- Вікно-каса для автомобілів.
- Багато місця для паркування автомобілів.

Ласкаво просимо! Приїжджайте!

Головний офіс:

125 Corporate Blvd
Yonkers, New York 10701
Tel: 914-220-4900 Fax: 914-220-4090
1-888-644-SUMA
E-mail:memberservice@sumafcu.org

Філії:

Філія в Йонкерсі, Н.Й.	Філія у Спрінг Валі, Н.Й.	Філія в Стемфорді, КТ
Ukrainian Youth Center	Ukrainian Hall	Ukrainian Research Center
301 Palisade Ave.	16 Twin Ave.	39 Clovelly Road
Yonkers, NY 10703	Spring Valley, NY 10977	Stamford, CT 06902
Tel.: 914-220-4900	**Tel.: 845-356-0087**	**Tel.: 203-969-0498**
Fax: 914-965-1936	**Fax: 845-356-5335**	**Fax: 203-316-0498**
E-mail:	**E-mail:**	**E-mail:**
palisade@sumafcu.org	**memberservice@sumafcu.org**	**stamford@sumafcu.org**

відвідайте наш веб-сайт: www.sumafcu.org

EACH MEMBER ACCOUNT FEDERALLY INSURED TO $100,000 BY THE NATIONAL CREDIT UNION ADMINISTRATION

UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc.
ФУНДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, Інк.

Фундація УВУ заснована в 1975 р. з осідком в Ню-Джерзі, а в 1977 р. перенесена до Ню-Йорку, де і діє до сьогодні. Це перша Фундація УВУ в діяспорі створена для допомоги університетові – Амбасадорові України поза межами Батьківщини.

За час існування Фундація УВУ уділила на стипендії при УВУ від 1980 – 2005 до 15 жовтня включно 2,626,000.00 дол. (два мільйони шістсот двадцять шість тисяч дол,). Поширено стипендійну акцію в Україну, де уділено 30,000,00 дол., а також уділюється окремі стипендії у діяспорі. **Завдяки нашим шановним жертводавцям, Фундація УВУ зібрала на окремі проєкти 440,000 долярів**. З того збудовано в 1990 р. в Бразилії три одноповерхові будинки для дітей дошкільного віку і сиріт, які є під патронатом Епископа Єфрема Кривого і під зарядом катехиток Серця Христового.

Частинно фінансовано видання: **документи акції „Вісла“, „Змагання за українські університети в Галичині“, „Репатріяція чи депортація“, „Масовий мord у Вінниці“, „Історія української літературної критики“, „Віра, Надія, Любов“**. Видано календар з нагоди 1000-річчя Хрещення України, три поштові картки, де зображено життя Блаженної Едігни, доньки королеви Франції Анни Ярославної, перевидано Емський „указ“, в 1992 р. засновано при Львівському Національному Університеті у Львові **„Бібліотеку і архів української діяспори“**, до якої Фундація УВУ вислала понад 1,100 пачок книжок і журналів, **які на заклик Фундації УВУ зложила громада і українські установи, як: НТШ, УККА, УНСоюз, Шкільна Рада, Тов. „Самопоміч“**. Всі вищезгадані установи в Ню-Йорку і Ню-Джерзі. Фундація дала допомогу для змодернізування видавництва при Л.Н.Університеті ім. Ів. Франка у Львові, яку в її 10-ліття існування названо ім'ям її основника Петра Ґоя. Зібрано 96,589 дол. на будову Храму Божої Матері в Зарваниці.

При Фундації УВУ діє **Літературний фонд ім. Воляників-Швабінських**, який уділює щорічно нагороди авторам за найкращі твори з україністики (белетристика, історія, філософія) в українській і інших европейських мовах. В склад журі входять професори з України і діяспори.

При Фундації УВУ існувала на протязі 11-ох років студійна програма під назвою „Стежками батьків по Европі“. Ця програма включала европейські країни, де студенти мали змогу відвідувати здобутки України в Західній Европі.

З рамени „Стежок“ поставлено пропам'ятну плиту в кацеті „Дахав“ з написом, **„що і в тому млині смерти гинули українці“**. З нагоди 1000-ліття Хрещення України „Стежки“ поставили образ в пам'ять Блаженної Едігни, доньки королеви Франції Анни Ярославної в селі Пух, біля Мюнхену при великій участі місцевої громади, епископів і священиків, так з німецького боку, як і з українського, які вшанували місце поховання Блаженної Едігни.

В Монте Касіно, в Італії „Стежки“ клали квіти на могили поляглих, а також створено Фонд, при монастирі, щоби кожного року відправлялися жалібні богослужения на цвинтарі в Монте Касіно за поляглих воїнів-українців. З рамени „Стежок“ під час літа в Мюнхені відбувалися курси гри на бандурі, в яких брали участь студенти з усіх европейських країн, Америки і Канади. Учасники „Стежок“ за вислухані курси на УВУ отримували 6 або 3 кредити на своїх університетах в Америці і Канаді.

Управа Фундації УВУ СКЛАДАЄ ЩИРУ ПОДЯКУ НАШИМ ШАНОВНИМ ЖЕРТВОДАВЦЯМ, які розуміють корисну працю фундації УВУ для уможливлення молодому поколінню набути якнайкращу освіту на користь Вільної України.

За Управу Фундації УВУ:

проф. Володимир Стойко – голова **ред. Осип Рожко** – секретар
мгр. Ярослав Оберишин – фінансовий референт

Mailing Address: UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc., P.O.Box 1028, New York, NY 10276
Office Address: UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc., 43 St. Mark 's Pl., New York, NY 10003
TEL: 212-353-3029 • FAX: 212-260-5408

„САМОПОМІЧ“ (Н.ДЖ.)

Федеральна Кредитова Кооператива

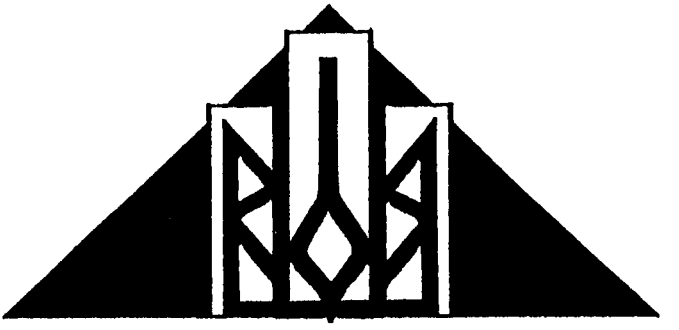

SELF RELIANCE (NJ)

FEDERAL CREDIT UNION

Вітання
та Найкращі Побажання
Членам Українського
Народного Союзу!

CLIFTON (PRINCIPAL) OFFICE
851 Allwood Road
Clifton, NJ 07012
Tel.: (973) 471-0700
Fax: (973) 471-4506

PASSAIC Office
229 Hope Ave.
(973) 473-5965

WHIPPANY Office
730 Route 10 West
(973) 560-9585

Toll Free: 1-888-BANK UKE
www.bankuke.com

УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА св. ЮРА
St. GEORGE UKRAINIAN CATHOLIC CHURCH

30 E. 7th STREET
NEW YORK, NY, 10003
Tel.: (212) 674-1615

ОТЦІ ВАСИЛІЯНИ ЦЕРКВИ СВ. ЮРА в НЬЮ-ЙОРКУ

бажають

БОЖОГО БЛАГОСЛОВЕННЯ

всім працівникам

УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

і всьому українському народові.

Святі Літургії в церкві св. Юра

Неділі: 7:00 ранку, 8:30 ранку, 10:00 ранку, 12:00 полудне
Робочі дні: 6:15 ранку, 7:45 ранку, 8:30 ранку
Суботи: 6:15 ранку, 7:45 ранку, 8:30 ранку і 6:00 веч.

ЯКЩО ВИ ХОЧЕТЕ

- Заощадити гроші на високих відсотках,
- Позичити гроші під низькі відсотки,
- Отримати високопрофесійне обслуговування рідною мовою,
- Розпочати кредитну історію з VISA CARD,
- Переслати гроші рідним та друзям через Western Union, Vigo, Wire,
- Мати свою банківську зберігальну скриньку,
- Та багато-багато іншого,

ЗАВІТАЙТЕ ДО НАС

Ukrainian National Federal Credit Union

COME, JOIN US

- High CD Interest Rates
- Great Rates for Loans, Mortgages
- Ukrainian/English Spoken
- Free Checking
- Safe-Deposit Boxes Available
- Friendly Personnel

WE CAN ACCOMMODATE ALL YOUR FINANCIAL NEEDS

Main Office: 215 Second Ave. (between 13th. & 14th. St.), new-York, NY 10003
Tel.: (212) 533-2980, Fax: (212) 995-5204

Branches:1678 E 17th. St., Brooklyn, NY, 11229 * Tel.: (718) 376-5057* Fax: (718) 376-5670
35 Main St., So.Bound Brook, NJ, 08880 * Tel.:(732) 469-9085* Fax(732) 469-9165
265 Washington Av., Carteret, NJ, 07008 * Tel.:(732) 802-0480* Fax(732) 802-0484

E-Mail: admin@uofcu.org Website: WWW.UOFCU.ORG

Plast Foundation, Inc.

144 SECOND AVE., NEW YORK, N.Y. 10003

ПЛАСТОВА ФУНДАЦІЯ В НЬЮ-ЙОРКУ

працюючи для добра Пластової
молоді станиці в Нью-Йорку
вже понад 40 років

– в і т а є –

Своїх Членів,
Начального Пластуна,
Пластові Проводи,
Членів Пласту,
Управу Пластприяту,
всіх наших Фундаторів,
Добродіїв і Жертводавців

Дирекція

UKRAINIAN SELFRELIANCE NEW ENGLAND FEDERAL CREDIT UNION

Самопоміч

21 SILAS DEANE HiGHWAY, WESTHERSFIELD. CT 06109-1238 PHONES: (860) 296-4714 • (800) 405-4714 FAX : (860) 296-3499

УКРАЇНСЬКА ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА КООПЕРАТИВА „САМОПОМІЧ" НЮ ІНҐЛАНД ЗАПРОШУЄ ДО ЧЛЕНСТВА НАЙВИГІДНІШЕ І НАЙБЕЗПЕЧНІШЕ ОЩАДЖУВАТИ І ПОЗИЧАТИ ГРОШІ У СВОЇЙ КРЕДИТІВЦІ. МИ ВІДДАНО СЛУЖИМО УКРАЇНСЬКІЙ ГРОМАДІ ВІД 1959 РОКУ.

- Виплачуємо добрі відсотки на звичайні ощадностеві конта та „Money Market".
- Надаємо позички та „VISA" кредитові картки на вигідних умовах.
- Здійснюємо перефінансування позик.
- Надаємо „ATM" картки для зручності користування чековим контом.
- Утримуємо пенсійні конта „IRA" на високих відсотках.
- Видаємо різного роду сертифікати з високими ратами.
- Висилаємо гроші в Україну та інші країни.
- Надаємо безкоштовне життєве забезпечення до 2,000.00 дол.
- Надаємо нотаріяльні послуги.

ЧЕКАЄМО НА ВАС У ГОЛОВНОМУ ОФІСІ ЗА АДРЕСОЮ:

21 SILAS DEANE HIGHWAY, WETHERSFIELD, CT 06109
(860) 296-4714 • (800) 405-4714 • FAX (860) 296-3499

ТА У ФІЛІЇ ЗА АДРЕСОЮ:

103 NORTH ELM STREET, WESTFIELD, MA 01085
(413) 568-4948 • FAX (413) 568-4747

Уважні, досвідчені працівники допоможуть відповісти на всі Ваші запитання.

NATIONAL BOARD
"SELFRELIANCE"

ASSOCIATION OF AMERICAN UKRAINIANS

98 SECOND AVE., NEW YORK, NY 10003
Tel.: (212) 777-1336

Об'єднання Українців в Америці

„САМОПОМІЧ"

ініціятор та спонзор ряду українських кредитівок,
які стали рушієм економічного руху
української громади в Америці

– в і т а є –

усі свої відділи та бажає їм дальших успіхів у їхній праці для добра нашої організації та спільноти.

За дирекцію Головної Управи
Об'єднання Українців в Америці „Самопоміч"

БОГДАН МИХАЙЛІВ
голова

НАДЯ САВЧУК
секретар

(212) 228-9682

144 Second Avenue New York, N.Y. 10003

УПРАВА ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНЦІВ в АМЕРИЦІ „САМОПОМІЧ" Відділ в Нью-Йорку

вітає

ГОЛОВНИЙ УРЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

бажає

багато успіхів у дальшій праці для добра українського народу в діяспорі й Україні

НАТАЛІЯ ДУМА
голова

АННА РАК
скарбник

ФІРМА МІСТ
РАЗОМ З ВАМИ
ВІД 1989 РОКУ!

Допоможіть Вашим рідним в Україні.
Скористайтеся послугами корпорації "Міст".
Ми доставимо Вашу пачку або гроші
швидко та надійно.

МІСТ MEEST

ГРОШОВІ ПЕРЕКАЗИ

в Україну та по цілому світу

- Жодних доплат при отриманні грошового переказу
- У будь-якому з 1400 відділень банків по всій Україні
- Ми доставляємо гроші безпосередньо до рук адресата*

*Існують певні обмеження

ПЕРЕСИЛКА ПАЧОК

Кораблем, авіа або авіа-експрес
в Україну, Росію та в країни СНД

- Щоденна висилка контейнерів
- Підбираємо пачки з дому

ДОСТАВКА КОМЕРЦІЙНИХ ВАНТАЖІВ

та автомобілів

в контейнерах до України, Росії, Прибалтики, Грузії та інших країн СНД

ДОСТАВКА ПОДАРУНКІВ

Привітайте Ваших рідних подарунками, квітами або тортом через фірму "Міст"

дзвоніть безкоштовно:
1-800-361-7345
www.meest.net

Meest Corporation Inc.
97 Six Point Rd.,
Toronto, ON M8Z 2X3
Tel (416) 236-2032
1 (800) 361-7345

Karpaty Export-Import
121 Runnymede Rd.,
Toronto, ON M6S 2Y4
Tel (416) 761-9105
1 (800) 265-7189

Most Parcels
5889 Bathurst St.
North York, Ontario
Tel (416) 224-8054

УКРАЇНСЬКИЙ КОНҐРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ (УККА)
65 років – це тільки початок!

Український Конгресовий Комітет Америки (УККА) є найстаршою українсько-американською організацією, яка має більше ніж 75 відділів по всій Америці, та до якої також входять інші українсько-американські громадські організації. Минулого року наша організація відзначила своє 65-ліття з дня заснування на І Конгресі Українців Америки у травні 1940 року. УККА, який за своїм статутом є неприбутковою, освітницькою та благодійною організацією, всіляко намагається зберегти та поширювати багаті наукові та культурні надбання українців Америки, одночасно залишаючись зв'язковою ланкою між Україною та Америкою. У вересні минулого року під гаслом *"В єдности сила!"* пройшов XIX Конгрес Українців Америки, на якому громада прийняла рішення зробити справу об'єднання всіх українців у США головним аспектом праці УККА. Лише за умов співпраці українська громада зможе продовжити своє існування як єдине етнічне та громадське ціле. УККА закликає всіх українців Америки поставити інтереси громади та України на перше місце і докласти всіх зусиль, щоб забезпечити майбутнє нашої громади як впливової, заможньої та свідомої ентічної групи.

У 1977 році, УККА відкрив у Вашінґтоні своє представництво – Українську Національну Інформаційну Службу (УНІС) - яке і до сьогоднішнього дня представляє інтереси української американської громади перед Урядом Сполучених Штатів Америки, та подає сучасну інформацію про Україну до академічних кіл Америки та засобів масової інформації.

Впродовж понад 6-ти десятиліть УККА видає "Український Квартальник" – єдиний англомовний журнал, в якому публікуються академічні статті на історичні, соціальні та політичні теми, присвячені різнобічним українським питанням, а також проблемам міжнародних відносин.

Також, понад 50 років, Шкільна Рада УККА зберігає українську наукову та культурну спадщину завдяки широкій мережі суботніх Шкіл Українознавства. Шкільна Рада УККА видає та розповсюджує серед шкіл підручники, та покращує методику навчання для школярів.

Рада Оборони і Допомоги Українцям (РОДУ) УККА, яка була заснована у 1989 році, спрямовує свою діяльність на підтримку розвитку освіти в Україні, що є критичним фактором для молодої держави, яка знова формує свою національну ідентичність. За останні 15 років РОДУ видала близько 500,000 підручників із філософії, історії, культури та географії, та розповсюдила їх безкоштовно в Україні. У 1997 році РОДУ розширила свою діяльність і розпочала програму розвитку початкових шкіл, а у 1998 році – проєкт допомоги українцям в Казахстані. Ці проєкти успішно продовжуються до цього часу.

Київське бюро УККА, яке офіційно відкрилося у лютому 2002 року, адмініструвало три загально-освітницькі програми, що мали на меті допомогти українцям ближче ознайомитится із змістом поняття "демократія." Ці програми проводилися в Україні напередодні парляментських виборів 1994 та 1998 років та президентських виборів 1999 року. Під час президентських виборів минулого року, київське бюро УККА координувало працю найбільшої делегації міжнародних спостерігачів виборів (2,408 осіб), яку зорганізувала УККА і взяло активну участь у становленні демократичного режиму в Україні. УККА отримав особисту подяку від Президента Ющенка за вклад у розвиток громадського суспільства в Україні та здійснення проєктів громадської освіти. УККА готує новий проєкт громадської освіти та нову групу спостерігачів на парляментські вибори у 2006 році.

У 1994 році, усвідомлюючи необхідність підтримки розвитку мистецтва та засобів масової інформації в Україні, Фільмовий Комітет УККА розпочав працю над повнометражним художнім фільмом про життя Митрополита Андрея Шептицького.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНҐРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ (УККА)
203 Second Ave , New York, NY 10003 • Tel.: (212) 228-6840 • Fax: (212) 254-4721
Email: ucca@ucca.org • Web site: http://www.ucca.org

Established 1906

PETER JAREMA

FUNERAL HOME, INC.

A FAMILY
CONCERN SERVING
ALL COMMUNITIES

129 E. 7th Street, New York, NY 10009

Louis I. Nigro/Manager
Brett T. Nigro/Director

Phone: (212) 674-2568
Fax: (212) 388-0428

Український Інститут Америки

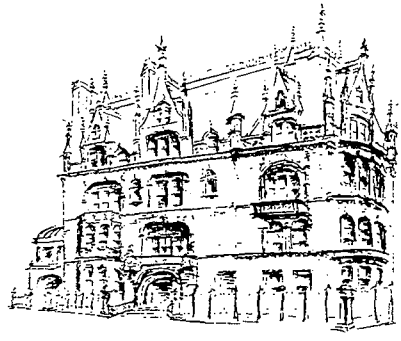

З нагоди Нового 2006 року Український Інститут Америки вітає своїх членів, приятелів та широку українську громаду.

Від 1948 р. Український Інститут збагачував нашу країну своїм цінним вкладом в ширення знання про багату культуру, історичну і мистецьку спадщину українського народу.

Розташований на 5-ій авеню в Нью-Йорку в сусідстві світової слави Метрополітального Музею, на звісній „музейній милі", престижний, пам'ятковий будинок Інституту є одним з найцінніших скарбів української громади в Америці. Він служить як унікальний форум для різних імпрез, зустрічей та конференцій на українські культурні, політичні і економічні теми, що притягають і збагачують людей різних професій і різних походжень.

Постання України як незалежної держави зродило в американській і світовій спільнотах пильну потребу кращого знання про цю країну, а зі зростом культурних, ділових і політичних зв'язків зросла також потреба кращого взаємопізнання. Маючи свої коріння в обидвох культурах, Український Інститут находиться в найкращому становищі, щоб служити мостом у виконанні цих обопільних потреб.

Інститут є повністю відданий дальшій розбудові цієї активної, динамічної установи, що є націлена на задоволення нових потреб нашої громади і всієї спільноти. Ми вдячні всім наших членам і приятелям за їх постійну і щедру підтримку і очікуємо зустрічі з Вами в Інституті в новому році.

Вітаємо український народ з 15-ою річницею Незалежности України.

Дирекція Українського Інституту Америки

2 East 79th Street NYC, New York 10021
Тел: 212.288.8660 Факс: 212.288.2918 brama.com/uia

"Try a slice of the future today!"

future BAKERY

KEFIR
MC DAIRY
All Natural Kefir • Kefir Tout Naturel

Factory Outlet

106 N. Queen St., Etobicoke

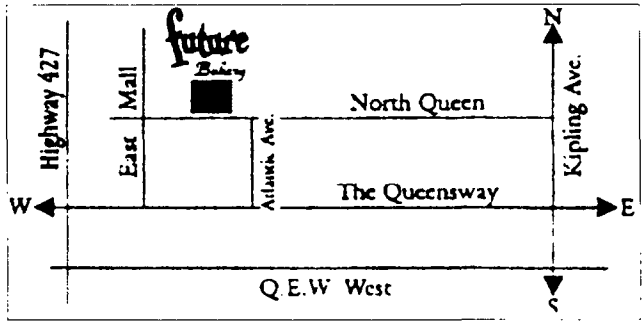

Tel.: (416) 231-1491

ЗАХОДЬТЕ І ПЕРЕКОНАЙТЕСЬ!

Скуштуйте нашого хліба, маківників, сирників, калачів! Зайдіть до нас на сніданок чи на каву.

Переконайтесь, що смачніших не знайдете! У нас можете купити найвищої якости сири, сметану, гуслянку, кефір

ST. LAWRENCE MARKET, 95 FRONT ST. EAST, TEL.: (416) 366-7259

FARMER'S MARKET LOCATIONS

•Kitchener • Guelph • Cambridge • Hamilton

UNION FUNERAL HOME

LYTWYN & LYTWYN

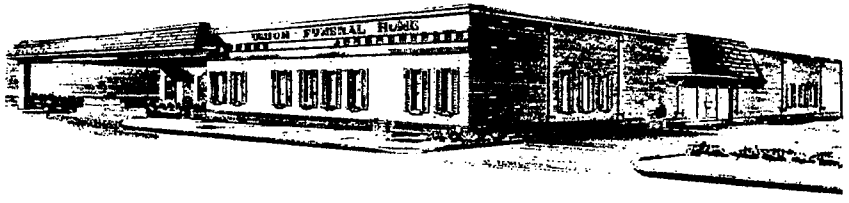

THEODORE M. LYTWYN,

Manager

NJ License No. 3212

1600 STUYVESANT AVENUE

UNION, NEW JERSEY 07083

(908) 964-4222 • (973) 375-5555

FAX: (908) 964-7569

(212) 614-3283

Ukrainian East Village Restaurant

WE SERVE
WONDERFUL FOOD

BUFFET-STYLE CATERING

PARTY ROOM – from 20 to 200

WE CATER FOR ALMOST ANY OCCASION!

Birthday parties – Showers – Weddings – Meetings – Christenings
Private parties –Wakes – Anniversaries – Banquets – Graduations

140 SECOND AVENUE
(BET. 8TH & 9TH STS.) **NEW YORK, NY 10003**

ДИРЕКЦІЯ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО ДОМУ
В НЬЮ-ЙОРКУ

бажає

усім уділовцям, установам і організаціям, що мають свої постійні домівки, всім, які користуються із заль на весілля і забави,
кріпкого здоров'я, багато сил і витривалости
в дальшій тяжкій і відповідальній праці!

140-142 Second Ave., New York, NY 10003
(212) 529-6287

42-ий ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ
Товариство ім. Тараса Шевченка в Пассейку, Н. Дж.

вітає

ГОЛОВНИЙ УРЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

РЕДАКЦІЇ

„СВОБОДИ", „THE UKRAINIAN WEEKLY"
ВСЕ ЧЛЕНСТВО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

і бажає

стояти на сторожі українських справ
і прав в діяспорі і Україні.

ЗА УПРАВУ:

Василь Марущак
голова

Ростислав Галабурда
заступник голови

Юліян Котляр
фінансовий секретар

Варвара Тижбір
рекордовий секретар

Управа 83-го Відділу УНСоюзу
ім. Івана Франка у Філядельфії, Па

вітає

ГОЛОВНИЙ УРЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

і бажає

успіхів у дальшій організаційній праці,
здобуваючи нових членів.

Щасти Вам Боже!

Управа Відділу:

Павло Принько
голова

Фавронія Кушнір
касир

Стефан Гавриш
секретар

В часі, коли багаторічна мрія про спорудження нового музейного будинку стала дійсністю,

УПРАВА ТА АДМІНІСТРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЮ В НЬЮ-ЙОРКУ ЩИРО ДЯКУЄ УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ СОЮЗОВІ ТА ЙОГО ПРЕСОВИМ ОРГАНАМ – ГАЗЕТАМ „СВОБОДА" І „THE UKRAINIAN WEEKLY" – ЗА ПОСТІЙНУ СПІВПРАЦЮ І ПІДТРИМКУ.

Український Музей, це один із найбільших здобутків нашої громади. Його завданням є збирати і зберігати пам'ятки мистецької та історичної вартости, ознайомлювати людей різних національностей з багатством нашої культури та прищеплювати молодим поколінням любов і пошану до своєї спадщини.

Український Музей
222 East 6th Street, New York, NY 10003 • Tel. 212 228-0110
Fax 212 228-1947 • E-mail: info@ukrainianmuseum.org
Web site: www.ukrainianmuseum.org

(212) 475-9531 **EST. 1908**

John's

OF 12th STREET

RESTAURANT

100 years of Italian
HOME COOKING

302 EAST 12th STREET
(near 2nd Avenue)
New York, NY 10003

NICK & VALYA SITNYCKY

Available for all private party functions
up to 125 persons.

„БРАТСТВО св. ЙОСАФАТА“
217-ий Відділ УНСоюзу в Рочестері, Н. Й.

заснований у 1908 році

вітає

Головний Уряд і все членство Українського Народного Союзу

та бажає дальших успіхів у праці
для української громади та Незалежної України.

За управу 217-го Відділу:

Оксана Маркус
фін. секретар

Стефан Приймак
почесний предсідник

Ірена Ґрасман
секретар

Анна Сохоцька
заст. предсідника

United Ukrainian American Relief Committee, Inc.
Злучений Український Американський Допомоговий Комітет
1206 Cottman Avenue, Philadelphia, PA 19111
Tel. (215) 728-1630 Fax (215) 728-1631
e-mail: uuarc@bellatlantic.net web site: www.uuarc.org

MEMBER OF THE UNITED WAY
REGISTERED WITH THE AGENCY FOR INTERNATIONAL DEVELOPMENT OF THE UNITED STATES GOVERNMENT

Founded in 1944

President:
Larissa Kyj, PhD
Vice-Presidents:
Stefan Kaczaraj
Jaroslaw Gawur
John Bura, Msgr.
Luba Siletsky
Ihor Kushnir
Executive Director:
Borys Pawluk
Secretaries:
Ulana Prociuk
Marta Jarymovych
Lew Iwaskiw
Treasurer:
Donna Siletsky
Executive Board:
Metodij Boretsky
Christia Charyna-Senyk
Stefan Hawrysz
Wolodymyra Kawka
Petro Kosyk
John Krych
Christine Kulchyckyj
Daria Laszyn
Roksolana Luciw
Pawlo Prinko
Mykola Pryshlak
Wasyl Salak, MD

ЕКЗЕКУТИВА, РАДА ДИРЕКТОРІВ І КОНТРОЛЬНА КОМІСІЯ
ЗЛУЧЕНОГО УКРАЇНСЬКОГО АМЕРИКАНСЬКОГО ДОПОМОГОВОГО КОМІТЕТУ (ЗУАДК)

вітає всю українську громаду

ЗУАДК, як харитативна допомогова неприбуткова установа, переводив і переводить многогранні акції, спрямовані на допомогу жертвам стихійних нещасть, дітям в сиротинцях і інтернатах, колишнім в'язням Сибіру, людям похилого віку за програмою „Бабуся й Дідусь“ та пересилкою контейнерами нового та вживаного одягу потребуючим.ЗУАДК всією силою підтримав голодних і холодних борців за демократію під час Помаранчевої Революції на Майдані в Києві.

ЗУАДК орудує майже виключно пожертвами від української патріотичної громади, тож просимо не забувати про гасло ЗУАДК-у

БРАТ БРАТОВІ!

Tekla Pawlowska

Tania's RESTAURANT

AMERICAN-EUROPEAN
HOME COOKING & CATERING

348 GROVE STREET • JERSEY CITY, NJ 07302
(201) 451-6189 • FAX (201) 451-3583 • www.tanias.com

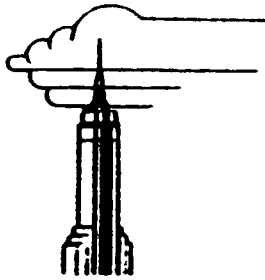

IRENE D. ROGUTSKY, D.D.S.

The Empire State Bldg.
350 Fifth Avenue, Suite 5222
New York, NY 10118
(212) 947-1665

УКРАЇНСЬКЕ СПОРТОВО-ВИХОВНЕ Т-ВО „ЧОРНОМОРСЬКА СІЧ“

найстарший український спортовий осередок в діяспорі, при якому існують: 214 Відділ УНСоюзу, 36-літня Спортова Школа, вже 41 рік видає єдиний поза Україною двомовний спортовий журнал ***„НАШ СПОРТ“.***

Інші наші видання до набуття:
416-сторінкова двомовна історія ***„Січовими Шляхами“ та 200-сторінкова історія, альбом фото-світлин*** *з двомовними підписами.*

„Січові“ дружини копаного м'яча, відбиванки, плавання, шахів, тенісу гідно репрезентують українську громаду Ню-Джерзі на спортових аренах Америки і УСЦАК. УСВТ „Чорноморська Січ“ стала членом УКЦентру у Виппані, де після закінчення його будови перенесе свою працю в ділянці фізичного виховання і спорту.

УПРАВА УСВТ „ЧОРНОМОРСЬКА СІЧ“

402-ий Відділ УНС ім. Тараса Шевченка в Етобікок, Канада

вітає Головний Уряд і все членство Українського Народного Союзу, та бажає багато успіхів у дальшій праці для добра українського народу в діяспорі і в Україні.

За Управу Відділу:

АННА БУРІЙ, секретар

ОДНА УКРАЇНА – ОДИН УНС!
20 ВІДДІЛ ТОВ. „ЗГОДА"

служить УНС від 1918 р.

PROUD TO PROTECT, THE PAST, THE PRESENT AND THE FUTURE OF OUR UNA, UKRAINE AND THE USA

Роман Куропась, фінансовий секретар

TAYLOR WINDOW MFG. CO. INC.

***Taylorize** Your Home*

Michael Bohdan

61 Central Avenue, East Orange, NJ 07018

Tel.: (973) 672-3000
Fax: (973) 672-3036

- **WELDED VINYL**
- **STORM WINDOWS**
- **INSTALLATIONS**

JAROSLAVA SYDORAK
C.P.A.

(212) 475-6410
Fax: (212) 473-3620

98 Second Avenue
New York, NY 10003

STAGE RESTAURANT

Roman and Yvonne Diakun

LUNCH AND DINNER SPECIALS FRESHLY MADE DAILY!

Take-out orders
(212) 473-8614

128 Second Avenue
New York City

Saint Mark's Rehabilitation

ARETA D. PODHORODECKI. MD

Physiatry • Sports Medicine •Hand Therapy • Physical Therapy • Botox A

44 Saint Mark's Place
(Between 1st and 2nd Avenues)
New York, NY 10003

Tel.: (212) 529-5966 • Fax: (212) 529-2987 • www.podhorodecki.com

Chupa Insurance Agency

REAL ESTATE & INSURANCE
240 EAST 6th STREET
NEW YORK, NY 10003-9998
TELEPHONE: **212-674-5340**
FAX: **212-979-1769**

BARBARA CHUPA, *Lic. Insurance Broker*

PHONE: (908) 862-6455 FAX: (908) 862-5003

Big Stash's

BAR & RESTAURANT • CATERING FOR ALL OCCASIONS • BANQUET & MEETING FACILITIES AVAILABLE

STANLEY and KRIS RAWRYSZ

1020 SO. WOOD AVENUE, LINDEN, NEW JERSEY
(one block off Route 1)

FIALKA
BOUTIQUE

The best little resale shop
in the East Village!

LUBA FIRCHUK
IRYNA KOWAL

324 E 9th St., New York, NY 10003
(212) 460-8615

GEORGE RYCAR ARCHITECTS P.C.

GEORGE RYCAR

73 Spring Street, Suite 202
New York, NY 10012

Tel.: (212) 966-4090
Fax: (212) 966-4181

BRANCH #248

COATESVILLE, PA

IRENE PASHESNIK

Secretary

РОМАН і СТЕФАН
ЛЮТАКИ
власники

HOLIDAY LOUNGE

COCTAILS and DINNER

75 St. Mark's Pl. (8th St.), New York City
SP7-9637

ЗМІСТ:

КАЛЕНДАРІЮМ

Іван Франко. „Земле, моя всеплодющая мати..."....17

І. ДО 150-РІЧЧЯ ВІД НАРОДЖЕННЯ ІВАНА ФРАНКА

Ірена Яросевич. Іван Франко був кореспондентом „Свободи"....19
Василь Глинчак. До вершини Прологу....22
Петро Часто. „Блаженний муж, що йде на суд неправих"....29
Вони знали Великого Каменяра (зі спогадів сучасників)....45
Ольга Кузьмович. Моя мати згадувала... 82
Роман Ричок. Пам'ятник Іванові Франкові на „Верховині"....85

ІІ. ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ ТРАГЕДІЇ – 20 РОКІВ

Георгій Дзісь. Квітневий Київ був у розквіті своєї краси... 91
Алла Ярошинська. Брехня про Чорнобиль така страшна, як і сама катастрофа....94
Нова версія: а чи не був це землетрус?....99

ІІІ. ВІДОМІ ЛЮДИ, ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

Павло Гапак. Першорядний історик, державник (До 140-річчя від народження М. Грушевського)....104
Степан Козак. Біблійні мотиви в „Книгах буття українського народу" (до 160-річчя Кирило-Методіївського братства)....113
Олександер Шугай. „Життя і творчість – героїчне 'ні!' " (До 100-річчя від народження І. Багряного....122
Роман Савицький. Пісня поета (До 100-річчя від народження Святослава Гординського)....138
Сергій Федака. Три цікаві ювілеї....150
Тадеуш Жихевич. До і після 1596 року... (Берестейській унії – 410 років)....157
Христина Волицька–Ференцевич. Пласт досвідчений, Пласт молодий....165

Левко Хмельковський. За пів сторіччя до Переяслава Ян Гербурт закликав шанувати Україну.....172
Кость Левчук. Тривоги життя і творчости Олени Кричевської.....179
Полі Бейкер. Слово до суддів.....184

IV. ДВА УКРАЇНСЬКИХ ДЕТЕКТИВИ

Валентин Чемерис. Таємний агент двох престолів.....187
Ігор Малишевський. Гетьманське золото.....206

V. ПОДОРОЖІ І ВРАЖЕННЯ

Як починалися дороги Америки.....219
Стейт невеличкий, проте особливий.....222
Лідія Коваленко. Коста-Ріка - край гармонії.....225

РЕЛКЛЯМИ..... 233
ЗМІСТ 271

Складачі текстів - Іда Фокс і Дарія Малиновська
Верстка і технічне редагування Павла Стокотельного
Оголошення - Марія Шепарович, Іда Фокс
Головний адміністратор „Свободи"- Володимир Гончарик
Календаріюм Отців-василіян

Український Народний Союз має різні забезпеченеві продукти, котрі задовольнять всі Ваші потреби та бюджети.

- **Термінове забезпечення на 10 та 5 років**: ці грамоти можна перевести на інші пляни забезпечення; ці грамоти можна поновити; ці грамоти найменш коштовні.
- **Забезпечення на ціле життя з одноразовою вкладкою**: платиться одноразову вкладку; зростає грошова резерва; посмертна виплата не зменшується; УНСоюз не може скасувати грамоту; член користає з усіх членських послуг.
- **Інші забезпеченеві продукти**: постійне забезпечення на ціле життя; забезпечення з вкладками, платними впродовж 20 років; забезпечення з вкладками, платними до 65-го року життя; провідне забезпечення (платить дивіденди); двобічний плян (комбінація забезпечення та пенсійний плян).
- **Вивінувальне забезпечення має дві цілі**: забезпеченеве покриття та систематичне ощаджування; повна сума забезпечення виплачується у річницю грамоти; швидко зростає грошова резерва; вкладки вплачується до моменту дозрівання поліси; у випадку ранньої смерти спадкоємець отримує повну суму забезпечення.
- **Пенсійні грамоти**: короткотермінові грамоти на 1, 2 або 3 роки; довготермінові грамоти на 5 або 10 років; традиційні IRA's; не обмежені, пенсійні грамоти з одноразовою вкладкою; пенсійні грамоти з довільною вкладкою; грамоти з преміяльними та багаторічними відсотками.

Не відкладайте!

За дальшими інформаціями просимо звертатися до секретаря Вашого відділу або дзвонити до Головної канцелярії УНСоюзу.

Name: _____

Please print or type

Address: _____

City: _____

State: _____ Zip: _____

Tel.: _____

E-mail: _____

2200 Route 10, P.O. Box 280
Parsippany, NJ 07054
800-253-9862
UNA@UNAMEMBER.COM

ЗАБЕЗПЕЧЕНЕВІ ПРОДУКТИ:

- ❒ Життєве забезпечення
- ❒ Провідне забезпечення на життя
- ❒ Життєве забезпечення з одноразовою вкладкою
- ❒ Життєве забезпечення з вкладками, платними впродовж 20 років
- ❒ Життєве забезпечення з вкладками, платними до 65-го року життя
- ❒ Двобічний плян
- ❒ Термінове забезпечення на 5 років
- ❒ Термінове забезпечення на 10 років
- ❒ Термінове забезпечення до 23-го року життя
- ❒ Вивінувальне забезпечення, платне у 18-му році життя
- ❒ Вивінувальне забезпечення, платне у 20-ту річницю грамоти
- ❒ Пенсійні пляни